

**AZ ETNIKAI TÉRSZERKEZET VÁLTOZÁSAI A
TÖRTÉNETI SZATMÁRBAN**

AZ ETNIKAI TÉRSZERKEZET VÁLTOZÁSAI A TÖRTÉNETI SZATMÁRBAN

ELMÉLET – MÓDSZER – GYAKORLAT

65.

Magyar Tudományos Akadémia
Földrajztudományi Kutatóintézet

**AZ ETNIKAI TÉRSZERKEZET
VÁLTOZÁSAI A TÖRTÉNETI
SZATMÁRBAN**

TÁTRAI PATRIK

Budapest, 2010

Írta: TÁTRAI PATRIK
tudományos munkatárs
MTA Földrajztudományi Kutatóintézet

A kutatás és a kiadvány DR. VARGA ATTILA szatmári parlamenti képviselő támogatásával jött létre. A kiadáshoz hozzájárult az OTKA K 77973 számú pályázata, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat.

Lektorálta: FARKAS GYÖRGY
KEMÉNYFI RÓBERT

Borítóterv: TAKÁCS ISTVÁN, KOVÁCS ANIKÓ

Tördelés: BOTTLIK ZSOLT, TÁTRAI PATRIK

Nyomdai kivitelezés: Bonex Press Nyomdaipari, Grafikai és Kereskedelmi Betéti Társaság, 1145 Budapest, Újvidék tér 15.

Minden jog fenntartva. A könyv, annak részletei a szerző és a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül semmilyen formában nem másolhatók, sokszorosíthatók, ill. adatfeldolgozó rendszerekben nem tárolhatók.

Felelős kiadó: KOCSIS KÁROLY intézetigazgató
MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, www.mtafki.hu

© TÁTRAI PATRIK, 2010
© MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2010

ISBN 978-963-9545-27-4

ISSN 0139-2875

TARTALOM

Táblázatjegyzék.....	7
Ábrajegyzék.....	8
Térképjegyzék.....	8
ELŐSZÓ.....	11
I. BEVEZETÉS.....	13
I.1. Célkitűzések, hipotézisek.....	13
I.2. Szakirodalmi előzmények.....	14
I.3. Kutatási módszerek, adatbázis.....	16
I.3.1. Mezoszint.....	16
I.3.2. Mikroszint.....	17
I.3.3. Adatbázis, térképek.....	20
I.4. A vizsgált terület bemutatása.....	22
I.4.1. Közigazgatási történet.....	22
I.4.2. Természetföldrajzi vázlat.....	27
I.4.3. Társadalomföldrajzi vázlat.....	27
II. AZ ETNIKAI SZERKEZET ALAKULÁSA A KÖZÉPKORTÓL NAPJAINKIG.....	31
II.1. A Mohács előtti időszak (1526-ig).....	31
II.2. Mohácstól a kiegyezésig (1526–1867).....	35
II.3. A kiegyezéstől Trianonig (1867–1920).....	45
II.4. Trianontól a rendszerváltásig (1920–1989).....	55
II.5. A rendszerváltástól napjainkig (1989 után).....	74
III. A MEZOSZINTŰ ETNIKAI TÉRSTRUKTÚRA.....	87
III.1. Mezoszintű etnikai térszerkezeti elemek.....	87
III.1.1. Etnikai- és nyelvhatár, etnikai tömb és magterület, nyelvsziget és szórvány.....	87
III.1.2. A nyelvhatárok és az etnikai területek változásai.....	89
III.1.2.1. Nyelvhatárváltozások a nyelvismeret alapján.....	89
III.1.2.2. Szomszédságelemzés.....	93
III.1.2.3. Disszimilaritási index.....	94
III.2. Az etnikai identitás megnyilvánulásainak földrajzi vetületei.....	96
III.2.1. Az anyanyelvi és a nemzetiségi statisztikák összefüggései.....	96
III.2.2. A választási eredmények hasznosíthatósága.....	100
III.3. Szatmár etnikai térszerkezete napjainkban, a térszerkezet lehetséges változásai.....	102
IV. A TELEPÜLÉSI SZINTŰ ETNIKAI TÉRSTRUKTÚRA.....	105
IV.1. A vizsgált települések kiválasztása.....	105
IV.2. A vizsgált falvak.....	106

IV.2.1. Mezőterem.....	106
IV.2.2. Gombáspuszta	111
IV.2.3. Pete.....	115
IV.2.4. Józsefháza.....	118
IV.2.5. Szamoskóród	122
IV.2.6. Kakszentmárton.....	124
IV.2.7. Hirip	128
IV.2.8. Krasznabéltek.....	131
IV.2.9. Hagymáslápos	135
IV.2.10. Apahegy	138
IV.2.11. Domahida	141
IV.2.12. Uzska.....	144
IV.2.13. A falusi kutatások összegzése.....	148
IV.3. A vizsgált városok.....	153
IV.3.1. Szatmárnémeti.....	153
IV.3.2. Nagybánya.....	156
IV.3.3. Nagykároly.....	159
IV.3.4. Felsőbánya.....	161
IV.3.5. Szinérváralja.....	163
IV.3.6. Kapnikbánya.....	165
IV.3.7. A városi kutatások összegzése.....	167
IV.4. Az etnikai alapú térbeli elkülönülés vizsgálata.....	170
V. ÖSSZEGZÉS.....	177
VI. IRODALOMJEGYZÉK.....	179
VII. SUMMARY.....	193
VIII. REZUMAT.....	197
IX. MELLÉKLETEK.....	201

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A korabeli Szatmár megye és Kövár-vidék településszerkezete 1870-ig
2. táblázat: A vizsgált terület településszáma és városodottsága a népszámlálások időpontjában
3. táblázat: A népességszám alakulása a korabeli Szatmárban, a szabad királyi városokban és a Kövár-vidéken 1869-ig
4. táblázat: A népesség nyelvismerete Szatmár megyében 1910-ben
5. táblázat: A felekezetek súlya az egyes anyanyelvi csoportokon belül 1880–1910
6. táblázat: A városlakók aránya az egyes nemzetiségeken belül 1880–2002
7. táblázat: A cigányok száma és aránya a népszámlálások, összeírások és becslések tükrében, 1781–2003
8. táblázat: A Romániából kivándorlók nemzetiség szerint, 1976–2005
9. táblázat: A települések száma az adott településen abszolút vagy relatív többségben levő népcsoport szerint, 1880–2002
10. táblázat: A saját többségű településen élők aránya nemzetiségenként 1880–2002
11. táblázat: Az 1941-ben fennállott etnikai tömbök népességszerkezetének változása, 1880, 1941, 2001/02
12. táblázat: A főbb nemzetiségek közötti lakóhelyi elkülönülés Szatmárban a disszimilaritási index alapján, 1880–2002
13. táblázat: Mezőterem etnikai összetétele a középkortól napjainkig
14. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Mezőteremben 2004-ben
15. táblázat: Gombápuszta etnikai összetétele az elmúlt száz évben
16. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Gombápusztán 2005-ben
17. táblázat: Pete etnikai összetétele a középkortól napjainkig
18. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Petén 2005-ben
19. táblázat: Józsefháza etnikai összetétele a középkortól napjainkig
20. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Józsefházán 2005-ben
21. táblázat: Szamoskőröd etnikai összetétele a középkortól napjainkig
22. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Szamoskőrödon 2005-ben
23. táblázat: Kakszentmárton etnikai összetétele a középkortól napjainkig
24. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Kakszentmártonban 2005-ben
25. táblázat: Hirip etnikai összetétele a középkortól napjainkig
26. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Hiripen 2005-ben
27. táblázat: Krasznabéltek etnikai összetétele a középkortól napjainkig
28. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Krasznabélteken 2005-ben
29. táblázat: Hagymáslápos etnikai összetétele a középkortól napjainkig
30. táblázat: Az etnikum, nyelvhasználat, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Hagymásláposon, 2006-ban
31. táblázat: Apahegy etnikai összetétele az elmúlt száz évben
32. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Apahegyen 2006-ban
33. táblázat: Domahida etnikai összetétele a középkortól napjainkig
34. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvhasználat, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Domahidán 2006-ban

35. táblázat: Uszka etnikai összetétele a középkortól napjainkig
36. táblázat: Az etnikum, vallás és nyelvismeret összefüggései Uszkan 2006-ban
37. táblázat: A mintatelepülések jellemzői a 2004/06-os felmérés alapján
38. táblázat: Szatmárnémeti etnikai összetétele 1880–2002 között
39. táblázat: Nagybánya etnikai összetétele 1880–2002 között
40. táblázat: Nagykároly etnikai összetétele 1880–2002 között
41. táblázat: Felsőbánya etnikai összetétele 1880–2002 között
42. táblázat: Szinérváralja etnikai összetétele 1880–2002 között
43. táblázat: Kapnikbánya etnikai összetétele 1850–2002 között
44. táblázat: Az etnikai alapú lakóhelyi elkülönülés főbb jellemzői a történeti Szatmár romániai részén
45. táblázat: A vizsgált terület települései

Ábrajegyzék

1. ábra: A népesség felekezeti összetétele a korabeli Szatmár vármegyében 1787–1869
2. ábra: A korabeli Szatmár vármegye etnikai összetétele 1720–1880
3. ábra: A népesség felekezeti összetétele Szatmár vármegye területén 1869–2002
4. ábra: A vizsgált terület lakosságának etnikai összetétele 1880–2002
5. ábra: A főbb etnikumok lélekszámának változása a történeti Szatmár vármegye területén 1880–2002 között (1880=100%)
6. ábra: A lakosság etnikai–nyelvi összetétele a mintatelepüléseken 2002-ben és 2004/06-ban
7. ábra: A lakosság korcsoportonkénti összetétele nemzetiségek szerint Szatmárnémetin, Nagybányán, Nagykárolyban és Felsőbányán összesítve 1992-ben

Térképjegyzék (Térképek a mellékletben)

1. térkép: A vizsgált terület települései
2. térkép: Szatmár vármegye természetföldrajzi képe és közigazgatási beosztása 1889-ben
3. térkép: A vizsgált terület etnikai arculata 1500 körül
4. térkép: A vizsgált terület etnikai arculata 1715 körül
5. térkép: A vizsgált terület etnikai arculata 1785 körül
6. térkép: A vizsgált terület etnikai arculata 1840 körül
7. térkép: Szatmár vármegye anyanyelvi képe 1880-ban abszolút vagy relatív többség szerint
8. térkép: Szatmár vármegye anyanyelvi képe 1910-ban abszolút vagy relatív többség szerint
9. térkép: A vizsgált terület anyanyelvi képe 1930-ban abszolút vagy relatív többség szerint
10. térkép: A vizsgált terület anyanyelvi képe 1941-ben abszolút vagy relatív többség szerint
11. térkép: A vizsgált terület anyanyelvi képe 1960/66-ban abszolút vagy relatív többség szerint
12. térkép: A vizsgált terület nemzetiségi képe 1990/92-ben abszolút vagy relatív többség szerint
13. térkép: A vizsgált terület nemzetiségi képe 2001/02-ben abszolút vagy relatív többség szerint
14. térkép: Szatmár vármegye vallási arculata 1869-ben
15. térkép: A vizsgált terület vallási arculata 1941-ben
16. térkép: A vizsgált terület vallási arculata 2001/02-ben
17. térkép: Szatmár vármegye anyanyelvi térképe, 1880
18. térkép: A vizsgált terület anyanyelvi térképe, 1930
19. térkép: A vizsgált terület anyanyelvi térképe, 1941
20. térkép: A vizsgált terület anyanyelvi térképe, 1960/66
21. térkép: A vizsgált terület anyanyelvi térképe, 2001/02
22. térkép: A vizsgált terület nemzeti térképe, 2001/02
23. térkép: A vizsgált terület felekezeti térképe, 1869

24. térkép: A vizsgált terület felekezeti térképe, 2001/02
25. térkép: Az össznépeség változása a vizsgált területen 1880–2002 között (1880=100%)
26. térkép: A két- vagy többnyelvűek, illetve a nyelvhatárok elhelyezkedése Szatmár vármegyében 1941-ben
27. térkép: Az etnikai magterületek 2001/02-ben és az 1941-es magyar nyelvhatár kapcsolata
28. térkép: Etnikai tömbök és nyelvhatárok Szatmárban a szomszédságelemzés alapján, 1910
29. térkép: Etnikai tömbök és nyelvhatárok Szatmárban a szomszédságelemzés alapján, 2001/02
30. térkép: A cigányság elterjedése Szatmárban a szomszédságelemzés alapján, 2001/02
31. térkép: Anyanyelv és nemzetiség viszonya a magyar (A) és a román (B) lakosság körében Szatmár romániai részén 1966-ban
32. térkép: Anyanyelv és nemzetiség viszonya a magyar (A) és a román (B) lakosság körében 1990/92-ben
33. térkép: Anyanyelv és nemzetiség viszonya a magyar (A) és a román (B) lakosság körében 2001/02-ben
34. térkép: A magyar nemzetiség (A), anyanyelv (B) és az RMDSZ választási eredményeinek összefüggései (2000, 2002) a vizsgált terület romániai részén
35. térkép: A vizsgált terület térszerkezete
36. térkép: Mezőterem (rom. Tiream, ném. Terem) háztartásainak etnikai megoszlása 2004-ben
37. térkép: Gombápuszta (r. Ciuperceni) háztartásainak etnikai megoszlása 2005-ben
38. térkép: Pete (r. Petea) háztartásainak etnikai megoszlása 2005-ben
39. térkép: Józsefháza (r. Ioşib, n. Josefhausen) háztartásainak etnikai megoszlása 2005-ben
40. térkép: Szamoskóród (r. Corod) háztartásainak etnikai megoszlása 2005-ben
41. térkép: Kakszentmárton (r. Mărtineşti) háztartásainak etnikai megoszlása 2005-ben
42. térkép: Hirip (r. Hrip) háztartásainak etnikai megoszlása 2005-ben
43. térkép: Krasznabéltek (r. Beltiuş, n. Bildegg) háztartásainak etnikai megoszlása 2005-ben
44. térkép: Hagymáslapos (r. Lăpuşel) háztartásainak etnikai megoszlása 2006-ban
45. térkép: Apahegy (r. Viile Apei) háztartásainak etnikai megoszlása 2006-ban
46. térkép: Uszka háztartásainak etnikai megoszlása 2006-ban
47. térkép: Az RMDSZ-re szavazók aránya Szatmárnémetin (r. Satu Mare) a 2004-es képviselőházi választáson
48. térkép: Az RMDSZ-re szavazók aránya Nagybányán (r. Baia Mare) a 2004-es szenátusi választáson
49. térkép: Nagykároly etnikai térképe a 18. század második felében
50. térkép: Az RMDSZ-re szavazók aránya Nagykárolyban (r. Carei) a 2004-es képviselőházi választáson
51. térkép: A magyarok elhelyezkedése Felsőbányán (r. Baia Sprie) a 21. század elején
52. térkép: A magyarok elhelyezkedése Szinérváralján (r. Seini) a 21. század elején
53. térkép: A magyarok elhelyezkedése Kapnikbányán (r. Cavnic) a 21. század elején

ELŐSZÓ

Mikor doktori disszertációm mintaterületének a Kárpát-medence északkeleti részén elhelyezkedő egykori Szatmár vármegyét választottuk, még egyszer sem jártam a szatmári vidéken. Mivel a régióhoz semmilyen kapcsolat nem fűzött, tudományos szempontból megvolt az az előny, hogy nem voltak előítéleteim, jó vagy rossz tapasztalataim, így mintegy kívülállóként tudtam e területre tekinteni. 2004-es első látogatásom után aztán megismertem barátságos, segítőkész lakóit, a változatos tájat, rejtett értékeit.

Miért éppen Szatmár? Bár a közigazgatási egység e dolgozatban vizsgált formájában mindössze 43 évig állt fenn, mégis érdemes volt mintaterületnek választani, hiszen a régió – a népesség etnikai összetételét illetően – hasonló volt kicsiben, mint a történeti Magyarország nagyban. A történeti Szatmár a különböző vallású és etnikumú népesség rendkívüli keveredésének mintapéldája, egyfajta etnikai/vallási mozaik, ahol a 18. század óta öt jelentősebb felekezet, és hét számottevő nemzetiiség alakította a vallási–nemzetiségi arculatot. Románokon és magyarokon, azaz a két legfontosabb etnikai csoporton kívül nagyobb számban éltek és élnek itt svábok, ruszinok, szlovákok, cigányok, zsidók. A felekezeti élet sokszínűségéről pedig a római katolikus, református, görög katolikus, izraelita és ortodox templomok tanúskodnak. E kevertség teszi egyedivé a napjainkban három ország (Magyarország, Románia, Ukrajna) perifériáján elhelyezkedő történeti régiót.

Az etnikai kevertségen kívül a terület kiválasztásánál fontos szempont volt az is, hogy a régió etnikai földrajzi szempontból még feltáratlan volt, ugyanakkor rendelkezésre álltak azok a források, amelyek támpontot nyújtottak a térség etnikai történetének megismeréséhez.

A helyszíni felméréseket 2004 nyarán kezdtem el, azonban a terepmunka zömét csak a 2005 szeptemberét követő másfél évben sikerült lebonyolítani. Kiegészítő adatgyűjtéseket még 2008 márciusáig végeztem. A helyszíni felmérésekben felbecsülhetetlen segítséget nyújtott dr. Varga Attila, aki nélkül ez a kutatás nem valósult volna meg, és akinek ezúton is szeretném megköszönni támogatását. Szintúgy köszönettel tartozom mindazoknak, akik a legkülönbözőbb módon segítettek a vizsgálatot eme 18 helységben.

Disszertációm 2009-es megszületése (címe: „Etnikai mezo- és mikroterek a történeti Szatmárban”) és jelen – bővített és javított változatban történő – kiadása kapcsán hálával tartozom elsősorban Kocsis Károlynak, aki témavezetőként támogatott, Bottlik Zsoltnak, aki a legkülönbözőbb térképészeti és szerkesztési tanácsokkal látott el, valamint opponenseimnek, Farkas Györgynek és Keményfi Róbertnek a hasznos javaslataikért.

I. BEVEZETÉS

I.1. Célkitűzések

A könyv alapvetően három nagy egységre oszlik. Az elsőben a terület etnikai–vallási történetét tekintem át, utána az etnikai térszerkezetet középszinten, majd a települések esetében vizsgálom. E három egység remélhetően kiadja Szatmár vármegye komplex etnikai–vallási képét, amely a mezotértől a mikrotérig hatol.

A mezoszintű kutatások célkitűzése az elmúlt ezer esztendő népességszerkezeti változásainak feltárása, az egyes nemzetiségek településtörténetének bemutatása, demográfiai jellemzőik változása, ezek hatása lélekszámuk változására. Kiemelten kezelem a rendszeres népszámlálások időszakát, amikor részletes települési adatokon keresztül tárul fel a megye etnikai–felekezeti szerkezete. Igyekszem minden fontos változáshoz (háborúk, önkéntes- és kényszermigrációk, demográfiai mutatók) konkrét adatot rendelni, és amikor ez nem lehetséges, legalább becsült nagyságrendet közölni. Fontos szerepet kap napjaink etnikai szerkezetének bemutatása, a recens folyamatok vázolója, amelyek segítségével megkísérlek trendeket, tendenciákat felállítani a jövőre nézve.

Szintén célul tűztem ki a vizsgált terület etnikai térszerkezetének sematizálását matematikai–statisztikai módszerek bevonásával. E részben vizsgálom az etnikai identitás és az etnikai térszerkezet kapcsolatát is, melyhez bevonom a nyelvismeret és a választási adatok elemzését.

A harmadik nagyobb egység a mikrotér, azaz a települések felmérése. A földrajzi szemléletű települési kutatások célja, hogy egy olyan statisztikai adatbázist hozzunk létre, melynek segítségével bemutatatható az adott település jelenlegi etnikai, vallási, nyelvhasználati szerkezete, az egyes etnikumok, felekezetek térbeli eloszlása. Az adatbázis segítségével következtetni lehet az egyes nemzetiségek, felekezetek demográfiai jellemzőire, migrációs hajlamára, nemzeti identitásának erősségére, és ezek által az etnikai szerkezet jövőbeni alakulására. Azonban pusztán a kapott adatsor alapján nem ismerhetjük meg a múlt fontos – a népesedésre ható – történéseit, ilyen információkhoz a helyiek visszaemlékezése révén juthatunk.

A településekről rendelkezésre álló statisztikai adatokat általában a népszámlálásoknak köszönhetjük. Azonban ezek az adatok nem mindig elégségesek és pontosak. Például a népszámlálások nemzetiségre vonatkozó kérdéseinél a válasz tulajdonképpen egyfajta hűségnyilatkozat az államhoz. A terepkutatások nagy előnye, hogy az efféle politikai befolyásoktól többé-kevésbé mentes, saját adatbázist tudunk kialakítani, melyeket összevethetünk a censusok adataival. A különbség nagysága, iránya fontos adalék lehet az aktuális társadalmi viszonyok értékeléséhez. A saját adatbázis kialakítása pedig a későbbiekben lehet fontos, a kutatás 20–30 évvel későbbi esetleges megismétléshez.

A települési kutatásokból fontos információkat nyerhetünk az etnikai folyamatok értelmezéséhez. Az ott élő emberek emlékezetének határáig (kb. 100 év)

fel tudjuk deríteni a külső tényezők hatását az etnikai szerkezetre (pl. volt-e kitelepítés, deportálás, telepeskolóniák létrejötte a falu területén, etnikai és vallási csoportok ki- és beáramlása). A helyiek megkérdezésével egyéb fontos jellegzetességeket is megtudhatunk (pl. óvodák és iskolák nyitása illetve bezárása, a vegyes házasságok számának emelkedése vagy csökkenése), amik befolyásolhatják a település etnikai képezet alakulását.

Célunk lehet az egyértelmű etnikai identitással nem rendelkező népesség számának megismerése. Az ilyen többes kötődéssel rendelkező népességet ki lehet mutatni az anyanyelvi és nemzetiségi statisztikák, illetve a saját kutatási eredmények és a népszámlálási eredmények összehasonlításával (pl. magyar anyanyelvű szlovákok vagy magyar kulturális kötődésű szlovákok). Esetenként a vallási adatok is segíthetnek (pl. görög katolikus magyarok, református románok). Ha magas az ilyen többes kötődésű egyének száma, abból az adott csoport nyelvváltására, erősödő asszimilációra, esetleg az etnikai szerkezet változására lehet következtetni.

A földrajzi szemléletű települési etnikai kutatások végső célja az egyes etnikumok (felekezetek) térbeli elhelyezkedésének vizsgálata, az esetleges szegregált nemzetiségi helyzet bemutatása, települési etnikai (vallási) térkép készítése. Az így elkészített térképek (ha pl. házszám szerint kerülnek ábrázolásra az adatok) nemzetiségi katasztertérképek, melyek válaszolnak a „hol?” és a „van-e térbeli szegregáció?” kérdésekre, ugyanakkor hiányosságuk, hogy a nemzetiségek laksűrűségét, a házak népességszámát nem mutatják meg (KEMÉNYFI R. 2004. 190–191).

I.2. Szakirodalmi előzmények

Az egyes etnikumok térbeli elterjedésének vizsgálata, térképezése egyidős a modern nemzetfogalom kialakulásával, a nemzeti ébredéssel, amely Köztes-Európában a XIX. század elejéig nyúlik vissza. Az elmúlt kétszáz évben a vizsgált területről viszonylag nagyszámú publikáció látott napvilágot, melynek oka a nagyfokú etnikai–vallási kevertségben keresendő.

A kutatás az etnikai földrajz eszközkészletével valósult meg. Eme – Magyarországon az 1980-as években újjáéledő – részdiszciplína tudománytörténeti, módszertani áttekintése mezo- és makroregionális szinten már megvalósult (KOC SIS K. 1996a; KOC SIS, K.–TÁTRAI, P. 2006; TÁTRAI P. 2007a), míg mikro- (azaz települési) szinten ugyanezt KEMÉNYFI RÓBERT (1996, 2004), illetve TÁTRAI PATRIK (2006) végezte el. Az etnikai földrajz általam is használt alapfogalmainak definiálására FARKAS GYÖRGY (2002. 12–24) vállalkozott.

A kutatás előzményének tekinthető az etnikai földrajz mindhárom ága. Közülük az első, időben legkorábban megjelent módszer a főként országokat és nagy régiókat vizsgáló általános elemző módszer, mely elsősorban KOC SIS KÁROLY nevéhez kapcsolódik. Jelen dolgozatban leginkább Erdélyhez (is) köthető tanulmányait hasznosítottuk (pl. KOC SIS K. 1997; KOC SIS K. et al. 2006). A mikro- és mezoszint kutatásának összekapcsolása, a néprajzi módszerkészlet bevonása először

KEMÉNYFI RÓBERT (1998, 2004) munkáiban tűnik fel, számomra mindenképpen ez az irány volt meghatározó. A települési kutatások módszertanához HOÓZ ISTVÁN neve is megemlítendő (HOÓZ I. 1985). Szintén előzménynek tekinthetők a Nyitrai járásban végzett települési kutatásaim (TÁTRAI P. 2003). Lényeges a regionális földrajz eszközeit adaptáló FARKAS GYÖRGY (2000, 2002) és BOTTLIK ZSOLT (2001) szerepe, az ő vizsgálataik, vizsgálati módszereik jelentős része alkalmazható volt Szatmár vármegyére is.

A vizsgált területre vonatkozó szakirodalom gyökerei a 18–19. századi monográfiáig, helységnévtárakig nyúlik vissza (VÁLYI A 1796–99; SZIRMAY A. 1809–10; FÉNYES E. 1838–39; BÉL M. 1982). Ezen művekből leginkább az adott pillanat települési szintű etnikai állapotára következtethetünk, folyamatokat nem vázolnak. A területtel foglalkozó legfontosabb irodalom a két világháború között, a trianoni békediktátum hatására megszorodott történeti munkák közül került ki, ez pedig MAKSAI FERENCNEK (1940) a középkori Szatmár vármegye benépesülését, etnikai folyamatait vizsgáló műve. Napjainkban a szatmári vidék leginkább helytörténészek (pl. BURA L. et al. 2005), történészek (KÁVÁSSY S. 1979; 1993), néprajzosok (PÁLL I. 1984; 1986) munkáiban jelenik meg, illetve a határváltozások miatt az új területegységeket feldolgozó tanulmányokban bukkan fel (pl. SÜLI-ZAKAR I. 1974; NAGY E. 2006).

A magyar kutatókon kívül jelentős érdeklődés övezte a szatmári sváb kisebbség helyzetét, ők elsősorban a két világháború közti időszakban kerültek a német kutatók fókuszába (pl. STAUBINGER, J. 1927; WIESER, S. 1929/30; THOMÉ, M. L. 1939; PFEIFFER, S. 1941). Ezen munkák fő célja a korábbi és az aktuális magyarosítás bemutatása, a sváb öntudat megerősítése, így hamar egy platformra kerültek a román szerzőkkel.

A német kisebbségről mégis (először) magyar nyelven született a legfontosabb munka, mégpedig a sváb származású VONHÁZ ISTVÁN (1931) tollából, aki a szatmári svábok betelepődését dolgozta fel rendkívüli részletességgel. A 2. világháború utáni első vonatkozó publikáció is német kutatók nevéhez fűződik (SCHMIED S. 1962; FLESCHE, F. 1984). Szintén német kutatók kezdték meg a vizsgált területen mikroszintű kutatásokat, ezen munkák azonban még inkább csak monográfiák (pl. SCHMIED S. 1970, 1971).

A magyarországihoz hasonlóan a két világháború közti időszakban erősödött fel a románok tudományos tevékenysége is, kutatásaik célja a terület jogos birtoklását hivatott alátámasztani. Önállóan Szatmár megyével nem foglalkoztak, elsősorban az új nyugati határuk természet- és társadalomföldrajzilag is egyaránt „tökéletes” voltát, valamint a terület közigazgatási harmóniáját akarták igazolni (MERUȚIU, V. 1929; MANCIULEA, Ș. 1935, 1940; SOMEȘAN, L. 1940). A 2. világháború után e részdiszciplína Romániában – a Magyarországihoz képest kissé megkéscsve – csak az 1990-es évektől éledt újjá, bár ekkor sem túl nagy intenzitással. Elsősorban az évtized elején íródott számos olyan mű, melynek hangvétele és tudományos színvonala a két világháború közöttit idézi (pl. TUFESCU, V. 1990; SURD, V. 1992;). A vizsgált területről a legátfogóbb etnikai földrajzi munkát román részről ALEXANDRU ILIEȘ (1998) írta, melynek legfőbb erőssége talán az, hogy az etnikai

és felekezeti adatok ismertetése mellett kitér az önkormányzati és parlamenti választások eredményeire is.

A települési etnikai kutatások kezdetben német településföldrajzi és néprajzi munkákban jelentek meg a XIX. század végén. A német kutatók már viszonylag hamar tudományos érdeklődést mutattak a kelet-közép-európai, így a kárpát-medencei német nyelvcsoporthoz (szászok, svábok) iránt is (MEITZEN, A. 1897). Az első magyar művekre sem kellett sokáig várni (GYÖRFFY I. 1913; MILLEKER R. 1935; FODOR F. 1943). Érdekesség, hogy ezen kezdeti művekből kettő is a Fekete-Körös völgyének magyarságával foglalkozik, de ezek elsősorban településföldrajzi munkák. Ebben az időszakban még középvárosokról (pl. Versec, Ruma) is készültek részletes nemzetiségi térképek (MILLEKER R. 1935; HALLER, H. 1940). Ez ma már megvalósíthatatlan lenne a nagy lakosságszám miatt. A második világháború után mind Magyarországon, mind Közép-Európában visszaszorultak az etnikai kutatások. A háború utáni első települési etnikai kutatások ismét csak német szerzőktől (SICK, W-D. 1968; SCHENK, A.–WEBER-KELLERMANN, I. 1973) jelentek meg az 1960-as években. Magyarországon – bár az etnikai földrajzi kutatások már az 1980-as években feléledtek – a földrajzi szemléletű települési etnikai vizsgálatok csak a rendszerváltás után jelentek meg ismét (CSÉFALVAY Z.–KOC SIS K. 1991; AUBERT A. 1994; KEMÉNYFI R. 1994).

I.3. Kutatási módszerek, adatbázis

I.3.1. Mezoszint

Dolgozatomban a mezoszint alatt egyrészt értem a történeti Szatmárt, illetve annak nagyobb egységei is mezotérként definiálhatók. A térszerkezet feltárására, megragadására nem volt elégséges pusztán a történeti elemzés, és az egyes időpontokban elkészített etnikai térképek, lévén a központi területeken a nemzetiségek nagyfokú keveredése miatt egy mozaikos térszerkezet jött létre. Az etnikai térszerkezet átláthatóvá tétele érdekében a regionális földrajz eszköztárából vettem át elemeket, amelyek segítségével megpróbáltam sematizálni, egyszerűsíteni a kibontakozó képet.

A matematikai–statisztikai módszerek közül kiváló eredményeket hozott a szomszédságelemzés, míg a területi egyenlőtlenségi mutatók közül a disszimilitási indexet próbáltam felhasználni az etnikai térszerkezet feltárására. Ezen módszerek részletes leírását nem tekintettem jelen dolgozat feladatának, mivel korábban ezt már igen kiválóan megtették (BOTTLIK ZS. 2001; FARKAS GY. 2002), így én csak saját területemen vizsgáltam alkalmazhatóságukat.

A III. fejezetben több, korábban még nem, vagy csak részben alkalmazott módszert is kipróbáltam. Újdonságnak számít a nyelvismeret alapján meghatározott nyelvhatár. Eddig csak a makroszinten hasznosították az anyanyelvi és nemzetiségi

bevallások különbözetének elemzését (pl. VARGA E. Á. 2002; KOC SIS K. 2003), mellyel jelen munka behatóan foglalkozik. Ehhez szorosan kapcsolódik a választási adatok hasznosíthatósága, összevetése a népszámlálás eredményeivel, melyre eddig kevés kísérlet történt települési részletességgel (pl. TÁTRAI P. 2007b).

Természetesen a módszerek nagy részénél alapvető akadály lehet az adathiány, így Szatmár vármegye területét tekintve problémás volt a Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához került Nagypalád adatainak megszerzése. Itt kell megemlítenem a települések számának folytonos változását,¹ ami befolyásolta az etnikai szerkezet összevetését a különböző időpontokra. Mivel területünkön összességében a települések aprózódása, telepesfalvak létrehozása megnövelte a helységek számát, ezért a jelenlegi állapotot adathiány miatt nem lehet visszaszámítani a múltra. Ennek következtében a vizsgálat még a népszámlálások időszakában (1869–2002) sem egy egységes, állandó településhálózatra történt, hanem mindig az aktuális állapotot tekintetem az alapnak.² Meggyőződésem szerint ez nem nehezíti túlzott mértékben az összehasonlíthatóságot, ellenben mindig a valóságot közli, sőt néha még meg is könnyíti a folyamatok áttekintését (pl. telepesfalvak létrejötte).

1.3.2. Mikroszint

Mivel a települési szint alatt nem állt rendelkezésre semmilyen adat, így a mikroszint térszerkezetének kutatásához elengedhetetlen volt a saját terepmunka. A mikroszint felméréséhez – a vizsgált település nagyságának függvényében – több módszert alkalmaztunk. Nagyobb városok esetében (20 ezer fő felett) a helyszínen gyűjtött választási adatokra támaszkodtunk, tehát statisztikai adatgyűjtést végeztünk. A kisebb városok esetében interjúkat készítettünk az adott települést és lakosságot jól ismerő személyekkel (általában a helyi önkormányzatnál). Falusi településeknél pedig az ún. társadalmi minősítést alkalmaztuk.³ Utóbbi módszert Magyarországon először az 1980-as népszámláláshoz kapcsolva alkalmazták Baranya megyében. Lényege, hogy a helyi viszonyokat és a lakosságot jól ismerő informátorok etnikai minősítése alapján állítják össze az adott település nemzetiségi adatait (HOÓZ I. 1985). A minősítés kritériumai általában az anyanyelv, a származás és a vallás, de egyéb tényezők is szerepet játszhatnak (vegyes házasság, iskolaválasztás). A Baranya megyei kutatásban a minősítés alapja a család volt és nem az egyén. A vizsgálatban három kategóriát hoztak létre: nemzetiségi család, nemzetiségi kultúrához kötődő család, nem nemzetiségi család. Az eredményként kapott két szám az adott nemzetiséghez tartozók minimális és maximális számát adta meg.

¹ Részletesen ld. I.4.1. fejezet.

² Az 1980 utáni térképeken ezért elég bizarr módon hat, hogy a korábban beregi Vásárosnaményhoz csatolt Vitkát nem ábrázolom, mivel Vásárosnamény súlya torzítaná a térképet. Ennek következtében a terület északnyugati csücskében Ilk exklávéként jelenik meg.

³ Mindhárom típusnál az adatgyűjtést interjúkkal, beszélgetésekkel egészítettük ki.

Hasonló kutatást végzett KEMÉNYFI RÓBERT (1998) a történeti Gömör és Kishont vármegye szlovákiai részén. Ő is az adott települést jól ismerő személyek segítségével végezte vizsgálatait. A nemzeti hovatartozást szintén a társadalmi minősítés (vagy objektív becslés) módszerével állapította meg, de Hoózzal ellentétben az egyének szintjén.⁴

Itt kell megemlíteni a cigányok felmérésével kapcsolatos problémákat, nevezetesen azt, hogy kit tekintünk cigánynak. Mivel jelen kutatás elsősorban a külvilág által cigánynak tartott népesség számát és területi elhelyezkedését igyekezett meghatározni, ezért e módszernél alkalmazható KEMÉNY ISTVÁN (1974. 63) definíciója: „Cigány az, akit a nem cigány környezete – különböző ismérvek (pl. életmód, antropológiai jelleg)⁵ és az együttélés tapasztalatai alapján – cigánynak tart.” Természetesen ezzel a cigánymeghatározással nem mindenki ért egyet. Vannak olyan vélemények is, mely szerint Kemény megközelítése nem jó, mert így számtalan egyén „mental map”-jét kapjuk csak meg (LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. 1997. 3). E vitán túlmenően azonban (hiszen vizsgálatunknak nem célja a cigány identitás vizsgálata) valóban figyelembe kell venni, hogy a külső minősítő ítéletében lehetnek bizonytalanságok (LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. 2005. 126–131), de falusi közegben, az együttélés tapasztalatára hagyatkozva (antropológiai jelleg, életmód, leszármazás ismerete) ez a minősítés – szemben a magyar–román, magyar–sváb viszonylattal – meglehetősen nagy bizonyosságú volt.

A fentiek tükrében igen fontos az adatközlő személye is. Kutatásaim kezdetén szembesültem azzal, hogy az adatközlő nemzetisége néha befolyásolhatja a minősítést (általában a bizonytalan vagy kettős identitásúak saját nemzetéhez sorolásában). Az ilyen minősítési problémák nagyrészt kiküszöbölhetők, ha több személy is jelen van az interjú készítése során.⁶ A legegyszerűbb, leggyorsabb és legpontosabb felmérés a polgármesteri hivatal munkatársaival végezhető (napi kapcsolatban állnak a népességgel,⁷ a népességnyilvántartó alapján pontosan, házsám szerint ismertetik a kívánt információkat, ráadásul a hivatalban a legtöbbször megfelelő térképhez is hozzá lehet jutni), ha szerencsésen találunk ott kapcsolatot.

A terepkutatás mellett kiemelkedő fontosságú a statisztikai adatok elemzése is. Jelentős eltéréseket tapasztalhatunk, ha összehasonlítjuk például a népszámlálások nemzetiségi és anyanyelvi adatait. Az eltéréseket általában a kettős vagy többes identitású népesség okozza, akik a népszámlálásokkor többnyire az államalkotó nemzetiség számát gyarapítják. Nagy tömegben ilyen bizonytalan identitású népesség helyi sajátosságok hatására alakul ki, a történeti Magyarország területén például a Léva–Érsekújvár–Verebély háromszögben vagy Kassa környékén (KOC SIS K. 1998a. 125–126), míg napjainkban kiváló példa erre a Nyitrai járás néhány községe, Tótygyarmat környéke a Nagykürtösi járásban, vagy a Kassától

⁴ A módszer hátránya, hogy csak kis települések (max. 2000 főig) tanulmányozására alkalmas.

⁵ Saját tapasztalataim szerint az adatközlőknél fontos tényező még a leszármazás ismerete is.

⁶ Több adatsor elkészítése különböző adatközlőkkel általában nehezen kivitelezhető egyrészt a jelentős idő- és pénzráfordítás, másrészt a potenciális adatközlők alacsony száma miatt.

⁷ Ez leginkább a cigányok számának ismerete miatt jelent előnyt.

délnyugatra elhelyezkedő települések (vö. KOCSIS K. et al. 2006. 50; TÁTRAI P. 2007b. 311–312). Az anyanyelvi és nemzetiségi bevallás különbözetéből bizonyos etnikai folyamatokra is következtethetünk. A szomszédos országok többségében jelenleg a magyar anyanyelvűek száma jelentősen meghaladja a magyar nemzetiségűekét. Azokon a területeken, ahol ez fordítva igaz, a magyarság szórványban él, tehát egy csökkenő, fogyó közösség tárul elénk.

Ha az identitás, a közösség erősségét szeretnénk mérni, érdemes összehasonlítani a nemzetiségi statisztikákat a választási eredményekkel.⁸ Utóbbi persze erős függvénye az aktuális politikai helyzetnek, illetve nagyban függ a választási részvételtől. A kiválasztott falvakon túl nem hagyhattam figyelmen kívül a térség vegyes etnikumú városait sem. Belső etnikai tagoltságukat éppen a választási eredmények segítségével választóköri szinten próbáltam felvázolni. A módszer hátránya, hogy a választási részvétel ingadozása, illetve az egyes nemzetiségek különböző szavazási kedve miatt nehéz összehasonlítani az adatokat. Ugyanakkor a vizsgált területen nem tapasztaltam szélsőséges ingadozást egyik okból kifolyólag sem. A másik torzító tényező az, hogy a magyar lakosság korösszetétele a románhoz viszonyítva öregebb, így a szavazásra jogosultak közt magasabb az arányuk, mint az össznépelességen belül. Összességében azonban ez sem jelent olyan eltérést, ami miatt a módszer használhatatlan lenne.

Az etnikai adatokat érdemes összevetni a vallási adatokkal is. Olyan csoportokat lehet így kiszűrni, amelyek ma már esetleg asszimilálódtak, de korábban vallásuk, nyelvük alapján egyértelműen elkülöníthetők voltak (pl. moldvai csángók). Mivel egy népcsoportnál a vallás állandóbb, mint a nyelv, sajátos folyamatokat figyelhetünk így meg. Sőt, a vallás maga az identitás hordozója is lehet. Ha már a statisztikai adatokat feldolgoztuk, azokat érdemes összehasonlítani a terepkutatáson szerzett adatokkal. Ennek fő nyeresége, hogy megtudhatjuk az adott településen élő cigányok valódi számát, kiszűrhetjük a kettős vagy többes kötődéseket, illetve egyes asszimiláló népcsoportok aktuális állapotát (pl. szatmári svábok). Az imént vázoltak a jelenlegi etnikai térszerkezet vizsgálatához nélkülözhetetlenek, de a komplex elemzéshez fontos a történeti összehasonlítás is.

Szatmári terepkutatásom során sajnos nem álltak rendelkezésre előzőleg végrehajtott települési etnikai kutatások, leszámítva Gencs és Ökörítőfülpös etnikai vonatkozásokat is tartalmazó szociológiai felmérését (LETENYEI L. 1993), illetve Uszkára vonatkozó szociológiai tanulmányokat (DEMSZKY G. 1980; BRESSEL G. et al. 2003; PÉTERFI R.–SZÜCS H. 2004). Így saját korábbi tapasztalataimra támaszkodva (TÁTRAI P. 2003) állítottam össze a vizsgálandó kérdésköröket. Ezek hátszámoként (illetve önálló háztartásonként) a következők voltak:

- Összlétszám: a háztartásban élő lakosok, akik közé nem számítottam be a huzamosabban távol tartózkodókat.
- Etnikum: a háztartásban élők etnikai besorolása egyenként.

⁸ A Kárpát-medence több országában a nemzetiség szerepel(t) a személyi igazolványban, azonban egy parlamenti választás – titkossága miatt – nyugodtabban szavazhatnak az emberek, nyugodtabban vállalhatják magyarságukat.

- Nyelvhasználat: az a nyelv, melyen az adott személy a legjobban, legszívesebben, legtöbbet beszél.⁹
- Nyelvismeret: a beszélt nyelvek (csak azok a nyelvek, amelyek a falu etnikai összetétele szempontjából lényegesek).
- Iskolaválasztás: az általános vagy középiskolába járó gyerekek iskolaválasztása az iskola/tagozat nyelve szerint.
- Vallás: A háztartásban élők felekezeti besorolása egyenként.
- Házasság: a felekezeti vagy etnikai vegyes házasságok száma háztartásonként.

1.3.3. Adatbázis, térképek

A történeti elemzés 1869 előtt nem népszámlálásokon, hanem különböző összeírásokon, egyéb közvetett információkon (pl. nyelvészeti, helytörténeti adatok, térképek) alapul. Ezekben az időpontokban minden a vizsgált területre vonatkozó etnikai–felekezeti információ becslés, mivel a vizsgált terület közigazgatási egysége csak később valósult meg.

A népszámlálások hasznosítása, összevetése – a felekezeti adatokat leszámítva¹⁰ – szintén problémás. 1880–1910 között a magyar népszámlálások csak az anyanyelvre kérdeztek rá. Ez, bár a hagyományos nemzeti kisebbségek lélekszámát kimutatta, nem közöl érdemi információkat a cigány és a zsidó lakosságot illetően. Szatmár vármegye három országra tagolódását (1919) követően három különböző ország népszámlálási eredményeiből tevődött össze a kép: ebben az időszakban csak az 1930-as népszámlálásokat vizsgáltam, lévén az 1920-as román népösszeírás hemzsegett az utólagos javításoktól, és a felekezeti törésvonalakat lényegében etnikai határokká változtatta. Az 1930-as népszámlálás, bár akadtak visszasságok, de eredményei hasznosíthatók (vö. VARGA E. Á. 1992. 57–58). Főként anyanyelvi adatai, hiszen a magyarországi részekben is települési bontásban az anyanyelvi adatok állnak rendelkezésre.¹¹ A román népszámlálás nemzetiségi felmérése helyenként igen furcsa eredményt hozott, így – akárcsak az 1941-es magyar népszámlálás vitatható nemzetiségi adatainál – használatától eltekintettünk. 1941-ben a vizsgált terület egésze Magyarországhoz tartozott, talán a legrészletesebb adatokat közlő

⁹ Természetesen a lehetőségek nagyban behatárolják a nyelvhasználatot. A kutatásban a népesség nyelvhasználatot alapvetően két csoportba sorolom: a döntően valamelyik nyelvet beszélők, illetve teljesen vegyes nyelvhasználatúak. Utóbbiakat nevezhetjük bilingviseknek is.

¹⁰ Felekezeti népszámlálási adatok települési bontásban 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1930, 1941-ből egységesen, Magyarországon 1949 és 2001-ből, Romániában 1992 és 2002-ből állnak rendelkezésre.

¹¹ Ennek ellenére a két népszámlálás módszertani szempontból nem egészen kompatibilis. Fő oka, hogy az utódállamok létrehozták a cigány és a zsidó etnikai kategóriákat, melyeknek megfelelő anyanyelvi kategóriái (jiddis) is voltak (VARGA E. Á. 1992. 39).

cenzust tartották ekkor, melyek közül az anyanyelvi és a nyelvismereti adatokat vizsgáltam.

Az igazi eltérések a 2. világháború után kezdődtek. Ebből az időszakból a Szovjetunióhoz tartozó Nagypalád adatai elérhetetlenek, Románia és Magyarország pedig más időpontban tartott népszámlálásokat. Mivel az 1956-os román census anyanyelvi/nemzetiségi eredményei települési részletességgel nem hozzáférhetők, ezért ekkor nem lehet rekonstruálni a vizsgált területet. Emiatt a következőképpen párosítottam a magyar (m) és a román (r) népszámlálásokat: 1960m–1966r, 1977r–1980m, 1990m–1992r, 2001m–2002r. Közülük az első időpontban még az anyanyelv volt a közös pont, utána azonban már az összes időpontban a nemzetiségi bevallás képezte a közös alapot. Ezen censusok közül „kiemelkedik” az 1977-es román népszámlálás, mely gyakorlatilag használhatatlan. Újításai közé tartozott, hogy aki eltérő anyanyelvet és nemzetiséget vallott be (amelyek közül az egyik román volt), azt románként regisztrálták. Ráadásul az eredményt nem anyanyelv vagy nemzetiség szerint, hanem a kettő keverékeként tették közzé (VARGA E. Á. 1992. 76–80). A rendszerváltás után a magyar népszámlálások továbbra is rákérdeztek az anyanyelvre és a nemzetiségre, sőt 2001-ben ez kiegészült a családi, baráti körben használt nyelv és a kulturális kötődés kategóriákkal. Romániában szintén rákérdeztek mindkét ismérvre, de a települési bontású adatoknál a kis lélekszámú etnikai/anyanyelvi csoportok lélekszámát – adatvédelmi okokból 5, illetve 4 fő alatt – nem adták meg.

A dolgozatban alapvetően két típusú térkép szerepel: a vármegyei etnikai és felekezeti térképek, illetve a települési térképek. Előbbihez az alapot egy 1910-ben publikált 1:144000-es méretarányú térkép szolgáltatta (SZATMÁR VÁRMEGYE..., 1910). A dolgozatban a népszámlálásokat megelőző időszakra felületi színezéses térképek szerepelnek, melyek a becsléseink szerinti abszolút vagy relatív többség alapján készültek, a lakatlan területek lehatárolásával. A 18. század előtt a települések határa nem volt stabil, így a településhatárok ezeken a térképeken inkább csak az azonosíthatóságot szolgálják. A népszámlálások kezdetétől a pontos adatok birtokában lehetőség nyílt arra, hogy a felületi színezést kördiagramos ábrázolási módszerrel kombináljuk.

A települési térképekhez a mintát KEMÉNYFI RÓBERT (1998) munkája adta. Azonban nem követtem jelkulcsrendszerét, mely véleményem szerint kicsit zavarta térképeinek áttekinthetőségét. A jelek helyett a színezést választottam. A térképek méretaránya eltérő, aszerint, hogy milyen alaptérképhez volt hozzáférés, illetve a település nagysága szerint is. A térképre a helyben gyűjtött adatokat vittem fel háztartásonként. Mindig a ház alapterületét színeztem be, mely nagysága nem valós, minden háznál ugyanakkora. A módszer hátránya, hogy egy egyedülálló személy ugyanakkora színfoltot jelent, mint egy nyolc tagú család, de a hangsúlyt a térbeli elkülönülés érzékeltetésére fektettem. A vegyes háztartásokat sraffozva jelöltem. A vegyes háztartások jelölésének legnagyobb problémája, hogy egy vegyes házaspár egy háztartásban ugyanúgy jelenik meg a térképen, mint például 7 román és 1 magyar egy háztartásban.

I.4. A vizsgált terület bemutatása

I.4.1. Köz- és egyházigazgatási történet

Szatmár vármegye az ország korai időszakban keletkezett vármegyéinek egyike, alapjait még Szent István rakta le. Kiterjedése a 11. században még csak a gyepűháton belüli, lakott részeket ölelte fel, de a gyepűk keletre tolódásával, a ritkán lakott térségek benépesülésével a megye területe is fokozatosan terjedt ki keleti irányban. A 13. században nem tartozott még Szatmár megyéhez Erdőd környéke és a Bükk-hegység, mely külön erdőispánságot alkotott (ld. MAKSAI F. 1940. 24–25), a szatmári Tiszahát és a Paládság, valamint a Felsőbányától keletre, illetve Fentőserdőtől délre fekvő területek (a Kővár-vidék déli része) sem (KÁVÁSSY S. 1993. 162–163).

A 15. századra a korábbiakhoz képest megszilárdult a vármegyeihálózat, benne megyénk területe és intézményrendszere is. A 15. században meginduló pusztásodás ellenére a vármegyében a települések száma 350 körül mozgott. A török hódítás kezdetekor a vármegye négy járásra oszlott (krasznaközi, nagybányai, nyíri, szamosközi), és ez a járási beosztás fennmaradt egészen 1850-ig. A 16–17. század háborús időszakában a vármegye sűrűn gazdát cserélt, a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Fejedelemség uralma többször váltotta egymást (FÁBIÁN L. 1997. 29). A szatmári települések száma a háborús korszak végére 235-re csökkent. A középkor folyamán egészen a 19. századig Szatmár vármegyének több exklávéja volt, ugyanakkor területén belül több települést más vármegye birtokolt. Ezen ex- és enklávék a nyugati (Szabolcs, Bereg) és a déli (Közép-Szolnok, Kővár-vidék) határszakaszon voltak fellelhetők.¹² A középkor végéig a vármegyétől független volt Nagybánya és környéke, így a vármegye legkeletibb részei exklávéként képeztek (GYALAY M. 1997. 69, 128). Vélhetőleg a 13. század második felétől nem tartozott Szatmár fennhatósága alá a Kővár-vidék északi része sem (SZENTGYÖRGYI M. 1972. 16–19; PUŞÇAŞ, A. 2002. 60), amely a későbbiekben hol önálló kerület volt,¹³ hol Közép-Szolnok vármegye részét képezte. Önálló törvényhatósági joggal rendelkeztek a királyi városok is, Szatmár és Németi 1271-ben, illetve 1230-ban kapott kiváltságlevelet (KARÁCSONYI J. 1925. 217),¹⁴ míg Nagybánya és Felsőbánya a 14. századtól szabad királyi bányaváros volt (WENZEL G. 1880. 109–110). A bányavárosok közül Kapnikbánya hovatartozása váltakozó volt, de a 19. század második feléig inkább Erdélyhez számították.¹⁵ A 18. század folyamán a települések száma 233-ról 264-re emelkedett (*I. táblázat*).

¹² Részletesebben ld. TAKÁCS P. (1993. 249); FÁBIÁN L. et al. (2000. 26–27).

¹³ „Kővár már a XIV. században, zászlós uri szabad kerületté vált volt.” (DE GERANDO A. 1875. 370.)

¹⁴ De szabad királyi városi címet csak a két település 1715-ös egyesülésekor kapott.

¹⁵ Szatmár és Kővár-vidék határa ugyanis a Kapnik patak völgyében húzódott.

I. táblázat: A korabeli Szatmár megye és Kővár-vidék településszerkezete 1870-ig

Megye	Időpont	Önálló települések	Szabad királyi város	Mezőváros	Falu	Pusztá
Szatmár vármegye	12–13. század	108				
	15. század	352				
	1495	393				
	1598	273				
	1720	233	3	12	218	13
	1773	258	3	19	236	
	1787	264	3	16	245	13
	1804	262	3	17	242	12
	1827	270	2	20	248	52
	1843	263	3	19	241	17
	1857	271	2	18	251	
1869	264	3	13	248	40	
Kővár-vidék	1566	69				
	1603	85				
	1720	86		0	86	
	1760	90		2	88	
	1846	91		1	90	1
	1870	92		2	90	

Források: CSÁNKI D. (1890); DÁVID Z. (2001); FÁBIÁN L. (1997); FÁBIÁN L. et al. (2000); KÁVÁSSY S. (1993); KOVACSICS J. (1957, 1963); KÖVÁRY L. (1847); MAKKAI L. (1942); MERUŢIU, V. (1929); SZIRMAY A. (1809–10); TAKÁCS P. (1993); THIRRING G. (1938)

A 19. század a közigazgatási egyszerűsítések időszaka lett. Szatmár vármegye enklávéit kicserélte Szabolcs, Bereg, Közép-Szolnok megyékkel és Kővár-vidékkel. A vármegye székhelye a Károlyi grófok uradalmi központja, Nagykároly lett (TAKÁCS P. 1993. 246–253). 1850 és 1860 között új, abszolutisztikus igazgatási rendszert vezettek be, melynek során a 7 járásra tagolt Szatmár vármegye a Nagyvárdi kerülethez került, a területén elhelyezkedő 3 szabad királyi város pedig elvesztette önálló igazgatási jogát (FÁBIÁN L. et al, 2000. 44). 1860-ban átmenetileg visszaállt a régi rend, hogy aztán az 1870/71-es közigazgatási reform hozománya-ként ismét megváltozzon. Ekkor a megye területén 9 járást és 3 szabad királyi várost találunk. 1876-ban a megyébe olvasztották a Kővár-vidék Nagysomkúti és Nagynyíresi járását, illetve Nagybánya és Felsőbánya elveszítette önálló törvényhatósági jogát, így létrejött az a 6104 km²-en elterülő, 9 járásra (Csengeri, Erdődi, Fehérgyarmati, Mátészalkai, Nagybányai, Nagykárolyi, Nagysomkúti, Szatmári, Szinerváraljai) tagolt közigazgatási egység és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú város (GYALAY M. 1997. 128; FÁBIÁN L. et al, 2000. 46–49), mely jelen dolgozat vizsgálati területét képezi. A 20. század elejére az Avasi járás létrehozásával a járasok száma 10-re növekedett, Felsőbánya, Nagybánya és Nagykároly pedig rendezett tanácsú városi címet kapott. A századfordulón a vármegyében 306 település volt.

Szatmár vármegye történeti egysége először 1919-ben szűnt meg. A Magyarországon maradt területekből 1923-ban jött létre Szatmár, Ugocsa és Bereg k.e.e. vármegye Mátészalka székhellyel. Romániához került a megye kb. $\frac{2}{3}$ -a, mely továbbra is a Szatmár (Satu-Mare) nevet viselte, de székhelye az ekkor már relatív román többségű Nagybánya lett. Ide tartozott az Ugocsa megyéből Romániának ítélt rész, ellenben a döntően magyar lakosságú Nagykárolyt és környékét, valamint Dobrát, Nántút és Rákosterebest Szilágyhoz csatolták (MERUȚIU, V. 1929. 35–36). Nagypalád először Romániához, majd 1923-ban területcsere révén Csehszlovákiához került.

Az 1940-es második bécsi döntéstől a vizsgált terület egésze (ekkor 294 helység) ismét Magyarországhoz tartozott, és némi módosítással¹⁶ visszaállt az 1919 előtti közigazgatási állapot. 1944 őszén Szatmár megye egészét elfoglalták a szovjet csapatok. A háború befejezése után a magyar oldalon létrejött Szatmár-Bereg vármegye (székhelye Mátészalka). 1950-ben aztán megalakult a mai napig is létező Szabolcs-Szatmár(-Bereg) megye (FÁBIÁN L. et al, 2000. 60–62). Jelenleg a vizsgált terület magyarországi részén 92 önálló település, ebből 4 város (Csenger, Fehérgyarmat, Mátészalka, Nagyecsed) található; a területen a Csengeri, a Fehérgyarmati, a Mátészalkai, a Nyírbátori és a Vásárosnaményi kistérség osztozik.

Romániában 1950-ben szovjet mintára a megyerendszer és a járások helyett tartományokat és körzeteket (rajon) hoztak létre, Szatmár megye Nagybánya tartomány része lett (vö. VARGA E. Á. 1999. 52). A ma is érvényes megyerendszer 1968 óta áll fenn. A vizsgált területet két megye (Szatmár és Máramaros) fedi le, illetve Érkörtvélyes Bihar megyéhez tartozik. A mai Szatmár megyéhez kapcsolták – az ugocsai részeken kívül – Tasnád környékét is. A 2. világháború után a külterületek, telepesfalvak önállósá válása miatt a román oldalon rendkívül megnövekedett a településállomány: az 1941-es 199-hez képest 1966-ban már 256 helység létezett.

A romániai közigazgatás alapszintű egységeit három kategóriába sorolják: municipium (megyei jogú város), oraș (város) és comună (kommuna, község).¹⁷ Ezen a szinten működnek a helyi önkormányzatok. Jelenleg a vizsgált terület romániai részének 251 településén 64 kommuna osztozik.¹⁸ A 2002 utáni várossá nyilvánításoknak köszönhetően Szatmár vármegye romániai részén 10 város van (Avasfelsőfalu, Erdőd, Felsőbánya, Kapnikbánya, Misztótmogyorós, Nagybánya, Nagykároly, Nagysomkút, Szatmárnémeti és Szinérváralja).

Összességében a vizsgált területet jelenleg három nagyobb közigazgatási egység öleli fel (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Szatmár megye, Máramaros me-

¹⁶ A Kápolnokmonostori járást Szatmárhoz csatolták, Dobra, Nántú és Rákosterebes Szilágynál maradt.

¹⁷ Az alapszintű közigazgatási egységek általában több településből állnak, melyek között vannak ún. városhoz tartozó falvak (pl. a Szatmárnémetihez tartozó Szatmársadány). Ezek különálló települések, de közigazgatásilag a városhoz tartoznak (BENEDEK J. 2006. 84).

¹⁸ Romániában létezik a 0 lakónépességű település is, így a népszámlálási kötetekből nem tűnt el az 1970-es árvízben elpusztult és azóta újra nem népesült Kak és Etény.

gye), Érkörtvélyes Bihar megyébe, Nagypalád pedig Ukrajnához tartozik. A települések száma 344 (2. táblázat, 1. térkép).

Szót kell ejteni az egyházak térszerveződéséről is. A reformáció előtt területünkön csak a római katolikus egyház volt jelen. Az egyházmegyék 11. századi szervezésekor a terület nagy része az Egri püspökség joghatósága alatt volt, a 14. századra, az egyházmegyék stabilizálódása után azonban a vármegye túlnyomó része az erdélyi egyházmegyéhez tartozott. Szatmárt két főesperesség, a Szatmári és az Ugocsai fedte le. A Bányavidék azonban továbbra is Eger fennhatósága alatt maradt (BAGOSSY B. 190., 423).

2. táblázat: A vizsgált terület településszáma és városodottsága¹⁹ a népszámlálások időpontjában

Év	Önálló települések	Város	Falu	Városlakók száma	Városlakók aránya (%)	A városlakók aránya a 2002-es városhálózatra visszavetítve (%)
1869	308			46190	14,9	22,1
1880	307	4	303	46621	15,9	23,3
1890	307	4	303	48865	15,0	22,6
1900	306	4	302	58030	15,8	23,6
1910	308	4	304	68269	17,2	24,9
1920	305	4	301	69458	17,8	25,4
1930	307	4	303	85568	19,2	27,7
1941	294	4	290	93552	19,6	28,0
1960/66	352	5	347	166463	28,3	35,6
1977/80	344	8	336	277287	42,4	45,5
1990/92	344	10	334	377299	53,9	54,9
2001/02	344	11	333	348732	52,6	52,6

Források: 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1960, 1980, 1990, 2001: magyar népszámlálások adatai; 1920, 1930, 1966, 1977, 1992, 2002: román népszámlálások adatai

A katolikus egyházi szerveződés a reformáció időszakában felbomlott, és csak a 18. században állt helyre. A reformátusok a 16. század folyamán alakították ki saját területi beosztásukat, Szatmár ekkor a Beregi egyházmegyéhez tartozott, mely csak a 1815-ben csatlakozott a Tiszántúli egyházkerülethez (PIRIGYI I. 2001. 86). A katolikusok számának növekedése miatt, illetve az ellenreformáció elősegítése végett 1804-ben felállították a Szatmári püspökséget. Ugyanebben az időszakra a szatmári görög katolikusok a hatalmas kiterjedésű, 1771-ben felállított Munkácsi egyházmegyéhez tartoztak. Mindkét egység felett az egri érsek rendelkezett (vö. BAGOSSY B. 190., 505; PIRIGYI I. 1990. 165). A 19. század folyamán a Munkácsi görög katolikus egyházmegyét 4 egységbe darabolták. Ebből a Nagyvá-

¹⁹ Az 1869-es népszámlálás időpontjára a városlakók arányát – a torzítások elkerülése végett – az 1876-os közigazgatási reform szerinti állapotra adtuk meg. Nem számoltuk a városlakók közé a romániai municípium, város kategóriákban a városhoz tartozó falvak népességét.

radihoz (alapítva: 1823) került Szatmár nyugati része, míg a Szamosújvárihoz (1853) a vármegye keleti része, illetve a Kővár-vidék. A középső részekben megmaradt Munkács fennhatósága (BENDÁSZ I.–KÖI I. 1994. 17–22).

A századfordulón a következőképpen alakult az egyházak területi beosztása. A római katolikusok az Egri érsekséghez tartozó Szatmári püspökség keretei közt éltek; a görög katolikusok (a Hajdúdorogi egyházmegye 1912-es felállításáig) a Munkácsi, Nagyvárad és a Szamosújvári egyházmegyékben éltek; az ortodoxoknak Szatmárban nem volt egyházi szerveződésük (MAGOCSI, P. R. 1993. 112, 115). A reformátusok a Tiszántúli egyházkerület Szatmári és Nagybányai egyházmegyéjéhez tartoztak (vö. BARCSA J. 1906).

A trianoni országhatárok az egyházmegyék határait is átvágták, így az egyházi igazgatás szempontjából fontos volt új egységeket szervezni, illetve a régi csonka egységeket önállóvá szervezni. Ez főként a reformátusok igazgatási területfelosztásán látszott meg, akik a Partium Romániára eső részén létrehozták a Királyhágómelléki egyházkerületet. 1940 körül a római katolikusok területi beosztása megegyezett a korábbival, mint ahogy az ortodoxoknak sem volt főhatóságuk a vizsgált területen. A reformátusok – az említett változások miatt – két egyházkerület (Tiszántúli, Királyhágómelléki) négy egyházmegyéjében (előbbiben: Nagykárolyi, Szatmári; utóbbiban Nagykárolyi, Nagybányai) éltek. A szatmári görög katolikusok a Hajdúdorogi, a Nagyvárad és a Munkácsi egyházmegyék kereteibe tartoztak.

Napjainkra, az ortodoxia terjedésével, jelentősen megváltozott a helyzet. A római katolikusok többsége a Bukarest fennhatósága alá került Szatmári egyházmegyében él, Nagykároly és környéke azonban a Nagyvárad egyházmegyéhez tartozik. A magyarországi római katolikusok a Debrecen–Nyíregyházi egyházmegyében tömörülnek, amely az Egri érsekséghez tartozik. A görög katolikusok területi beosztása visszatért a korábbihoz, Magyarországon a Hajdúdorogi, Romániában a Nagyvárad és a Máramarosi egyházmegye fedi le területünket. Az ortodoxoknál Szatmár Romániára eső része a Nagybányai egyházmegyéhez tartozik, amely az erdélyi metropolitának van alárendelve. A magyarországi részeket a gyulai román ortodox egyházmegye foglalja magába. A reformátusoknál az egyházkerületek nem változtak; jelenleg a Tiszántúli egyházkerület Nyírségi és Szatmári egyházmegyéje, míg a Királyhágómelléki egyházkerület Nagykárolyi, Szatmári és Nagybányai egyházmegyéje fedi le területünket (DIÓSZEGI L.–R. SÜLE A. 1990. 102, 105; POPA, N. 1996. 95, 100; PIRIGYI I. 2001. 68; KOCSIS K. 2005b. 309–312).

1.4.2. Természetföldrajzi vázlat

„Szatmár vármegyének mindene van, a mi a természetért rajongó lelkületet a változatosság örömeivel tölti el; s a ki csak ezt az egy vármegyét ismerné is meg nagy Magyarországból, az körülbelül tiszta fogalmat alkothatna az egészről” (BÁRSONY I. 190..., IX).

Szatmár vármegye a Kárpát-medence északkeleti részén helyezkedik el. Természetföldrajzi szempontból két nagy egységre bontható: a nyugati síkságra (Nagyalföld) és a keleti domb- és hegyvidékre (Északkeleti-Kárpátok, Erdélyi közhégyység). Ez a kettősség jelentős hatással bírt a társadalmi jellemzőkre: pl. a településszerkezetre, a közlekedési hálózatra, de az etnikai szerkezetre is. A vármegye nyugati részén elterülő síkvidék két nagyobb egységre osztható: a Nyírség Szatmárra eső része közepes településmérettel jellemezhető. Nyugati részén a sovány homokos talaj csak szűkös megélhetést biztosított, így itt a népsűrűség mindig is meglehetősen alacsony volt, míg a vármegye délnyugati részének termékeny csernozjom talaja megtelepülésre jóval kedvezőbb volt. A Nyírség mellett a másik nagyobb egység a számtalan kisebb-nagyobb vízfolyással tagolt Felső-Tisza-síkság, ahol elsősorban aprófalvakat találunk. A két tájegység között helyezkedett el mintegy száz évvel ezelőtti lecsapolásáig a kiterjedt Ecsedi-láp.

A keleti hegyvidék peremszerűen övezi a vármegyét, a köztes területeket a megtelepedésre alkalmas folyóvölgyek és medencék foglalják el. HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF és HEVESI ATTILA (2002) természeti tájbeosztása szerint ide tartozik a Vihorlát–Gutin hegyvidékről az Avas- és a Gutin-hegység, illetve a Szilágysági-dombvidékről a Szilágysági Bükk, a Szatmári-Bükkalja a Kővár-hegység és a Kővári-dombság. A köztes medencék elsősorban nyugat felől nyitottak: az Avasimedence (Avasalja, néprajzi egységként: Avasság) a Túr és a Tálna völgykapuján keresztül, míg a Szamos völgye és a Nagybányai-medence a Szinérváraljai kapun keresztül.

A domborzati akadályok tehát korántsem áthághatatlanok, hiszen a vizsgált terület keleti és nyugati felét számos folyó köti össze (Szamos, Kraszna, Túr, Lápos), melyek egyben a közlekedés legfőbb útvonalai is. Közülük a legfontosabb a Szamos, mely kelet–nyugati irányban gyakorlatilag kettészeli a megyét. A terület összes folyója a Tisza vízgyűjtőrendszerébe tartozik, mely északnyugaton egyben a vármegye határa is (2. térkép).

1.4.3. Társadalomföldrajzi vázlat

A vizsgált terület társadalmi–gazdasági helyzetét meghatározza, hogy két (három) ország periférikus részén helyezkedik el. A Magyarországhoz tartozó rész a központtól legtávolabbi, és gazdaságilag az ország egyik legelmaradottabb vidéke (BARANYI B. 2008). Ráadásul a szatmári részek nemcsak Budapesttől, hanem a megyeszékhelytől, Nyíregyházától is távol esnek. Valamivel kedvezőbb az országon belüli helyzete a romániai részeknek, bár nyugati fekvése ellenére mind a mai Szatmár, mind a mai Máramaros megyék fejlettségi szintje az országos átlag alatt van (HORVÁTH GY. 2006. 221–235).

A vizsgált területet – különösen a magyarországi részt – tehát a trianoni hátrámeghúzás kétszeresen sújtotta: perifériára sodorta e térséget, illetve elvágtá a központokat vonzáskörzetüktől (elsősorban Szatmárnémetit). A hátrányos helyzet

kialakulásában szerepet játszott még az elaprózott településszerkezet (aprófalvas részek és városiányos területek a Szamosközben és a Kővár-vidéken), illetve a magyarországi részen az is, hogy kimaradt az iparosítási hullámból.

A történeti Szatmár hagyományosan rurális térség volt. Napjainkra e kép némileg megváltozott – főleg Magyarországon. Utóbbiban, bár a mezőgazdaság még mindig felülreprezentált szerepet játszik az országos átlaghoz képest, a 21. századra a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya már 10% alá csökkent. Jelentős mértékben a mezőgazdaságra épül a térség ipara is, hiszen a legjelentősebb ipari ágazatok közül Szatmárban főleg az élelmiszeripar és a textilipar emelkedik ki (BARANYI B. 2008. 244). A foglalkoztatottak legnagyobb része a terciér szektorban dolgozik. A foglalkoztatási problémákról azonban sokat elárul, hogy a munkanélküliek aránya 2007-ben 20% körül mozgott, miközben az aktivitási ráta mindössze 47% volt (www.afsz.hu).

Az ágazati szerkezet Romániában eltérő képet mutat. A mezőgazdaság súlya lényegesen magasabb, mely egyrészt az ország alacsonyabb fejlettségével, másrészt a rendszerváltás utáni folyamatokkal (az ipari, terciér munkaerő-felesleg visszaáramlása az agrárszektorba) magyarázható. A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya még 2004-ben is elérte a 40%-ot (HORVÁTH GY. 2006. 223). A másik lényeges különbség a kitermelő-ágazatok nagy részesedése, mely elsősorban a Nagybánya környéki bányászati tevékenységnek köszönhető. Azonban e tevékenység, melynek korábban az itteni városok jólétüket köszönhették, a rendszerváltás után jelentősen visszaesett, a bányásztelepülések válságát okozva. Az ipari ágazatok közül fontos megemlíteni a bányászati- és fémfeldolgozó ipart (Nagybánya és környéke), míg a mai Szatmár megyében inkább az élelmiszer- és könnyűipar dominál. Az ipari dolgozók aránya az országos átlag, 25–26% körül mozog (HORVÁTH GY. 2006. 223, 284). A terciér ágazatok részesedése ugyanakkor jelentősen elmarad mind a régiós, mind az országos átlaghoz viszonyítva. Jelentősen eltérnek a magyarországi adatoktól a munkanélküliségi adatok is: Szatmár megyében mindössze 2%, Máramarosban pedig 5% körül volt a regisztrált munkanélküliek aránya (HORVÁTH GY. 2006. 147). Fontos azonban megjegyezni, hogy bár ezek az adatok nagyon jónak számítanak, ennek ellenére a munkanélküliség elől sokan kényszerből nyugdíjba mentek, továbbtanultak, külföldön vállaltak munkát vagy éppen visszatértek az agráriumba.²⁰

A vizsgált terület térszerkezeti sajátosságaihoz tartozik, hogy mind nyugati, magyarországi, mind keleti részei a hátrányos helyzetű térségek közé tartoznak. A Magyarországra eső kistérségek (Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai) ráadásul a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé tartoznak. Előbbi kettőt a „megyeközpont gyenge vonzása, fejletlen infrastrukturális állapotok, nagy volumenű munkanélküliség, a roma népesség magas aránya és a kedvezőtlen természeti adottságok

²⁰ A határ mentéről sokan Magyarországra ingáztak, a nyári idénymunkák idején néha az egész falu átjárt a határ túoldalára (pl. Szamosdaráról). A románok inkább Olaszországba, Spanyolországba járnak dolgozni, sőt, a legszorgalmasabbnak tartott avasiak az USA-ba is eljutottak. Utóbbiak a pénzüket általában visszahozták, és Romániában (főleg ingatlanba) fektettek be.

(gyenge termőképességű talajok, ár- és belvízveszély) jellemzi.” (BARANYI B. 2008. 424.) Romániában mindössze Nagybánya és környéke, azaz a Bányavidék számít hátrányos helyzetű övezetnek, ráadásul a Nagybányai-medence az erősen szennyezett régiók közé tartozik (HORVÁTH GY. 2006. 206–220). Összességében azonban Szatmár magyarországi oldala még mindig fejlettebbnek minősíthető – legalábbis az egy főre eső GDP alapján –, mint a Romániához tartozó részek (ld. HARDI T. 2008. 7).

A fentiek alapján felmerül a kérdés, hogy mennyire lehet a történeti Szatmárt ma is egységes régióként kezelni, vannak-e határon átívelő kapcsolatok, és azok milyenek? A kapcsolattartást meghatározza a határ átjárhatósága. Ez 1990 előtt szinte lehetetlen volt, a vizsgált területen egyetlen közúti határátkelő sem üzemelt. Napjainkra már két határátkelő működik a magyar–román határszakasz Szatmárra eső részén.

Vitathatatlan, hogy a határon átívelő kapcsolatok legfontosabbika az egyének közötti magyar–magyar kapcsolattartás (rokonság, barátok). Növekvő jelentőségű a bevásárló turizmus, illetve a szolgáltatások igénybevétele (MICHALKÓ G. 2004). A fenti, kétoldalú kapcsolatokon kívül érdemes megemlíteni a munkavállalást, mely az utóbbi időkhöz inkább csak a román állampolgárok körében volt megfigyelhető.²¹ Egyre fontosabb a gazdasági jellegű együttműködés, befektetések, vegyes vállalatok formájában (BARANYI B. 2008. 426–438). Összességében azonban ezek mértéke nem túl jelentős, hiszen a két periféria számára fontosabb a belső, centrum irányába mutató kapcsolat, mint a perifériák közötti.

Az intézményes kapcsolatok is megjelentek térségünkben. A települési kapcsolatokon kívül (pl. testvérvárosok) a megyei önkormányzatok is kialakították partneri kapcsolataikat. Területünkön az Interregio a romániai Szatmárt, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét és Kárpátalját foglalja magába, eredményei eddig nem túl jelentősek. Fontos, sikeresebb kapcsolatok működnek egyéb területeken (árvízvédelem, oktatás, kultúra – HORVÁTH GY. 2006. 504–513; BARANYI B. 2008. 438–458).

²¹ Egyelőre azonban még nem figyelhető meg olyan visszarendeződés, mint Nagyvárad esetében, azaz Szatmárnémeti központi funkciói még csak mérsékelten vonzzák a határ túloldalán élőket. Várható azonban, hogy a közeljövőben – Nagyváradhoz hasonlóan – Szatmárnémeti is felszívja a magyar oldal jelenleg szabad munkaerő-tartalékát.

II. AZ ETNIKAI ÉS FELEKEZETI SZERKEZET ALAKULÁSA A KÖZÉPKORTÓL NAPJAINKIG

II.1. A Mohács előtti időszak (1526-ig)

A honfoglalás időszakában a vizsgált terület őslakosságát a szlávok adták, akik döntően a sík és hegyvidékek találkozásánál éltek nem túl jelentős számban. A honfoglalást követően a magyarság Szatmár megye nyugati felét (kb. az Ecsedi-lápig) rögtön megszállta, és kialakította egy belső védelmi rendszert (gyepű), mely egyben a magyar megtelepedés határát is jelentette. A korai gyepű vonala északon a Krasznával párhuzamosan, attól nyugatra haladt és érte el az Ecsedi-lápot, majd Esztrónál délnyugatra fordulva az Érrel párhuzamosan a vizsgált terület határán futott (MAKSAI F. 1940. 12–14). Ez a gyepű azonban már a 10. században megszűnt, és a védelmi vonal a Szamos völgyében keleti irányba mozdult el.

A 11–12. század fordulóján a megye nyugati fele már viszonylag sűrű településhálózattal rendelkezett, a síkvidék (a Túr menti kiterjedt erdőségeket leszámítva) benépesült. Az egymással összefüggő állandó településekkel rendelkező terület keleti határa Szinérváralja környékére esett, tőle keletre a Szamos völgyében ekkor még csak elszórt határörtelepeket, nem állandó szállásokat találunk. A megye hegyvidékein (Avas, Rozsály, Bükk, Gutin) ekkor még emberek nem éltek (MAKSAI F. 1940. 17), a Szamos völgyében volt csak pár elszórt település (Romád, Tomány). Ettől függetlenül mivel a Szamos völgye jelentette az egyik útvonalat Erdély felé, ezért feltételezhető elszórt népesség e fő közlekedési útvonal mentén (vö. KNIEZSA I. 2000. 386).

1100 körül a vármegye etnikai arculatát a magyar és szláv települések határozták meg. Magyar többségű helységek sorakoztak az Ecsedi-láptól nyugatra, illetve a láp és a Szamos között. A Tisza–Szamos közén jelentős szláv népesség élt, de legalább ekkora súlyt képeztek a magyarok is. Szatmárnémetitől keletre a Szamos völgyét is vegyesen lakták magyarok és szlávok. Szláv telepek sorakoztak még a láptól délre a Kraszna mentén. Ugyanitt a német hospesek két helységet is kialakítottak (Majtényt és Gyöngyöt). A megye 12. századtól számított központjában, Szatmáron, és tőle északra, a hagyomány szerint a 11. század elején telepített Németiben is éltek németek. Rajtuk kívül újlatinok lakhattak Olaszin, besenyők Szamosdobon és Besenyőn. A megye keleti részében a helyzet bizonytalanabb. Mivel állandó települések alig voltak, ezért az itt élők földrajzi lokalizációja nehézkes. Annyi bizonyos, hogy a Szamos balpartján többnyire magyarok (KNIEZSA I. 2000. 386), míg a Lápos, Miszt és Zazár patakok torkolati vidékén szlávok éltek (MAKSAI F. 1940. 106; SZENTGYÖRGYI M. 1972. 12). Bizonytalan az elhelyezkedése a török eredetű – de a 11. század végén már valószínűleg magyarul beszélő – kék-kend népcsoportnak, mely minden valószínűség szerint határőrnépnek számít.

tott²² (MADZSAR I. 1917. 283). A források a Kékes-erdő lakóinak mondják őket, így vélhetően a Lápos, Kékes és esetleg a Zazár patak felső folyása mentén kereshetjük őket, valószínűleg tehát a hadi útnak is alkalmas – ám ekkor még döntően erdővel borított – folyóvölgyekben éltek (PAIS D. 1921–25. 272–273; MAKSAI F. 1940. 13, 18, 103; SZENTGYÖRGYI M. 1972. 14). Szintén bizonytalan a későbbi Kővár-vidék népi összetétele. KNEZSA ISTVÁN (2000. 386) 11. századi lakosságát magyarnak feltételezi, míg SZENTGYÖRGYI MÁRIA (1972. 12) megállapítja, hogy „északi, ill. északnyugati részének [azaz a Kővár-vidék vizsgált területre eső részének – *T. P.*] első helynévadói magyar nyelven beszéltek”. Feltételezésünk szerint a 11–12. század fordulóján a Szamos–Lápos közének lakossága rendkívül gyér lehetett, és valószínűleg magyar nyelven beszélt,²³ de a terület nagy része még lakatlan volt.

A lakatlan területek birtokba vétele, benépesülése a következő századokban is folytatódott. A 13. századra a síkvidékek viszonylag nagy népsűrűségűek lettek, de a hegyvidékek még mindig lakatlanok maradtak (MAKSAI F. 1940. 19). A tatárjárás pusztításai ellenére a magyarság tovább terjeszkedett, és magába olvasztotta a síkság szláv lakosságának nagyobb részét. Jelentősebb szláv népesség ekkor már csak Szatmártól keletre a Szamos jobb partján, a Kraszna felső folyásánál, valamint a bányavidéken élt. Ezek a szláv telepek nemcsak az őshonos szlávok szállásai, hanem a belső és külső telepítések eredményei voltak. A 13. század végére lassan benépesültek a síkvidéki erdőségek (pl. *Túr mente*) és a magyarság eljutott az Avaság kapujába is (Rózsapallag, Avasújváros, Kőszegremete; ld. MAKSAI F. 1940. 19–20).²⁴ A tatárjárás után kezdődött meg a bányaművelés a vármegye keleti részében német bányászokkal. Nagybánya és Felsőbánya kialakulása tehát a 13. század második felére tehető, és 1329-ben már mindkettő szabad királyi város (WENZEL G. 1880; OSZÓCZKI K.–BALOGH B. 2006. 27–28). Később aztán ők telepítik a környező falvakat, valamint 1455-ben Kapnikbányát is. A tatárjárás másik hozadéka a 13. század második felében beinduló várépítési hullám, mely valószínűleg Kővár felépítésének időpontját is jelenti. Kelet-Magyarország és Erdély határán számtalan ilyen vár épült, a stratégiaiul fontos, de gazdaságilag kedvezőtlen hegyvidékeken. Ez annyit jelentett, hogy a vár kiszolgálására, fenntartására nem volt elégséges a hegyvidéktől távolabb, földművelésből, illetve síkvidéki állattartásból élő népesség, szükség volt egy a szűkösebb körülményekhez alkalmazkodó, környéken élő várnépre. Ez pedig ideális feltételt jelentett a nomád állattartó románság betelepedéséhez²⁵ (MAKKAI L. 1944. 86–87).

A vármegye területére az első román lakosok valószínűleg már a 13. század végén eljutottak, de bizonyíthatóan csak a 14. század első felében jelentek meg.

²² A kék vagy kend nevű települések többsége az egykori gyepeivel környékén található (MADZSAR I. 1917. 283; PAIS D. 1921–25. 274).

²³ Így SZENTGYÖRGYI MÁRIA (1972. 14) feltevését sem zárhatjuk ki, mely szerint a Kővár-vidéki magyar lakosság a kék-kendekkel rokon nép lehet.

²⁴ A vármegye 13. század végi népessége 20 ezer fő körül lehetett (KÁVÁSSY S. 1993. 165).

²⁵ Ehhez járult hozzá az 1348–49-es nagy pestisjárvány okozta demográfiai űr, melyet később részben a román lakosság töltött be (MAKKAI L. 1944. 103–104).

Eme bizonytalanság leginkább a román lakosság nomád pásztorkodó életmódjával függ össze, hiszen mozgékonyosságuk miatt ekkor még nem alakítottak ki állandó településeket (MAKKAI L. 1944. 89–93). Területünkön az első állandó román település valószínűleg a kövár-vidéki Dánfalva volt, de hamar megjelentek a románság képviselői a Szamos mentén (Magasliget, Pappbikó és Szamostelek környékén – LUKINICH I. 1941).²⁶ Az első állandó román telepek alapvetően nem a hegyvidéken, hanem inkább a hegylábi térségben jöttek létre, többnyire már meglévő magyar és szláv települések határában.²⁷ A magashegyi tájak benépesítésére (ahol már ők lesznek az egyedüli települők) csak a 15–16. században került sor (MAKKAI L. 1944. 103; SZENTGYÖRGYI M. 1972. 15). Eme első román betelepülők – csakúgy, mint a későbbi Kraszna-vidéki Gyöngy és Gilvács, valamint a nyugati síkvidékek szórványrománsága – déli irányból, elsősorban Bihar és Közép-Szolnok megyéből érkeztek.

Nagyobb mértékű román beköltözésre csak a 14. század második felétől került sor. 1365-ben a Drágfi-ősök híveikkel együtt Moldvából véglegesen Magyarországra költöztek. Ez kisebb népvándorlást indított el, melynek elsődleges célpontja Máramaros volt, de bőven érkeztek románok Ugocsába és Szatmárba is (MAKSAI F. 1940. 88). Ez a bevándorlási hullám népesítette be már az 1360–70-es években az Avasságot (a szintén pásztorkodó ruszin népcsoportokkal együtt), illetve a későbbi Drágfi-birtokok²⁸ jelentős részét (ld. 3. térkép). Az Avasság településében jól elkülöníthetők a magyar eredetű, hosszanti, út és patak menti helységek, illetve a szórt típusú tisztán románok (esetleg ruszinok) által lakott hegyi települések (CZIRBUSZ G. 1900. 229–230; MAKSAI F. 1940. 86; JAKABFFY I. 1943. 8).²⁹ A Bükk-hegység román települései valamivel később jöttek létre, az itteni falvak kialakulása a 14–15. század fordulójára tehető (MAKKAI L. 1942. 6). A Kövár-vidéken az avasihoz hasonló időben jelent meg nagyobb tömegű román helység. 1405-ben már 28 falu állt e területen (CSÁNKI D. 1890. 548; SZENTGYÖRGYI M. 1972. 14), melyből mindössze 4 számítható a magyar többségű települések közé.

A folytatódó román betelepülés hatására a 15–16. század fordulóján a megye délkeleti részén már egy jelentős románlakta térség jött létre. Ebben az időpontban a megye nyugati, magyarlakta sík felében már csak pár szláv szórvány

²⁶ MANCIULEA (1940. 23.) szerint a király 1377-ben a románoktól (vlachoktól) foglalja el Aranyosmeggyes várát, de az első román falvak létrejöttét Szinérváralja és Aranyosmeggyes környékén csak a 15. századra teszi.

²⁷ A hozzátelepülést bizonyítja, hogy az 1400-ig előforduló mai helységek román nevének eredete Szatmár vármegyében a szláv Rózsapallag kivételével magyar, esetleg ismeretlen (KNIEZSA I. 2001. 171).

²⁸ A kövári uradalom Nagy Lajos 1378-ban adományozza Drág és Balk román vajdáknak, míg az erdői uradalom 1394-ben került a Drágfi-család birtokába (SZENTGYÖRGYI M. 1972. 19; ENGEL P. 2001).

²⁹ Az első kategóriába tartozó Bikszád, Avasfelsőfalu és Avasújfalu azonban – Maksai Ferenc és Czirbusz Géza feltételezésével szemben – valószínűleg nem magyar alapítású, mert korábban szórt jellegű települések voltak, csak közbiztonsági okok miatt telepítették át a főútvonalak mellé 1800 körül (JAKABFFY I. 1943. 8).

tudott átmenetileg ellenállni a magyar asszimilációs nyomásnak (3. térkép). Teljesen magyarrá vált Szatmár és Némethi, megindult a magyarosodás folyamata a bányavárosokban. A román betelepülés áthatolt a Drágfi-birtokok határán, így a Szamos déli partján a magyarság folyamatosan visszaszorult³⁰ (ld. a Szamoslippótól a Szamoskanyarig tartó szakaszt). Ehhez hasonló folyamatok játszódtak le a Kővárvidék északi részén, illetve Nagybánya környékén, ahol a románság szintén a magyarok rovására nyomult előre. Az Avasság ekkor még nem túl kiterjedt román foltja is a vegyes lakosságú települések irányába gyarapodott, és a későbbiekben a ruszinokat teljesen, a magyarokat pedig a Tálna és a Túr völgykapujáig szorította vissza (Rózsapallag és Vámfalu kivételével). 1500 körül kiterjedtebb lakatlan területet már csak az Ecsedi-láp, a Bükk és az északkeleti hegyvidék (Avas, Gutin, Rozsály hegységek) alkottak.

A térség vallási szerkezete a 10–15. században meglehetősen egyveretű volt. A magyarok a kereszténység felvételével a katolikus egyházhoz csatlakoztak. Ha voltak is e területen hívei a keleti rítusnak, azok legkésőbb a 13. század elejére áttértek (KARÁCSONYI J. 1924. 15). A vallási homogenizálódást csak a 14. századtól követte diverzifikálódás, ugyanis csak ekkor vetette meg a lábát Szatmárban az ortodox vallás, melynek követői a beköltöző románok és ruszinok voltak. Bár számszerűen nem voltak túl sokan, de a korszakban szinte végig jelen voltak, és jelentős gazdasági szerepet játszottak térségünkben is a zsidók (KOC SIS K. 2006. 359).

A 15. században beinduló pusztásodás ellenére a század végén Szatmár vármegye a nagy kiterjedésű, nagy népességszámú megyék közé tartozott. 1495-ben 6059 portát írtak össze területén,³¹ mellyel az ország közepes népsűrűségű megyéi tartozott (DÁVID Z. 2001. 32). A megye nyugati, síkságra eső fele viszonylag sűrű településű, apró- és közepesfalvakkal jellemezhető területegység volt, mindössze a Szamosháton alakult ki a többenél sűrűbb településhálózat. A Szamos völgye Szatmárnémethi és a Lápos torkolata közt hasonló adottságokkal rendelkezett, ám a hegyvidékeken a helységek ritkábbak és kisebb népességszámúak voltak. A 15. század végén területünkön 4 város, 9 mezőváros és 5 jelentősebb vár leledzett³² (ENGEL P. 2001). A magyarok a vármegye lakosságának abszolút többségét alkották, arányuk vélhetően 75–85% körül mozgott (MÁLYUSZ E. é.n. 114). Ezt a településrajzot alakította át aztán élesen a török hódítás.

³⁰ Ezen a vidéken 12. századi szláv betelepülés hatására a magyarság valószínűleg már korábban kisebbségbe került, hogy aztán a 15. században az új beköltözők (románok) alkossák a többséget (MAKSAI F. 1940. 50–51).

³¹ A korabeli Szatmár vármegye adata.

³² Városok: Nagybánya (királyi bányaváros), Felsőbánya (bányaváros), Szatmár és Némethi (királyi városok). Mezővárosok: Fehérgyarmat, Jánk, Csenger, Nagykároly, Nagymajtény, Királydarárc, Krasznabéltek, Aranyosmeggyes és Szinérváralja. Várak: Nagyecséd, Erdőd, Szatmár, Szinér és Kővár.

II.2. Mohácstól a kiegyezésig (1526–1867)

A török hódítás a 16. század közepén érte el a vármegye területét. 1570-től a megye nyugati peremének települései már a töröknek adóztak, de az 1590-es évekig csak szórványos pusztítás érte a vidéket (BAGOSSY B. 190.. 439–443; FÁBIÁN L. et al, 2000. 27). A 15 éves háború (1591–1606) rombolásai után a 17. század eleje ismét viszonylagos nyugalomban telt. A vizsgált területen a török harcok legsúlyosabb időszaka a 17. század második fele volt, mindazonáltal elmondható, hogy a jobbágyszökések majdnem ugyanolyan mértékben apasztották a megye lakosságát, mint a harci cselekmények (vö. BAGOSSY B. 190.. 454, 470–492).³³ A 16–18. század háborúi nemcsak a lakosság számát apasztották, átalakították a népesség nemzetiségi összetételét, valamint a településszerkezetet. A pusztítások fő vesztese a döntően folyóvölgyekben (hadi utak) és a nyugati sík vidékeken elhelyezkedő magyar etnikum volt, mely jóval nagyobb veszteségeket szenvedett el a védettebb hegyvidéken lakó románoknál. Ezzel összefüggésben a megye nyugati felének településszerkezete is teljesen átalakult. A folyamat kezdete már az 1598-as házösszeírás eredményei alapján is látható (ld. DÁVID Z. 2001). Az adózó házak száma szerint ekkor a megye legnagyobb települései Nagykároly (276 ház), Fehérgyarmat (209) és Szinérváralja (208).³⁴ Alacsony laksűrűségű régióknak számított az Avaság, a Bükkalja, a Kővár-vidék, és a dűlások eredményeképpen a megye nyugati pereme is a Nagykároly–Fehérgyarmat vonaltól nyugatra. Ezzel szemben nagy népességű települések jöttek létre a Szamostól északra a Batiz–Sárköz–Szinérváralja háromszögben.

A 18. század elejére létrejött a mai településhálózat összes meghatározó vonása. A megye nyugati felében – a Nyírség keleti részén – kialakult egy középfalvakban gazdag terület, mely egyben átmeneti zóna a 16–17. században szinte teljesen elpusztított, nagyhatárú, nagy lélekszámú településekkel jellemezhető Nyugat-Nyírség, illetve a középkori aprófalvas településhálózatát megőrző Szatmár-Beregi síkság között (SÜLI-ZAKAR I. 1974. 87; HÁRSFALVI P. 1982. 8–9). A 18. század folyamán a megye területén számos elpusztult falu újratelepült, elsősorban az Ecsedi-láp környékén. Ezzel szemben a vizsgált terület keleti felét településszerkezeti szempontból kevésbé befolyásolta a háborús időszak. A Kővár-vidék hegyvidéki területein még a 16. század végén, a 17. század elején is jöttek létre új

³³ A 16–18. század eseményeit PÁLL ISTVÁN (1986. 591) összegzi kiválóan: „A török háborúk csak igen kis mértékben érintették Szatmár megyét, azt is főként a rajta harci tevékenység nélkül átvonuló hadak pusztítása jelentette. A 18. század eleji kuruc harcok, illetve a Rákóczi-szabadságharc nagyobb mérvű lakosságcsökkenéshez vezetett, majd a harcok elülte utáni 1717-es [...] tatár betörés növelte a veszteségeket. Röviddel ezután, 1739–40-ben pestisjárvány söpört végig az országon, mely Szatmárt sem kímélte.”

³⁴ A szabad királyi városokra nem terjedt ki az összeírás hatálya. 1562-ben Szatmárnémetiben 927 házat találtak, 1592-ben Szatmár (Németi és Hóštánc nélkül) állandó lakossága 321 házközség (BURA L. et al. 2005. 25–26). 1569-ben Nagybánya népessége 376, míg 1604–07-ben 675 adófizető család (OSZÓCZKI K.–BALOGH B. 2006. 39–40).

települések (pl. Durusa, Jávorfalu, Szappanpataka; ld. MAKKAI L. 1942. 24. – 3. táblázat).

3. táblázat: A népességszám alakulása a korabeli Szatmárban, a szabad királyi városokban és a Kővár-vidéken 1869-ig

Időpont	Szatmár vármegye	Szatmárnémeti	Nagybánya	Felsőbánya	Kővár-vidék
13. század vége	20000				
1495	60–68000				
1566*					5000
1598	72–84000				
1603/04			3200		10–12000
1639/43	60000*		3800–4000		10–11000
1694					11500–12000
1750			3000–3200		
1784/85*	152495	8193	3977	3779	
1804*	166389	10283	4185	4536	
1805	224800				
1827	225808	14279	4928	4263	35296
1832	241825				36034
1840	235821	16905	5237	4080	45345
1843*	143107	11124	5438	5759	
1847	247734	14446	5415	4414	48166
1850	234554	14057	7051	4384	40314
1857	249830	14288	7137	6069	
1869	277129	17371	8312	6345	51652

Jelmagyarázat: *=nem nemesi népesség. – Források: BAKÁCS I. (1963); DANYI D. (1993); DÁVID Z. (2001); FÉNYES E. (1842, 1847, 1867); KÁVÁSSY S. (1993); KOVACSICS J. (1957, 1963); KÖVÁRY L. (1847); KUBINYI A. (1996); MAGDA P. (1819); MAKKAI L. (1942); NAGY L. (1828); OSZÓCZKI K.–BALOGH B. (2006); PUŞÇAŞ, A. (2002); THIRRING G. (1938)

A török hódítás időszaka nemcsak az etnikai, hanem a vallási térszerkezetben is gyökeresen újat hozott. Ezt részben a népesség kicserélődése, de főként a – területünkön 1527-ben megjelenő – reformáció okozta. A reformáció haladó eszméihez csatlakozott a földesurak többsége, rajtuk keresztül pedig a jobbgátság is. A tanok sikeréhez hozzájárultak a kor általános társadalmi–gazdasági viszonyai, melyek szinte követelték a megújítást. Ennek következtében a 16. század második felére Szatmár magyar ajkú lakossága szinte teljes egészében a református vallást követte, 1562-re területünkön mindössze 3 római katolikus plébános maradt (BAGOSSY B. 190., 444; BARCSA J. 1906. 10). A magyar lakosság körében a reformátusság kizárólagossága a 18. század elejéig megmaradt,³⁵ lévén a térség a

³⁵ 1687-ben mindössze az ecsedi és a szatmári várban tevékenykedett római katolikus pap (BARCSA J. 1906. 10).

hatalmak erőterének periferiáján volt, így a rekatolizálás nem indulhatott be, csak a császári uralom teljes visszaállításával. A reformáció nemcsak a magyarokra, hanem az itt élő kisszámú német lakosságra is hatással volt, de ők nemzeti alapon az evangélikus egyházhoz csatlakoztak (KOC SIS K. 2006. 360). A református után a második legnagyobb egyház az ortodoxoké volt, súlyuk az említett háborús események következtében fokozatosan nőtt.

A 17. század végétől, de méginkább a Rákóczi-szabadságharc végétől új folyamatok alakították az etnikai térszerkezetet. Megindult a demográfiai lyukak betöltése, azaz a síkság kedvező adottságú, de a harcokban elpusztult vagy meggyérült településeinek újranépesülése. A folyamatot két típusra oszthatjuk: szervezett, illetve spontán településre. Előbbi jobban dokumentált, nagyságáról több adat áll rendelkezésre, utóbbira csak közvetett úton következtethetünk (vö. FARAGÓ T. 1998).³⁶ A telepítések kezdetének időszakából áll rendelkezésünkre egy értékes forrás, az 1715–20-as összeírás, mely alapján rekonstruálhatjuk a háborúkat átvészelő megyénk népességi és etnikai viszonyait. A hatalmas anyagot feldolgozó ACSÁDY IGNÁC (1896) és munkatársai etnikai besorolását a nyilvánvaló hibák miatt nem fogadhattuk el,³⁷ jelen dolgozatban az 1715-ös összeírás (ld. AZ 1715. ÉVI..., 2004) névanyagának minősítése³⁸ alapján próbáltuk megállapítani a települések etnikai többségét (és nem az egyes nemzetiségek pontos lélekszámát; ld. 4. térkép).

Az 1715-ös összeírás mindössze egy pillanatkép a gyorsan változó etnikai szerkezetéről: 1720-ban már több településen teljesen más nevéket írtak össze. Azonban eme változások közepette is megállapíthatjuk, hogy a románság immár a síkvidékek felé is terjeszkedett (vö. BAKÁCS I. 1963. 118–119), komoly területeket nyervén így elsősorban Nagybánya és Aranyosmeggyes környékén, valamint a Szatmárnémeti és Erdőd közötti részen. Az Avasságban és a Bükkben látható román–magyar vegyes települések érdekesek, hiszen ezeken a területeken már 200 évvel korábban sem laktak magyarok. A probléma megoldásához közelebb vihet JAKABFFY IMRE (1943. 22), aki szerint az Avasság románjai között igen magas a magyar nevéek száma.³⁹ Az 1715-ös állapot mulékonyosságát jelentősen befolyásolta az 1717-es tatárbetörés, mely a Szamos völgyében okozta több település pusztulását. A források szerint ezután vált román többségűvé a református Rózsapallag, Iloba és Erdőszáda (SZIRMAY A. 1809-10; BARCSA J. 1906. 11; JAKABFFY I. 1943.

³⁶ Szervezett akció volt a németek (ld. VONHÁZ I. 1931) és részben a ruszinok, románok betelepítése, spontán módon érkeztek a szlovákok és a románok, ruszinok egy része (PALÁDI-KOVÁCS A. 1973. 334; PÁLL I. 1984. 281–282; uő. 1986. 590; UDVARI I. 1994. 106–107).

³⁷ Acsády munkájának részletes kritikáját ld. DÁVID Z. (1957), illetve VERES V. (2002).

³⁸ Természetesen a névminősítésnek nagyon sok buktatója van (ld. UDVARI I. 1994. 111–112). Ennek ellenére általánosságban helyes képet kaphatunk a vizsgált terület etnikai térszerkezetéről.

³⁹ De akár az is lehet a megoldás kulcsa, hogy 1715-ben e vidékeken magyar összeírók jártak, akik a román neveket esetleg magyarosan írták, vagy lefordították magyarra (VERES V. 2002. 81). A Bükkalja nagyszámú magyar névanyagából pedig arra is következtethetünk, hogy a románok mellett a magyarok is mozgásban voltak (pl. jobbágyszökés, harci cselekmények előli menekülés).

4), bár utóbbi valószínűleg már a 17. században elveszítette magyar többségét. 1715-ben a magyar és a román lakosságon kívül csak szlávok és németek éltek a vármegyében jelentősebb számban. Előbbiek egyrészt középkori eredetűek (pl. Vámosorosziban), másrészt ruszin bevándorlók (pl. Oroszfalu vélhetően egy korai ruszin telep),⁴⁰ míg a Nyírség keleti peremén megnövekvő szláv nevek száma már a 17. század végén meginduló ruszin betelepülés/betelepítés eredménye (pl. Nyírcsászári, Penészlek, Nyírvasvári).⁴¹ A németek szervezett betelepítése 1712-ben kezdődött Nagykároly környékére, 1716-ban azonban – a szökések és a halálozások következtében – csak Csanálos volt sváb falu (VONHÁZ I. 1931. 21). Az 1715-ös adóösszeírás azonban nem talált itt német nevéket, ami valószínűleg a svábok kezdeti adómentességének köszönhető.

Az 1720–30-as évektől intenzívebbé vált a betelepülés Szatmár megyébe. A németek beköltözése lényegében az egész századon át nyomom követhető, száz év alatt kb. 8 ezer telepes érkezett. Az 1785-ben jelzett sváb lakosságú településeken (ld. 5. *térkép*), valamint a szabad királyi városokon kívül jelentős német lakosságot kapott Szaniszló, Királydaróc, Barlafalu valamint a 18–19. század fordulóján Zajta, Mezőterem, Csomaköz, Kisdengeleg, Nántú, Nagymadarász, Józsefháza és Szelestyehuta (SZIRMAY A. 1809–10. 175; VONHÁZ I. 1931; SCHMIED, S. 1962. 22). A svábok beköltözése újabb migrációs hullámokat indukált, egyes falvakban ugyanis az – elsősorban vallási, kulturális – összeférhetlenség miatt a települések régi lakosait kiköltöztették.⁴²

A románok szervezett telepítése a Nyírségbe szintén az 1730-as években indult meg, azonban ez Szatmár délnyugati részén kívül inkább Szabolcs vármegyét érintette. Ezen a vidéken az Ura–Nyírcsaholy–Nyírbátor vonaltól délnyugatra szinte az összes településen éltek román származású jobbágyok a 18. század végén (PÁLL I. 1984. 282). A szatmári román térfoglalást inkább spontán folyamatok alakították. Szintén ekkor (1731-ben) jött létre a vizsgált területen az első szlovák település, Pátyod. A 18. század folyamán több szlovák család is költözött Szatmárba, de jelentősebb tömeget csak Kölcsen, Szatmárcsekén, Jánkon, Sárközön, Lázárin és Nyír-császárin képeztek⁴³ (SZIRMAY A. 1809–10. 6; PÁLL I. 1986. 594; DANCU, P.

⁴⁰ A település nevének első említése 1549 (ENGEL P. 2001), de 1715 és 1727 között román betelepülés valószínű (BÉL M. 1982).

⁴¹ „Az ukrán lakosok csak a 17–18. században tűntek fel a magyar települési területen apró foltokban, szigetekben, s településeik középkori alapítású, de a török hódoltság idején elpusztult magyar falvak helyén létrejött, szekundér jellegű telepek voltak. Ez a tény nagyban meghatározta későbbi sorsukat.” PALÁDI-KOVÁCS A. 1973. 334.

⁴² Magyarok költözése Csanálosból, Kálmándból és Vállajból Börvelyre, Erdődből Dobrára, Géresre, Szatmárhegyre és Erdődhegyre, Krasznabéltekről Dobrára; románok költözése Krasznasándorfaluból Nagyszokondra és Oláhgyűrűsre, Szinfaluból Rozsályra és Méhtelekre (BAGOSSY B. 190. 493; VONHÁZ I. 1931. 125, 137, 153).

⁴³ A 19. században szlovák telepesek érkeztek Nyírcsaholyba és Lajosvölgybe is. A szatmári szlovákok felekezeti összetétele – KÁVÁSSY (1979. 323) feltételezésével szemben – nem homogen evangélikus, többségük kelet-szlovákiai származása révén görög katolikus, egy részük római katolikus, és csak a Nyíregyházáról továbbszármazott kölcei szlovákok evangélikusak.

1997). A ruszinok betelepülése már a 17. század végén megkezdődött, és a 18. század végétől minimálisra csökkent. Elsősorban a Nyírségbe, megyénk nyugati peremére költöztek, de felbukkantak Szatmárnémeti északi, északkeleti előterében is (BAGOSSY B. 190.. 493).⁴⁴

Fontos hangsúlyoznunk, hogy az elpusztult települések újraneépítésében nemcsak a nemzetiségek vettek részt, több falut magyarokkal népesítettek újra (ld. BAGOSSY B. 190.. 493). Emellett meg kell említeni két új népcsoportot, melyek közül a cigányok valószínűleg már a 16. század vége, méginkább a 17. század óta viszonylag nagy számban élhettek a vármegyében (ld. NAGY P. 1998. 49, 52), ugyanakkor a zsidók betelepődése bizonyosan csak a 18. században, annak is a második felében erősödött fel (vö. GÁBOR A. 1991).

A török korszak után az első zsidó lakosok a 17. század végén telepedtek a vizsgált területre, 1698-ban 6, 1699-ben 5 zsidó lakost írtak össze a vármegyében (STERN, N. 1984. 19; GÁBOR A. 1991. 33), akiknek valószínűsíthető származási helye a Cseh Királyság. 1730-ban a vármegye zsidósága elérte a száz főt (CSIRÁK Cs. 2001. 19). A 18. század elején már Szatmárnémetiben is megtelepedtek, de számuk növekedését a település szabad királyi várossá nyilvánítása megakadályozta (CSÍKI T. 1999. 133).⁴⁵ Az adminisztratív intézkedések miatt döntően a mezővárosokban (Mátészalka, Nagykároly) telepedtek meg, vagy telepítették őket a kereskedelem fellendítése végett (utóbbira ld. BAGOSSY B. 190.. 494). A mezővárosokon kívül a főúri birtokokon is megvetették lábukat (CSÍKI T. 1999. 133).⁴⁶ A zsidóság számának nagyobb mérvű növekedése a 18. század második felében,⁴⁷ elsősorban Lengyelország első felosztása (1772) után következett be, addig döntően Cseh- és Morvaországból érkeztek izraelita lakosok (FAZEKAS R. 1989. 155). Az északkeleti vármegyékbe ekkortól intenzív zsidó betelepülés indult meg Galíciából. A szatmári zsidóság legnagyobb közösségében, a nagykárolyiban például 1806 után a bevándorlók $\frac{2}{3}$ -a Galíciából érkezett (NÉMETI J. 2001. 416). 1787-ben Szatmár vármegyében 2573 zsidót (az össznépesség 1,7%-a) írtak össze, ami 1805-ig 4160 főre (1,9%) gyarapodott (utóbbi ld. MAGDA P. 1819).

A 18. század során az etnikai arculattal párhuzamosan a vallási összetétel is alapjaiban változott meg. A zsidók betelepődése csak kisebb arányeltolódást oko-

⁴⁴ Az 5. térképen feltüntetett falvakon kívül a jelentősebb ruszin közösségek Fábianházán, Ópályin, Mérken, Nagykárolyban Kántorjánosin, Mátészalkán, Rozsályon, Lázárin, Adorjánban, Egrin, Szárazberekén, Mikolán, Sándorhomokon, Méhtelken és Nagyhódoson éltek. Magyarosodásuk hamar (már a 19. század folyamán) végbement (BAGOSSY B. 190.. 493; vö. UDVARI I. 1990, 1994).

⁴⁵ „A zsidók elterjedésének II. József koráig törvényes akadályai voltak: a szabad királyi városok nagy része kizárta őket falai közül, a bányászvárosoktól csak hét mérföldre telepedhettek meg, ipart nem űzhettek, kiskereskedésből, uzsorából és pálinkafőzésből tartották fenn magukat.” (THIRRING G. 1936. 10.)

⁴⁶ Elsősorban Nagykárolyon és Erdődön, de Csengerben, Nyírmeggyesen, Nyírkátán, Hodászon, Mikolán, Aranyosmeggyesen, Szinérváralján és Avasfelsőfalun is.

⁴⁷ A Kővár-vidékre is csak a 18. század végén érkeztek az első zsidók (SZENTGYÖRGYI M. 1972. 169).

zott, az igazi változást a rekatolizáció és a görög katolikus felekezet megjelenése jelentette. Térségünkben a 18. század elejétől, a katolikus Habsburgok hatalmának kelet-magyarországi megszilárdulásától kezdve nagy erőket mozgósítottak az állam egyik pillérének tartott katolikus egyház megerősítéséért. A rekatolizáció itt kevésbé volt sikeres, mint Nyugat-Magyarországon, de a katolikusság elterjesztésének szándéka indukálta például a római katolikus svábok betelepítését is (BAGOSSY B. 190., 492; BARCSA J. 1906. 10). Nagyobb katolikus tömeget rajtuk kívül csak a városokban és a bányásztelepüléseken találunk ekkor. A másik – Szatmárban meghatározó jelentőségű – változást az ortodoxok görög katolikus hitre való áttérése jelentette. A görög katolikus vallás létrejötte több tényezőnek köszönhető. Szerepet játszott benne az az évszázados igény, hogy a kereszténység két nagy ága, a nyugati és a keleti újra egységes legyen. Ugyanakkor politikai, gazdasági érdekek is fűződtek ahhoz, hogy a római katolikus uralom alatt levő régiók keleti rítust gyakorló hívei vallásilag, kulturálisan közeledjenek a katolikussághoz, és ezáltal legyenek „megbízható” alattvalói a koronának (BARTHA E. 2001. 319). A másik, a bizánci rítusú papság oldaláról szintén a társadalmi–gazdasági okok motiváltak legerősebben (BURA L. 2001a. 105).

A vizsgált területen a görög katolikus hit elsőként a ruszinok uniójával (ungvári unió, 1646) jelent meg, tömeges áttérésről azonban csak a románság gyulafehérvári uniója (1699) után beszélhetünk (GERGELY J. 1991. 108–109). A két egyház (ortodox–görög katolikus) közötti különbség a hívek szemszögéből meglehetősen csekély volt, így nem meglepő, hogy a felekezeti szerkezet e viszonylatban csak a 19. század elejére–közepére szilárdult meg.⁴⁸

Összességében a 18. századi szatmári vándormozgalmak illeszkedtek az országos trendekbe, melyek legfőbb vonása a kelet-nyugati vándorlás (a vizsgált területen: románok, zsidók és magyarok), a hegy- és dombvidékekről a kedvezőbb adottságú területekre vándorlás (románok, ruszinok), a külföldiek betelepítése (németek), valamint a faluból a városokba áramlás (FARAGÓ T. 1998. 22–23). Mindezek alapján az első magyarországi népszámlálás időpontjában az alábbiaként valószínűsíthetjük a vizsgált terület etnikai szerkezetét.

Az 1784–87-es első magyarországi népszámlálás időpontjára létrejött a mai etnikai térszerkezet alapja. A vizsgált terület kb. 171 ezer⁴⁹ főnyi lakosságának többsége (kb. 45–50%-a) még mindig református és római katolikus magyar volt, de immár jelentősre duzzadt a szinte kizárólag görög katolikus románság (mintegy 35–40%). A lakosok 6–8%-a római katolikus és – a városokban – evangélikus német volt, míg a görög katolikus ruszinok arányát 3–5% körülire tehetjük. A zsidók aránya a népszámlálás szerint 1,7% volt. A cigányok lélekszámáról az 1780–83 között végrehajtott összeírások tudósítanak, melyek alapján Szatmárban a vándorci-

⁴⁸ VÁLYI ANDRÁS 1796–99-es helységnévtárában még csak a bükkvidéki románokat nevezi egyesült görög hitűeknek, a többi román és ruszin településen ortodoxokról ír. Csak a 19. század elején gyorsult fel a román ortodoxok áttérése unitus hitre (KOC SIS K. 1999. 13).

⁴⁹ A bizonytalanságot a népszámlálásból kimaradt pár szatmári település okozza (ld. DANYI D.–DÁVID Z. 1960).

gányok aránya 0,8%-ra tehető (CZOERNIG, K. 1857. 190), a letelepedettekkel együtt összesen 1% lehetett részesedésük. A többi nemzetiség (főleg szlovákok) együttes arányát szintűgy 1%-nyira becsüljük.

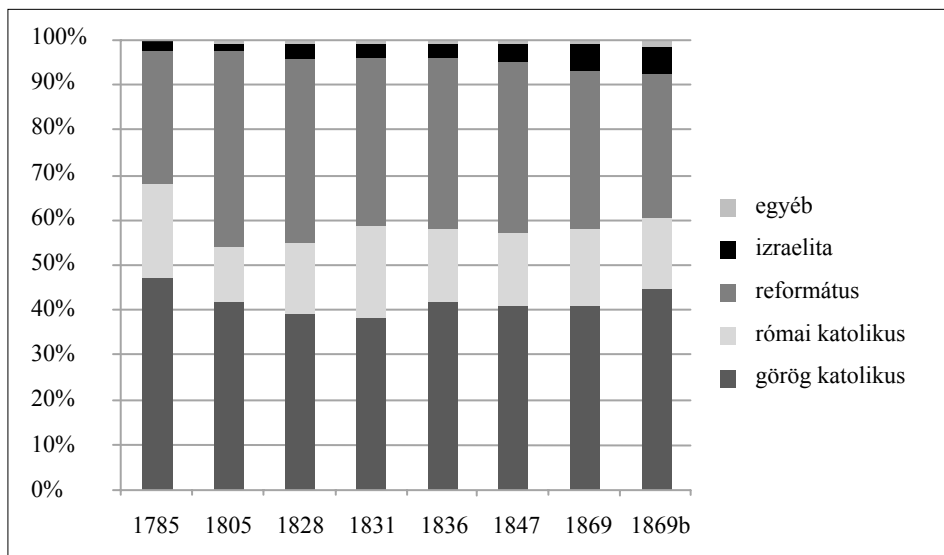
A magyar lakosság zöme az Érkörtvélyes–Nagykároly–Szatmárnémeti–Avasújváros vonaltól északnyugatra élt és alkotta a helyi lakosság nagy többségét. E vonaltól délkeletre a magyar lakosság nyelvszigeteken (pl. Géres, Magyarberkesz), vegyes lakosságú helységeiben, illetve a bányavidéken élt nagyobb számban. A szabad királyi városok mindegyike, a mezővárosok többsége magyar dominanciájú volt. Legnagyobb településeik Szatmárnémeti (összslakossága 8378 fő), Nagykároly (8039), Felsőbánya (4315), Nagybánya (4078).

A románok fő településterülete magába foglalta a Kővár-vidéket, az Avaságot, a Bükkalját, a bányavárosokon kívüli a bányavidéket, a Szamos völgyét Szatmárnémetitől keletre, valamint az Ér mentét Nagykarolytól délkeletre. Nyugati irányú előrenyomulásukat több elszigetelt román falu jelzi (pl. Pete, Batizvasvári). Legnagyobb településeiken a magyarokkal vegyesen éltek: ilyen volt Kapnikbánya (2812), Szinerváralja (2504), Királydaróc (2051) és Szaniszló (1696).

A svábok a Károlyi család két fontos központja környékére települtek, és ezekben a központokban – a magyar többségű Nagykarolyban és a svábok uralta Erdődön (1431) – éltek a legnagyobb közösségeik is. A ruszinok ekkor már fogyatkozó népcsoportja Szatmárnémeti északi előterében és a megye nyugati peremén volt fellelhető. Legnagyobb településeik is csak közepes méretűek voltak (Nyírvasvári 696, Penészlek 608), hiszen elsősorban a kevés embert eltartani képes homoki területekre telepítették őket. Fokozódó nyelvcserejük és magyarosodásuk következtében előbbi területükön a 19. század közepére, utóbbin a 20. század elejére olvadtak be teljesen (vö. PALÁDI-KOVÁCS A. 1973. 358). Hasonlóan gyors ütemű volt a szlovákok asszimilációja, mely szintén a 19. század végére (a pátyodiaké a 20. század elejére) fejeződött be.

Az első magyarországi népszámlálás időpontjában a korabeli (tehát Kővár nélküli) Szatmár vármegye 150 ezer főnyi nemtelen lakosságából mintegy 71 ezer (47,3%) számított görög katolikusnak, 45 ezer (29,8%) reformátusnak, 31 ezer (20,7%) római katolikusnak és 2500 (1,7%) izraelitának (*I. ábra*). Az egyéb vallásúak nagy része evangélikus volt, az ortodoxok száma – a kővári részek nélküli – Szatmárban mindössze 10 főt tett ki. A görög katolikusok közé számíthatjuk a ruszinokat és a románokat teljes egészében, illetve a magyarok egy kisebb hányadát. 1806-ban a prédikáció nyelve alapján (ami nem feltétlenül egyezett meg a hívek anyanyelvével) a szatmári görög katolikusok 79,5%-a román, 12%-a magyar, 8,5%-a ruszin nyelven hallgatta a misét (UDVARI I. 1990). A görög katolikusok területi elhelyezkedése nagyon megfeleltethető a románokénak és a ruszinokénak, ugyanakkor már a 19. század közepére a görög katolikusok fellelhetőek voltak a megye magyarok lakta, református részében is majdnem minden településen. A reformátusok szinte kizárólag magyarok voltak, súlypontjuk a Szatmári-síkra esett. A római katolikusok elsősorban svábok voltak, de jelentős számban találunk köztük szlovákokat és városi magyarokat is. Izraeliták főként a mezővárosokban éltek. Az evan-

gélíkusokat szlovákok és városi németek képviselték. A vizsgált területen ortodoxok két településen éltek mindvégig: Nagyfentősen és Somkútputakán.

I. ábra: A népesség felekezeti összetétele a korabeli Szatmár vármegyében⁵⁰ 1787–1869. – Források: 1787: THIRRING G. (1938); BENDÁSZ I.–KÖI I. (1994); 1805: MAGDA P. (1819); 1828: NAGY L. (1828) alapján saját számítás; 1831: KÁVÁSSY S. (1979); 1836: FÉNYES E. (1838–39); 1847: FÉNYES E. (1847); 1869: népszámlálás felekezeti adatai

A 18. század végén megfordultak a magyarok számára kedvezőtlen demográfiai folyamatok. A migráció lefékeződésével, a – főként a magyarok számát gyarapító – természetes szaporodás ütemének növekedésével, a ruszinok, szlovákok és helyenként a németek asszimilációjával a magyar lakosság aránya ismét emelkedett, így valószínűsíthetjük, hogy a nemzetiségek együttes aránya a 18. század végén, a 19. század elején volt a legmagasabb.

A 19. század elejétől – a vándormozgalmak csillapodásának következtében – a népességszám ezután elsősorban a magas természetes szaporodás következtében nőtt, bár például az zsidók esetében a század második feléig még a hozzávándorlás volt gyarapodásuk fő komponense. A korabeli Szatmár vármegye lakossága 1785 és 1827 között 73 ezer fővel, azaz éves átlagban 11,4 ezrelékkal nőtt. A gyarapodás területileg és nemzetiségek szerint egyenlőtlen volt: a 42 év alatt létszámát legalább másfélszeresre duzzasztó települések (21 db) közül 16 a megye északnyugati, magyarlakta vidékén (zömük aprófalú) helyezkedik el. Ez a tény megvilágítja, hogy

⁵⁰ 1787-ben a nemtelen népesség alapján, melyben a reformátusok alulreprezentáltak. A görög katolikusok számát az 1792-es összeírás alapján különítettük el a római katolikusokétól. Az 1869b sor pedig az 1876-ban létrejött, a Kővár-vidéket is magába foglaló Szatmár megye területére átszámított adat.

bár 1787 és 1840 között (utóbbira ld. a 6. térképet) a magyarok növekedési aránya magasabb volt a többi etnikuménál, de mivel ez főleg a magyar etnikai tömb belsejében levő falvak lélekszám-emelkedésében nyilvánult meg, ezért az etnikai térszerkezet a – továbbra is a síksági területek felé nyomuló – románság javára módosult.

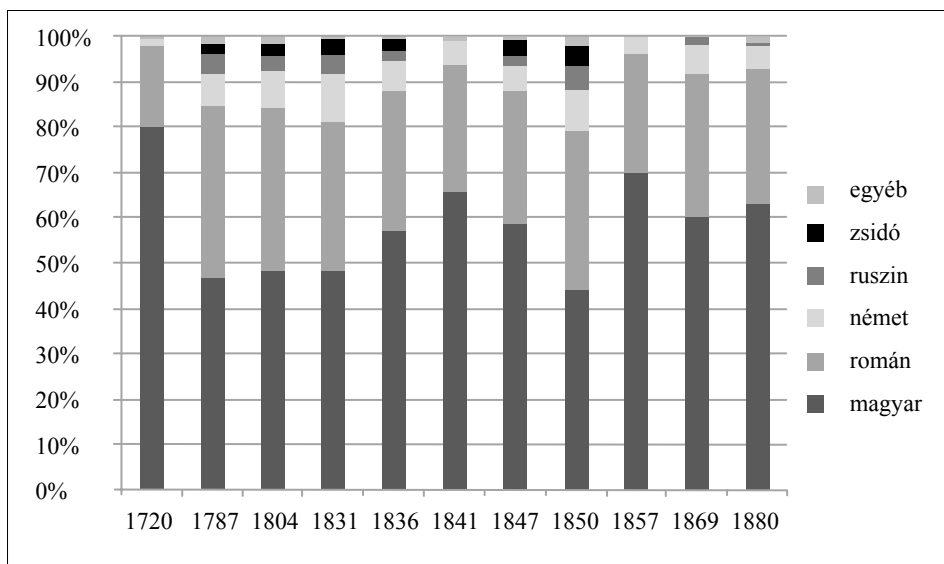
Napjainkhoz hasonlóan már 1840 körül is a magyar lakosság túlnyomó többsége a Kőszegremete–Szinérváralja–Szamoskrassó–Dobra vonaltól nyugatra, északnyugatra élt. A megye keleti részében a bányavárosokban és három faluban (Koltó, Koltókatalin, Magyarberkesz) alkották a népesség többségét. A román népesség megtelepedésének nyugati határát lényegében a mai országhatár jelöli ki. Az 1785 óta eltelt időszakban a románság számára kedvező etnikai folyamatok elsősorban Aranyosmeggyes és Szaniszló térségében következtek be. A német lakosság az etnikailag meglehetősen kevert délnyugat-szatmári részeken élt. A század elejéig folytatódó betelepülésük, illetve belső migrációjuk hatására további településeken kerültek többségbe (leginkább a Bükkalján; vö. VONHÁZ I. 1931). A század közepére a vizsgált terület negyedik legnagyobb etnikai–vallási csoportja az ekkor még nagyjából német (jiddis) anyanyelvű zsidóság lett.⁵¹ Legnagyobb településeik a megye nyugati és középső részén fekvő mezővárosok voltak (Nagykároly: 1786 izraelita, Csenger: 440, Mátészalka: 238), de sem ezekben, sem falusi településeiken nem érték el az összlakosság ötödét (FÉNYES E. 1838–39).⁵² Ugyanakkor a Kővár nélküli Szatmár vármegyében 1848-ban lezajlott zsidóösszeírás a zsidók lélekszámát (9219 fő) jóval nagyobb számban határozza meg, mint FÉNYES (7176 fő), ennek ellenére a területi elhelyezkedésükben az összeírás lényeges különbséget nem mutat (FAZEKAS R. 1989. 164–171).⁵³ A csökkenő létszámú ruszinok településterülete változatlan maradt, de egy-két helységet leszámítva (pl. Penészlek) közösségeik már ekkor a nyelvváltás állapotában voltak, elmagyarosodásuk helyenként szembeutó (pl. Fábíánháza). A szlovákok lélekszámát az 1830-as évekre – fokozódó asszimilációjuk jeleként – FÉNYES ELEK (1838–39) már csak 300-ra becsülte, többségük a magyar falvakkal körülölelt Pátyod lakója volt. Ezzel szemben az 1850-es osztrák népszámlálás⁵⁴ még 2429 szlovák lakost mutatott ki. A megyében élő cigányság lélekszámáról csak az 1850-es népszámlálás nyújt információt, ez alapján a vármegyében 2490-en éltek, így az összlakosság 1,1%-át tették ki (DANYI D. 1993).

⁵¹ Az 1830-as években vallás szerint 6943 fő (Fényes E. 1838–39), az 1850-es népszámlálás alapján 10668 fő (Danyi D. 1993).

⁵² Csenger 19,1%, Nagykároly 15,8%, Magyarberkesz 14,5%, Hodász 13,1%, Mikola 11,8%, Nyírmeggyes 10,8%, Nagysomkút 10%.

⁵³ Az 1848-as összeírás alapján a legnagyobb zsidó közösségeket Nagykároly (1427), Csenger (414), Mátészalka (313) és Szinérváralja (267) tömörítette (FAZEKAS R. 1989).

⁵⁴ Az 1850-es osztrák népszámlálás nemzetiségi adatait az összeírás pontatlanságai és az utólagos korrigálások miatt csak fenntartással lehet kezelni. A népszámlálás részletes kritikáját ld. FÉNYES E. (1867. 8–11).

2. ábra: A korabeli Szatmár vármegye etnikai összetétele 1720–1880. – Források: 1720: ACSÁDY I. (1896); 1787, 1804: saját becslés;⁵⁵ 1831: KÁVÁSSY S. (1979); 1836: FÉNYES E. (1838–39); 1840: FÉNYES E. (1842); 1847: FÉNYES E. (1847); 1850: DANYI D. (1993); 1857: FÉNYES E. (1867); 1869: VARGA E. A. (1999); 1880: népszámlálás anyanyelvi adatai az 1869-es közigazgatási beosztásra átszámítva

A 2. ábrán jól látható a magyarok arányának folyamatos emelkedése 1787 után. A kiugró értékek általában módszertani, mérési hibáknak tulajdoníthatók.⁵⁶ A magyarok arányának növekedése (45-ről 60–65%-ra) a románok (38-ról 28–30%-ra) és ruszinok (5-ről 1–2%-ra) arányának csökkenésével áll szemben. A németek összlakosságon belüli részesedése 5–7% körül stagnált, míg a zsidóké dinamikusan növekedett (1,7-ről 4,5%-ra). Ugyanakkor a Kővár-vidéken – amely ebben az időszakban még önálló törvényhatóság volt – ezzel ellentétes folyamatok játszódtak le. A török háborúk idején a magyarok aránya 10-ről 7% körülire csökkent (MAKKAI L. 1942), majd a 19. század közepén ismét 10% körül mozgott arányuk. A szinte homogén román etnikai területnek számító Kővár-vidék északi, vizsgált részén két ellentétes hatás egyenlítette ki egymást: a magyar kisebbségű falvakban (pl. Kővárhosszúfalu, Hagymásláros) a magyarok aránya fokozatosan csökkent, ezzel szemben a járási székhely Nagysomkúton – elsősorban a zsidók és cigányok ma-

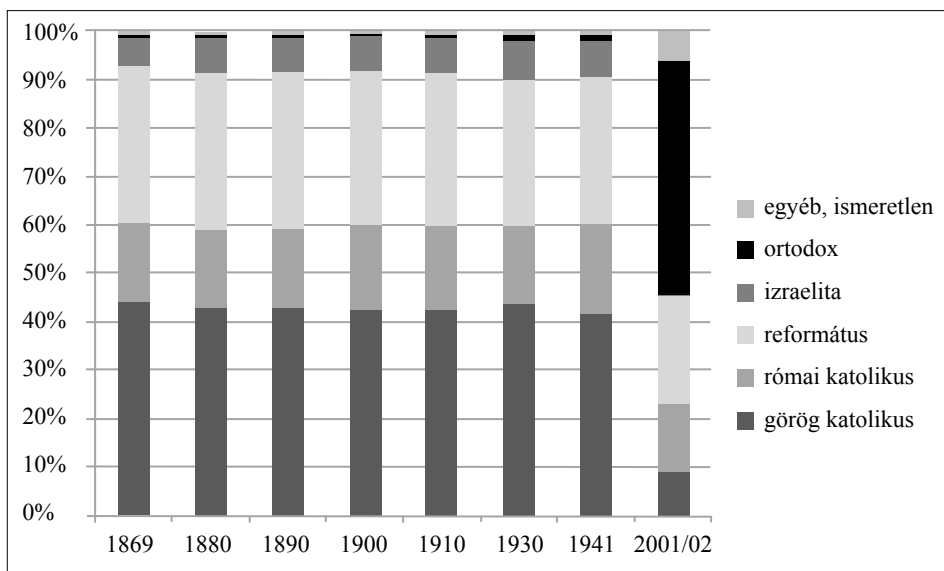
⁵⁵ A számítás a két időpont népességösszeírásának vallási adatain alapszik (THIRING G. 1936; DANYI D.–DÁVID Z. 1960). A románok, ruszinok és a görög katolikus magyarok számát a görög katolikusok 1792. évi lélekszámából (ld. BENDÁSZ I.–KÖI I. 1994), illetve parókiáik 1806-os prédikációs nyelve (UDVARI I. 1990) alapján számítottuk ki, míg a németek elkülönítéséhez VONHÁZ ISTVÁN (1931) adatait vettük alapul.

⁵⁶ 1720-ban a már említett névminősítési problémák, míg 1850-ben a német adminisztráció tudatos, a magyarok számát csökkentő intézkedései állnak a háttérben.

gyarosodása folytán – emelkedett. Az említett folyamatokat erősen befolyásolta az 1867-es kiegyezés, ami a magyarság presztízisének növekedését hozta magával, ezáltal a magyarság asszimilációs nyereségét erősen megnövelte. Ez már az 1880-as népszámlálás anyanyelvi adatain is meglátszott.

II.3. A kiegyezéstől Trianonig (1867–1920)

A rendszeres népszámlálások 1869-ben indultak Magyarországon. Ekkor azonban még csak a népesség vallási megoszlását mérték fel, az anyanyelvit nem. A 18. századi nagyobb mérvű változások után a vallási szerkezet kiforrott, rendkívül rugalmatlanná vált, és sokkal stabilabb volt, mint a nyelvi-etnikai. Az 18. század végéhez képest az volt a legfontosabb változás, hogy a reformátusok rovására megnőtt az izraeliták aránya. 1869-ben a 310 ezer főnyi összlakosság 44,7%-a görög katolikus, 32,4%-a református, 16,1%-a római katolikus és 5,9%-a izraelita volt (3. ábra).

3. ábra: A népesség felekezeti összetétele Szatmár vármegye területén 1869–2002. – Források: ld. 2. táblázat

A görög katolikusok túlnyomó többsége a Nagykároly–Csenger–Nagypalád vonaltól keletre, délkeletre élt, homogén törzsterületüknek a Kőszegremete–Dobra vonaltól keletre eső területeket számíthatjuk. Legnagyobb közösségeik a városokban éltek (Szatmárnémeti 3316 fő, Nagybánya 3232 fő, Nagykároly 3000 fő). A reformátusok elsősorban a vármegye északnyugati térségé-

ben formáltak abszolút többséget, de foltokban a megye többi részén is jelen voltak. 2000 főt meghaladó csoportjaik többsége a mai Magyarország területén élt, de a legnagyobb koncentrációjuk Szatmárnémetin alakult ki (9725 fő). A római katolikusok a vármegye délnyugati és déli területén képeztek többséget, de a Bányavidéken számottevő városi közösségeik éltek. A későbbi rendezett tanácsú és törvényhatósági jogú városokban haladta meg lélekszámuk a 2000 főt, közülük is kiemelkedett Nagykároly (4785 fő). Az izraeliták a többi vallásnál jobban koncentráálódtak a városokba, melyek közül Nagykárolyban (2106 fő) és Szatmárnémetin (1357 fő) éltek a legtöbben. Összességében a vármegye felekezeti térszerkezete hármass osztatú volt: keleten a görög katolikusok, északnyugaton a reformátusok, délnyugaton a római katolikusok adták az abszolút többséget. Ezt a szerkezetet a városi közegben izraeliták és evangélikusok, a Kővár-vidéken pedig ortodoxok tették színesebbé (14. és 23. térkép).

Az 1880. évi volt az első olyan népszámlálás Magyarországon, amely az etnikai viszonyokról is tudósít. Az 1941 előtti magyar népszámlálások csak az anyanyelvre kérdeztek rá, mint az etnikai ismérvek egyik legfontosabbikára. Ugyanakkor a döntően nem saját nyelvüket beszélő nemzetiségek (cigányok, zsidók) számának megállapítására ez a módszer nem volt alkalmas.

Az 1840–1880 közötti időszak legfőbb változása a magyarság térnyerése volt, elsősorban a vizsgált terület délnyugati részén (7. és 17. térkép). Ennek okát – a nemzetiségeknél nagyobb természetes szaporulaton kívül – az asszimilációs folyamatokban kell keresnünk. Ezek eredményeként a magyarok főként a németek (Nagykároly északi előterében), a zsidók (a városokban), valamint a ruszinok rovására tudták növelni számukat, de helyenként a románokkal szemben is teret nyertek (Nagykárolytól délre, illetve az Ecsedi-láp keleti részén).

1880-ban a magyar lakosság (172,7 ezer fő, 58,9%) homogén településterületét az Érkörtvélyes–Vállaj–Csenger–Szatmárnémeti–Ombod–Batiz–Avasújváros–Kőszegremete–Adorján vonal jelölte ki. A megye délnyugati sarkában és a Szatmárnémetitől délre elhelyezkedő területeken egy rendkívül vegyes magyar–román–német vidék jött létre, ahol a magyarok aránya mindössze 4 településen – köztük Nagykárolyban – haladta meg a 90%-ot. A megye keleti felében a magyarok elhelyezkedése szórványszerű volt, a városokban, bányásztelepüléseken és két faluban tették ki a helyi népesség többségét. Legnagyobb közösségeik még mindig a korábbi szabad királyi városok, illetve a megye nyugati felén elhelyezkedő mezővárosok lakói voltak.⁵⁷ 29 településen nem lakott a magyarokon kívül más anyanyelvű lakos, és a megye 307 településéből 153-ban abszolút többséget képeztek, ahol a magyarok 92,2%-a lakott.

A román népesség (101,7 ezer, 34,7%) megyénkre eső, kizárólagosan románok lakta etnikai területe a Nántú–Oláhgyűrűs–Oroszfalva–Szamoslippó–Szamostelek–Iloba–Zazár–Dióshalom települések jelezte vonaltól délkeletre, délre, illetve északon az Avasságra esik. A két részt a bányavárosokból, és egy román

⁵⁷ Szatmárnémeti (17511 fő), Nagykároly (11980), Nagybánya (5760), Felsőbánya (3932), Mátészalka (3682), Fehérgyarmat (3160).

többségű, de jelentős magyar kisebbséggel rendelkező településekből álló sáv választja el. Ahogy a magyaroknál, úgy a románoknál is számtalan szigethelyzetű szórvány található a vármegye nyugati részén (pl. Csengerújfalú, Pete, Batizvasvári). Mindebből jól látszik, hogy a vizsgált területen *éles nyelvhatár/etnikai határ nincs, a két nagy népcsoport etnikai tömbjét egy vegyes lakosságú sáv választja el egymástól*, amely hozzávetőlegesen a Szinérválalja–Erdőd, ill. Szatmárnémeti–Nagykároly vonalban húzódik, alapvetően északkelet–délnyugat irányban. Ezen a területen a betelepített sváb lakosság egyfajta elválasztó (puffer) elemként is értelmezhető.⁵⁸

1880-ban a románok a magyaroknál jóval kevésbé voltak urbanizáltak, így nem meglepő, hogy legnagyobb közösségeik közt több falu is szerepel.⁵⁹ Döntően az aprófalvas területeket részesítették előnyben, ennek következtében majdnem ugyanannyi településen éltek többségben (140), mint a magyarok, ezekben a helységeken élt a románság 81,8%-a.

A vizsgált területre akkor már 100–150 éve letelepült *németek* száma a korábbi becslésekhez képest lecsökkent (14,5 ezer fő, 4,9%), jelezve a kétnyelvűség, illetve a nyelv váltás előrehaladott állapotát. Ezen folyamat ekkor még inkább csak a Nagykaroly környéki településeken volt számottevő, az Erdőd vidékén élő sváb lakosság (elsősorban a Bükkalja dombosabb részein elhelyezkedő öt településen) még megtartotta nyelvét és identitását. A német közösség nyelv váltása a 19. század második felében gyorsult fel; az 1850-es években a legtöbb helységben még német volt az oktatás nyelve (esetleg mindkét nyelven tanítottak), az 1890-es évekre azonban már a településeik nagy többségében csak magyarul oktattak (Pfeiffer, S. 1941. 56; Staubinger, J. 1927. 36–42).

Az 1880-as népszámlálás szerint jelentősebb német anyanyelvű lakossága (100 fő felett) még 28 településnek volt, amelyek közül mindössze Szatmárökörítő, Avasfelsőfalú és Nagynyíres esetében gondolhatunk német anyanyelvű zsidóságra.⁶⁰ A legtöbb németet tömörítő helységek döntően falvak voltak.⁶¹ 12 településen (4 Nagykaroly-, 7 Erdőd környéki településen és Zajtán) ők alkották a legnagyobb nemzetiséget, itt élt a németek 53,6%-a. Betelepítésük céljának⁶² fényében érthető, hogy többségük 1000–2000 fős – helyi léptékben nagyközségnek nevezhető – helységeken élt, mindössze a Bükkalja német falvait jellemezte ennél kisebb település-nagyság.

A *ruszin* népesség (982 fő, 0,4%) beolvadásának végső stádiumába ért a 19. század végére. Már a 18. századtól egyes közösségeik a kétnyelvűség állapotába jutottak, a 19. században nagy részük már magyarul hallgatta a görög katolikus

⁵⁸ Ennek részletesebb vizsgálatát ld. a III. fejezetben.

⁵⁹ Nagybánya (2555 fő), Komorzán (1862), Felsőbánya (1728), Avasfelsőfalú (1700), Szinérválalja (1692), Aranyosmeggyes (1647).

⁶⁰ A német anyanyelvűek 81%-a római katolikus, míg 17%-a izraelita volt.

⁶¹ Mezőfény (1082 fő), Erdőd (932), Mezőterem (882), Mezőpetri (856), Krasznabéltek (834), Csomaköz (766), Szatmárnémeti (758).

⁶² A kedvező mezőgazdasági adottságú területek újranépesítése, ott egy magasabb szintű agrárkultúra elterjesztése. Erdőd környékén ehhez hozzájárult a szőlőművelés meghonosítása is.

szertartást is. 1880-ra már csak két településen őrizték nyelvüket (Penészlek: 335 fő, 30%, Nyírvasvári: 159 fő, 16,2%).⁶³

A *szlovákok* (1057 fő, 0,7%) számának, etnikai folyamatainak alakulása kísértetiesen emlékeztet a ruszinokéra. A vizsgált időpontban Pátyodon a lakosság többségét adták (448 fő, 77,2%) ezen kívül Szatmárnémetiben érte el számuk a 100 főt, illetve az Avasújfaluhoz tartozó Lajosvölgyben is jelentősebb lehetett az arányuk (Avasújfalun 60 fő, 4,6%).

A *cigányok* létszámáról és területi elhelyezkedéséről az első hiteles forrás az 1893-as cigányösszeírás (A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895). Az összeírás alapján megállapíthatjuk, hogy a 7771 főnyi (a vármegye lakosságának 2,4%-a) szatmári cigányság 85%-a ekkorra már állandóan letelepedett életmódot folytatott. Létszámuk jelentősen megnőtt az 1850. évi népszámláláshoz képest, amit csak részben okozhattak adatfelvételi problémák; a cigányok gyarapodásának fő forrása ebben az időszakban – főleg az 1855-ös romániai cigányfelszabadítás után – a bevándorlás volt. Területi elhelyezkedésüket vizsgálva feltűnő, hogy nagyobb arányban éltek a megye nyugati, alföldi részein, ellenben a hegyvidéken és a bányavárosokban arányuk csak 1–1,5% volt. A síkságon viszonylag alacsonyabb volt az arányuk a Nagykárolyi járásban, ahol a sváb falvakban általában nem élt roma lakos.⁶⁴ Mindezek következtében nem meglepő, hogy az ekkor már $\frac{2}{3}$ -ában őseik nyelvét nem beszélő cigányság nagy része nyelviileg – csakúgy mint vallásilag – a környezetéhez idomult. Területi elhelyezkedésükből, magas mobilitási hajlandóságukból kifolyóan közel 70%-uknak a magyar volt az anyanyelve (és tízből nyolcan beszélték is e nyelvet), míg cigány anyanyelvről 17,2%-uk, román anyanyelvről 13,3%-uk tett tanúbizonyságot. Vallási összetételük mindezt nem tükrözte teljesen, hiszen csak a görög katolikusok aránya körükben 31,6%-os volt, ami több, mint a cigány és román anyanyelvűek aránya összesen. Meglepően magas a római katolikus romák aránya (24%), amit – mivel sváb falvakban kevesen éltek – a városi, illetve bevándorló csoportjaik hozhattak magukkal.⁶⁵ Legnagyobb részük azonban a református egyház hívének vallotta magát (44,2%). Bár döntően falvakban éltek, legnagyobb közösségeiket a városokban találjuk, míg a legnagyobb arányban a Szatmári-síkság falvaiban laktak.⁶⁶

A cigányokhoz hasonlóan a zsidóságról is kevés információt nyerünk az anyanyelvi statisztikákból. A bevándorlásuk időpontjában leginkább jiddisül beszélő – ezért a népszámlálásokba német anyanyelvűként bekerülő – zsidók számáról,

⁶³ Penészleken néhány idős ember még a 20. század közepén is beszélte a ruszin nyelvet (UDVARI I. 1994. 120).

⁶⁴ „A német és a cigány természet olyan ellentétek, melyek még a szélsőségekben sem érintkeznek.” „A cigányok sem vonzódnak a németekhez és némettel vegyes községekben nem a németek közt laknak.” A MAGYARORSZÁGBAN... (1895. 66.)

⁶⁵ Természetesen az is elképzelhető, hogy egyes sváb falvakba (pl. a részben római katolikusok által lakott Szaniszlóra, Józsefházára) csak a községek elmagyarosodása után érkeztek.

⁶⁶ 150 fő felett: Szatmárnémeti (478), Nagykároly (291), Fehérgyarmat (193), Nagybánya (159), Erdőd (153); 10% felett: Tisztaberek (13,1%), Botpalád (11,3%), Szamosangyalos (11%), Komlódtótfalu (10,9%), Felsőboldád (10,6%).

elhelyezkedéséről a vallási adatsorok árulkodnak, de később (az utódállamokban, illetve az 1941-es magyar népszámlálásban) a zsidó nemzetiségi kategória is fellelhető.⁶⁷

1880-ban a 21 ezer főnyi izraelita a lakosság 7,1%-át alkotta. Területi elhelyezkedésük viszonylag egyenletes volt (a vizsgált 307 településből mindössze nyolcban nem éltek), de az összlakosság negyedét sehol nem haladták meg.⁶⁸ Foglalkozási szerkezetük következtében a városokat részesítették előnyben,⁶⁹ emiatt (ti. a városok asszimiláló hatása) magyarosodásuk gyors volt. Erre kiváló példa Szatmárnémeti, ahol 1880-ban még az izraelitáknak csak 80,2%-a volt magyar anyanyelvű (a többiek leginkább német/jiddis nyelvűek), ez az arány 1890-re 97,1%-ra emelkedett, majd 1910-re – a jiddis anyanyelvű galíciai,⁷⁰ illetve környékbeli (pl. avasi) zsidóság erősödő beáramlása miatt – 94,1%-ra csökkent (vö. CSÍKI T. 1999. 53–54).⁷¹

A századforduló Magyarországon a megváltozott társadalmi–gazdasági viszonyok következtében módosultak a népesedési folyamatok is. A magyarok tovább növelték számukat és arányukat, ennek oka legalább annyira a nemzetiségek magyarosodása, mint a természetes szaporodás volt.⁷² A prosperáló gazdaság, a magyar nemzeti eszme millenniumi tündöklése a kisebbségek egy részének asszimilációját eredményezte. Ez elsősorban a magyarokéhoz hasonló, nyugati kultúrkörbe tartozó németek és szlovákok esetében volt meghatározó, de a magyarokhoz általában lojális, területünkön szigetszerűen elhelyezkedő, vallásilag Róma felé orientálódó ruszinokra is hatással volt. A zsidóság asszimilációját főleg a gazdasági előnyök segítették elő, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az antiszemitizmus ellen segítséget általában a központi hatalomtól remélhettek, így az állam iránti hűségük erős volt. Ugyanakkor fontos kiemelni azt is, hogy ebben az időszakban az asszimilációs nyomás (politikailag is) igen nagy volt, helyenként pedig a magyar nemzetiségű vezető- és hivatalnokréteg bánásmódja a kisebbségekkel megalázó volt (ld. CZIRBUSZ G. 1900. 235–236). A rohamosan fejlődő gazdaság

⁶⁷ Ugyanakkor egyetértünk CSÍKI TAMÁSSAL (1999. 52), aki szerint: „A zsidóság asszimilációjának, forrásokkal, illetve statisztikai adatokkal való elemzése és pontos nyomon követése több nehézségbe ütközik: az asszimiláció, miként a 'zsidó' definíciója, többértelmű, eltérő funkciójú lehet.”

⁶⁸ Jármí (24,5%), Nagysomkút (22,8%), Hodász (21,6%), Csenger (20,3%).

⁶⁹ Szatmárnémeti (2855 fő), Nagykároly (2112), Mátészalka (738), Csenger (582). Ugyanakkor egyenletes területi eloszlásuk annak következménye, hogy ők látták el a falusi kiskereskedelem, pálínkfőzés, stb. feladatát.

⁷⁰ Bár a 19. század második felében Szatmárnémetibe költözött zsidóság nagyobb része nem közvetlenül Galáciából, hanem a környező falvakból és megyékből érkezett (CSIRÁK CS. 2001. 60).

⁷¹ A nem magyar anyanyelvű izraeliták száma Szatmárnémetin: 1880: 541, 1890: 100, 1900: 394, 1910: 424.

⁷² Bizonyítja ezt az is, hogy bár 1901–10 között a németek természetes szaporodása (évi 14,3‰) magasabb értéket képviselt, mint a magyaroké (13,1‰) vagy a románoké (9,9‰), lélekszámuk mégis mintegy 5500 fővel csökkent (ld. VARGA E. Á. 1999. 94), ami fokozott asszimilációjukra utal.

sem egyenletesen érezte hatását, a városok, a kedvező adottságú mezőgazdasági területek, a forgalmas közlekedési csomópontok voltak e változások nyertesei. Ennek következtében Szatmár vármegyében 1880 és 1910 között a másfélszeresére növekedett városi népességen belül a magyarok aránya 84-ről 92%-ra emelkedett, tehát a városi népesség asszimilációja felerősödött (vö. KOCSIS K. 1997).⁷³ Szatmár vármegye Magyarországon belül népességkibocsátó megye volt (THIRRING G. 1904. 42; VARGA E. Á. 1999. 65–66; BELUSZKY P. 2004. 67), ahonnan a magyarság elsősorban az ország központi területének városai felé vándorolt, de a kivándorlásban is erőteljesebben vett részt, mint az ekkor még viszonylag kis migrációs hajlandóságot mutató románság. Ennek legfőbb oka, hogy a kedvezőbb mezőgazdasági területeken élő magyarság természetes szaporulata jóval magasabb volt az ekkor még nehezen megközelíthető hegyvidéki perifériákon élő nemzetiségeké, ahol az alacsonyabb agrárfejlettség miatt nem jött létre olyan népfelleg, amely a vándorlásokban meghatározó szerepet játszhatott volna. A nagyobb el- és kivándorlást ösztökélő népességtöbblet ekkor elsősorban az Alföldön jelentkezett (KOCSIS K. 1996b. 54).

Szatmár megyében 1880–1900 közötti a vándorlási egyenleg negatív volt, e húsz év alatt a népesség 4,9%-ával fogyott a vármegye lakossága, de a ki- és elvándorlók többsége magyar volt (THIRRING G. 1904. 42). A kivándorlók többsége Amerikába vette az irányt, különösen a Nagybányai járásból volt tömeges az emigrálás (THIRRING G. 1904. 125–126).⁷⁴ A kivándorlók között a Tisza bal partján erősen felülreprezentáltak voltak a ruszinok (a kivándorlók 23,3%-a, de a lakosságnak csak 7,6%-a tartozott hozzájuk), enyhén felülreprezentáltak voltak a magyarok (68,5%, ill. 60,9%),⁷⁵ míg erősen alulreprezentáltak voltak a románok (2,3%, illetve, 24,6%). Mindebből következik, hogy Szatmár vármegyében is a magyarok nagyobb súlyt képeztek az országot elhagyókon belül, mint a nemzetiségek. A 20. század elején aztán jelentősen emelkedett a román emigránsok száma és aránya, 1910 körül már össznépességen belüli arányukat meghaladóan vettek részt a kivándorlásban (NYÁRÁDY R. K. 2003. 520).

1880 és 1910 között 50%-kal nőtt a megye lakossága, így megközelítette a 400 ezer főt. Az imént vázolt folyamatok következtében a magyarok aránya az összlakosságon belül 67,7%-ra emelkedett, minden más etnikum aránya csökkent, sőt, a románok kivételével abszolút számuk is csökkent (4. ábra). 1890-ig nem változott lényegesen az etnikai szerkezet,⁷⁶ és 1900-ig is csak a németek kárára

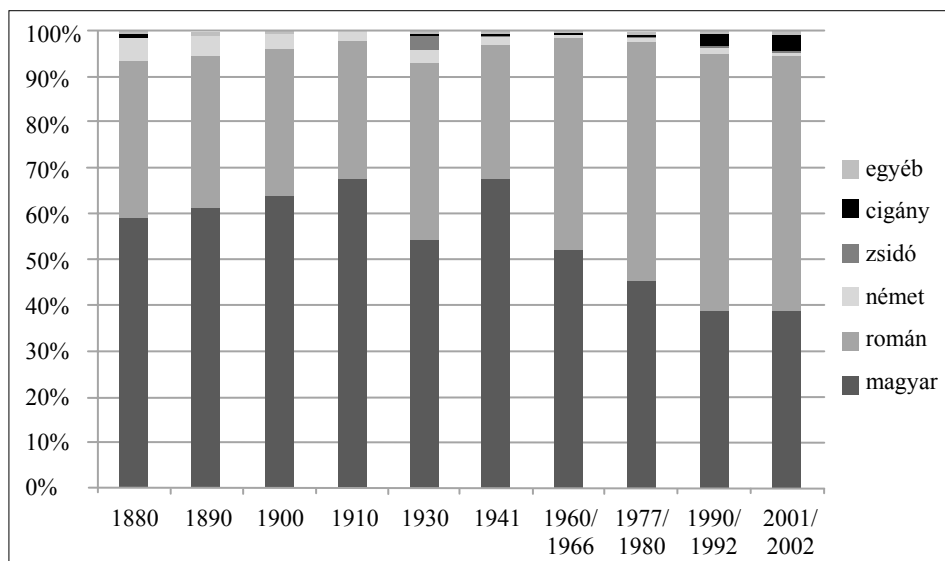
⁷³ Területünkön 1880–1910 között a magyarok aránya Szatmárnémetin 88,9%-ról 94,8%-ra, Nagybányán 66,7%-ról 77,6%-ra, Felsőbányán 68,3%-ról 93,8%-ra (!) emelkedett, úgy, hogy utóbbi lakossága mindeközben negyedével csökkent.

⁷⁴ Ez összefüggésben lehet a bányászat hanyatlásával (1890–1910 között Felsőbánya lakossága 400 fővel, Kapnikbányáé 100 fővel fogyott.

⁷⁵ Az 1905–15 között kivándoroltak 71%-a volt magyar, míg a lakosságnak 1910-ben csak 68%-a.

⁷⁶ Penészlek ruszin, Pátyod magyar többségű lett. Rajtuk kívül 3 német falu magyar lett, ugyanakkor Kaplonyban a német lett a legnagyobb etnikum, míg román–magyar viszonylatban 3 település román, 2 magyar többségre váltott.

növekedett meg jelentősebben a magyar etnikai terület.⁷⁷ Az igazi változások a 20. század első dekádjában következtek be, ami nemcsak a magyar etnikai terület gyarapodásában öltött testet; a román nyelvterületen megjelenő nagyszámú magyar népesség is újeletű e vidéken (véltetőleg a hivatalnokréteg, a falusi zsidóság, illetve a politikai–gazdasági megfontolásból magát magyarnak vallók képezték e csoportot).

4. ábra: A vizsgált terület lakosságának etnikai összetétele 1880–2002. – Forrás: 2. táblázat; 1960/66-ig anyanyelv szerint, utána nemzetiség szerint

Az asszimilációs folyamatok irányára és mértékére a népesség nyelvismertét vizsgálva következtethetünk (4. táblázat). A táblázatból kitűnik, hogy a magyarok interetnikus kapcsolatai a legerősebbek, mely egyrészt a nemzetiségek térbeli eloszlásából, másrészt a magyar (állam)nyelv dominanciájából következik. A nagyszámú németül, románul, szlovákul, ruszinul tudó magyar anyanyelvű jelzi e lakosság gyökerét, bár természetesen a némettudás már akkor sem csak a sváb (esetleg zsidó) származásúak privilégiuma volt.

1910-re a vizsgált terület etnikai szerkezete kétpólusúvá vált, a magyarok és a románok mellett a németek már csak elhanyagolható arányban és mindössze az említett öt bükkalji falvukban voltak jelen. A két nagyobb nemzetiséget elválasztó főbb határt a Sárköz–Dobra vonal jelentette, de éles nyelvhatárról továbbra sem lehet beszélni. A leginkább kevert területet Nagykároly és Szatmárnémeti között találjuk, a Krasznaszentmiklós körüli 20 kilométeres sugarú körben (8. térkép).

⁷⁷ 1890–1900 között magyar többségű lett 4 német, 1 ruszin és 3 román település, román többséget szerzett 2 magyar falu.

4. táblázat: A népesség nyelvismerete Szatmár megyében 1910-ben

Anyanyelv	Összesen	Csak anyanyelvén beszél	Az anyanyelven kívül beszélt nyelvek					
			Román	Magyar	Német	Szlovák	Ruszin	Cigány
Összesen	396632	306374	29544	35649	27569	3414	2234	1241
Román	119760	88761		30454	476	35	43	116
Magyar	268385	215471	26578		26941	3275	2096	1116
Német	6670	1768	2150	4308		87	76	1
Szlovák	425	154	97	220	27		9	8
Ruszin	114	17	11	90	10	5		0
Egyéb	1278	203	708	577	115	12	10	0

Forrás: VARGA E. Á. 1999. 88.

1910-ben a magyarok (268,4 ezer fő, 67,7%) már 169 településen voltak többségben, ebből 50-ben csak magyar anyanyelvű lakos élt.⁷⁸ A magyarok által uralt helységeken élt 94,4%-uk. 5000 fő feletti településeik Szatmárnémeti (33094 magyar lakos), Nagykároly (15772), Nagybánya (9992) és Mátészalka (5900) voltak.

A románok (119,7 ezer fő, 30,2%) 133 településen alkottak helyi többséget, etnikai területük tehát alig zsugorodott 1880-hoz képest. Ugyanakkor már csak Szappanpataka számított egészében román falunak. A magyar etnikai területen bekövetkezett létszámcsökkenésük miatt 83,6%-ra emelkedett azon román lakosok aránya, akik saját többségi településeiken éltek. A legnagyobb román helységnek Nagybánya (2677), Avasfelsőfalu (2541), Szinérváralja (2451) és Aranyosmeggyes (2310) számított.

A németek (6670 fő, 1,7%) 5 településen formáltak többséget, itt élt a németiség 45,7%-a. Ekkorra már csak 62%-uk tartozott a római katolikusok közé (svábok), a német anyanyelvűek közül 2455-en izraeliták voltak. Etnikai területük vésszesen összezsugorodott, a 100 fő feletti 13 településükből 2 nagyváros volt, 3 pedig avasi román falu, jelentékeny zsidó közösséggel. Németek legnagyobb számában Szinfaluban (772), Alsóhomoródon (749), Szatmárnémetin (629), Szakaszon (525), Krasznasándorfaluban (524) és Alsóhomoródon (481) éltek.⁷⁹

A korábban még jelentékeny számú ruszinok és szlovákok lélekszáma együtt is csak 600 fő volt, arányuk 1 ezrelék körülire süllyedt. A németekhez hason-

⁷⁸ Köztük a 10 évvel korábban még román többségű Kak, valamint az ugyanakkor még 86%-ban (!!!) németek lakta Mezőpetri.

⁷⁹ Elmagyarosodásukhoz érdekes adalék, hogy a századfordulón a németek körében az oktatás nyelve szinte kizárólag a magyar volt, ugyanakkor a prédikáció általában mindkét nyelven zajlott. Ezalól a nyugati településeik jelentettek kivételt (Kálmánd, Mérk, Vállaj, Szaniszló, Nagykároly, Nagymajtény és Zajta), ahol már a prédikáció nyelve is egyedül a magyar volt. Ettől függetlenül a települések és leginkább a családok életében a német nyelvhasználat még jelentős volt (PFEIFFER, S. 1941. 65, 72).

lóan kettős identitásuk bizonyítéka az 1880–1910 közötti népszámlálások alkalmával lélekszámuk valószerűtlen ingadozása.⁸⁰ Alacsony lélekszámuk mellett is kirajzolódik a szlovákok területi koncentrálódása: minden második szlovák lakos az Avasságban élt, onnan is kiemelkedik Lajosvölgy (115 fő, 23,8%).

1869 és 1910 között a vármegye felekezeti összetétele rendkívüli stabilitást mutatott, a legnagyobb változást a görög katolikusok arányában bekövetkezett 2,1 százalékpontos csökkenés jelentette (3. ábra). Ennek okát az 1873-as pestisjárványban kereshetjük, mely arányaiban jobban érintette a megye rosszabb élet- és higiéniai viszonyok között élő görög katolikus románjait. A másik végpont az izraeliták 1,5 százalékpontos növekedése volt, számuk a 19. század második felében elsősorban bevándorlásuk révén gyarapodott, később magas természetes szaporodásuk játszotta a főszerepet.⁸¹ A római katolikusok és a reformátusok arányváltozása szinte teljesen megmagyarázható természetes szaporodásuk különbségével. Így 1910-ben a lakosság 42,6%-a (168,5 ezer) görög katolikusnak, 32%-a (126,7 ezer) reformátusnak, 17,1%-a (67,7 ezer) római katolikusnak, 7,4%-a (29,5 ezer) pedig izraelitának számított.

A felekezeti térszerkezet 1869–1910 között alig módosult. E 40 évben mindössze 9 olyan település volt, ahol a felekezeti többség megváltozott. Ez 2 bányavárosban és 2 egyéb településen a római katolikusok görögök javára történő visszaszorulását jelentette, míg református–görög katolikus viszonylatban 3 falu göröggé, illetve 2 helység reformátussá válását eredményezte.

A dualizmus időszakában a felekezeti szerkezet nem, az egyes felekezetek anyanyelvi struktúrája annál inkább változott. 1880-ban a görög katolikusok 78,8%-a román, 19,4%-a magyar anyanyelvű volt. 30 évvel később már csak 69,5%-uk volt román, míg 29,9%-uk magyar. Ez az óriási változás egyértelműen az etnikai kontaktzónában – és kiemelten a városokban – végbement asszimiláció hozadéka. A második legnagyobb felekezet, a reformátusok voltak és maradtak kizárólagosan magyarok. A római katolikusoknál is magyar dominancia volt, és bár 1880-ban még a hívek negyede német volt, ez 1910-re 6%-ra csökkent. Érdekes még az izraeliták elmagyarosodása is: 1880-ban 83,3%-uk magyar, 12% német, 4,2% román anyanyelvű volt, de 1910-ben már a római katolikusokéhoz hasonló arányt mutattak, így a román izraeliták gyakorlatilag eltűntek. A kisebb felekezetek közül az ortodoxok között a románok aránya stabilan 90–92% a vizsgált időszakban, míg az evangélikusok közt a magyarok a németek és a szlovákok rovására tudták növelni arányukat 82-ről 92,6%-ra.

⁸⁰ Pátyod: 1880: 77,2% szlovák, 1890: 0%; Penészlek: 1880: 29,8% ruszin, 1890: 76,5%, 1900: 0%; Mezöpetri: 1880: 73,3% német, 1900: 86%, 1910: 0%. Nemcsak az ímént említett nemzetiségek, hanem a román eredetű, de magyar környezetben élő görög katolikus lakosság körében is megfigyelhető e többes/bizonytalan etnikai identitás, elsősorban a már említett Nagykároly–Szatmárnémeti közti térségben: Pete: 1880: 78,2% román, 1890: 68,6%, 1900: 17,8%, 1910: 3,2%.

⁸¹ 1901–10 között a természetes szaporodás éves átlagban 12,1% volt Szatmárban. A nagyobb felekezetek közül az izraelitáké 20,5%, a római katolikusoké 13,2%, a görög katolikusoké 11,2%, míg a reformátusoké csak 10,9% volt (VARGA E. Á. 1999. 95).

5. táblázat: A felekezetek súlya az egyes anyanyelvi csoportokon belül 1880–1910 (%)

Anyanyelv	Év	Görög katolikus	Református	Római katolikus	Izraelita	Ortodox	Evangélikus
Román	1880	97,4	0,0	0,2	0,9	1,6	0,0
	1890	97,4	0,0	0,1	0,7	1,7	0,0
	1900	97,7	0,0	0,2	0,4	1,7	0,0
	1910	98,0	0,0	0,2	0,0	1,7	0,0
Magyar	1880	14,2	55,5	19,8	10,0	0,1	0,4
	1890	15,6	53,3	20,4	10,3	0,0	0,4
	1900	16,7	50,5	22,4	9,9	0,1	0,4
	1910	18,8	47,2	23,5	10,0	0,0	0,4
Német	1880	0,3	0,2	81,4	17,2	0,0	0,9
	1890	0,2	0,1	87,5	11,4	0,0	0,7
	1900	0,3	0,3	75,4	23,2	0,0	0,8
	1910	0,5	0,2	61,5	36,8	0,0	1,0
Szlovák	1880	45,7	0,5	49,1	2,2	0,3	2,2
	1890	23,0	0,0	69,6	1,2	2,0	3,7
	1900	43,4	0,7	52,1	1,8	0,2	1,8
	1910	22,4	0,5	71,8	0,0	0,0	5,4
Ruszin	1880	94,5	0,3	0,7	0,9	3,5	0,0
	1890	97,3	0,1	0,7	1,1	0,7	0,0
	1900	81,4	0,4	9,0	6,8	2,5	0,0
	1910	87,7	0,0	0,0	10,5	0,9	0,0

Forrás: VARGA E. Á. 1999. 80–84.

Az egyes anyanyelvi csoportokat vizsgálva megállapítható, hogy 1880–1910 között a magyarokon belül jelentősen megnőtt a görög és a római katolikusok aránya, mindez a reformátusok pozícióvesztésével járt. A román lakosság körében az egyetlen számottevő változást a román anyanyelvű izraeliták eltűnése jelentette. Ezzel ellentétes folyamat játszódott le a németek körében: a svábok asszimilációja miatt a német anyanyelvűek között a római katolikusok aránya 81,4-ről 61,5%-ra esett. A többi németajkú nagy része a frissen bevándorolt, nem asszimilálódott, jiddis anyanyelvét megtartó zsidók közül került ki. A szlovákok körében a görög és római katolikusok egyensúlyát (1880) felváltotta a római katolikusok 70%-ot meghaladó dominanciája. A 18–19. században betelepült evangélikus szlovákok nagy része a 19. század végére elmagyarosodott, így csak egy törpe kisebbség maradt közülük szlovák. A ruszinoknál a korábbi görög katolikus hegemonia megszűnt, 1910-ben már a 10%-ot is meghaladta közöttük a Kárpátaljáról vagy Galiciából bevándorolt ruszin ajkú zsidó népesség (5. táblázat). Külön érdekesség a cigány anyanyelvűek felekezeti megoszlása, amely adat sajnos csak 1880-ból áll rendelkezésre. E szerint $\frac{2}{3}$ -uk görög katolikus, a többiek pedig nagyjából egyenlően oszlottak meg a reformátusok és a római katolikusok között. A vármegye összes cigányának vallási viszonyairól az 1893-as cigányösszeírás számol be, mely alapján

44,2%-uk református, 31,6%-uk görög katolikus és 24%-uk római katolikus volt (A MAGYARORSZÁGBAN... 1895).

Az etnikum- és felekezetközi viszonyokat áttekintve megállapítható, hogy a kor társadalmi normáinak megfelelően a felekezetek közti átjárás, és így a felekezetek súlyának változása elhanyagolható volt. Ezzel szemben az összes jelentősebb egyház körében megnőtt a magát magyarnak vallók aránya, tehát a felekezeti stabilitást erős etnikai asszimilációs folyamatok kísérték.⁸²

II.4. Trianontól a rendszerváltásig (1920–1989)

A magyarok számára kedvező etnikai–demográfiai folyamatot szakította meg az 1. világháború, majd az utána következő trianoni békeszerződés, melynek következtében a vizsgált terület legnagyobb része Romániához, 1923-tól Nagypalád Csehszlovákiához került, míg Szatmár nyugati harmada Magyarországé maradt. A világháborús emberveszteségek, a magyar hivatalnokrétegnek az elcsatolt területekről (elsősorban a városokból) leginkább az ország központi területeire (Budapestre és környékére) irányuló menekülése együttesen azt eredményezték, hogy a vármegye népessége 400 ezer fő alá csökkent,⁸³ ezen belül a magyarság részesedése szintén megcsappant.

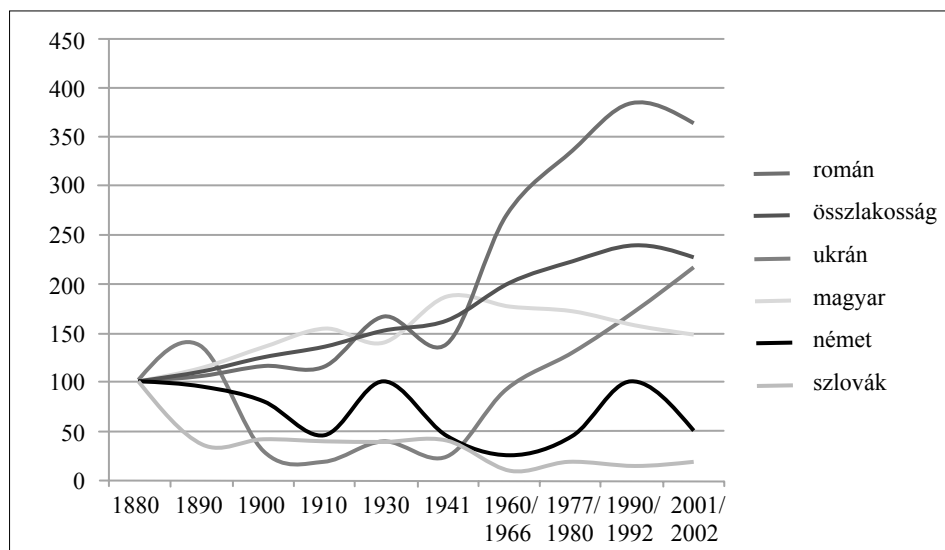
Az 1919-es államhatalom-váltást követően alaposan megváltozott Szatmár megye etnikai arculata, ezzel együtt az egyes nemzetiségek lélekszáma is. Trianon után vált el egymástól a románok és a magyarok növekedési ütemének görbéje (5. ábra). Az etnikai folyamatokat leginkább a vándormozgalmak határozták meg: a román megszállást rögtön követte a magyar anyanyelvű lakosság tömeges menekülése. Az új államhatalom lényegében lecsérélte a még helyben maradt közalkalmazotti réteget. Az így megszűnt egzisztenciájú réteg többnyire városlakó volt, ebből következően a népességcsere leginkább a városokat érintette, a falusi etnikai szerkezet csak kisebb mértékben módosult (leszámítva a kettős identitású, a népszámlálásokkor az államalkotó nemzet sorait gyarapító lakosságot). A magyar lakosság menekülésével párhuzamosan megindult a román tisztviselők, katonák, rendfenntartók beköltözése, döntően a városokba, területünkön elsősorban Nagybányára.

A földreform keretében az új országhatár menti agrárvidék magyar többségű településeinek határában telepésfalvakat létesítettek, melyek népessége többnyire ortodox román lakosokból állt. Szatmárban az 1921-es földreform alkalmával

⁸² Az asszimilációs folyamatokra rávilágítanak a nyelvismereti adatok is. A magyar anyanyelvűek közt 1910-ben románul és németül mintegy 10–10%, szlovákul és ruszinul pedig 1,2 és 0,8% tudott. Ehhez képest az egyes felekezetek magyar anyanyelvű hívei közül: a görög katolikusokból 22,3% tudott románul, 3% pedig ruszinul, a római katolikusoknál 22,4% tudott németül. Az evangélikusok közül 26,2% beszélt németül, 13% szlovákul, míg az izraelita felekezetben 39,5% bírta a német, 17,5% a román nyelvet.

⁸³ NYÁRÁDY R. KÁROLY (2003. 526–527) munkája alapján területünk háborús emberveszteségét 8–9 ezer főre, az 1918–20 között elmenekültek számát 21–23 ezer főre tehetjük.

földhöz jutottak 70,4%-a román, 18,2%-a magyar, 5,5%-a német, míg 4,8%-a ruszin volt (DULGĂU, B. 1981–82. 425). Látható, hogy a földosztás erősen nemzeti jelleget öltött, ami a kiosztott föld nagyságában még jobban látszott.⁸⁴ A románokon kívül felülreprezentáltak voltak még a ruszinok, akik a földosztás hatására érkeztek a határsávba – döntően Máramarosból. Szatmár és Szilágy megyékbe (1923-tól utóbbihoz tartozott a telepítésekben erősen érintett Nagykároly és környéke) 1928-ig 1320 kolonista érkezett (OBERDING J. Gy. 1930. 93). Meg kell még említeni, hogy miként a magyar fennhatóság alatt, úgy a román uralom alatt is a kisebbségek köréből került ki a kivándorlók többsége, ennek legfőbb oka pedig a hatalomváltás utáni – magyarokkal, németekkel, zsidókkal szembeni – etnikai diszkrimináció (KOC SIS K. 1997).

5. ábra: A főbb etnikumok lélekszámának változása a történeti Szatmár vármegye területén 1880–2002 között (1880=100%). – Forrás: ld. 2. táblázat

A fentiekhez hozzájárult még a népszámlálás módszereinek változása is. Az utódállamok statisztikai felvételeiben az etnikai viszonyokat a nemzetiség ismerve alapján állapították meg, bár többször rákérdeztek az anyanyelvi hovatartozásra is.⁸⁵ A magyarok számának további csökkenését eredményezte a zsidóság és a

⁸⁴ A földek 75,7%-át románok, 11,5%-át magyarok, 8%-át németek és 4%-át ruszinok kapták. A földreform hatására a románok számára rendkívül kedvezően alakult át a birtokstruktúra (DULGĂU, B. 1981–82. 425–426).

⁸⁵ Romániában az 1930-as, 1966-os és 2002-es népszámlálásokból áll rendelkezésünkre települési bontású anyanyelvi adat. A népszámlálások módszereinek, megbízhatóságának értékelését ld. VARGA E. Á. (1992).

cigányság önálló nemzetiségi kategóriába sorolása. Ezen kívül a másik bevett módszer a felekezeti hozzátartozás alapján meghatározott etnikai besorolás volt, így például a görög katolikusokat románnak, a római katolikusokat vidékünkön svábnak, az izraelitákat zsidónak minősítették (VARGA E. Á. 1992. 38–39, 58).⁸⁶ A németek számában bekövetkező növekedést azonban nem kizárólag a statisztikai manipulációkkal lehet magyarázni, hiszen a Trianon utáni bizonytalan állapotok közepette az elsőszámú ellenség, a magyarok számára egyfajta biztonságot jelentett a német nemzetiség, főleg a német származásúaknál. Ezt jól példázza az 1930-as népszámlálás, ahol a németek száma (anyanyelv szerint: 14,8 ezer, nemzetiség szerint: 23 ezer) bőven meghaladta az 1910-es magyar censusban rögzített értéket (6,7 ezer fő). Ugyanakkor a német lakosság túlnyomó része még ekkor is ragaszkodott a magyar nyelvhez. 1921–28 között négyszer szavaztak a sváb települések lakói iskolájuk tanítási nyelvéről, de mindössze három településen (Alsóhomoród, Nagyszokond, Szinfalú) választották a német nyelvet, és templomi nyelvnek is csak Szinfalun választották a németet (COGITATOR 1928. 536–539). Hasonló jelenséget figyelhetünk meg Szatmárnémetitől északra, ahol – az 1920-as románnyá nyilvánításuk után – 1930-ban a korábban elmagyarosodott görög katolikusok egy része magyar anyanyelvű ruszinok vallotta magát, visszatérve így ősei nemzetiségéhez.

Az 1930-as román népszámlálás egyik legnagyobb értéke tehát az, hogy több kritérium alapján közli az etnikai hovatartozást, mely komplexebb elemzésre ad lehetőséget.⁸⁷ Ugyanakkor az egyidejű magyar népszámlálás csak az anyanyelvre kérdezett rá. Egyrészt a Trianon után a kisebbségekre nehezedő társadalmi nyomás, másrészt az a körülmény, hogy az itt élők ekkor már ténylegesen magyar anyanyelvűek voltak összességében azt eredményezték, hogy a magyar oldalon a 125,8 ezer főnyi népesség 99,9%-a magyarnak vallotta magát. Ezzel szemben a román részen egyfajta „etnikai mozaik” alakult ki, elsősorban a határtól számított 20 km-es sávon belül. E határ menti, nemzetiségileg vegyes terület kialakulásának okai a telepesfalvak létrejötte, a német identitás erősödése, a zsidóság külön etnikai csoportba sorolása és legfőképpen az, hogy – vélhetőleg az államhatalom-váltás következtében – nőtt a nem saját többségű településen élők száma. A nagyfokú etnikai keveredés következtében a saját településén többségben levők aránya a ma-

⁸⁶ Így lett román többségű 1920-ban Szatmárnémeti északi előtere Nagypeleskétől Sárközig, német az összes Nagykároly környéki római katolikus falu és maga Nagykároly is, így lett németnek besorolva a szlovák eredetű római katolikus lakosság Lázárin, Sárközújlakon és Sárközön. Az 1920-as népszámlálás a 25 szatmárvidéki községben és Nagykároly városában 27,4 ezer sváb lakost mutatott ki. Ezekben a községben 1910-ben németül beszélt: 14664 személy, míg a németül beszélő római katolikusok száma mindössze 12912 volt (MOLNÁR A. 1928/29. 320–321).

⁸⁷ Az anyanyelv–nemzetiség összefüggéseiről ld. a III. fejezetet. Az 1930-as, 1941-es és 1960/66-os népszámlálásnál az etnikai térszerkezetet az anyanyelvi adatok alapján vizsgáljuk, a későbbiek nemzetiség szerint, ugyanis a román és a magyar népszámlálások összeegyeztethetősége, illetve a korábbi censusokkal való összehasonlíthatóság csak így valósul meg. Ugyanakkor a magyar anyanyelvű svábok, ruszinok, zsidók és cigányok elhelyezkedésének elemzését (az anyanyelv–nemzetiségi viszonyaik hatalmas eltérése okán) nemzetiség szerint is ismertetjük.

gyarok körében 89,3%-ra (1910: 94,4%), a románoknál 80,1%-ra (1910: 83,6%) csökkent, míg a németeknél 69,4%-ra nőtt (1910: 45,7%), mely leginkább az olyan nagy lélekszámú, immár relatív német többségű települések „visszasvábosodásának” köszönhető, mint Krasznabétek és Nagymajtény.

A romániai részen a magyarok (anyanyelv (a) szerint 115 ezer, nemzetiség (n) szerint 85,9 ezer fő) visszaszorulása látványos volt a Szatmárnémeti–Erdőd–Nagykároly háromszögben és Szinérváraljától keletre a románokkal szemben, illetve Nagykároly környékén a németekkel szemben. Magyar tömbről immár csak Szatmárnémeti környékén és attól északra beszélhetünk. Azonban nemzetiségi ismerév szerint még ezt a tömböt is megbontja két román és egy ruszin (!) többségű település, Nagypeleske. Szintén erőteljes változások mentek végbe a városokban: az anyanyelv szerint abszolút magyar többségű Szatmárnémeti és Nagykároly nemzetiség szerint csak relatív többségű, míg a keleti részeken csak Felsőbánya maradt magyar dominanciájú város. Tehát Szatmár négy városában a magyarok aránya az 1910-es 92%-ról 57%-ra esett vissza. Így nem meglepő, hogy a legnagyobb magyar települések listáján a tradicionális városi központok mellett felkapaszkodtak a Magyarországon maradt egykori mezővárosok is.⁸⁸

A román lakosság a romániai oldalon (a: 169,5 ezer, n: 176,4 ezer fő) jelentősen növelni tudta etnikai területét. A már említett területeken kívül fontos megemlíteni a határzónában létrejött telepesfalvakat, melyek a magyar területek egységének megbontása végett jöttek létre. Az 1930-ig önállóvá vált telepesfalvak között találunk mőcföldiekkel benépesített ortodox helységeket,⁸⁹ illetve a tág környék román (esetleg ruszin) görög katolikusai által birtokba vett telepeket.⁹⁰ A városokban megjelenő ortodox lakosság szintén a betelepült/betelepített románságra utal, akik valószínűleg az Ókirályságból érkeztek. Számuk a nyugati határszélen magasabb (Szatmárnémetiben és Nagykárolyban összesen 2708 fő), betelepedésükkel a románok már a városi népesség 30%-át adták (1910-ben még csak 6%-át), ennek következtében hagyományos központjaik mellett a legnagyobb számban az említett városokban éltek.⁹¹

A vizsgált területen az összefüggő román etnikai terület határát a Kányaháza–Túrvékonya–Apa–Meggyesgombás–Dobrácsapáti–Patóháza–Oláhgyűrűs–Bétekhodos–Nántú görbével írhatjuk le.⁹² Ettől nyugatra számottevő román népesítést találunk még a Szatmárnémeti–Erdőd–Nagykároly háromszögben, illetve a vármegye délnyugati csücskében Szaniszló környékén (9. és 18. térkép). A román többségű települések láncolata Csengerbagosnál a határig ért, kettévágyva a magyar többségű területet.

⁸⁸ Szatmárnémeti (30308 fő), Nagykároly (9912), Mátészalka (9096), Nagyecsed (6626), Nagybánya (5776), Fehérgyarmat (5219).

⁸⁹ Karlypuszta, Újmárna, Vadaspuszta.

⁹⁰ Lukácsfalva, Sándormajor, Lajosmajor, Meggyesgombás.

⁹¹ Szatmárnémeti (13941), Nagybánya (6490), Nagykaroly (4434), Avasfelsőfalu (3346), Szinérváralja (3108).

⁹² 1910-hez képest a változásokat vö. M. KISS L. (1918).

A németek (a: 14,7 ezer, n: 22,9 ezer személy) településterülete a 19. század közepe óta lényegében változatlan maradt,⁹³ etnikai területük kiterjedése mindig attól függött – a német nyelv nyugatról keletre erősödő megőrzése mellett –, hogy a külső tényezők a magyar vagy a német/sváb identitás irányába hatottak-e (vö. COGITATOR 1929).⁹⁴ 1930-ban az 5 stabil, 1910-ben is német többségű bükkaljai településükön kívül hét másikban is ők képezték a népesség legnagyobb hányadát. A legtöbb német nyelvű lakost (1100–1300 főt) Mezőpetri, Mezőterem, Kálmánd és Krasznabéltek tömörítette.

A század elejéhez képest nem változott számottevően sem az ukránok, sem a szlovákok lélekszáma. 1 ezrelék körüli arányukkal elhanyagolható részét alkották a vármegye népességének, ám a nemzetiségi bevallásnál a ruszinok aránya meghétszereződött és jelentős területi koncentrációjuk volt megfigyelhető Szatmárnémeti-től északra és északkeletre.⁹⁵

A zsidó és cigány nemzetiségi (és a jiddis/héber anyanyelvi) kategória az 1930-as magyar népszámlálásban nem szerepelt, ezért e két népcsoport ezen kritériumok szerint csak a román oldalon vizsgálható. Területünkön a zsidóság a két világháború között már a harmadik legnépesebb etnikum volt (a: 15,2 ezer, n: 23,5 ezer). Területi elhelyezkedésük megegyezik az 1880-ban bemutatottal. A magyar időszakhoz képest az izraeliták száma nőtt, a zsidók egy részének Magyarországra irányuló kivándorlását messzemenőleg ellensúlyozta magas természetes szaporodásuk, és a világháborút követő, főként Szatmárnémetire irányuló jelentős bevándorlásuk (STERN, N. 1984. 31). A korábbiakhoz hasonlóan 1930-ban is alapvetően urbánus nemzetiségnek számítottak, de persze nemcsak a 4 városban, hanem a forgalmas csomópontokban, piacközpontokban is nagyobb számban éltek. A városi/városias településeik mellett a másik nagy központjuk az Avasság volt, a 12 legnagyobb arányban zsidólakta településből 6 itt helyezkedett el.⁹⁶

A cigányság (a: 1195, n: 4048) az 1893-ban összeírt cigánynépességnek csak a felét érte el. Területi elhelyezkedésükben szembeötlő, hogy főként a megye

⁹³ Németeket 1930-ban is csak ott találunk, ahol 1880-ban. Ugyanakkor rövidtávon hihetetlen ingadozásokat mutat a németek aránya az egyes településeken (ld. 1910–1930).

⁹⁴ COGITATOR (1929. 255) 1929-ben 10 ezer fő körülire tette a németül beszélők számát a sváb falvakban. Az 1910–29 közti időszakról pedig a következőket írta: „Az öreg nemzedék lassanként kihalt, a helyébe lépő fiatalok pedig akkor, midőn a magyar nyelv az egymásközi társalgás nyelvvé, sőt a család nyelvvé vált vagy kezdett válni – már nem szaporítotják többé a németül beszélők számát.” Mindezt összevetve PFEIFFER (1941) adataival úgy tűnik, hogy a svábok asszimilációja pont a 20. század elején vált visszafordíthatatlanná.

⁹⁵ A ruszinok (a: 380, n: 2572) legnagyobb közösségei nemzetiség alapján Szatmárnémetin (488 fő), Nagypeléken (459; 45,8%), Sárközön (365), Nagykárolyban (345) és Mikolán (320) éltek, 5% feletti arányban 8 településen voltak, mindahány község a már említett térségben helyezkedik el. A szlovákok (a: 425, n: 621) harmada az Avasújfaluhoz tartozó Lajosvölgyben élt (Avasújfalun nemzetiség szerint 242 fő, 9,1%).

⁹⁶ Legnagyobb arányban (nemzetiség szerint): Nagysomkút (27,1%; 790 fő), Szatmárnémeti (20,8%; 10693), Terep (14,8%; 188), Nagykároly (14,5%; 2329) és Nagybánya (14%; 1952). Itt kell megemlíteni, hogy a magyar oldal korábbi mezővárosai is nagy számban tömörítettek izraelita vallásúakat: pl. Mátészalka (17,8%; 1621 fő).

délnyugati részét lakják, de ott is – miként 1893-ban – a németektől külön falvakban. A román népszámlálás szerint arányuk csak Felsőboldádon haladja meg a 10%-ot (nemzetiség szerint: 11,1%), legnagyobb csoportjaik pedig Szatmárnémetin (642), Erdődön (191) és Nagykarolyban (186) laktak. Már területi eloszlásukból is következik, hogy döntően magyar anyanyelvűek, cigány anyanyelvűket leginkább a vegyes etnikumú térségekben (pl. Erdőd, Királydaróc környékén) tartották meg.⁹⁷

Összességében a vizsgált terület lakosainak többsége még mindig magyaroknak számított (54,4%, 242 ezer fő), de a románok részesedése jelentősen megnőtt (38,1%), akárcsak a zsidóké (3,4%) és a németeké (3,3%; ld. 4. ábra). A két fő nemzetiség közti fő választóvonal leginkább a vármegye délnyugati részén tolódott nyugatra, így ekkor már (az 1910-es Kőszegremete–Dobra vonal után) a Kőszegremete–Érkörtvélyes vonalról beszélhetünk.

Az 1931–1939 közötti időszakban a román népesség vélhetően tovább növelte részesedését az összlakosságon belül, hiszen a nemzetiségi statisztikára alapozott kimutatások szerint természetes szaporulatuk kétszerese volt a magyarokénak (VARGA E. Á. 1999. 42). Azonban mire ezt a növekedést a következő népszámlálás alátámaszthatta volna, Észak-Erdély az 1940. augusztus 30-i 2. bécsi döntéssel visszakerült Magyarországhoz. A döntés óriási migrációs hullámokat gerjesztett, bár a Magyarországra vándorlás már az 1. bécsi döntés után megindult, amikor a felfokozott hangulatban több ezren telepedtek át.⁹⁸

Az 1941. január 31-i eszmei időpontú magyar népszámláláskor a vizsgált terület egésze Magyarországhoz tartozott. A bécsi döntés és a népszámlálás lebonyolítása között (pontosabban február 26-ig, a román–magyar optálási megállapodás időpontjáig) újabb 40 ezer menekült családfő és egyedülálló hagyta el Dél-Erdélyt, jelentős részük Észak-Erdélyt választotta új otthonául. Az 1938–44 közötti vándormozgalmakban összesen 10 ezer fő érkezett Szatmár vármegyébe, ebből 3300-an Szatmárnémetibe, 1950-en Nagybányára, akiknek döntő többsége (kb. 96%-uk) magyar volt (A ROMÁNIAI..., 1944. 399–400, 403). Szót kell még ejteni a 2. bécsi döntés után az anyaországból beáramló népességről. Ezek egyrészt az 1918 után Magyarországra áttelepültek közül kerültek ki, másrészt a hivatalnokréteget és a rendfenntartókat is anyaországi állománnyal egészítették ki. Összesen kb. 60 ezer fő költözött 1940–44 között a trianoni Magyarországról Észak-Erdélybe (KOC SIS K. 2005a. 35), melyből a közalkalmazottak száma 24 ezer körül lehetett (STARK T. 1989. 72).

Ezzel párhuzamosan megindult a román tisztviselők, katonák, csendőrök, az 1919 után beköltözők és a telepesfalvak lakosságának Romániába menekülése. Észak-Erdélyből összesen kb. 220 ezer fő távozott a várható megtorlások elől Dél-Erdélybe és Ó-Romániába (KOSIŃSKI, L. 1964. 127; STARK T. 1989. 65; VARGA E. Á. 1999. 42), ebből 16,3 ezer fő az 1930-as közgazgatás szerinti Szatmárból ván-

⁹⁷ Utóbbi kijelentést támasztja alá az 1893-as cigányösszeírás (A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895. 55), de az egész Kárpát-medencében napjainkig ez jellemzi őket (vö. TÁTRAI P. 2007b. 303).

⁹⁸ 1938. I. 1. – 1940. VIII. 30. között 7993 családfő és egyedülálló távozott Erdélyből Magyarországra (A ROMÁNIAI..., 1944. 410).

dorolt el (FÄTU, M.–MUŞAT, M. 1985. 142). Mivel a Nagykároly környéki telepesfalvakat Szilágynál vették számba, így a vizsgált területről valószínűleg 18–19 ezer román lakos távozásával számolhatunk. A román telepesek által hátrahagyott falvakat bukovinai magyarok szállták volna meg – az elhagyott telepek 20 ezer kataszteri holdnyi területén 1200 ház leledzett –, de Bácska visszacsatolása megváltoztatta a terveket, így szervezett telepítés nem történt ezekbe a községekbe, a földeket a környező falvak lakossága, illetve pár bevándorló székely család bérelte ki (V. KÁPOLNÁS M. 1987. 468–469).

Az 1940-es hatalomváltás ismét alaposan megváltoztatta területünk népességének etnikai viszonyait. Az 1941-es népszámlálás szerint a bizonytalan/kettős/hármas identitású népesség, az önmagukat 1920 előtt magyarnak vallók ismét visszatértek a magyar anyanyelvi (nemzetiségi) bevalláshoz. (Az összehasonlíthatóság kedvéért és a nemzetiségi kategória helyenként rendkívül furcsa eredményei⁹⁹ miatt dolgozatunkban ismét az anyanyelvi adatok képezik a vizsgálat alapját.)

A tíz évvel korábbi helyzethez képest ismét az államalkotó nemzetiség (jelen esetben a magyar) gyarapította legnagyobb mértékben a számát, de ha a legutolsó, 1910-es magyar népszámláláshoz viszonyítunk, akkor feltűnő a hasonlóság a két összeírás eredménye között mind megyei, mind települési szinten. 1941-re tehát lényegében visszaállt az 1910-es állapot. Feltűnő viszont, hogy az etnikai szerkezet változása 1910-hez képest a homogenizáció irányába mutatott, a magyarok térvesztése (a városokat leszámítva) inkább keleten, a románoké nyugaton volt szembeötlő. Összességében tehát az 1920–1940-es idősakkal szemben, mikor is a románok magyar nyelvterületre nyomulásával heterogenizációs folyamatról beszélhettünk,¹⁰⁰ egy év alatt a folyamat ellenkezőjére fordult, és elsősorban a tömeges migráció, illetve a magyar anyanyelvű zsidó, német, cigány, román népesség magyarként regisztrálása erősebb térbeli elkülönülést, a nyelvhatár élesebb kirajzolódását okozta.¹⁰¹

1941-ben a 321,5 ezer (nemzetiség szerint 334,5 ezer) főnyi magyarság a helységösszevonások és a telepesfalvak anyaközségükbe olvasztása miatt 294-re csökkent településállományból 160-ban alkotta a helyi többséget, ahol 93,6%-uk élt. 1910 után újfent a lakosság több mint $\frac{2}{3}$ -a magyarnak számított (a: 67,3%, n: 70%). Ezzel együtt a magyarok lélekszámának növekedési üteme (1880-hoz képest 190%; ld. 5. *ábra*) csak kevéssel hagyta el a románokét (180%). 1930-hoz képest a zsidóság zöme magyarnak vallotta magát, ez a városokban és az Avasságban ered-

⁹⁹ Pl. Avasújfalú: magyar anyanyelvű: 488, magyar nemzetiségű: 1423, magyarul tud: 600 fő. Alsóhuta (Szelestyehutával): magyar anyanyelvű: 212, magyar nemzetiségű: 573, magyarul tud: 319 fő. Kiszszokond: magyar anyanyelvű: 8, magyar nemzetiségű: 474, magyarul tud: 38 fő.

¹⁰⁰ Ugyanez volt jellemző az 1890–1910 közötti időszakra, csak akkor magyar részről.

¹⁰¹ A magyar nyelvterület homogenizációjához érdekes adalék, hogy 1941-ben a zsidók, cigányok, szlovákok és ruszinok a legnagyobb súlyt a román nyelvterületen fekvő településeiken képezték: a szlovákok és a ruszinok az Avasságban, a cigányok a Kővár-vidéken, míg a zsidók az említett két területen éltek a legnagyobb arányban.

ményezte a magyarok térnyerését, bár az avasi zsidók anyanyelve korábban a jiddis volt. Mégis a legfeltűnőbb változások megint a vármegye délnyugati szegletében történtek, ahol a németek és a bizonytalan etnikai öntudatú görög katolikusok viszsztatérése a magyar anyanyelvi kategóriába azt eredményezte, hogy a nemzetiségi-leg legképlékenyebb Érkötvélyes–Szatmárnémeti–Krasznabéltek háromszögben a magyarok visszaszerezték vezető pozíciójukat, így a vizsgált területen a magyar többségű települések sora a Kraszna mentén ismét Dobráig húzódott (10. és 19. térkép). A legtöbb magyar lakosú települések listáján 1930-hoz képest ugyanazok a helységek szerepelnek (az élen Szatmárnémeti majdnem félszázezer magyarjával), a legnagyobb változás Nagybányán történt, ahol a magyar anyanyelvűek száma a háromszorosára nőtt.

A román lakosság száma (a: 143,5 ezer, n: 129 ezer fő) visszaesett a 20 évvel korábbi szintre, így mindössze a lakosság 30%-át (n: 27%) alkották. 130 településen éltek többségben, ahol a románok 85,2%-a volt fellelhető. A hatalomváltás és a főként városlakókat érintő migrációk miatt a városokban jelentősen visszaesett a románok száma és aránya (7,2 ezer fő, 7,7%). Hasonlóan befolyásolta az etnikai térszerkezetet a telepesfalvak lakóinak elmenekülése, helyükre magyar menekültek érkeztek. A tíz legnagyobb románlakta település közé (mind 2000-nél több román lakossal) immár csak két város tartozott, hat helység az Avasságban, kettő annak közvetlen szomszédságában volt. A legnagyobb településüknek 1941-ben Avasfelsőfalu (3781 fő) számított.

A németek száma visszaesett az 1. világháborút megelőző szintre (a: 6542, n: 5043). Többségüket csak 4 bükkalji településükön tudták megőrizni,¹⁰² ahol a németek 39%-a élt. Ezek azok a települések, ahol – az 1941-es népszámlálás nemzetiségi adatait leszámítva – a németek sosem magyarosodtak el.

A századfordulótól a 2. világháborúig a ruszinok és a szlovákok száma stagnált, 1941-ben 264, illetve 437 főt számláltak. Mindkét népcsoport leginkább az Avasságban koncentráldott, bár a szlovákoknál ez a tömörödés jóval erősebb volt (Avasújfalu: 127 fő, 4,4%; Bujánháza: 59 fő, 6,1%).

Az újabb és újabb diszkriminációs törvényekkel, helyenként fizikai bánalmazással is megfélemlített zsidóság egyre kevésbé merte zsidóságát vállalni. A vármegye 34,5 ezer izraelita vallású lakosának 12%-a (4168 fő) volt csak jiddis/héber anyanyelvű, a többiek nagyobbrészt nyelvükben már a század elején elmagyarosodtak. Ugyanakkor az imént vázolt társadalmi–politikai körülmények következtében nemzetiség szerint a 10 évvel korábbi érték ötödére csökkent lélekszámuk. Így nem meglepő, hogy csak Szatmárnémetiben találunk igazán jelentős zsidó/jiddis közösséget (1229 fő). A legnagyobb arányban pedig – mint már említettük – az Avasságban (Terep: 235 fő, 14,9%) és Kővár-vidéken, román etnikai környezetben vallották magukat zsidónak.

A népszámlálás a cigányok valós létszámának mind anyanyelv szerint (1405), mind nemzetiség szerint (3143) csak töredékét rögzítette. Az anyanyelvileg

¹⁰² Szinfalu (789 német), Krasznasándorfalu (655), Nagyszokond (654) és Alsóhomoród (459). Jelentősebb településeik még Mezőpetri (696), Krasznabéltek (649) és Szakas (300).

$\frac{2}{3}$ -részt a magyarsághoz sorolható romák a vármegye keleti, román többségű felében jobban merték vállalni cigányságukat, míg a nyugati részeken inkább csak a nemzetiségi bevallásnál. E két, igencsak eltérő adatsor alapján megállapíthatjuk, hogy a városokon (Szatmárnémeti, Nagybánya) kívül a legnagyobb csoportjaik abszolút számban Nagysomkúton, Kántorjánosin, Erdőszádán és Királydarócon, az összlakossághoz viszonyítva Szamosfercsén, Erdőszádán, Magosfalun, Kisaron és Túrístvándiban éltek.

Pontosan eme népszámlálási bizonytalanság volt az oka, hogy a népösszeírás után még 1941-ben a cigányok számának reálisabb meghatározása érdekében egy települési becslés készült a Tisztirovosi Szolgálat segítségével (ld. KERTESI G.–KÉZDI G. 1998). E becslés szerint Szatmár megye cigánysága 12,2 ezer főt számolt, így a lakosság 2,6%-át képezték. Az adatok járási bontása alapján a romák leginkább a Szatmári-síkon tömörültek (Fehérgyarmati járás 4,3%, Csengeri járás 4,2%), míg a hegyvidéken koncentrációjuk lényegesen kisebb volt (Avasújvárosi és Nagysomkúti járás 1,5–1,5%, Nagybányai járás 1%). Legnagyobb közösségük Szatmárnémetin élt (846 fő, 1,6%).

1910 és 1941 között a felekezeti összetétel és térszerkezet változásait a főhatalomváltáshoz köthető migrációs folyamatok befolyásolták. Ezek mértéke azonban nem volt igazán számottevő, az ortodoxok és a görög katolikusok térnyerését jelentették a római katolikusokkal és a reformátusokkal szemben. 1941-re (*15. térkép*) gyakorlatilag visszaállt az 1910-es állapot, a legfeltűnőbb a római katolikusok arányának növekedése volt, ami a trianoni területről 1940 után beáramló, döntően római katolikus hivatalréteknek, illetve a magyar görög katolikusok rítusváltásának köszönhető (BURA L. 2001a. 112). Az izraeliták száma a zsidóellenes intézkedések dacára még nőtt, de arányuk valamelyest visszaesett (*3. ábra*). Az izraelita lakosság többes identitását mi sem példázza jobban, mint hogy erős vallási kötődésük ellenére is csak 12%-uk vallotta magát zsidónak, a többiek – esetleges német nyelvi kötődésük ellenére – leginkább magyarnak.

A 2. világháború végéhez közeledve ismét az erőteljes migrációs folyamatok alakították leginkább a vármegye etnikai arculatát. 1944. április–júniusában következett be a zsidó lakosság gettóba gyűjtése, majd deportálása, meggyilkolása. A vármegyében négy településen öt gettót állítottak fel, de a Nagykároly környéki zsidókat hamarosan Szatmárnémetibe szállították. Nagybánya két gyűjtőtáborába a környék, illetve a Kővár-vidék zsidóságát gyűjtötték, míg Mátészalkára a vidék izraelitáin kívül máramarosiak is érkeztek (HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 1018). Összességében a mátészalkai és a szatmárnémeti gettóba közel 18–18 ezer főt, a nagybányaiba pedig 5700 főt zsúfoltak össze (BRAHAM R. L. 1983. 31–32; CSIRÁK Cs. 2001. 140; HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 1015), akik közül becsléseink szerint mintegy 31–32 ezer fő származhatott a vizsgált területről. Az 1941-ben 34,5 ezres izraelita közösség nagy részét tehát összegyűjtötték és deportálták, a maradék 3 ezer fő pedig valószínűleg a munkaszolgálatosok számát gyarapította, illetve elszökött, elrejtőzött mentesült.¹⁰³ 1944. május–júniusában Szatmár vármegyéből összesen 41067

¹⁰³ 1941–44 között az izraeliták lélekszáma ezen körülmények között vélhetőleg nem nőtt.

személyt szállítottak el, szinte mindannyiukat Auschwitzba (ld. REMEMBER..., 1985; HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 1024, 1046). A deportálásokkal a magyar hatóság szinte kiürítette az észak-erdélyi városokat, főként azok központi részeit, megte-remtve a háború után beáramló román lakosságnak.

A vizsgált területen 1941-ben 34523 izraelita élt. A román oldalon (1941: 27166) 1944 novemberére ez a szám 700-ra csökkent, majd a koncentrációs tábo-rokból fokozatosan visszatérőkkel 1945-ben 3644, 1947-ben pedig 10236-ra nőtt (HEGYI Á.–LÖWY D. 2007). A magyar oldalon 1949-ben vallás szerint 914 izraelita élt (1941: 7357).¹⁰⁴ A fogyatkozás tehát óriási: 1941 és 1946/1947 között román oldalon 62%-os, a magyar oldalon 88%-os, amiben nagy szerepe van annak, hogy falusi térségekben a túlélési arány mindenütt jóval kisebb volt, mint a városokban. Sőt, az 1947-ben Szatmárnémetin, illetve más szatmári határ menti településen összeírt zsidók jelentős része nem szatmári származású (összesen kb. 8–9 ezer sze-mély): a háború alatt Dél-Erdélyben és Románia más részein élő zsidók közül sokan csak azért tartózkodtak ott, hogy aztán Magyarországra, majd Nyugatra/Izraelbe szökhessenek (HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 999, 1047). Összességében tehát a szat-mári zsidóság háború alatti vesztesége (deportálások, munkaszolgálat, pogromok, stb.) becsléseink szerint elérte a 23–25 ezer főt, míg az 1944–47 közti időszakban a vándorlási veszteség nagyságrendileg 5 ezer fő körüli értékét majdnem kiegyenlítet-te a már említett (romániai oldalon jelentkező) hozzávándorlás. Természetesen a háború utáni rendkívül intenzív migrációs folyamatok miatt ez az érték is csak hoz-závétőleges.

A holokauszt nemcsak a zsidóság létszámában okozott törést, a cigányok is az áldozatok között szerepeltek. Szatmárban – a front közeledte miatt – az elhurcol-tak száma rendkívül alacsony volt, mindössze a kóbor cigányok közül vittek el emberek munkaszolgálatra. Így valószínűleg 1941-es becsült létszámukból (mint-egy 12,2 ezer fő) csak párszáz roma lakos kerülhetett az áldozatok közé (vö. KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991a; KARSAI L. 1992).

A front 1944. őszi átvonulása szintén nagy tömegeket űzött el lakhelyéről. A visszavonuló német csapatok nyomában kb. 2500 német hagyta el a területet, majd a Vörös Hadsereg bevonulása után kb. 10–15 ezer németet hurcoltak el a Szovjetunióba jóvátételi munkára (KOCSIS K. 1998b. 138). Más források ennél alacsonyabbra teszik a svábok veszteségeit: STEFAN SCHMIED (1962. 15, 17) szerint a tág környékről 3000 német menekült el, azonban arányaiban az ugocsai, márama-rosi és a Tasnád környéki németek veszteségei nagyobbak voltak, így a szatmári részekről 2000 fő távozása tűnik reálisnak.¹⁰⁵ Emellett mindössze kb. 5000 fő szov-jetunióbeli elhurcolásáról tudnak. Ugyanakkor FERDINAND FLESCHE (1984. 216–

¹⁰⁴ Szatmár-Bereg vármegye 1945-ös területén a következőképpen alakult a zsidók száma: 1941: 9057 fő, a zsidótörvények által azonban 9183 személy volt érintett, 1945 júniusáig a deportá-lásból 1333-an tértek vissza, míg 1946-ban az izraeliták száma 1091 volt (STARK T. 1995. 63).

¹⁰⁵ Az evakuálás inkább a bükk-vidéki, nagyobb német öntudattal rendelkezőket érintette, akik a háború idején nagyobb számban álltak be a Volksbundba. Így például Szinfaluból 692 fő, az ottani németiség kb. 85%-a evakuált (Schmied, S. 1970. 26).

250) részletes (de nem teljes) listája 3248 deportáltról tesz említést (Zajta és Barlafalu nélkül), akik közül 646-an nem tértek vissza, tehát kb. 20%-uk odaveszett. BOROS ERNŐ (2005) részletesebb adatai alapján a tág környékről minimum 5500 főt deportáltak, míg a vizsgált területről minimum 4700-at. Az összes települést és a Románián belül (pl. Földváron) maradt deportáltakat figyelembe véve a valós szám a vizsgált területen 5000–5500 fő között mozoghat.¹⁰⁶ Közülük mintegy 100–150 fő román, mintegy 300 fő református magyar, a többiek pedig római katolikus németek és magyarok voltak. A deportáltak kb. 15–20%-a nem tért vissza a Szovjetunióból. Mindezek következtében a németek lélekszáma drasztikusan lecsökkent területünkön,¹⁰⁷ amit csak fokozott az, hogy sokan ezek után már nem merték németnek vallani magukat.

Az 1940 után beköltözött magyarok távozása, menekülése a frontátvonuláskor következett be, de a román közigazgatás visszaállítása (1945 tavasza) után is jelentős számban költöztek Magyarországra. Elsőként – 1944 őszén – a 2. bécsi döntés után a román telepesfalvakba költözött magyarok menekültek el (KOC SIS K. 1998b. 138). 1944–48 között a vizsgált terület romániai részéről nagyságrendileg mintegy 15 ezer magyar távozott. A magyarok veszteségét növelte a magyar anyanyelvű zsidóság haláltáborokba hurcolása,¹⁰⁸ az 1941-ben magyarként számba vett németek kényszermunkára hurcolása, illetve a bevallási eltérések (vö. VARGA E. Á. 1999. 49). Ezek alapján az 1944–48-as időszakban a magyar anyanyelvűek összes háborús vesztesége (halálozások, önkéntes- és kényszermigrációk) becsléseink szerint 40–45 ezer főre tehető.

1945-re visszaálltak az 1938-as határok, területünkön mindössze annyi változás történt, hogy Nagypalád Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz került.

1945-től a vármegye romániai oldalán számottevő román vándormozgalom bontakozott ki, mely elsősorban a határ menti nagyvárosokba irányult, ahol a zsidók és a magyar közalkalmazottak nagy részének távozásával megnyílt a lehetőség a nagyobb arányú beköltözésre. Az 1948-as népszámlálás időpontjáig Szatmárnémetibe és Nagykárolyba kb. 15 ezer román lakos érkezett, míg a belső területeken fekvő Nagybányára és Felsőbányára „csak” 6 ezer fő. Ezzel szemben 1941 és 1948 között a két bányavárosban 6,5 ezer, a határ menti városokban 22 ezer fővel csökkent a magyarok száma. Az így létrejött demográfiai űrt (a városok lélekszámának 6,5 ezer fős csökkenését)¹⁰⁹ majd az 1950-es évektől felpörgő szocialista urbanizá-

¹⁰⁶ Az adatok bizonytalanságára jó példa Csanálos, ahol FERDINAND FLESC H (1984. 230) szerint 247 főt vittek el, BURA LÁSZLÓ (2001b. 121) szerint 272 embert, míg BOROS ERNŐ (2005. 94–97) adatai alapján 291 főt hurcoltak el.

¹⁰⁷ A németek Magyarországról való kitelepítése a vizsgált területet csak minimálisan érintette. Bár a kitelepítési listán 667 személy szerepelt (túlnyomórészt Mérék és Vállaj lakói), mégis mindössze 14 embert távolítottak el, illetve a listáról további 31 fő hagyta el a területet (CZIBULKA Z. et al. 2004. 324).

¹⁰⁸ 1941–47 között kb. 18 ezer fős lélekszámcsökkenés, melyből magyar anyanyelvű lehetett mintegy 16 ezer fő.

¹⁰⁹ Az észak-erdélyi városok lakossága a háború végére rendkívüli módon lecsökkent, pl. Szatmárnémetiben 1945-ben csak 20 ezer ember maradt (STARK T. 1995. 67).

ció töltötte fel elsősorban román lakosokkal. A változások közt fontos még megemlíteni a két világháború között létrejött kolóniák újranepeülését, valamint az 1945-ös földreform folyományaként az újabb, román (és ruszin) lakosságú telepese falvak létrejöttét.¹¹⁰

A háború után többek között a kivándorlások, kényszermunkára hurcolás miatt csak kismértékben nőtt a lakosság száma, így 1948-ban még nem érte el az 1941-es szintet (vö. VARGA E. Á. 1999. 49). A magyarok száma az imént vázoltak, illetve a megfélemlítettség miatt szintén lecsökkent, de még így is magasabb volt, mint 1930-ban.

1948 és 1956 között¹¹¹ a vizsgált terület romániai részének népessége az erdélyi átlagnak megfelelően gyarapodott, azonban a magyarok lélekszámának növekedése – a németekéhez hasonlóan – meghaladta a románokét (VARGA E. Á. 1999. 50). Ennek okait a magyarok magas természetes szaporodásán kívül az 1948-ban nem magyarként jelentkezők egy részének a magyar nemzetiséghez történt visszatérésével magyarázhatjuk. Fontos tényező lehet még, hogy 1948 után is sok hadifogoly és munkára elhurcolt magyar és német tért vissza a Szovjetunióból, illetve romániai táborokból. A magyarok románokat is megelőző tényleges szaporodásának még egy fontos oka lehet: az 1948–56 közti időszakban jelentős elvándorlással sújtott térségből inkább a románokat érinthette az iparosítás szívóereje. Ugyanakkor folytatódott a leginkább Izraelbe irányuló zsidó kivándorlás, így 1956-ban már csak kb. 4,6 ezer zsidó nemzetiségű lakos élt területünk romániai részén. 1956-ban a szatmári magyarság elérte a román fennhatóság alatti maximális arányát (nemzetiség szerint kb. 36%), innentől kezdve abszolút számuk már csak minimálisan nőtt, így arányuk – a dinamikusán gyarapodó románság miatt – csökkent (ld. a 4. és 5. ábrát).

A romániai Szatmár az országon belül földrajzi és gazdasági szempontból is periférikusnak számított, az iparosítás (főleg a bányavidéken, elsősorban Nagybányára koncentrálva)¹¹² csak az 50-es évek elején indult be. A határvidék döntően magyarlakta vidékein pedig szinte semmilyen beruházás nem történt.

A múlt század közepétől a népesség térbeli eloszlásának változásait leginkább a szocialista urbanizáció határozta meg. A romániai, ezen belül pedig az erdélyi és szatmári városodásnak a 2. világháború után több hulláma is volt, melyek egyre tompultabbak voltak (BENEDEK J. 2006. 81–84). E felülről irányított folyamat fontos célkitűzése volt a modernizáció, melynek keretében nagy néptömegeket áramoltattak a városokba, fejlett központokat hozva ezzel létre. Ennek eléréséhez erőteljes iparosításba kezdtek (először a nehézipart helyezték előtérbe) munkahe-lyeket teremtve ezáltal a népességfőlősleggel küzdő vidéknek. Ezzel párhuzamosan

¹¹⁰ Az 1945 és 1956 között létesített telepek: Újberki, Paprikatanyák, Újtelep, Újmikola, Újbagos.

¹¹¹ Az 1948-as és az 1956-os népszámlálásról nem állnak rendelkezésre települési bontású adatok, így a vizsgált terület etnikai szerkezetét is csak hozzávetőleg tudtuk rekonstruálni.

¹¹² Felsőbánya és Kapnikbánya lakossága – köszönhetően a századeleji bányabezárásoknak – csak 1956-ra érte el az 1900-as szintet, míg Nagybánya az 1950-es évektől Erdély egyik legdinamikusabban növekvő városa lett.

az erőltetett tévesztéssel (1950-es évek, 1960-as évek eleje) a létalapjuktól fosztották meg a mezőgazdaságból élők jelentős részét, akik így csak a városokba tudtak menni (BENEDEK J. 2006. 80). Fontos közigazgatási jellemzője a korszaknak a monocentrikus fejlesztés (a megyeszékhelyek kiemelt szerepe – vö. KOVÁCS Z. 2002. 66), míg egy romániai sajátosság az ún. zárt városok létrejötte (pl. Marosvásárhely), ami azt jelentette, hogy az adott településre csak a kiválasztott – általában az államalkotó – nemzetiség telephelhetett be. Ezzel el is érkezünk a romániai urbanizáció másodlagos, nem hangoztatott céljához, ami a fennálló etnikai szerkezet megváltoztatása volt. Az ideális terepet ehhez pedig a város nyújtotta.

Az etnikai célok érdekében tehát heterogén, falusi népességet áramoltattak a városokba. Így például 1956–1966 között a vizsgált terület 4 városa 46,5 ezer fővel gyarapodott (ebből egyedül Nagybánya 26,7 ezer fővel), aminek $\frac{2}{3}$ -át számíthatjuk a bevándorlásra. A heterogén népesség érkezése azért lényeges, mert a sok bevándorlóval, adott esetben más kultúrkörből érkező idegennel könnyebb volt szétverni a zsidók deportálásával már amúgy is meggyengült helyi társadalmat (ENYEDI GY. 1992. 690). Sok helyütt a helyi társadalom folytonossága még a magyaroknál sem volt meg.

A magyar oldalon 1949 és 1960 között az elvándorlás ellenére tovább növekedett a népesség, így 1960-ra a falvak többségében a lakosságszám elérte maximumát (EKE P.-né 1981. 96). Ebben az időszakban a rendkívül magas természetes szaporodás tehát majdnem mindenütt ellensúlyozni tudta az ekkor még nem túl nagy arányú elvándorlás hatásait. Ennek legfőbb oka, hogy e városhiányos, periférikus területen az iparosítás ekkor még csak a távoli Nyíregyházáig ért el (mely 1969-ig Szabolcs-Szatmár megye egyetlen városa volt), így nem alakult ki a környéken olyan vonzásközpont, ami tömegesen fel tudta volna szívni a vidék népfeleslegét. A másik ok, hogy a mezőgazdaság (amelyben a terület lakosságának nagyobb hányada dolgozott) eltartóképesége ekkor még megfelelő volt, illetve a munkaerőigényes agrárágazatok honosodtak meg (EKE P.-né 1981. 98). Ennek köszönhető, hogy a terület városias központjainak (Mátészalka, Fehérgyarmat, Csenger) népessége e 11 év alatt mindössze 1–8%-kal nőtt.

A vizsgált időszak magas természetes szaporodáshoz jelentősen hozzájárult a cigány lakosság, körükben az 50-es évektől demográfiai robbanás tapasztalható. Ennek okai között a szocialista rendszer számukra kedvező intézkedéseit (pl. munkához jutás, kedvezőbb egészségügyi–higiéniai helyzet, C-kölcsön) találjuk, amely elsősorban a halálozási rátájuk csökkenésén keresztül növelte lélekszámukat. Ugyanakkor pontosan a szocialista rendszer verte szét azt a falusi–paraszti közeget, amelyben a döntően falvakban élő cigányoknak megvolt a maguk helye és szerepe, illetve munkalehetősége, és ugyanez a rendszer rendelte el 1961-ben a cigánytelepek lebontását (SZUHAY P. 1995. 21–22).¹¹³ Az extenzív iparosítás, a falusi nem

¹¹³ Ezen akció „amely az akkori cigányság kétharmadát érintette, annak ellenére, hogy szándékában a cigányság életszínvonalának emelését szolgálta, a cigányoknak a nem cigány (magyar) környezetbe való szétszórásával tulajdonképpen egy erőszakos – de mint utóbb kiderült, sikertelen – asszimilációs kísérletet valósított meg.” (KOCIS K. – KOVÁCS Z. 1991b 83.)

agrármunkahelyek hiánya és az elégtelen alapellátás miatt a romák körében az 50-es évek második felétől erőteljes vándormozgalom bontakozott ki, melynek célpontjai Magyarországon főként Budapest és agglomerációja, a borsodi, nógrádi iparvidék és a környező városok, megyeszékhelyek (Debrecen, Nyíregyháza, Mátészalka, Kiszvárd) voltak (KOC SIS K.–KOVÁCS Z. 1991a. 11; uő. 1991b. 101), míg Romániában – főként a 60-as évektől – a megyeszékhelyek, illetve a Bányavidék ipartelepei, városai vonzották a szatmári cigány lakosságot.

Az 1960/66-os magyar és román népszámlálások időpontjában a vizsgált terület egészét tekintve még mindig a magyarok voltak többségben (52,1%), lélekszámuk meghaladta a 300 ezret. A magyarok fele a vizsgált terület nyugati-északnyugati, magyar fennhatóságú részén homogén etnikai környezetben élt, ahol anyanyelv szerint a lakosság 99,7%-át adták. Ezen a részen az egyetlen számottevő kisebbség a magyar anyanyelvű cigányság volt.

A magyar anyanyelvű népesség területi elhelyezkedése 1941-hez képest nem változott számottevően, visszaszorulásuk a városokban volt a leglátványosabb. Az iparosítás és a nemzeti jellegű urbanizáció hatására 1966-ra már kisebbségbe (45,7%) kerültek a városokban a románokkal szemben, ugyanakkor így is 156 településen (1941: 160) voltak többségben, ahol 85,5%-uk élt. A román oldalon 160 ezer magyar, a lakosság 36,3%-a élt (nemzetiség szerint csak 152 ezer, 34,4%) akik 60 településen képezték a legszámosabb etnikumot (n: 58). Romániai településterületük négy nagyobb egységre bomlott: Szatmárnémeti és környéke, Nagykároly és környéke, Erdőd és környéke, illetve a bányavidék, ahol bár szinte minden településen kisebbségben voltak, létszámuk így is jelentős volt (30 ezer fő). A Nagykároly és Erdőd vidékén a magyar etnikumot gyarapította a németek – ekkor véglegesnek tűnt – beolvadása. A németek magyar nyelvűvé válása olyan településeken is látványos volt, ahol korábban (1941-et megelőzően) inkább a sváb identitás és nyelv dominált (pl. Nántú, Szelestyehuta). 1960/66-ban a legnagyobb, tízezer feletti magyar anyanyelvű közösségek Szatmárnémetin, Nagybányán, Nagykárolyban és Mátészalkán éltek.

A román lakosság (a: 275,5 ezer, 46,8%; n: 281 ezer) 10 főt leszámítva a román oldalon lakott. A háború utáni időszak nagy nyertesei, gyarapodásuk főként a városokban tettenérhető: a 60-as évek közepétől már ők számítanak a legnagyobb város lakó etnikumnak, ráadásul ekkor már urbanizáltabbak voltak (harmaduk élt városokban), mint a magyarok. Nagybányán és Felsőbányán már 1956-ra többségbe kerültek, és a később várossá nyilvánított települések is mind román többségűek voltak. Falusi térségekben előretörésük Szatmárnémeti északkeleti és déli előterében volt látványos, utóbbinál létrejött egy összefüggő román többségű településsáv a németek kitelepülésével románná lett Szinfa lu és a magyar határ között. A várme gye délnyugati szegletében a többes kötődésű népesség ismét az államalkotó nemzetiség sorait gyarapította, illetve a telepesfalvak, kivált külterületi lakott helyek megjelenése azt eredményezte, hogy e részen újfent jelentős változások történtek (11. és 20. térkép). 1966-ban a vizsgált terület 188 településén többségben voltak (n: 190), ahol 81,5%-uk élt. 1966-ban a legnagyobb, ötezer feletti román település az öt város volt, melyekben a szatmári románok majdnem harmada (32,4%) élt.

A német lakossága létszáma (a: 3785, 0,6% – 14 fő ebből Magyarországon; n: 4370) vésszesen megfogyatkozott a frontátvonulás és a háború után események, illetve folytatódó kivándorlásuk és magyarosodásuk eredményeképpen. Többséget ekkor már csak 3 faluban alkottak (Krasznasándorfalu, Nagyszokond, Alsóhomoród), ahol a németek 35,5%-a élt. Ezekben a falvakban, illetve Krasznabélteken, Mezőpetrin és Szinfaluban voltak fellelhető legnagyob csoportjaik (351–541 fő) is. 10% fölötti arányban már csak 9 faluban éltek, melyek Mezőpetri és Kisdengeleg kivételével a Bükk vidékén található. Relatív dekoncentrációjuk részben annak köszönhető, hogy a kollektivizálás és a háború utáni kisemmizésük következtében jelentősen nőtt körükben a városba (leginkább Szatmárnémetibe) költözők aránya, akik már csak szórványközösségeket alkottak (HAULER, E. 1987. 86. – ld. 6. táblázat).

6. táblázat: A városlakók aránya az egyes nemzetiségeken belül 1880–2002 (%)

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szlovák	Egyéb
1880	15,9	23,2	7,1	8,2	16,6	18,1	18,5
1890	15,0	22,3	3,3	3,8	8,5	29,9	11,3
1900	15,8	22,4	3,3	7,7	32,5	16,7	21,8
1910	17,2	23,5	3,4	13,3	19,6	12,9	14,5
1920	17,8	18,7	9,4	22,9	62,0	39,1
1930	19,2	20,1	15,4	8,4	56,2	18,2	61,6	23,5	59,7
1941	19,6	26,0	5,0	9,0	41,5	25,3	21,6	18,1	48,8
1960/66	28,3	24,8	32,4	14,4	82,6	9,1	19,4	18,5	54,7
1977/80	42,4	39,1	45,7	29,2	95,0	26,0	32,5	28,3	67,3
1990/92	53,9	48,7	59,4	41,9	95,6	25,0	45,6	41,1	79,7
2001/02	52,6	47,2	58,5	39,3	95,3	25,2	37,9	16,3	68,3

Jelmagyarázat: ..=nincs adat

Az 1960/66-os népszámlálás idejére a cigányság vált a negyedik legnagyobb nemzetiséggé. Anyanyelv szerinti 1281-es és nemzetiség szerinti 2037 fős lélekszámuk azonban messze elmarad a valóságtól. A vizsgált területen legnagyobb számban Szatmárnémetin, Hodászon, illetve a Kővár-vidék északi részén éltek (Koltó, Kisfentős, Nagysomkút). 10% feletti arányt az említett kővári falvakon kívül Gombáspusztán és Szamosfericsén képviseltek (10,7–14,9%).

A ruszin/ukrán lakosság a 2. világháború után ismét növekvő számban volt jelen területünkön (a: 938, 0,2%; n: 991). Ennek oka nem az ismételt feltámadó ruszin öntudatuk és disszimilációjuk volt, hanem a magas népszaporulatú máramarosi hegyvidéki részokről történő beköltözésük a vármegye sík, mezőgazdasági művelésre alkalmasabb vidékeire. Folyamatos bevándorlásuk mellett demográfiai jellemzőik (magas természetes szaporodás) biztosították számukra később is számuk növekedését. A vizsgált időpontban tehát szinte kizárólag a román területre-

szen éltek,¹¹⁴ elsősorban telepese falvakban, illetve Szatmárnémetin és északi előterében.¹¹⁵ Abban, hogy e máramarosi népesség pont ide, Szatmárnémetitől északra költözött, talán szerepe volt annak is, hogy ez korábban jelentős ruszin lakosságú terület volt, és esetleg még fennállhatott a kapcsolat az idősebb generáció és a máramarosi ruszinok között.

A korábban területünkön jelentékeny szerepet játszó zsidók (a: 115, n: 1050) és szlovákok (a: 130, n: 148) száma végképp lecsökkent. A zsidók a folyamatos kivándorlásuk (pontosabban fejpénzért történő eladásuk) okán már inkább csak a két nagyvárosban képeztek érzékelhető kisebbséget,¹¹⁶ így a városi lakosság aránya körükben kiemelkedően magas volt (82,6%, nemzetiség szerint 96,2% – ld. 6. táblázat). A szlovákok jelenléte lényegében egyetlen településre, Bujánházára korlátozódott (86 fő, 6,4%).

Az 1960-as, 1970-es években folytatódott a korábban vázolt, az etnikai szerkezetre a legerősebb hatást gyakorló folyamat: az államalkotó nemzetnek kedvező urbanizáció. Ezzel párhuzamosan megindult a periférikus fekvésű, gazdaságilag életképtelen, a helyi lakosság igényeit kielégíteni képtelen aprófalvak eróziója, népességvesztése. Ebben az időszakban tehát a már csökkenő természetes szaporodás nem volt képes ellensúlyozni az elvándorlást (EKE P.-né 1981. 97). Területünkön eme hátrányok halmozottan jelentkeztek. 1966-ban még csak a népesség 28,3%-a élt városban (6. táblázat), míg ötödük 1000 főnél kisebb helységeken lakott. Az infrastruktúra hiányosságai főleg a román oldalon okoztak problémát, éppen ezért ott leginkább az igazgatási funkcióval rendelkező kommunaközpontok lakossága nőtt. Mindkét oldalt rendkívül hátrányosan érintette a határ mentiség, az elzártság, ekkor a vizsgált területen nem volt közúti vagy vasúti határátkelő Magyarország és Románia között. A magyar oldalon a népességfogyás a határ menti településeken volt a legerősebb,¹¹⁷ míg a városok környékén elhelyezkedő falvakban a lakosság száma általában stagnált vagy csak enyhén csökkent (EKE P.-né 1981. 99). Erre a természetes folyamatra rásegített az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció, mely a kis- és aprófalvakat megfosztotta gazdasági létalapjuktól, illetve intézményeiktől (KOC SIS K.–KOVÁCS Z. 1991a. 11). Ezzel szemben Romániában az 1966–77-es időszakban még nem volt ilyen rohamos a népességvesztés, több határ menti helység lakossága nőtt is, de egyes térségekben (pl. az Érmelléken) feltűnő volt a csökkenés.

A települések lélekszámának alakulásában azonban nemcsak a társadalmi-gazdasági viszonyok játszottak szerepet, hanem a természeti katasztrófák is: a Szamos vízgyűjtőjének alsó részén 1970-ben bekövetkezett nagy árvíz elnéptelénített

¹¹⁴ A magyar népszámlálásban a 2. világháború után 2001-ig nem is volt ruszin/ukrán kategória.

¹¹⁵ Előbbiekre ld: Gombápuszta 75 fő, 12,4%; Újtelep 94 fő, 11,5%; Sándormajor 65 fő, 10,1%; utóbbiakra ld: Szatmárnémeti 126 fő, 0,2%; Mikola 289 fő, 11%.

¹¹⁶ Nemzetiség szerint Szatmárnémetin 466, Nagybányán 432 fő.

¹¹⁷ Főleg Penészlek és Nagyecsed között, valamint a Szamosköz aprófalvas térségében.

több települést¹¹⁸ és jelentős anyagi kárt okozott szinte végig a Szamos mentén. Kiköltöző népességük a szomszédos falvakat (pl. Méhtelek) és városokat (pl. Fehérgyarmat) gyarapította.

Az 1970-es években kezdődött meg a szatmári németek kivándorlása. Az ekkor még nem nagy volumenű folyamatot bőven ellensúlyozta a német identitás erősödésével bekövetkező disszimilációjuk a magyaroktól. Azonban már ekkor is megfigyelhető, hogy a kitelepülő németek házaiba nagyrészt cigányok költöztek be (vö. DOBRACA, L. 1994. 71). A jelenség Magyarországon is egyre gyakoribb lett: a romló gazdasági helyzetű falvak csökkenő értékű üres házait a cigányok vették meg, megvetve így lábukat az elnéptelenedő, periférikus településeken.¹¹⁹ Ez nemcsak spontán folyamat volt, helyenként a telepfelszámolás után a roma lakosokat a falu központjába költöztették be (KOC SIS K.–KOVÁCS Z. 1991b. 83). Ez aztán méginkább lenyomta az ingatlanárakat, és elköltözésre ösztönözte azt, aki még megtehetette (SZUHAY P. 1995. 22; KOC SIS K.–KOVÁCS Z. 1991a. 11).

Az 1977-es román és az 1980-as magyar népszámlálás összevetését igen csak megnehezíti a román censzus módszertani bizonytalansága, illetve a románok számának megemelésére való törekvése (ld. VARGA E. Á. 1992. 76–80). E megbízhatatlanság miatt adatait csak korlátozottan, a folyamatok jellegének bemutatására használjuk.

Az 1977–80-as népszámlálások időpontjában a korábbiakhoz képest tovább csökkent a magyarok aránya, és – az államhatalom-váltások utáni összeírásokat leszámítva – most először a számuk is, így az egykori Szatmár vármegye legnagyobb nemzetisége a románság lett. Az etnikai arányok eltolódásának – a magyarokon kívül – minden kisebbség a nyertese lett. A városlakók arányának óriási ugrása mellett (1966: 28,3% → 1977–80: 42,4%) román többségűvé vált Szatmárnémeti és (átmenetileg) Nagykároly is. A nemzetiségi arculatát oly sűrűn váltogató Szatmárnémeti–Nagykároly–Erdőd háromszögben pedig mindössze egyetlen (!) magyar többségű település maradt (Nagymajtény). Ezen kívül jelentősebb változás csak Szatmárnémeti későbbi szuburbanizációs zónájában¹²⁰ játszódott le, ahol szintén a románok voltak a változás nyertesei. A vizsgált terület keleti felében az etnikai térszerkezetben számottevő változás nem történt. A magyar oldalon a legnagyobb meglepetés az volt, hogy a 99,9%-os többségben levő magyarokon kívül nemzetiség szerint mindössze 8 cigányt talált a népszámlálás.

Az 1980-as években felgyorsult a falvak elnéptelenedése. A természetes folyamatokon kívül (csökkenő természetes szaporodás, állandósuló elvándorlás) az

¹¹⁸ Romániában elnéptelenedett a Szamos menti Kak és Etény, Magyarországon Nagygéc – utóbit később Csengersimához csatolták. Népességének nagyobb része elköltözött Komlódótfaluról, Nagy- és Kishódosról, Garbolcra, illetve a romániai Berendről és Kakszentmártonról.

¹¹⁹ „Azt mondhatjuk, hogy a cigányok megerősödése elsősorban azokban a falvakban figyelhető meg, amelyek vagy eleve egy elmaradottabb körzetben találhatóak, vagy amelyek egy nem kifejezetten elmaradott körzeten belül hátrányos státuszú települések.” (SZUHAY P. 1995. 20.)

¹²⁰ A népesedési adatok szerint már 1966–77 között megindult ezen települések (Szatmárudvari, Pusztadaróc, Szatmárpálfalva) dinamikus növekedése, esetükben valószínűleg agglomerálódásról beszélhetünk.

adminisztratív korlátok (Magyarország: 1971-es OTK, Románia: 80-as évek „faluszisztematizálása” – ld. HUNYA G. 1989) is ellehetetlenítették a falusi életet. Mindközben a városok továbbra is dinamikusan fejlődtek, bár a magyar oldalon ez a gyarapodás jóval szerényebb mértékű volt (évi 6–7 ezrelék), mint a román oldalon.¹²¹ Összességében az 1977/80–1990/92-es időszakban csak a városok, a városok közvetlen közelében fekvő, kedvező adottságú települések (pl. Szatmárudvari), az Avasság rendkívül magas természetes szaporodással jellemezhető helységei, illetve egyes cigányok által is lakott települések (pl. Koltó, Atya, Hodász) tudták növelni létszámukat. Ezzel szemben a csökkenés leginkább a vizsgált terület déli részét sújtotta, ahol Balotafalu és Érendréd között egy olyan településsávot találunk, ahol a falvak nagy része a fenti időpontok között lakosságának több mint negyedét elveszítette.

7. táblázat: A cigányok száma és aránya a népszámlálások és a becslések tükrében, 1781–2003

Év	Vizsgált terület		Magyarországi rész	
	számuk	arányuk	számuk	arányuk
1781	1150	0,8		
1880a	1087	0,4		
1893	7771	2,4	2639	3,0
1941a	1405	0,3	215	0,2
1941n	3143	0,7	975	0,7
1941ct	2338	0,5	566	0,4
1941b	12157	2,6	4928	4,0
1977/80n	4960	0,8	8	0,0
1984–86b			16300	12,2
1990/92n	19244	2,7	7225	5,8
1992b			17300	14,0
2001/02n	23446	3,5	8360	6,6
2004/2008b	55–58000	8,3–8,8	23–24000	18,2–19,0

Jelmagyarázat: a=anyanyelv; b=becslés; ct=cigányul tud; n=nemzetiség. – Források: 1781: CZOERNIG, K. (1857); 1880, 1941, 1977/80, 1990/92, 2001/02: népszámlálások; 1893: A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895; 1941b, 1984–86, 1992: KERTESI G.–KÉZDI G. (1998) alapján saját becslés; 2004/08: FILEPNÉ NAGY É. (2005), HABLICSEK L. (2007), KOVÁCS Cs. (2001), illetve ZAMFIR, E.–ZAMFIR, C. (1993) és a Szatmár megyei prefektúra 2008-as adatai alapján saját becslés

Az 1980-as években folytatódott, sőt, felerősödött a kedvezőtlen helyzetű kistelepülések elcigányosodása. Egyes településeken a cigányok arányának dinamikus növekedése miatt a helyiek szinte menekülésszerűen távoztak, ráerősítve e folyamatra. Általában elmondható, hogy ha a cigányok aránya eléri a 25–33%-ot, az kritikus arálynak számít, onnantól kezdve viszonylag gyorsan többségbe kerülnek

¹²¹ Nagybánya: 33%, Szatmárnémeti 19%, ugyanakkor Felsőbánya, Nagykároly és Szinérváralja csak 2–8%, Kapnikbánya lakossága pedig a színesfémbányászat hanyatlása miatt még csökkent is.

(VUICS T. 1993. 33).¹²² Magyarországon 1984–86 között a megyei tanácsok cigánykoordinációs bizottságai készítettek becsléseket a cigányság létszámáról, részarányáról.¹²³ E felmérés alapján a történeti Szatmár Magyarországon maradt részein 16,3 ezer cigány lakos élt, akik 12,2%-os arányt képviseltek (7. táblázat). A legnagyobb cigánynak minősített közösségek a nagyobb településeken (Nagyecsed, Hodász, Mátészalka) éltek, míg a legnagyobb részesedéssel a Szamosköz határhoz közeli aprófalvaiban bírtak (Tiszacsécse 46,6%, Kispalád 38,6%).

Az 1980-as években rendkívül megnőtt a Romániából kivándorlók száma, akik többnyire a kisebbségek soraiból kerültek ki. 1976–2005 között az országot elhagyók 36%-a német volt, zömük 1980–91 között hagyta el az országot (8. táblázat).

8. táblázat: A Romániából kivándorlók nemzetiség szerint, 1976–2005

Időszak	Összesen	Román	Német	Magyar	Zsidó	Egyéb
1976–80	88722	28245	46227	5983	6669	1598
1981–85	128703	48543	61577	9853	6484	2246
1986–90	231267	72401	108081	40856	5161	4768
<i>Ebből 1990</i>	<i>96929</i>	<i>23888</i>	<i>60072</i>	<i>11040</i>	<i>745</i>	<i>1184</i>
1991–95	136579	75077	37335	20340	1269	2558
1996–2000	86354	73573	5127	6265	702	687
2001–05	52768	48565	359	3319	208	317
Összesen	735094	349678	262998	87317	22669	12432
Arányaiban	100,0	47,6	35,8	11,9	3,1	1,7

Forrás: ANUARUL..., 2006. 440.

Területünkéről is leginkább a 80-as évek második felében emigráltak, majd a falurombolások kezdetétől (1988) már a magyarok is nagy számban csatlakoztak hozzájuk. Az izraelita lakosság pedig Szatmárból (az országos trendektől eltérően) azért nem távozott nagyobb számban, mert már csak az öregek maradtak vissza. A kisebbségek legnagyobb mérvű kitelepedésének kezdetekor (1985 körül) ERNST HAULER (1987. 75) szerint a svábok közül még a fiatalok és az idősek is egyaránt németül beszéltek Kisdengelegen, Alsóhomoródon, Krasznasándorfalun, Nagyszokondon, Szinfalun és Barlafalun, azaz döntően azokban a helységeken, ahol többségben éltek,¹²⁴ illetve ezen falfak (Kisdengeleg kivételével) a Bükk lábánál helyezkednek el. Ezek azok a községek, amelyeket aztán a kivándorlás a leginkább fogyasztott, és amelyek – a kevésbé érintett Kisdengeleget leszámítva – el is veszítették német többségüket. A kivándorlók helyére pedig, akárcsak az erdélyi százszok esetében, általában cigányok érkeztek.

¹²² Az elcigányosodás folyamatának fázisait részletesen ld. VUICS T. (1993. 33–34).

¹²³ A becslés használhatóságáról, módszertani problémáiról részletesen ld. KOC SIS K.–KOVÁCS Z. (1991a).

¹²⁴ Ez a tény ismét felhívja a figyelmet az etnikai identitás és a nyelvhasználat szoros kapcsolatára.

A 2. világháborút követő események alapjaiban változtatták meg a felekezeti szerkezetet, és az állam viszonyulását az egyházhoz. A holokauszt, majd az azt követő kivándorlásuk következtében az izraeliták száma minimálisra csökkent területünkön. A másik fontos esemény az volt, hogy a nemzeti homogenizációs törekvések jegyében (egy nemzet – egy vallás) a környező országokban sorra felszámolták a görög katolikus egyházakat (Romániában 1948. 10. 21-én),¹²⁵ híveiket ortodoxszá nyilvánították (KOC SIS K. 1999. 15; BURA L. 2001a. 112), az egyházi tulajdont az ortodox egyház, illetve az állam kebelezte be (PIRIGYI I. 2001. 65). A hívek közül azonban sokan inkább a latin rítusra tértek át. Magyarországon a deklaráltan ateista kommunista hatalom nem tett különbséget az egyházak között, így itt nem tiltották be a görög katolikus egyházat.

A szocializmus 40 éve alatt az erőteljes elvallástalanító propaganda, a falusi társadalom szétrombolása következtében jelentősen nőtt a nem vallásosok száma. Míg Magyarországon e folyamat főként a városokban, ipari központokban és a Közép-Tiszántúl protestáns többségű vidékein volt szembevetendő, addig Romániában csak csekély mértékben emelkedett a vallástalanok aránya (KOC SIS K. 2005b. 300).

II.5. A rendszerváltástól napjainkig (1989 után)

A rendszerváltás időszakában folytatódott a gazdasági–politikai indíttatású kivándorlás, menekülés Romániából. 1988–94 között közel 54 ezer menekült érkezett Magyarországra keleti szomszédunktól, akiknek 18%-a román nemzetiségű volt (TÓTH P. P. 1996. 445, 447). A Magyarországra áttelepültek száma ennél lényegesen magasabb volt. A vizsgált terület romániai részén a magyar lakosság elvándorlása elsősorban a határ menti városokat (Szatmárnémeti, Nagyvárad), illetve a határhoz közeli falvakat (pl. Börvely) sújtotta. A hazánkba áttelepülők, menekülők nagyobb része Budapestet és agglomerációját, a fejlettebb régiókat (Nyugat-Dunántúl, Balaton környéke), illetve a szomszédos, északkelet-magyarországi vidékeket választották. Utóbbiak elsősorban Nyíregyházán, a szatmári kisvárosokban, illetve a régi lakhelyükhöz közeli, határ menti falvakban telepedtek le. Az 1994-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében tartózkodó 7187 külföldi többsége Romániából származott (RESZLER G. 1999. 210, 216), közülük a romániai Szatmárból érkezettek számát 2500 fő körülire tehetjük.

Ebben az etnikailag képlékeny időszakban került sor az 1990-es magyar és az 1992-es román népszámlálásra. A népszámlálások szerint az össznépesség száma elérte a 700 ezer főt, akik között immár a városlakók voltak többségben (53,9%).

Bár 1977/80-hoz képest az etnikai térszerkezetben csak mérsékelt változások történtek, a román oldalon tapasztalható erős urbanizációs folyamatok miatt a

¹²⁵ Az egyház betiltásával elsősorban a kisebbségek, a kisebbségi nyelvhasználat gyengítése volt a cél, másrészt Romániában ez párosult azzal a félelemmel, hogy egy vallásilag széttagolt országban esetleg nem tudják megvalósítani a román nyelv mentén megteremthető nemzeti egységet (KEMÉNYFI R. 2000. 128).

magyar nemzetiségűek száma (273 ezer) és aránya (39%) is jelentősen csökkent. A jelenség másik oka a magyar anyanyelvű németek disszimilációja, Varga E. Árpád szóhasználatával „újsváb” öntudatuk kialakulása (VARGA E. Á. 1998. 255), melynek háttérében minden bizonnyal a német útlevél megszerzésének, illetve a németországi kivándorlás lehetősége állt (SCHREIBER, W. E. 1993. 209; KOCSIS K. et al. 2006. 87). A vizsgált terület magyarországi részén a magyarok száma leginkább a cigányok nagyobb öntudatra ébredése miatt csökkent. 1990/92-ben a magyarok már csak 137 településen voltak többségben (1960/66: 156), ahol – elsősorban Szatmárnémeti román dominanciájúvá válása miatt mindössze – 62,1%-uk élt. Visszaszorulásuk főleg a sváb településeken, illetve a két nagyvárosban volt látványos. Legnagyobb közösségeik – jelentős gyarapodással – ugyanazok voltak, mint 1960/66-ban.

A román lakosság (391 ezer fő, 55,8%) tovább növelte számát és arányát. Növekedési ütemük a városokban volt a legnagyobb, 1992-ben már közel 60%-uk volt városlakó. Az, hogy a románság urbanizáltsági szintje jóval magasabb volt a magyarokénál (48,7%), főként annak köszönhető, hogy a magyarországi részen a városok kisebb ütemben növekedtek (ld. a 6. táblázatot). Falusi térségekben magyar–román viszonylatban az etnikai szerkezet érdemben nem módosult, viszont a bükkalji német falvak a svábok távozásával román többségűvé formálódtak. Ennek következtében immáron 197 helységben alkották ők a legnagyobb etnikai csoportot (1966: 188), itt élt a románok 95%-a.

A németek száma (14,7 ezer fő, 2,1%) jelentősen megnőtt a korábbiakhoz képest. Történt ez annak ellenére, hogy csak az 1980-as években 6717-en távoztak Szatmár megyéből Németországba (VARGA E. Á. 1999. 57), elsősorban azokból a településekből, ahol a német nyelv és identitás szinte végig megmaradt. Így a korábban sváb többségű Alsóhomoródon nyolcadára, Nagyszokondon negyedére, Krasznasándorfalun kevesebb mint tizedére, Szinfalun pedig ötödére csökkent a német lakosság száma 1977-hez képest, ezért ezekben a helységekben már csak 10–24%-os kisebbséget alkottak 1992-ben. Ezzel szemben a már a század első felében nyelvében, a század közepére pedig identitásában is elmagyarosodott Nagykároly, illetve Erdőd környéki németek – a korábban vázolt okok miatt – visszatértek gyökereikhez, többségük magyar anyanyelvű németnek/svábnak vallotta magát, így nyugatabbi településterületükön 6, keletebbre 1 faluban ismét többségbe kerültek (12. térkép). Azonban folytatódó városokba költözésük és a szatmárnémeti valamint nagykárolyi közösségeik erősödő etnikai identitása miatt 1960/66-hoz képest tovább csökkent a saját többségű településen élő németek aránya (35-ről 32%-ra). Mindezek következtében teljesen megváltozott a legnagyobb német települések köre is.¹²⁶

1990/92-re már nemcsak a becslések, hanem a népszámlálás szerint is a cigányság lett a vármegye területén élő harmadik legnagyobb népcsoport. Lélekszá-

¹²⁶ Szatmárnémeti (3681 fő), Nagykároly (1184), Mezőfény (1057), Nagybánya (1008), míg arányuk szerint: Kisdengeleg (80,7%), Csanáros (51,9%), Mezőfény (51,5%) és Mezőpetri (50,6%).

muk a megelőző cenzushoz képest még a németeknél is nagyobb ütemben nőtt, és meghaladta a 19 ezer főt (2,7%-a az összlakosságnak). Relatív koncentrációjuk mutatható ki a Szatmári-síkság aprófalvas településein a határ mindkét oldalán, a sváb falvakban, ahová a németek kiköltözése után telepedtek be nagyobb számban, illetve egyes periférikus, gazdaságilag kedvezőtlen helyzetű, fogyó lakosságú településen a Bükk-hegység lábánál (pl. Felsőboldád) és a Kővár-vidéken (pl. Kisfentős). Bár csak minden negyedik roma város lakó területünkön, ennek ellenére legnagyobb közösségeikre városokban bukkanhatunk.¹²⁷

A jelentősebb nemzetiségek közé kell sorolni az ukrán/ruszin népességet is, akik a 2. világháború óta fokozatosan növekvő lélekszámmal élnek Szatmárban (1718 fő, 0,2%). Gyarapodásuk elsődleges forrása magas természetes szaporodásuk, amely ellensúlyozza asszimilációs veszteségeiket is.¹²⁸ Településterületük a háború utáni telepítések óta változatlan, mindössze az urbanizáció hatására költöztek mind többen a két nagyvárosba.¹²⁹

A rendszerváltás utáni időszakban két tényező volt döntő hatással az etnikai térszerkezet alakulására. Az egyik a 80-as évek óta csökkenő természetes szaporodás, mely területünkön a 90-es évek elején változott negatív előjelűvé (KOC SIS K. et al. 2006. 80), de környezetéhez viszonyítva – Máramarost leszámítva – még mindig magasnak számít. A legmagasabb értékekkel az Avasság, a Szatmári-síkság cigánylakta falvai, valamint Nagybánya környékének egyes falvai jellemezhetők (vö. KOC SIS K. et al. 2006. 77; NAGY E. 2006. 86–87). Összességében a természetes szaporodásban egy igen jelentős észak–déli különbség figyelhető meg a vizsgált régióban: hozzávetőlegesen a Szamos vonalától északra eső területek jóval kedvezőbb demográfiai mutatókkal rendelkeznek, mint az attól délre elhelyezkedők.

A másik összetevő a migráció, melyet a rendszerváltás okozta gazdasági problémák indukáltak. A 90-es évek elején a munkahelyi leépítések főként az ingázókat érintették, és mivel például a magyarországi részen az aktív népesség 60–65%-a ingázott, ezért a falusi lakosság jelentős része munkanélkülivé vált (KORMÁNY Gy. 2006. 225). A tartós munkanélküliségre, a lehetőségek hiányára a Magyarországon a fiatal korcsoportok az ország központja, illetve a közeli nagyvárosok felé irányuló vándorlással reagáltak, ezzel szemben Romániában a falura történő visszavándorlással, az östermelésre való visszaállással próbálták meg a nehéz időszakot átvészelné. Ennek köszönhető, hogy a mai Szatmár és Máramaros megyékben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya eléri az aktív lakosság felét (KRÁLIK L. 2004. 130). Ugyanakkor nem kevesen a kivándorlást és az időszakos külföldi munkavállalást választották. Mivel a mobilisabb csoportok leginkább a

¹²⁷ A legnagyobbak: Nagybánya (1969 fő), Szatmárnémeti (1031), Nagysomkút (659), Nagyecsed (592) és Mátészalka (537), míg arányaiban: Kisfentős (42,4%), Kispalád (41%), Alizmajor (37,1%) és Uszka (33,5%).

¹²⁸ 1992-ben minden ötödik ukrán nemzetiségű lakosnak román volt az anyanyelve Szatmár megyében (VARGA E. Á. 1999. 100).

¹²⁹ Legnagyobb közösségeik: Mikola (458 fő), Nagybánya (340), Szatmárnémeti (309), Újtelep (111), arányaiban: Gombápuszta (16,5%), Mikola (15,9%), Sándormajor (11%), Újtelep (10,2%).

városokban éltek, ezért a vizsgált terület egészén, de különösen Romániában erősen (mintegy tizedével) csökkent a városlakók száma és aránya. Az 1990/92–2001/02-es időszakban a legnagyobb migrációs veszteséget a nagy népfőlétséggel rendelkező Avasság,¹³⁰ a periférikus hegyvidéki területek (pl. Bükk), illetve Magyarországon a Tisza és az országhatár mentén elhelyezkedő aprófalvak szenvedték el (NAGY E. 2006. 87). A vándorfolymatok nyertesei pedig egyértelműen a városkörnyéki települések voltak.

Romániában Szatmár megye azon kevés vidék közé tartozott, ahol 1992–2002 között a magyarok és a románok hasonló demográfiai jellemzőkkel rendelkeztek, hasonló mértékű volt természetes fogyásuk (KISS T. 2004. 23, 27), ennek következtében területünk etnikai szerkezete a két főbb nemzetiséget tekintve csak minimálisan változott.

A legutóbbi, 2001/2002-es magyar és román népszámlálás időpontjában az említett tényezők miatt az összlakosság több mint 5%-kal 662,5 ezer főre csökkent. A nagyobb nemzetiségek közül csak a cigányok és az ukránok létszáma gyarapodott, a többieké jelentősen csökkent. A vázolt gazdasági–társadalmi folyamatok miatt csökkent a városlakók aránya is a tíz évvel korábbi 53,9%-ról 52,6%-ra, a városok közül mindössze Szinerváralja lakossága nőtt.

A magyar lakosság száma nemzetiségi ismérv szerint 256,9 ezer főre, aránya 38,8%-ra csökkent. Fogyásuk sem a romániai oldalon, sem a magyar oldalon nem volt drasztikus, ezzel együtt a természetes fogyás és az elvándorlás mintegy 20 ezer fővel csökkentette lélekszámukat. Ezt valamelyest ellensúlyozta a németek reasszimilációja, akik 1992 után tömegesen tértek vissza a magyar nemzetiséghez. Ugyanakkor a magyar anyanyelvű cigányok egy részének disszimilációja elsősorban a román oldalon éreztette hatását. Eme interetnikus viszonyok bonyolultságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a magyar nemzetiségűeknél közel 20 ezer fővel többen, azaz 276,4 ezren (41,7%) vallották magukat magyar anyanyelvűnek. E különbözetből mintegy 13 ezer főt jelentenek a magyar anyanyelvű cigányok (a két ország között lényegében egyenlően elosztva), 5 ezret a magyar anyanyelvű svábok, a maradék pedig a mai máramarosi területek román anyanyelvű magyarságának, illetve a mai szatmári magyar anyanyelvű románok eredőjeként kb. 800 fő.¹³¹

A magyarok településterülete a 21. század elejére sem változott számottevően, zömük a Kőszegremete–Dobra vonaltól nyugatra él. A vármegye ezen nyugati felében azonban egyre több településen vesztenek teret a románokkal és a cigányokkal szemben. A magyar többségű területek közt egy etnikai tömböt, egy kisebb nyelvszigetet és több szórványhelyzetű települést határolhatunk le. A magyar tömb a vizsgált területen a Kőszegremete–Avasújváros–Gombápuszta–

¹³⁰ A külföldi munkavállalás nagyságát jelzi, hogy az avasi lakosok közül még a hivatalos statisztikák szerint is minden huszadik munkaképes lakos kevesebb mint fél évet tölt az országban (KRÁLIK L. 2004. 109).

¹³¹ A mai szatmári területeken kb. 3 ezer magyar anyanyelvű románnal és 900 román anyanyelvű magyarral, míg a máramarosi részeken kb. 500 magyarajkú románnal és 1800 románajkú magyarral számolhatunk.

Szamosdara–Börvely–Nagymajtény–Gencs–Érkötvélyes vonaltól nyugatra, északnyugatra található. Magyar többségű települések láncolata helyezkedik el Szatmárnémetitől keletre a Szamos mentén. Szigetszerű magyar foltok díszítik a térképet Erdőd környékén, illetve a Kővár-vidéken Nagybánya és Nagysomkút között. 1992 és 2002 között a németek egy részének visszamagyarosodásával Nagykároly környékén 5 település ismét magyar többséget szerzett, ugyanakkor a Szatmárnémeti és Királydaróc közötti területekről szinte teljesen eltűnt a – már korábban sem túl jelentős – magyar lakosság (13., 21. és 22. térkép). Ugyancsak folyamatosan csökken a magyarság száma a régió keleti felében, ahol a korábbi bányásztelepülések mindegyikén arányuk 30% alá esett, míg a Kővár-vidéken a három magyar többségű települést (Koltó, Koltókatalin, Magyarberkesz) leszámítva reménytelennek tűnik helyzetük.

2001/02-ben a magyarok 141 településen képeztek többséget (1990/92: 137), ahol 66,4%-uk élt, 1990/92 után tehát ismét erősödött a magyarok koncentrációja (9. és 10. táblázat). Anyanyelv szerint pedig még ennél is több, 147 helységben alkottak többséget. Ha a romániai igazgatási alapegységeket (kommunák, városok, municípiumok) vizsgáljuk, akkor a vizsgált területen – teljesen vagy részben – található kommunák (64 db) közül mindössze 10 volt abszolút, 4 relatív magyar többségű, a nyelvhasználati szempontból fontos 20%-os határt pedig 32 egységben érte el a magyarok aránya.

9. táblázat: A települések száma az adott településen abszolút vagy relatív többségben levő népcsoport szerint, 1880–2002

Év	Magyar	Román	Német	Ruszin	Szlovák	Cigány	Összesen
1880a	153	141	12	0	1	0	307
1890a	154	142	10	1	0	0	307
1900a	160	140	6	0	0	0	306
1910a	169	134	5	0	0	0	308
1930a	143	152	12	0	0	0	307
1930a	49	152	12	0	0	0	213
1930n	39	158	15	1	0	0	213
1941a	160	130	4	0	0	0	294
1941n	172	120	2	0	0	0	294
1960/66a	156	188	3	0	0	0	347
1966a	60	188	3	0	0	0	251
1966n	58	190	3	0	0	0	251
1977/80n	142	196	4	0	0	0	342
1990/92n	137	197	7	0	0	0	341
2001/02a	147	194	0	0	0	1	342
2001/02n	141	197	1	0	0	3	342

Jelmagyarázat: a=anyanyelv; n=nemzetiség; *dőlt szám*=a romániai részre vonatkozó adat

A népszámlálások időpontjában 121,2 ezer magyar (lélekszámuk 47,2%-a) élt urbánus környezetben, ami több mint 11 ezer fős csökkenést jelent tíz év alatt.

Számuk az összes városban csökkent, legnagyobb arányban etnikai tömbterületükön kívül (Avasfelsőfalu, Nagybánya és Kapnikbánya: 15–33%-os csökkenés), de Szatmárnémetin is 16%-os fogyást regisztráltak. Ennek hátterében a keleti, szörványvidéken a természetes fogyás és az asszimiláció, Szatmárnémetin és Nagykárolyban a természetes fogyás, a szuburbanizáció és a kivándorlás, míg a magyarországi városokban a természetes fogyás, a cigányok disszimilációja és az elvándorlás állnak. Ennek következtében a legtöbb magyart tömörítő települések lélekszáma bár jelentősen apadt, azonban sorrendjük nem változott.¹³²

10. táblázat: A saját többségű településen élők aránya nemzeti-ségeként 1880–2002 (%)

Év	Összesen	Magyar	Román	Német
1880	85,6	92,2	82,1	48,3
1890	87,4	91,8	85,8	53,1
1900	88,1	93,8	83,4	34,4
1910	90,0	94,4	83,8	45,7
1920	79,4	86,2	86,1	65,1
1930	81,4	89,1	80,1	69,4
1941	89,0	93,6	85,2	39,1
1960/66	82,9	85,5	81,5	35,5
1977/80	79,2	62,6	96,4	24,2
1990/92	77,9	62,1	94,9	32,0
2001/02	79,1	66,4	95,0	1,4

A románok száma 370,9 ezerre csökkent, az össznépelességen belüli arányuk azonban így is 56%-ra emelkedett. Létszámuk apadása több tényezőre vezethető vissza: egyrészt az országos átlagot jóval meghaladó halálozási rátájuknak (KISS T. 2004. 27), amelynek következtében természetes szaporodásuk negatív előjelű; másrészt magas kivándorlási és külföldi munkavállalási hajlamuknak; harmadrészt a cigányok disszimilációjának. Ezeket csak csekély mértékben ellensúlyozza a magyarok asszimilációja. Anyanyelv szerinti lélekszámuk (376,4 ezer fő, 56,8%) is elsősorban a román anyanyelvű cigányoknak (mintegy 4,5 ezer fő) köszönhetően tér el jelentősen nemzetiség szerinti számuktól.¹³³

A románok településterülete számottevően kiterjedt nyugati irányba az elmúlt évszázad folyamán, ugyanakkor a mai határtól nyugatra eső területeken ezzel ellentétes folyamatok mentek végbe körükben.¹³⁴ Napjainkban a románok túlnyomó

¹³² 5000 fő feletti közösségeik továbbra is városokban, azaz Szatmárnémetin (45265), Nagybányán (20459), Mátészalkán (17805), Nagykárolyban (12596), Fehérgyarmaton (8302), Nagyecsedén (5699) és Csengeren (5025) éltek.

¹³³ A román anyanyelvű németek és ukránok számát kb. 500–500 főre tesszük.

¹³⁴ A magyarországi részen 2001-re 79-re csökkent 1880-ban még 425 fős lélekszámuk, köszönhetően a csengerújfalui románok beolvadásának. Elterjedésük magyarországi változásához ld. BOTTLIK ZS. (2006).

része a Komorzán–Kissárcs–Vetés–Reszege vonaltól keletre, délkeletre található a vizsgált területen. Ezen területén csak Nagykároly környékén, Szatmárnémetitől keletre, illetve elszórtan egy-egy magyarok és cigányok által uralt helységeben élnek kisebbségben. Etnikai területük a magyar határig ér Csengerbagos és Karulypusztá környékén. A határ mentén szigetyszerűen helyezkedik még el pár településfaluk is (pl. Lukácsfalva, Újmikola, Újberki). Homogén román falvakat elsősorban a hegyvidéken találunk (Avasság, Bükk-hegység, Kővár-vidék), de már a hegylábi területeken és a Kővár-vidék egyes dombvidéki részein a cigányokkal vegyesen élnek, míg a városokban és a Kőszegremete–Szinérváralja–Dobra vonaltól nyugatra magyarokkal és cigányokkal (helyenként németekkel és ukránokkal) élnek együtt elkepesztően kevert helységeiben. A keveredés fokát jól mutatja, hogy területünkön a mai romániai Szatmár megyére eső részeken a 44 kommunából mindössze 9-ben éri el arányuk a 90%-ot, ugyanezen a területen a 159 helységeből 64 román és 8 magyar többségű településen regisztráltak homogén (90% feletti) nemzetiségi szerkezetet, tehát a települések többsége (87) vegyes etnikumú, sőt, ebből 15-ben nem volt abszolút többség.

A legutóbbi népszámlálás szerint az egykori Szatmárban 197 településen a románság volt a legnagyobb nemzetiség – akárcsak 10 évvel korábban. Ezen településeken tömörült 95%-uk. A románok 58,5%-a városokban élt, így a nagyobb népcsoportok közül ők számítottak területünkön a legurbánusabbnak (6. táblázat). Városi közösségeik leginkább a nehézipari–bányászati központokban csökkentek (Nagybánya és Avasság: 11–15%-os fogyás), főként a kivándorlás és Nagybányán a szuburbanizáció miatt, ugyanakkor Szinérváralján 12,5%-kal nőtt lélekszámuk. Ennek ellenére legnagyobb településeik sorrendje a rendszerváltás óta nem változott.¹³⁵

A német/sváb népesség száma (7366 fő, 1,1%) megfeleződött a legutóbbi népszámlálásokhoz képest, ugyanúgy, mint az 1880-as lélekszámukhoz viszonyítva. Ennek számos oka van, úgymint folytatódó kivándorlásuk (elsősorban a Bükkaljáról), vészes elöregedésük és legfőképpen az, hogy magyar anyanyelvű tömegeik visszatértek a magyar nemzetiséghez. Anyanyelv szerinti lélekszámuk (1860 fő, 0,3%) arról tanúskodik, hogy – a már korábban befejezettnek hitt – elmagyarosodásuk végső fázisába lépett, feltéve, ha semmilyen külső hatás nem befolyásolja a folyamatot.

Lélekszámuk alakulása területileg három részre különíthető el. Legkeletebbi településterületükön, a Bükkalján – ahol korábbi, erős német identitású településeiket találjuk – létszámuk a folytonos kivándorlás miatt drasztikusan lecsökkent.¹³⁶ Erdőd és Nagykároly környékén azokban a falvakban, ahol a németek többnyire magyar anyanyelvűek, a lakosság nagyobb része visszatért a magyar nemzetiség-

¹³⁵ 5000 fő feletti közösségeik: Nagybánya (112557), Szatmárnémeti (65323), Avasság (10944), Nagykároly (9233), Felsőbánya (7914), Szinérváralja (6658).

¹³⁶ A Bükkalja 7 olyan németlakta településén, ahol a svábok korábban nem magyarosodtak el (Alsóhomoród, Barlafalu, Krasznasándorfalu, Nagyszokond, Nántú, Szelestyehuta, Szinfalu) számuk 3–31 főig csökkent, arányuk 0,3–7,4% közé süllyedt.

hez. Ezen a területen – főként a magyar határhoz közelebbi részeken – a németek száma és aránya viszonylag magas maradt. A harmadik egység a mai Magyarország területe (Mérk, Vállaj és Zajta), ahol gyakorlatilag a századforduló óta a népszámlálások nem mutattak ki jelentős német lakosságot. 1990-hez képest, amikor a három faluban összesen ketten vallották magukat német nemzetiségűnek, a változás óriási: 2001-ben a németek száma 449-re ugrott,¹³⁷ ugyanakkor a német anyanyelvűek mindössze 3 főt számláltak.

A 2001/02-es népszámlálás szerint a németek mindössze egy faluban, Kisdengelegen adták a lakosság (igaz csak relatív) többségét, ezzel a saját többségű településen élő németek száma mélypontjára (1,4%) zuhant. Körökben főként az 1970–90 közötti időszakban hatottak erőteljesen az urbanizációs folyamatok, a rendszerváltás után azonban a város lakó németek aránya 40% alá apadt (vö. SCHREIBER, W. E. 1993. 210–211). Ennek ellenére ma már nem hagyományos településterületükön, hanem városokban találjuk legnagyobb közösségeiket.¹³⁸

A dinamikus növekvő lélekszámú cigányság (23,4 ezer fő, 3,5%) egyes falvakban immár helyi többséget is képez a népszámlálás nemzetiségi adatai alapján. Létszámuk alakulását a természetes szaporodásukon kívül leginkább identitás-erősségük ingadozása befolyásolja: a 2001/02-es népszámlálások idején valós létszámuk (kb. 55–58 ezer fő – vö. 7. táblázat) mintegy 40–44%-a vallott be valamilyen cigánysághoz köthető identitást, mely térben és időben rendkívül változó-kony.¹³⁹ Migrációs folyamataikat elsődlegesen nem a centrum–periféria (azaz falu–város), hanem a perifériák közötti (azaz falu–falu) viszonylat jellemzi. Főbb vándorlási célpontjaik a periférikus fekvésű, hátrányos helyzetű helységek, ahol a cigányság már korábban megtelepedett, illetve a svábok kivándorlásával kiürülő falvak. Annak ellenére, hogy $\frac{3}{4}$ -ük még mindig falun él, legnagyobb csoportjaik már városokban élnek.¹⁴⁰

A vizsgált területen a cigányok koncentrációja a Szatmári-síkság Fehérgyarmattól keletre eső részén, Erdőd tágabb környékén és a Szamos–Lápos közének északi részén a legerősebb. Összességében a megye nyugati, döntően magyarlakta felében találjuk arányaiban a legtöbb romát, így nem meglepő, hogy területünk magyarországi részén mindössze 12 településen nem talált cigány lakost a legutóbbi census. E térbeli dekoncentráció az oka annak, hogy saját többségű településeiken

¹³⁷ Többségük – élve a lehetőséggel – egyszerre magyar és német nemzetiségűnek vallotta magát.

¹³⁸ 400 német lakost meghaladó települések Szatmárnémeti (1607 fő), Mezőfény (783), Nagykaroly (524), Mezőpetri (429) voltak, míg a lakosság ötödét Mezőfényen (41,6%), Vállajon (38,5%), Kisdengelegen (37,7%), Mezőpetrin (30,3%), Kraszabélteken (27,2%), Csanáloson (25,8%), Kálmádon (24,3%) és Mezőteremben (20,6%) érték el.

¹³⁹ Erre csak pár példa: Piskárkoson 1992-ben senki nem vallotta magát cigánynak, 2002-ben már 126-an, a magyar oldalon pedig Kisar roma nemzetiségű lakossága 10 év alatt 130-ról 1-re csökkent.

¹⁴⁰ 600 főnél nagyobb közösségeik Nagybányán (2090), Nagyecsedén (1086), Szatmárnémetin (1023), Nagysomkúton (720), Koltón (649) és Felsőboldádon (641) élnek, míg arányuk Felsőboldádon (62%), Alízmajoron (61,5%), Kiszfentősen (46,6%), a relatív cigány többségű Petén (39,7%), Tisztaberken (37,5%) és Krasznaterebesen (35,5%) a legmagasabb.

mindössze a romák 3,5%-a él. Területi elhelyezkedésükből némiképp következik anyanyelvi megoszlásuk is. A magyar és román anyanyelvű cigányok fő választóvonalja igazodik a magyar nyelvhatárhoz. Előbbit a Kőszegremete–Szamoskrassó–Hirip–Dobra vonaltól keletre lehet meghúzni. A cigány anyanyelvűek leginkább a magyar–román kontaktzónában élnek,¹⁴¹ jelentős részük a 2. világháború után létrejött telepesfalvak lakója. Szintén magas a cigány anyanyelvűek száma a Kővárvidék északi felében. A bükkalji sváb falvakba az utóbbi 20–30 évben bevándorolt cigányok ugyanakkor többnyire román anyanyelvűek. A vizsgált területen a romák többsége (kb. 55%) magyar, negyedük cigány, ötödük román anyanyelvű.

A cigányság mellett a másik nemzetiség, amelynek a létszáma az elmúlt 50 évben folyamatosan emelkedett, az ukránok (2170 fő, 0,3%). Magas természetes szaporodásuk és a máramarosi hegyvidékről történő utánpótlásuk ellensúlyozza elrománosodásukat (anyanyelv szerinti létszámuk mindössze 1,6 ezer). Az elmúlt évszázadban jelentősen megváltozott településterületük, manapság két területen figyelhető meg viszonylagos tömörödésük: Szatmárnémetitől délnyugatra és északra 3–3 településen, melyek – a nagyvárosok mellett – legnagyobb közösségeiknek is otthont nyújtanak.¹⁴²

A történetileg is fontos népcsoportok közül a szlovákok (203 fő) és a zsidók (107 fő – izraelita vallásúak 162 fő) száma végleg lecsökkent, szerepük a vizsgált területen szinte elhanyagolható, mindössze Lajosvölgyben (101 fő, 9,4%) és Bujánházán (39 fő, 2,3%) képeznek a szlovákok érzékelhető kisebbséget.

Ha népszámlálások korát, azaz az elmúlt 130 évet összegezzük, akkor kitűnik, hogy a népesség dinamikája a Mátészalka–Szatmárnémeti–Nagybánya tengelyen, ott is a ma már 2000 főt meghaladó településeken volt a legnagyobb. Számottevő növekedést produkáltak – Kapnikbányát és Nagykárolyt leszámítva – a városok (és esetleg szuburbanizációs térségük), a magas természetes szaporodással jellemezhető Avasság, az Ecsedi-láp térsége (a láp lecsapolása következtében) és a nagyobb cigányközösséggel rendelkező helységek (pl. Felsőboldád, Koltó). Ezzel szemben elnéptelenedő, lemaradó térségnek számít a romániai Érmellék és Kraszna mente (vö. KOVÁCS Cs. M. 2004. 34), a Kővárvidék hegyvidéki része, a Bükk-hegység falvai, valamint a Szamosköz Magyarországra eső része. Összességében az aprófalvas, periférikus, illetve hegyvidéki térségek településeit találjuk ebben a kategóriában (25. térkép).

A magyar népesség gyarapodásának túlnyomó része a mai országterületen ment végbe. A nyelvhatáron túl számszerű növekedést csak a városokban, és sziget-szerűen pár faluban jegyezhetünk fel. A vizsgált terület délnyugati szegletében a

¹⁴¹ Azt már az 1893-as cigányösszeírás is megállapította, hogy a cigányok jobban megtartják cigány anyanyelvüket többnemzetiségű vidéken: „Sőt épen az egynyelvű vidékeken, a hol tehát valamely nemzetiség feltétlenül uralkodik, találtak a legnagyobb arányban a cigányul nem tudó cigányok.” (A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895. 55).

¹⁴² Szatmárnémetitől délnyugatra: Sándormajor (121 fő, 24,2%), Újtelep (101 fő, 9%), Újbagos (18 fő, 9,7%). Szatmárnémetitől északra: Mikola (548 fő, 17,6%), Újmikola (73 fő, 16,4%) és Gombáspuszta (65 fő, 12,4%). Nagybányán 349, Szatmárnémetin 278 ukrán/ruszin lakos élt 2002-ben.

svábok elmagyarosodása miatt nőtt erőteljesen számuk. A magyarlakta területek közül, az összlakossághoz hasonlóan, a legnagyobb csökkenést arányaiban az Érmellék és a Kraszna mente szenvedte el.

A román lakosság az elmúlt száz év migrációs folyamatainak eredményeképpen kiugró arányú növekedést produkált a városokban és a magyar etnikai területekben mindenütt – leszámítva természetesen a mai Magyarországot. A vármegye keleti felében az Avasságban és a Kővár-vidéken azonban magas természetes szaporodásuk a gyarapodás fő forrása. Lélekszámuk apadása elsősorban Kraszna menti, érmelléki és bükki, hagyományosan román többségű településeiken figyelhető meg.

A szocializmus vallásellenes intézkedései következtében a rendszerváltás időszakára gyökeresen megváltozott a korábbi felekezeti térstruktúra. Erről a – 60 év után a vallási hovatartozásra az egész vizsgált területen rákérdező – 2001/2002-es népszámlálások tudósítanak (*16. és 24. térkép*). Azonban míg Magyarországon e folyamat főként a városokban, ipari központokban és a Közép-Tiszántúl protestáns többségű vidékein volt szembetűnő, addig Romániában csak csekély mértékben emelkedett a vallástalanok aránya (KOC SIS K. 2005b. 300; TOMKA M. 2005. 58, 61). Összességében a történeti Szatmár területén a vallástalanok¹⁴³ arányát alacsonyra tehetjük, a népszámlálások szerint az összlakosság 1,6%-a, de míg a román részekben mindössze 0,3%, addig a magyarországin 9%.

Bár Romániában 1990-től ismét legálisan működhet a görög katolikus egyház, híveinek mindössze töredékét tudta visszacsábítani az ortodoxoktól és a római katolikusoktól.¹⁴⁴ Érdekeség, hogy a határ menti, magyar görög katolikusok által (is) lakott térségben sokkal nagyobb arányban tértek vissza korábbi felekezetükhöz, mint a megye keleti felében. Az 1990-es legitimáció óta sem szilárdult még meg teljesen az ortodoxia és a görög katolikus felekezet határa, sok hívő mindkét helyre jár, vallási önbesorolásuk bizonytalan.¹⁴⁵ Jelenleg a romániai görög katolikus népesség vallási identitása a 18. századi állapottal mutat rokonságot. A görög katolikusok számának csökkenésével párhuzamosan ugrott meg az ortodoxok száma, akik napjainkban már a lakosság közel felét alkotják. A görög katolikusok „visszatérése” mellett számukat jelentősen gyarapította az, hogy a bevándorló románok többsége eredeti ortodox közegből érkezett.

¹⁴³ A vallástalanok fogalma alatt együtt értjük a nem vallásosakat, az ateistákat, a nem válaszolókat és az ismeretlen vallási hovatartozásúakat.

¹⁴⁴ Erdélyben 1930-as lélekszámuk mindössze 15%-ára (207 ezer főre) csökkent az önmagát görög katolikusnak vallók száma 1992-re (vö. KOC SIS K. 2005b. 302). A vizsgált terület romániai felén ugyanezen időintervallumban 27%-ára (47,3 ezer főre) csökkent a görög katolikusok száma. Egyes – a népszámlálásoknak ellentmondó – felmérések szerint azonban Romániában a görög katolikusok 80%-a tért vissza hitéhez (PIRIGYI I. 2001. 69).

¹⁴⁵ Ezt lényegében alátámasztja Bartha Elek megállapítása is, mely szerint a rendszerváltás óta „a mikroszintű térfolyamatokban erős eltolódás érezhető az ortodoxia javára.” (BARTHA E. 2001. 332.)

Az 1910-es népszámlálás óta eltelt közel száz évben jelentősen megváltoztak az egyes felekezetek nyelvi–etnikai viszonyai is.¹⁴⁶ A hagyományos, vallásilag zárt, endogám társadalom folyamatosan oldódik, a vegyes házasságokkal, asszimilációs folyamatokkal egyre kisebb az átfedés vallás és nemzetiségek között. Természetesen még így is léteznek „nemzeti egyháznak” számító felekezetek, de ezeken belül a domináns nemzetiség aránya általában lecsökkent a korábbiakhoz (pl. 1910-hez) képest (ld. 5. táblázat), napjainkban egyre inkább diverzifikálódnak, többnyelvűvé válnak az egyházak.

A 2001/2002-es népszámlálások szerint a térség legnépesebb felekezete az ortodox (319,6 ezer fő, 48,4%). A romániai rész egészen jelen vannak, a határ menti református és római katolikus többségű települések egybefüggő tömbjét leszámítva uralkodó vallásnak tekinthető. Ezzel együtt homogén (90% fölötti) többséget leginkább csak a Kővár-vidéken és a Bükk-hegység településein érnek el. Magyarországon részesedésük elhanyagolható. Az ortodox egyház, melynek 1910-ben 2200 hívéből 92% román volt, becsléseink szerint napjainkban 96%-ban a román nemzetiségűek egyháza. Ha anyanyelvileg tekintenénk, akkor elmondható lenne, hogy 98%-uk románjű, köszönhetően a mintegy 1,5–2%-nyi román cigánynak.¹⁴⁷ A maradékuk kb. 1%-ban magyar, fél–fél százalékban ruszin/ukrán és egyéb. Az ortodoxok esetében tehát inkább homogenizációról, a nemzetállam oszlopaként igazi nemzeti egyházzal beszélhetünk.

A második legnagyobb felekezet, a reformátusok részaránya (22,5%, 148,8 ezer fő) közel 10 százalékpontot esett az elmúlt 60 évben. Ez – ugyanúgy, ahogy a római katolikusok esetében is – szoros összefüggésben áll a magyar (és a sváb) lakosság demográfiai jellemzőivel. A szatmári reformátusság nagyrészt a mai magyar államterületre koncentrálódik, de jelentős csoportjaik élnek a romániai rész városaiban, valamint Szatmárnémetitől északra és keletre. A reformátusok 1910-ben gyakorlatilag egynyelvű közösséget alkottak. Nyelvi összetételük napjainkig sem változott jelentősen, hiszen szintén mintegy 98% tartozik a magyarjűk közé, másfél százaléknál több román mellett. Azonban ha nemzetiség szerint vesszük, akkor a homogén magyar tömegeből le kell számítani kb. 10 ezer református cigány lakost, az egyház híveinek majdnem 7%-át. A reformátusoknál tehát egy nem túl erőteljes mértékű diverzifikáció zajlott/zajlik le.

A római katolikusok helyzetét döntően befolyásolta a sváb és magyar kivándorlás, ugyanakkor kedvezőbb természetes szaporodási és vallásmegtartó magatartásuk miatt arányuk (14,1%, 92,8 ezer fő) mindössze 2,8 százalékponttal csökkent 1940 óta. Ebben az időszakban felekezeti terük sem zsugorodott jelentősen. Legnagyobb koncentrációjuk Nagyvárad környékén figyelhető meg, emellett Erdőd környékén és Szatmárnémeti északi, északkeleti előterében is jelentős a részesedésük. Az egykori sváb települések mellett az egykori szlovák településeken találunk még római katolikus többséget (pl. Nyírcsaholy, Lajosvölgy). A római

¹⁴⁶ A vonatkozó statisztikai keresztábrákat a mai megerendés szintjén publikálták, így ezek átszámítása a történelmi Szatmárra saját becsléseinken alapul.

¹⁴⁷ Itt is és a többi felekezetenél is az önmagukat cigánynak vallókat számítva.

katolikus hívek 1910-ben 93%-ban magyarok, 6%-ban németek voltak. Napjainkra ez a helyzet gyökeresen megváltozott, miután a románok aránya már a 10%-ot is meghaladja (1910=0,4%) körökben. Ez két okra vezethető vissza: egyrészt az asszimilációra, mely a népszámlálási adatok szerint Erdőd környékén, valamint a városokban a legjelentősebb, másrészt a moldvai latin rítusú katolikusok bevándorlására (TOMKA M. 2005. 133). A románokon kívül mintegy 7 ezer (ebből 5 ezer magyar anyanyelvű) német ($\approx 7,5\%$), valamint 5 ezer katolikus és többnyire magyar anyanyelvű cigány ($\approx 5\%$) él Szatmárban. A magyar nemzetiségűek képezik a római katolikusok $\frac{3}{4}$ -ét, anyanyelv szerint pedig a katolikusok mintegy 85%-a magyar (1910=92,7%).

Lélekszámában a vizsgált terület negyedik számú felekezetévé zsugorodott a görög katolikus egyház (59,1 ezer fő, 8,9%). Napjainkban számuk és arányuk tovább csökken, ami – az ortodox–görög katolikus identitásproblémán túl – a folytatódó el- és kivándorlásnak és az előregedésnek tulajdonítható. Felekezeti terük elsősorban a Nyírség keleti peremére, Szatmárnémetitől északra és északnyugatra a határ mindkét oldalára, az Avasság nyugati részére, valamint a Felsőbányától délre eső részekre terjed ki. Dekoncentrátságukat jelzi az is, hogy a vizsgált terület 344 településéből mindössze 32-ben nem élt e felekezet képviselője. Összességében súlypontjuk jelentősen nyugatra, azaz Magyarország irányába toldott. A fenti, legnagyobb gyülekezetek mindegyikére igaz, hogy legnagyobb közösségeik a városokban találhatóak. 1910-ben a görög katolikusok közt a román–magyar arány 70–30% volt, és mindössze 10%-uk élt a mai magyarországi részen. Az egyház 20. századi hanyattatott sorsának köszönhetően ma már harmaduk a magyar területen él, így nem meglepő, hogy jelentősen megváltozott a nemzetiségi összetételük is. Becslésünk szerint a 21. század elején területünkön élt 59,1 ezer görög katolikusnak mintegy 54%-a román, 44%-a magyar, 2%-a pedig cigány lehetett.

A kisegyházak szerepe Romániában jóval erősebb, mint a magyarországi részekén.¹⁴⁸ Közülük a legtöbb hívőt a pünkösdisták tömörítik. A romániai részen számuk eléri a 12,5 ezer főt.¹⁴⁹ Érzékelhető még a baptisták (2824 fő) és az adventisták (1099) jelenléte.¹⁵⁰ A tradicionálisan jelen levő vallások közül az izraeliták száma immár csak 162 fő, az evangélikus lakosságé pedig csak a 600 főt éri el. A nagyegyházakhoz hasonlóan a kisegyházak legnagyobb közösségei szintén a városokban keresendők. A neoprotesztáns kisegyházak alapvetően román többségűek, de a baptisták körében a magyar–román arány viszonylag kiegyenlített. A cigányok és az ukránok felülreprezentáltak a pünkösdisták és az adventisták egyházban.

Nemzetiségek szerint vizsgálva a felekezeteket, megállapíthatjuk, hogy a románoknál az ortodox egyház túlsúlya (85%) jellemző, amit a görög katolikus

¹⁴⁸ Ennek okairól ld. TOMKA M. (2005. 135).

¹⁴⁹ A pünkösdisták (és egyéb neoprotesztánsok) legjelentősebb központja Nagybánya (4458 fő), arányuk a Bükk-vidéken (Oláhtótfalu 32,7%), valamint egyes – általában ukránok által is lakott – telepese falvakban a legnagyobb.

¹⁵⁰ A baptistákra területi koncentráció nem jellemző, az adventisták leginkább Szatmárnémetin és környékén tömörülnek, kiemelt szerep jut körükben is a telepese falvaknak (Újberki 17,6%).

(7%), pünkösdisták (3%) és római katolikus (2%) egyházak követnek. A magyarok vallási tagolódása már kevésbé homogén: mintegy 52%-uk református, 28%-uk római katolikus, 10%-uk görög katolikus, több mint 3%-uk vallástalan és 1%-nál valamivel több ortodox. A cigány lakosság felekezeti összetétele a népszámlálások alapján a magyarhoz hasonlóan tarka. Elhelyezkedésüknél fogva a legnagyobb serep körükben a református egyháznak jut (43%), melyet az ortodox és a római katolikus egyházak követnek (21–21%). Számottevő még a görög katolikusok és a pünkösdisták aránya (5–5%). A vizsgált terület ruszin/ukránjai között rendkívül sok neoprotesztánszt találunk (pünkösdisták 37%, adventisták 5%), de természetesen körükben is az ortodoxia a meghatározó (50%). Meglepetés, hogy korábbi vallásuk a görög katolikus ma már csak 1–200 ukrán hívőjére számíthat (≈5%). A korábbi népes etnikumok közül meg kell még említeni a szlovákokat, akik szinte kizárólag (>95%) római katolikusok.

III. A MEZOSZINTŰ ETNIKAI TÉRSTRUKTÚRA

III.1. Mezoszintű etnikai térszerkezeti elemek

A dolgozat egyik fő célja a vizsgált terület etnikai térszerkezetének bemutatása, térképezése. E térszerkezet feltárásához a legfontosabb eszközök pedig a nemzeti-ségek magterületeinek (etnikai tömb), azok választóvonalainak (etnikai- és nyelvhatár), illetve a nyelvhatáron kívül rekedt töredékek (szórvány) és egyéb speciális helyzetű csoportok (nyelvsziget) helyzetének bemutatása. Ezen térszerkezeti elemek segítségével megpróbáljuk napjaink etnikai folyamatait bemutatni, melyek egyenes következményei a múltban lezajlott változásoknak.

Szatmár vármegye alapvetően két nemzetiség találkozási területe, de több kisebb etnikum is befolyásolja a terület etnikai arculatát. Napjainkban leginkább a németek és a cigányok számítanak a kettős térszerkezetet módosító tényezőnek. Többek között a nyelvi–etnikai sokszínűségnek is köszönhető, hogy az etnikai szerkezet mozaikos, a nemzetiségeket elválasztó határok elmosódottak. A statisztikailag is megfogható időszakban (1880-tól) a megyét legalább három etnikai pólus jellemzi (magyar, román, német), így a térszerkezet feltárására irányuló statisztikai módszerek használata (ld. BOTTLIK ZS. 2001; FARKAS GY. 2002) némely esetben rendkívül bonyolult lenne. Ennek következtében az új eredményt ígérő módszerek közül a szomszédságelemzést, illetve a disszimilitási indexet választottuk ki. A vizsgálatok másik csoportját az etnikai identitás statisztikai leképeződéseivel (anyanyelv, nemzetiség, etnikai alapon szerveződő pártok választási eredményei), azok összehasonlításával végeztük.

III.1.1. Etnikai- és nyelvhatár, etnikai tömb és magterület, nyelvsziget és szórvány

Mielőtt rátérnénk a konkrét elemzésre, szükségszerű a fogalmakat definiálni. Jelen dolgozatban etnikai határ alatt azt a görbét értjük, mely az egyes nemzetiségek abszolút vagy relatív többségi területeit (települési szinten) elválasztja egymástól. Szatmárban az etnikai határ futása az 1880-as népszámlálás óta követhető pontosan. A népszámlálások alkalmával ugyanis települési szinten megszámláltatott a népesség anyanyelve, így az etnikai határ pontosabb meghúzására is lehetőség nyílt. A többségi területek mozaikossága miatt azonban futása területünkön rendkívül kesze-

kusza, így a két főbb nemzetiség, a románok és a magyarok elválasztására nem alkalmas.¹⁵¹

Ezzel ellentétben a nyelvhatár meghúzása számunkra sokkal hasznosabb módszernek tűnik. A kisebbségek szemszögéből találó FARKAS GYÖRGY (2002. 23) meghatározása: „Egy adott nyelv térbeli határa tehát olyan választóvonal, amelyen túl az adott nyelv szórványba szorul, elvértve használttá válik, rangjavesztettnek minősül. Ez az adott nyelvet beszélő közösségek – de nem az egyének, családok – előfordulásának utolsó vonala.” E definíció azonban napjainkban a többségi közösségekre, azok nyelvére vonatkoztatva nem igaz. És bár kifejezi a nyelvhatár lényegét, Szatmár helyenként mozaikos etnikai térszerkezetére csak óvatosan alkalmazható.

A nyelvhatár számszerű meghatározása – akárcsak definiálása – korántsem egyszerű feladat (ld. FARKAS GY. 2000, KEMÉNYFI R. 2004). Jelen munkában ott húztuk meg a nyelvhatárt, ahol az adott nyelvet beszélők aránya eléri az 50%-ot, tehát valójában egy többségi nyelv-határt értünk alatta. Így kiderül, hogy – a Lévai járáshoz hasonlóan – a nyelvhatár nem egy görbe, létezik egy magyar és egy román nyelvhatár is, amely lehet vonal és területsáv egyaránt (vö. FARKAS GY. 2000. 121). Ez a módszer – a társadalmi- és az oktatási fejlődés¹⁵² következtében – azonban csak a 20. század közepéig alkalmazható hitelesen. A módszer hátrányai közé tartozik még, hogy a nyelvhatáron kívül maradhatnak olyan közösségek (vö. a fenti nyelvhatár-definíciót), melyek nem teszik ki a helység lakosságának felét, és a település földrajzi elhelyezkedése vagy a belső hierarchia miatt a többségi népcsoport nem tanulja meg a helyi kisebbség nyelvét. Ez általában a nem államalkotó nemzetiségeket sújtja – azaz a vizsgált időpontokban főként a románokat. Újabb hátrány, hogy a cigányul nem beszélő roma lakosság eltűnik e modellben. Ezzel együtt magyar–román viszonylatban valós képet kapunk a két nemzetiség közti választóvonalakról.

A nyelvhatár(ok) segítségével le lehetett határolni az etnikai területeket. Az egyszerűséget szem előtt tartva pl. magyar etnikai tömbnek számítottuk a magyar nyelvhatáron belül azt a részt, amely a román nyelvhatárig terül el. Etnikai magterületek pedig azt a részt tekinthetjük, melyben az egyik nemzetiség aránya szinte kizárólagos (pl. 90% fölötti települések összefüggő területen).

A nyelvhatáron kívül rekedt közösségek helyzete speciális. Amennyiben helyi többséget képeznek, használhatjuk rájuk a nyelvshiget fogalmát.¹⁵³ Ugyanak-

¹⁵¹ Bár már a századforduló környékének ezirányú magyar kutatásai számára is nyilvánvaló volt, hogy a „nyelvhatáron legtöbbször vegyes lakosságú községeket találunk”, mégis megpróbáltak éles választóvonalat húzni, ez azonban általában torz eredményeket szült (ld. BALOGH P. 1902; M. KISS L. 1915, 1918).

¹⁵² A 2. világháború után az államnyelv elsajátításának fokozódó igénye és kényszere, a kisebbségi nyelvek háttérbe szorítása miatt ezen adatok torzulnak, legfeljebb a kisebbségek nyelvhatárát lehetne meghúzni, de a megfelelő statisztikák hiányában ez sem lehetséges.

¹⁵³ A fogalom használatának problémáiról ld. KEMÉNYFI R. (1996).

kor egy nyelvsziget is lehet szórvány.¹⁵⁴ A legnagyobb probléma talán az, hogy mit kezdjünk a Bányavidék városainak jelentős, de földrajzilag a magyar tömbhöz nem kapcsolódó, és ma már helyi kisebbségben élő magyarságával. Korábban még egy összefüggő „mini-tömböt” alkottak, napjainkra már – valódi közösségi voltuk ellenére – inkább szórványnak számítanak.

III.1.2. A nyelvhatárok és az etnikai területek változásai

A Kárpát-medence keleti felében a történelmi fejlődés – elsősorban a háborúságok – következtében nem alakult ki éles nyelvhatár. A felvidéki és kárpátaljai, korábban rendkívül jól kitapintható nyelvhatár éppen Szatmár vármegyében (Avasújvárostól délre) vált ketté. Itt a románok és ruszinok spontán migrációja kitöltötte a magyar etnikai területen keletkezett demográfiai vákuumokat, majd a szervezett telepítések (pl. a németeké) többpólusúvá tették az etnikai szerkezetet. A nyelvhatárok változása is ezekhez a népességmozgásokhoz volt köthető, amelyek területünkön csak a 19. századra csillapodtak annyira, hogy a nyelvhatár viszonylag szilárdná váljon. A nyelvismeret alapján a magyar nyelvhatárt az 1900-as, 1910-es és 1941-es népszámlálások adatai alapján tudjuk rekonstruálni, míg az egyéb nyelvek ismeretét csak az 1941-es népszámlálásnál tették közzé települési szinten.

III.1.2.1. Nyelvhatárváltozások a nyelvismeret alapján

A magyar nyelvhatár futása 1900 és 1941 között – a kétszeri impériumváltozás ellenére – csak keveset változott, legnagyobb kiterjedését 1910-ben érte el. A legjelentősebb változásnak a nyelvhatár mögötti területek homogenizálódása számított, természetesen az államalkotó nemzet, azaz a magyarok javára. Míg 1900-ban még csak a vármegye lakosságának 73,2%-a beszélt magyarul, addig tíz évvel később már 76,6%, ami főként a magyar iskoláztatás és az asszimiláció hozadéka. A húszéves román uralom alatt a magyar nyelv ismerete bár csökkent, de számottevően nem módosult, így 1941-ben a népesség 75,2%-a értette és beszélte az állam nyelvét. Utóbbi időpontban 105 ezer fő, azaz az összlakosság 22%-a két- vagy többnyelvű volt.

Az 1941-es népszámlálás adatai alapján megállapítható, hogy a korabeli nyelvhatár valójában egy sáv, melynek két pereme a magyar és a román nyelvha-

¹⁵⁴ „A szórványok pontos kvantitatív behatárolásai, asszimilációelméleti meghatározásai és társadalomtudományos körülírásai ellenére a Kárpát-medencei összmagyar diskurzusban, a tudományos, politikai és laikus nyilvánosságban valamiféle hallgatólagos közmegegyezés szerint minden szórvány, ami nem a tömbmagyarsághoz tartozik, amelyet bizonyos diszperzió, térbeli keveredtség – érzelmesebben megfogalmazva –, magárahagyatottság jellemez.” ILYÉS Z. (2005. 145.)

tár.¹⁵⁵ E nyelvhatár északról déli irányba egyre inkább szétnyílt: míg Kányaháza és Avasújváros között éles határként húzódott, addig a vármegye déli, délkeleti részén egymástól több tíz kilométerre távolodott. Az így kirajzolódó határ alapján a magyarság fő településterülete Szatmárban a Kőszegremete–Dobra vonaltól nyugatra helyezkedett el,¹⁵⁶ míg egy kisebb tömb volt a Bányavidéken, és hat, részben magyarok által lakott falu a Kővár-vidéken (nyelvsziget, illetve szórvány). Ugyanakkor a magyar etnikai tömb a Kőszegremete–Avasújváros–Sárköz–Kiskolcs–Vetés–Gencs–Érkötvélyes vonal mentén határolódott el a „vegyes tömbtől”. A román etnikai tömb a már említett Kőszegremete–Dobra vonaltól keletre helyezkedett el. E két tömb között mintegy pufferezónaként létezett a „vegyes tömb”, illetve a Bányavidéket is a vegyes kategóriába sorolhatjuk (26. térkép).

1941-ben a magyar tömb 293,3 ezer lakosából 94,2% magyar anyanyelvű volt. A tömb minden településén a magyarok éltek többségben, arányuk a legkisebb Szakaszon, Mezőpetrin és Erdődön volt (54–63%). A két- vagy többnyelvűek aránya a korábbi sváb településeken, a nyelvhatár közeli városokban, illetve pár kettős identitású görög katolikusok által lakott községben (pl. Szatmárudvari, Domahida, Szaniszló, Csengerbagos) volt a legmagasabb (mind 20% fölött). A mai magyarországi területeken a kétnyelvűek aránya sehol sem érte el a 8%-ot (Kántorjánosi 7,3%, Komlódótfalu 7,1%).

A román tömb 102,8 ezer lakosának 92,3%-a román anyanyelvű volt. Számottevő kisebbséget csak Hagymásláposon alkottak a magyarok (32,5%). A bilingvisek aránya csak a Szamos mentén a fő közlekedési útvonalon, illetve a németek által is lakott településeken (Szelestyehuta, Barlafalu) érte el a 25%-ot.

A vegyes tömbben élt Szatmár vármegye lakosainak 17%-a, 80,9 ezer fő. Bár az ide tartozó 37 településből 25 román többségű volt, a magyarok aránya e tömbben a bányavárosok miatt magasabb volt (49%), mint a románoké (46,1%). Nem meglepő módon a két- és többnyelvűek aránya a vegyes tömb minden helységében (Vámfalut leszámítva) meghaladta a 40%-ot. A terület vegyes voltához képest találunk itt jópár etnikailag homogén települést is.¹⁵⁷

Az 1941-es (akárcsak az 1900-as és az 1910-es) magyar nyelvhatár lényegében ugyanúgy a síkság és a dombság/hegyvidék határán húzódott, mint 500 évvel korábban. Ez nagyjából a 150 m-es tengerszint feletti magassággal párhuzamos görbét jelentett, leszámítva a Szamos völgyét, ahol kicsit visszaszorult. Változás tehát nem a magyar, hanem a román nyelvhatárban következett be, amely 1941-ben gyakorlatilag megfeleltethető volt az 1787-ig bekövetkezett román előrenyomulás vonalának.

¹⁵⁵ Területünkön 1941-ben létezett egy öt települést magába foglaló német „tömb” is, de mindössze egy olyan falu volt Szatmárban (Szinfalu), ahol a beszélt nyelvek közül csak a németé érte el az 50%-ot, így a német nyelvterület érdemben nem befolyásolta az etnikai térszerkezetet.

¹⁵⁶ Természetesen e fő magyar tömbnek nevezett területegységen belül is több román/német többségű település létezett.

¹⁵⁷ 80% feletti román többségűek a vegyes tömbben: Portelek, Esztró, Giródtótfalu, Szatmárzsadány; német többségű: Krasznasándorfalu (90,1%), míg a „legmagyarabb” település Nagybánya volt (79,4%).

A török időkhöz mérhető változásoknak csak a 2. világháború utáni években lehetünk tanúi. Ekkor a telepítések, a külterületek önállósítása, a városok etnikai arculatának átformálása alapjaiban változtatta meg a nyelvhatár futását. A németek kivándorlásával, etnikai területük erodálásával párhuzamosan formálódóban van egy cigány etnikai terület. Ez a jelenlegi térszerkezetet inkább bonyolítja, mert míg a németek viszonylag koncentráltan éltek, addig a cigányság szinte a vizsgált terület egészén megtalálható, ráadásul statisztikailag is kevésbé megragadható, mint a svábok voltak.

Mivel a megfelelő statisztikai adatok hiányában a korábbi módszerrel feltárt nyelvhatárt napjainkra nem tudjuk rekonstruálni, ezért csak közvetett eszközök segítségével, nevezetesen az 1941-ben létezett három tömb etnikai arányeltolódásainak vizsgálatával tudjuk bemutatni az elmúlt 60 év történéseit. A vizsgálatokhoz még egy mankó kínálkozik, mégpedig az anyanyelv–nemzetiség hányados (a továbbiakban ANH), mely azt mutatja meg, hogy az adott anyanyelvű népesség száma hogyan viszonyul ugyanezen nemzetiségű népességéhez.¹⁵⁸

A 2001/02-es népszámlálások időpontjában az 1941-ben fennállt magyar tömb 360,2 ezer lakosának már csak 62,5%-a (anyanyelv szerint 68%-a) volt magyar, míg 30,5% román és 4,4% cigány (11. táblázat). A változások hátterében a telepesfalvak és a városok (Szatmárnémeti, Nagykároly és Felsőbánya) nagyszámú románsága áll. Az egykoron homogén magyar tömb területén immár 28 (!) román és hivatalosan 1, a becslések szerint (ld. SZPIRULISZ I. 1995. 58; KOVÁCS Cs. 2001. 220–222; illetve IV. fejezet) legalább 5 cigány többségű település található 141 magyar dominanciájú település mellett. A tömb magyarjai körében az ANH 108,7, ugyanez a románoknál 99,6.

A korábbi román tömb a várakozásoknak megfelelően homogenizálódott, 2002-ben 108,4 ezer lakosának már 96,4%-a számított románnak, az itt található 122 település – a cigány többségű Felsőboldád kivételével – mind román többségű. Ugyanakkor a tömb legnagyobb kisebbségévé a cigányság vált. Ezzel párhuzamosan a magyarok száma 60 év alatt negyedére csökkent. A magyarság szórványhelyzetét mi sem jellemzi jobban, mint hogy 10 magyar nemzetiségűből csak 9 számít magyar anyanyelvűnek, ami előrehaladott nyelvvesztésről, fokozódó asszimilációról tanúskodik.

A vegyes tömb 2002-re erősen elrománosodott. A 60 évvel korábbi, nagyjából a két etnikum egyensúlyával jellemezhető állapotot a románok 80,6%-os túlsúlya váltotta fel. E térség 193,3 ezer lakójából már csak 15,6% volt magyar nemzetiségű. Emellett a vegyes tömbben lecsökkent a németek, emelkedett a cigányok aránya. A terület 50 településéből mindössze egyben maradt meg a magyar többség (Magyarberkeszen), emellett egy cigány (Alizmajor) és egy relatív német többségű falu (Kisdengeleg) is fellelhető. 1941-hez képest a magyarok száma negyedére csökkent, ezzel szemben a románok száma – főként a szocialista iparosítás

¹⁵⁸ Értéke 100, hogyha a két adat megegyezik, 100-nál magasabb érték anyanyelvi többletet, kisebb érték nemzetiségi többletet jelent. Részletesen ld. a III.2. fejezetben.

és urbanizáció nyomán felduzzasztott lakosságú Nagybánya miatt – négyszeresére nőtt. A tömb magyarjainál az ANH értéke 99,8, ugyanez a románoknál 102,7.

A 11. táblázat alapján a román tömb homogenizálódik és a telepesfalvak révén nyugatra terjeszkedik; a vegyes tömb román dominanciájúvá válik, és szintén nyugatra tolódik, míg a magyar tömb Magyarországra és pár romániai határ menti településre zsugorodik, bár a svábok (vissza)magyarosodásával Nagykároly környékén tartja pozícióit. Ugyanakkor egy ellentétes folyamat van kibontakozóban, mely elsősorban a cigányság gyarapodásával függ össze. Ez főként a magyarországi részekben figyelhető meg, de látványos a cigányok térnyerése Erdőd környékén, valamint kisebb mértékben a Kővár-vidéken Nagysomkút és Nagybánya között.

11. táblázat: Az 1941-ben fennállott etnikai tömbök népességszerkezetének változása, 1880, 1941, 2001/02

Időpont	Magyar tömb			Vegyes tömb			Román tömb		
	1880	1941	2001/02	1880	1941	2001/02	1880	1941	2001/02
Települések száma	157	151	170	39	37	49	110	105	122
Ezek közül	<i>magyar többségű</i>	144	151	140	9	9	1	0	0
	<i>román többségű</i>	4	0	29	27	25	46	110	105
	<i>német többségű</i>	8	0	0	3	3	1	0	0
Összlakosság	175156	293313	360171	48211	80888	193291	69004	102754	108446
Ebből	<i>magyar</i>	85,8	94,2	62,5	41,2	49,0	15,6	3,8	5,1
	<i>román</i>	6,9	3,8	30,5	52,1	46,1	80,6	93,1	92,3
	<i>német</i>	5,6	1,1	1,8	5,7	2,8	2,8	2,0	0,4
Magyar ANH	..	100,0	108,7	..	85,0	99,8	..	46,8	90,7
Román ANH	..	112,5	99,6	..	122,5	102,7	..	107,2	103,3

Jelmagyarázat: ANH=anyanyelv/nemzetiség hányados; ..=nincs adat

Ezt a magyarság számára kedvezőtlen kettős folyamatot (homogenizálás–diverzifikálódás) jól érzékelteti az is, ha megvizsgáljuk a 90% feletti nemzeti-ségi többséggel rendelkező települések térbeli eloszlását (27. térkép). Az ábrán látható, hogy a Bükk-vidékre, Avasságra és Kővár-vidékre támaszkodó román etnikai tömb/magterület meglehetősen kompakt, melynek határa lényegében megegyezik az 1941-es magyar nyelvhatárral. Az innen nyugatra, északnyugatra található vegyes (bár erős román többséggel jellemezhető) terület egészen az országhatárig terjed. A magyarországi részt még mindig uralják a 90% feletti magyar többségű helységek, bár a cigányság gyarapodása, azonosság-tudatának erősödése, valamint az „elnemzetlenedés” (ld. KOCSIS K. et al. 2006. 22–23) miatt ezek száma csökken. A 27. térkép alapján megállapíthatjuk, hogy még mindig létezik egy magyar és egy román tömb, amit egy meglehetősen széles zóna választ el egymástól. Ezt a terület-sávot tekinthetjük nyelvhatárnak, ha a nyelvhatárt mint pufferzónát értelmezzük. Az 1941-es magyar nyelvhatár megmaradt, bár napjainkban – a vegyes zóna etnikai

mozaikká válása miatt – egyre inkább feldarabolódik. A román nyelvhatár majdnem teljesen eltűnt. A pontosabb választóvonal, nyelvhatár (fel)térképezéséhez azonban új módszert kell alkalmaznunk.

III.1.2.2. Szomszédságelemzés

A multietnikus térszerkezet modellezéséhez, a tömbök, esetleges nyelvhatárok feltérképezéséhez alkalmas módszernek tűnt a szomszédságelemzés.¹⁵⁹ E módszer azt feltételezi, hogy a szomszédos települések és azok lakosai valamiféle hatást gyakorolnak egymásra, és ez megmutatkozik az etnikai összetételben is (FARKAS GY. 2000. 113). Mivel egyfajta átlagoláson alapul, ezért egyszerűsíti a térszerkezetet: azaz kiemeli a tömböket, a vegyes területeket, esetleg a nyelvhatárt. Azonban pont ez az átlagolás az, ami bizonyos esetekben torzítja az eredményeket. A kapott eredmények modell jellegét támasztja alá az is, hogy nem veszi figyelembe a valós térkapcsolatokat (centrum–periféria, út- és vasúthálózat, államhatár, domborzat gátló hatásait).

1910-ben a szomszédsági mutató¹⁶⁰ alapján a magyar tömb (28–29. térképen: A 75–90 és 90–100 kategóriák) alapvetően Sárköz–Nagykároly vonaltól északnyugatra elhelyezkedő településeket foglalta magába, ezen túl mindössze a Szamos déli partján (Szamoskóródig) találunk a tömbhöz tartozó falvakat. A tulajdonképpeni román nyelvhatárnak megfelelő kategóriába (A 65–75) tartozó települések a magyar tömb peremén találhatóak, ezek alapján a román nyelvhatár elmosódottan, szakadozottan jelenik meg. A vegyes tömb (A és B 45–65) elsősorban a Szamostól délre szélesedik ki, bár a modellt jelentősen befolyásolja az Erdőd környékén élő nagyszámú német anyanyelvű lakosság. A német többségű helységek mindegyike ebbe a kategóriába tartozik. A magyar nyelvhatár (B 65–75) hasonlóan jellemezhető, mint a román. A bányavidéki magyar lakosság jelenléte – a környező román többség miatt – csak kismértékben fedezhető fel, mindenesetre a román tömb (B 75–90 és 90–100) homogenitása jóval kisebb, mint a magyaré. A román tömb határát ekkor a Felsőboldád–Szamosborhíd–Iloba–Avaslekence görbével lehet meghúzni.

¹⁵⁹ A módszer használatáról, számításáról, alkalmazhatóságáról részletesen ld. FARKAS Gy. (2000. 112–115) és BOTTLIK Zs. (2001. 13–14). A szomszédsági hatások elméletét ld. NEMES NAGY J. (1998. 164–167).

¹⁶⁰ A szomszédsági mutató jelen esetben azt mutatja meg, hogy az adott települést és szomszédjait átlagosan milyen arányban lakja az adott nemzetiség. Értéke 0 és 100 között mozog. Számításának menete a következő volt: az adott település és összes szomszédjának (azon települések, melyekkel a területe az aktuális közigazgatási állapot szerint határos) etnikai adatait (magyarok vagy románok aránya 1910: anyanyelv, 2001/02: nemzetiség szerint) összesítettük, majd ezt elosztottuk a szomszédok (+ központi település) számával. Annak érdekében, hogy pl. a magyar szomszédokkal körbevett román telepesfalvak valamelyest jobban látszódjanak, a központi település értékét mindig duplán számítottuk.

Az 1910–2001/02 közötti időszakban jelentős változások következtek be a vizsgált terület etnikai szerkezetében, ezt modellünkben is fel lehet fedezni. 2001/02-re a magyar tömb lényegében a határig szorult vissza, román területen mindössze hat település tartozik ide, többségük Szatmárnémetitől északra, északnyugatra található. Maga a magyar tömb is diverzifikálódott, mely főként a cigány lakosság gyarapodásának tudható be. A magyar tömb pereme, a román nyelvhatár északkelet–délnyugati irányban meglepően élesen húzódik a határ vonalán, illetve szórványosan a határ román oldalán keskeny sávban. A vegyes tömb meglehetősen széles sávban húzódik párhuzamosan a román nyelvhatárral, de 1910-hez viszonyítva jelentős terület vált vegyessé a Szamostól északra, elsősorban Szatmárnémeti és Sárköz között. E tömböt némi román többlet jellemzi. A tömböt kelet–nyugati irányba kettészeli egy román többséggel jellemezhető sáv Résztelek és Csengerbagos között. A vegyes tömbben e sávtól délre román túlsúly, északra a két nagy nemzetiség egyensúlya alakult ki napjainkra. A magyar nyelvhatár futása alapvetően hasonló, mint 1910-ben, illetve 1941-ben. A modell szerint jelentős román előretérés csak az imént említett sávban, illetve Szinérváralja és Szatmáruddvari között következett be, szintén kelet–nyugati irányba. A románok etnikai tömbjét már csak egy nyelvsziget tarkítja Koltókatalin központtal, a bánya-vidék magyarsága e modellben már alig vehető észre, igazi szórvánnyá vált.

Összességében megállapítható, hogy a szomszédságelemzés szerint leginkább az 1910-es vegyes zóna területén, illetve az akkori román nyelvhatár környékén alakult át az etnikai összetétel. 2001/02-ben a szomszédságelemzés már hasonló képet ad, mint a nyelvismeret alapján vázolt térszerkezet.

A szomszédságelemzés másik jelentős hozadéka a cigánylakta, illetve „elcigányosodó” területek lehatárolása. A 30. térképen jól látszik, hogy gyakorlatilag az egész magyarországi rész cigányok által sűrűbben lakott. A modell alapján koncentrációjuk Szatmárnémetitől északra, illetve Erdőd tágabb környékén a legerősebb, de nagyobb számban található a Szamos torkolatánál, illetve a Kővárvidék északi részén. Ezzel szemben a hegyvidéken és Nagykároly környékén, a kivándorlástól kevésbé sújtott sváb falvakban jóval kevesebben élnek – a népszámlálások szerint. Növekvő arányuk és elterjedésük ellenére valódi etnikai tömbjük még nincs a régióban.

A szomszédságelemzés fő eredménye tehát – az etnikai tömbök, vegyes lakosságú területek lehatárolása mellett – az 1910–2001/02 között lezajlott folyamatok vizuális bemutatása, az egyes térszerkezeti egységek (pl. tömbök, nyelvhatár) elmozdulásának ábrázolása.

III.1.2.3. Disszimilitási index

Ha két népcsoport térbeli elhelyezkedését, lakóhelyeik elkülönülését vizsgáljuk, rendelkezésre állnak még egyéb területi egyenlőtlenségi mutatók is. Közülük a disszimilitási (Hoover-)index azt mutatja meg, hogy „...az egyik területi jelenség

hány százalékat kellene átcsoportosítani a területegységek között ahhoz, hogy a területi megoszlása azonos legyen a vele összevetett jelenségével.” (NEMES NAGY J. 1984. 71). Etnikai földrajzi vizsgálatokban tehát a disszimilitási index két népcsoport elkülönülésének mértékét fejezi ki. Használata azonban elsősorban olyan területekre terjed ki, ahol két számottevő nagyságú etnikum él csak (ld. FARKAS GY. 2002, 2006; MOLNÁR T. 2003).¹⁶¹

A disszimilitási index értékei 0 és 100 közé esnek, melyek közül a 0-hoz közeli értékek keveredésről, véletlenszerű eloszlásról tanúskodnak, míg a 100-hoz közelítő értékek lakóhelyi elkülönülést, szegregációt jelentenek. Természetesen a két szélsőségre a gyakorlatban csak kevés példa akad.

A vizsgált területen e módszer csak többszörös összetétellel alkalmazható, lévén több számottevő nemzetiség is él a területen, és az index egyszerre csak két etnikum összehasonlítását teszi lehetővé. A kapott eredmények önmagukban nehezen értelmezhetők, azonban ha egy teljes idősor áll mellettük, akkor már egyértelmű trendeket lehet felállítani. Ehhez hasonlóan hasznos lehet a többi csoport közötti eredményeket összevetni.

Szatmárban az indexet négy nemzetiség között számoltuk ki (magyar, román, német, cigány). Utóbbira sajnos csak 1941-től vannak egységes települési adatok. Az index időbeni értelmezését szintén bonyolítja az anyanyelvi és a nemzetiségi statisztikák közötti különbség. Mindezen problémák ellenére egyértelműen látszik, hogy a rendszeres népszámlálások időszakában (azaz 1880-tól) az egyes etnikumok területi elhelyezkedése egyre kevésbé válik el egymástól. A tulajdonképpeni kiinduláskor, 1880-ban még erősen elkülöníthető a nemzetiségek lakhelye: az index értéke minden viszonylatban 80 fölött van (12. táblázat). Ezt követően a német lakossághoz kapcsolódó disszimilitási index mindig annak függvénye volt, a Nagykároly környékén élő csoportjaik milyen mértékben vállalták német/sváb származásukat, mennyire volt előrehaladott körükben az asszimiláció. Ehhez hasonló az index mozgása a cigány lakosság esetében is: identitásuk erősödésével, elsősorban a magyaroktól történő disszimilitációjuk következtében egyre inkább csökken a magyar–cigány disszimilitási index értéke. Ezzel szemben a román tömb területén kevesebb roma él, és ők kisebb arányban vallják magukat cigánynak.

Az index azonban főleg magyar–román viszonylatban közöl hiteles képet a bekövetkezett változásokról. Az index értéke 1880–1910 között jelentősen csökkent, melynek hátterében az etnikai kontaktzónában végbement magyarosodás (románok és németek asszimilációja), illetve a román tömbön belül megjelent magyar lakosság (hivatalnokok, esetleg izraeliták) áll. Az államhatalom-váltást követően az index értéke tovább csökkent köszönhetően az addigi közel homogén magyar városokban megjelenő román lakosságnak. A 2. világháború éveiben – a 2. bécsi döntés után – a század eleji állapot állt vissza. A háború után következett be a legmarkánsabb változás, melynek oka egyrészt a szocialista urbanizációban, másrészt az etnikai kontaktzóna kiszélesedésében keresendő (ld. még a III.1.2.2. fejeze-

¹⁶¹ A módszer számításáról, értelmezéséről, elméleti hátteréről részletesen ld. FARKAS Gy. (2006. 65–67).

tet). A határ román oldalán széles sávban vegyes lakosságú települések helyezkednek el.

12. táblázat: A főbb nemzetiségek közötti lakóhelyi elkülönülés Szatmárban a disszimilitási index alapján (1880–2002)

Év	Magyar–román	Magyar–német	Német–román	Magyar–cigány	Román–cigány
1880	90,7	80,6	92,8
1890	81,1	85,0	82,3
1900	80,3	78,6	73,3
1910	82,4	74,6	70,2
1920	77,0	86,1	77,8
1930	71,4	85,0	83,9
1941	81,1	81,0	88,1	77,5	74,0
1960/66	67,1	80,5	79,0	79,5	86,0
1977/80	60,7	66,3	67,9	66,7	63,2
1990/92	59,7	61,0	65,6	47,1	66,0
2001/02	61,7	58,6	65,7	46,0	70,1

Jelmagyarázat: ..=nincs adat

Összességében az index használata azt támasztja alá, hogy a vizsgált terület (az egész területet tekintve) diverzifikálódik. A hatalomváltások következtében a román lakosság egyre nagyobb hányada él a korábbi magyar tömb területén a határhoz közel, elsősorban a városokban. Magyar–cigány viszonylatban az index szintén diverzifikálódásról tanúskodik, ellenben román–cigány relációban mindez nem bizonyított. Ki kell hangsúlyozni azonban azt is, hogy az index értékének csökkenése 1880–2002 között az egész egységre vonatkozik, az egyes részekben bekövetkező változásokról, azaz a területi különbségekről csak közvetetten informál, ehhez más módszer szükséges.

III.2. Az etnikai identitás megnyilvánulásainak földrajzi vetületei

III.2.1. Az anyanyelvi és a nemzetiségi statisztikák összefüggései

Az előző fejezetben már esett szó az anyanyelvi és a nemzetiségi bevallás összevetéséről (ANH), annak hasznosíthatóságáról. A statisztikák ezen két adatsorát egyfajta „identitásnyilvánulásként” is értelmezhetjük. Természetesen jelen dolgozat az etnikai identitás összetevőivel nem, csak annak leképződésével (anyanyelvi, nemzetiségi bevallás, választási magatartás) foglalkozik. Ezeket lehet számszerűsíteni és térképre vetíteni, így lehet az identitást „földrajzivá” tenni.

A kárpát-medencei magyar kisebbségeket a legutóbbi időkig anyanyelvi többlet jellemezte, azaz a magyar nemzetiségűeknél több magyar anyanyelvűt regisztráltak. Azonban anyanyelv és nemzetiség egymáshoz viszonyított aránya országonként eltérő, így értelmezése is országonként szükséges (általában a nagyobb, prosperálóbb kisebbségeknél több a magyar anyanyelvű, de természetesen mindezt a helyi sajátosságok is befolyásolják).¹⁶² E viszony térben és időben változó, és nagyban függ a népszámlálások lebonyolítási módszerétől, valamint az aktuális hatalmi viszonyoktól.

Hogyan értelmezhetjük az anyanyelv–nemzetiségi viszonyt? Az egymástól eltérő anyanyelvi és nemzetiségi bevallás az asszimiláció/disszimiláció jele, és mindenképpen kettős kötődést takar. A két érték közti különbség az eltérő anyanyelvű és nemzetiségű népesség számának a mérlege (pl. magyar anyanyelvű románok és román anyanyelvű magyarok), tehát nem a kettős kötődésük összességét adja. Erdélyben a magyar anyanyelvi többletet általában a más nemzetiségűek nyelvi asszimilációjaként,¹⁶³ a nemzetiségi többletet a magyarok beolvadásaként lehet értelmezni. Így Erdélyben a tömbmagyarság körében (Székelyföld, Partium) több a magyar anyanyelvű, mint nemzetiségű, ellenben szórványban, a demográfiai leépülés előrehaladtával egyre nagyobb területeken mindez fordítva igaz.¹⁶⁴ Ugyanakkor a különbséget változásaiból több információ szűrhető le. Erdély egészére vonatkozólag VARGA E. ÁRPÁD (2002. 204) a következőket írja: „A román nemzetiségű, ám magyar anyanyelvű személyek számának csökkenése és a magukat magyar nemzetiségűnek valló román anyanyelvűek számának növekedése értelmezésében egyaránt a különválás jele. Előbbi jobbra az érintetteknek az állammemzethez történt visszatérését nyugtázza, míg az utóbbi ugyanoda irányuló átlépésüket előlegezi meg.”

Szatmárban a fentiekől eltérő sajátosság a magyar anyanyelvű svábok és cigányok nagy száma, illetve a görög katolikus, kettős identitású népesség önbevallási eltérései, aminek következtében a magyar anyanyelvűek száma jóval magasabb, mint a magyar nemzetiségűeké (ANH=105,8). E mutatót a többi nemzetiség esetében is érdemes használni, bár a romák önbevallásának korábban már említett hihetetlen ingadozása miatt az ő adataikat óvatosan kell kezelni. A következőkben az anyanyelv–nemzetiség hányados segítségével próbálom meg lehatárolni napjaink magyar és román etnikai tömbjét, elválasztani a tömböt a szórványtól. A kapott eredmények azt mutatják, hogy a módszer nem alkalmas a nemzetiségek településterületeinek éles és pontos elválasztására, ellenben nagy átlagban megbízható adatokat nyújt, ezért látványosabb eredményeket a kommunák szintjén kaptunk.

¹⁶² Az ANH értékei az ezredforduló környékén Magyarországon 102,7; Szlovákiában 110,1; Kárpátalján 104,8; Erdélyben 101; a Vajdaságban 97,9; Pannon-Horvátországban 75,3; Muravidéken pedig 120,6; a Kárpát-medencében összesen 102,7 (KOC SIS K. et al. 2006. 31).

¹⁶³ Ez a – többnyire befejezetlen – asszimiláció azonban még magyar uralom alatt ment végbe.

¹⁶⁴ Pl. Kovászna megye 101,5; Bihar megye 103,8; – de: Krassó-Szörény megye: 88,8; Beszterce-Naszód megye 93,7 (KOC SIS K. 2003. 721–722).

Az anyanyelvi és nemzetiségi bevallás egymáshoz való viszonya gyökere- sen eltérő volt a magyar (1941) és a román (1930, 1966, 1992, 2002) népszámlálás- ok időpontjában – jelezve, hogy az etnikai önbevallás nagy mértékben a politikai viszonyok függvénye. Hogy a változások egymással összevetethők legyenek, csak a román censzusok eredményeit vizsgáljuk, és csak a vizsgált terület romániai részé- nek magyar anyanyelv–nemzetiség hányadosát (ANH) közöljük.

1930-ban a magyar közösségbe néhol még frissen, néhol több tíz éve beol- vadt csoportokat a népszámlálás népi hovatartozásuk szerint mutatta ki, és válasz- totta le a magyaroktól. A magyar anyanyelvű nemzetiségek sora (svábok, zsidók, cigányok) tehát jelentős különbséget okozott anyanyelv–nemzetiség viszonylatban (ANH=133,9). Így nem meglepő, hogy a vizsgált terület legnagyobb részén (4 kommunát leszámítva) magyar anyanyelvi többség volt. Ugyanakkor a román anya- nyelvűek száma csak etnikai magterületeiken haladta meg a román nemzetiségűek számát (ANH=96,1). A magyar nyelvhatártól nyugatra csak foltokban, a stabil ro- mán többségű helységekből érte el ANH mutatójuk a 100-at.

Az 1966-os népszámlálás időpontjára a helyzet több szempontból is meg- változott. A népi eredet helyett a román censzusok ténylegesen a nemzetiséget kér- deztek (VARGA E. Á. 2002. 172), illetve a magyar anyanyelvű zsidóság eltűnésével, a németek ekkor befejezettnek tűnt asszimilációjával a magyarok anyanyelv– nemzetiség különbsége jelentősen csökkent (ANH=105,4). A vizsgált terület Ro- mániára eső részének nyugati felében magyar anyanyelvi és román nemzetiségi, míg keleti felében magyar nemzetiségi és román anyanyelvi többség mutatkozott (a bányavárosok, valamint pár falu kivételével). Ez a nagyfokú egybeesés leginkább annak tulajdonítható, hogy 1966-ban a két domináns nemzetiségen kívül a többi etnikum lélekszáma (németek, cigányok, ukránok) rendkívül alacsony volt, így tömeges interetnikus kapcsolatokról inkább csak magyar–román viszonylatban beszélhetünk. Ennek következtében a román népesség vonatkozó mutatója is köze- lített az egyensúlyi 100-as érték felé (ANH=98,1). Összességében 1966-ban az anyanyelv–nemzetiség reláció választóvonala (azaz ANH=100) mindkét etnikum esetében igazodott az 1941-es magyar nyelvhatárhoz (31. térkép).

1992-ben a német/sváb identitás fellángolása, illetve a magyar nyelvű cigá- nyok kezdődő disszimilációja miatt ismét nőtt az ANH értéke (108,9). Ekkorra az anyanyelvi többségű kommunák határa már jól kirajzolta a magyar tömb és a szór- vány területét. E vonaltól keletre már csak egy helyen, Felsőbányán haladta meg az ANH értéke a százat (32. térkép). Az interetnikus viszonyok változó tartalmát, azaz a románok irányába mutató erősödő asszimilációt mi sem jelzi jobban, hogy 1992- ben immár több román anyanyelvű lakost írtak össze, mint román nemzetiségűt (ANH=101,1). Ez egyértelműen a nyelvi asszimiláció számlájára írható, mely első- sorban a vizsgált terület keleti, román többségű részén számottevő (bányavidéki magyarok, illetve a cigányok és az ukránok egy része).

Napjainkra a svábok reasszimilációja miatt a magyar ANH értéke ismét csökkent (107,6). Az 1930 óta nyomom követhető folyamat a 2002-es népszámlálás időpontjára sem szakadt meg, így a magyar anyanyelvi többséggel rendelkező térség lényegében csak az 1941-es magyar nyelvhatártól nyugatra elhelyezkedő területet

fedti le (a bányavárosokat – utolsóként Felsőbányát is – leszámítva). Az anyanyelvi és a nemzetiségi többséggel jellemezhető területek – meglehetősen éles – határa kijelöli a tömb és a szórvány határát. Ugyanakkor ez a vonal nem tekinthető nyelvhatárnak, hiszen mögötte számottevő román többségű területek találhatók, e választóvonal inkább egyfajta „identitáshatár”. Ez azt jelenti, hogy a régi magyar nyelvhatár identitáshatárrá alakult, mely a kisebbségi mentalitást, törekvéseket, nyelvhasználatot, demográfiai jellemzőket határozza meg. Általában a vonaltól nyugatra erősebb magyar identitású közösségek élnek, a vonaltól keletre a szórványosodás jellemző (33. térkép).

A románok esetében az anyanyelvi többségű területük határa jelentősen nyugatra mozdult, körükben ANH értéke tovább emelkedett (101,5). Mindez 3 fő okra vezethető vissza: fontos szerepet játszik egyrészt a román lakosság beköltözésére a határ menti zónába, másrészt a kisebbségek asszimilációja, harmadrészt a román anyanyelvű cigányság beköltözése, gyarapodása. Ezen okokból kifolyólag 2002-ben Szatmár romániai oldalán már csak Nagykároly környékén, valamint Szatmárnémetitől északra és keletre vannak olyan nagyobb, összefüggő területek, ahol nemzetiségi többség jellemzi a románokat. Tehát a Kőszegremete–Szamosdara–Szamosdob–Óvári vonaltól északra fekvő térség, a Domahida–Gencs–Ponyváspuszta háromszög; illetve Hirip és szomszédsága számítanak a románság szempontjából „szórványnak”.

Az anyanyelv–nemzetiség viszonylat elemzése mindazonáltal hasonló képet ad, mint a szomszédságelemzés, csak itt az „identitáshatárok” közti terület kisebb, mint a szomszédságelemzésnél a két nyelvhatár közti terület. Ez elsősorban a két nagy nemzetiség között meglepően, lényegében „puffer-”, azaz tompító szerepet játszó kis nemzetiségeknek köszönhető. Ezek közül inkább a magyarokhoz kötődnek a svábok, míg inkább a románokhoz az egyre gyarapodó lélekszámú ukránok. Mindkét nemzetiséghez kapcsolódik a dinamikus növekvő cigányság, vizsgálatuk újabb adalék lehet a magyar–román nyelvhatár, kontaktzóna pontosabb meghatározásához.

A két nagy nemzetiség elhatárolásához, egyben a cigányság viszonyainak pontosabb megismeréséhez egy újabb eszköz a romák anyanyelvi besorolása. A legutóbbi népszámlálás alapján a történeti Szatmár területén a magyar anyanyelvű cigányság elterjedésének határa nagyban megfeleltethető az 1941-es magyar nyelvhatárnak. Ez azért nem olyan meglepő, mert a cigányok mindig környezetük nyelvét veszik át, tehát ebből az adatból az tűnik ki, hogy 100–150 évvel ezelőtt is hasonló volt a nyelvhatár. A korábbi magyar nyelvterületen élő román anyanyelvű cigányok vagy homogén román falvakban élnek, vagy később vándoroltak be. Cigány anyanyelvűek leginkább multietnikus területeken maradtak meg, közülük a legjelentősebb csoportok Szatmárnémeti környékén, a Kővár-vidék északi részén, valamint a Nyírség keleti peremén élnek.

Összességében az anyanyelv–nemzetiség vizsgálatok legfontosabb hozzáadéka a magyar tömb- és szórványterületek elkülönítése, egyfajta identitáshatár meg húzása. A módszer kiválóan érzékelteti az elmúlt 80 évben végbement

folyamatokat, és a történeti dinamika felvázolásával alkalmas lehet a trendek érzékeltetésére.

III.2.2. A választási eredmények hasznosíthatósága

Az anyanyelvi és nemzetiségi statisztikák összehasonlítása révén, mint láttuk, sikerült felvázolni a tömb és a szórvány határát. A módszer azonban inkább csak mezo- és makroszinten alkalmazható hatékonyan. A következőkben a választási eredményekkel próbáljuk tovább tagolni a teret. Erre a magyar lakosság esetében van lehetőségünk, hiszen Romániában etnikai alapon szerveződő, országos, számottevő párttal csak ők rendelkeznek. A módszer elméleti kiindulása az, hogy az RMDSZ választási eredményeire úgy tekinthetünk, mint a magyar etnikai identitás közvetlen megnyilvánulására, azaz az örökölt nemzetiséggel/anyanyelvvel szemben ez egy aktív azonosságtudatot feltételez. Természetesen az RMDSZ szavazóbázisában nyilván előfordulnak a magyarsághoz nem, vagy kevésbé kötődő személyek, de részesedésük minden bizonnyal elhanyagolható. A választási eredmények hasznosíthatóságát befolyásolja a választási részvétel is, de mindez szintén nem torzítja túlzott mértékben a végeredményt.

A választási eredmények vizsgálata önmagában nem kecsegtet sok új információval, ahol sok az RMDSZ szavazó, ott sok a magyar lakos. Ellenben ha nem önmagában, hanem az anyanyelvi, illetve nemzetiségi statisztikákkal összevetve elemezzük, választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy regionálisan van-e különbség a magyar lakosság etnikai identitásában, és hogy ezen identitáskülönbség milyen folyamatokat vetít(het) előre. Összességében az RMDSZ 2000-es és 2004-es választási eredményei, a magyar anyanyelvűek száma és a magyar nemzetiségűek száma alapján (ezeket összevetve, egymáshoz való viszonyukat vizsgálva) megpróbáltuk csoportosítani a magyarlakta településeket, hogy megállapíthassuk a magyarsághoz való kötődésük erősségét, és hogy lehatároljuk azokat a térségeket, ahol a közeljövőben az etnikai folyamatok a magyarságra nézve kedvezőtlenül alakulhatnak.¹⁶⁵

Az RMDSZ legutóbbi (2000, 2004) választási eredményeit (vár)megyei szinten vizsgálva megállapíthatjuk, hogy elmarad a magyarok arányától. A 2000. évi választásokon az RMDSZ 25,3%-ot ért el, ami a magyar anyanyelvűek arányánál 2,5, a magyar nemzetiségűek részesedésénél 0,4 százalékponttal kevesebb. Négy évvel később – az RMDSZ 24,9%-os, tehát romló eredménye mellett – a különbségek 3,1, illetve 1,1 százalékpontra nőttek. Érdekes módon pont az etnikai magterületek azok, ahol sokszor akár 10 százalékpontnyi különbség van a választási és a népszámlálási eredmények között. Az egykori sváb falvakban az RMDSZ-re szavazók aránya jócskán meghaladja a magyar nemzetiséget vallók arányát és inkább a magyar anyanyelvűekéhez áll közelebb. Ebből arra következtethetünk, hogy

¹⁶⁵ A vizsgálat elméleti előzményeként ld. TÁTRAI P. (2007b. 311).

a német identitás rendszerváltás utáni fellángolásának inkább csak a külvilág (Németország) felé szóló gazdasági tartalmú üzenete volt, valódi német/sváb azonoságtudatról már nem beszélhetünk, a magyar irányultság a meghatározó.

Az identitáserősség területi különbségeit a közigazgatási alapszinten érdemes vizsgálni egyrészt mivel a választási adatokat ezen a szinten lehet leginkább hozzáigazítani a népszámlálási adatokhoz, másrészt mert így átlagosan megbízhatóbb eredményeket kapunk (34. térkép).

A nemzetiségi bevallást és a választási eredményeket összehasonlítva jól látható, hogy a magyar etnikai terület nagy részén az RMDSZ-re leadott voksok aránya elmarad a magyar nemzetiségűek arányától. Ez alól kivételt jelentenek a vármegye délnyugati csücskének németlakta térségei, ahol a választási eredmények inkább az anyanyelvi bevallás értékeihez közelítenek.¹⁶⁶ Hasonló a helyzet területünk északi részén, ahol a cigányok szavazatai miatt szintén meghaladja az RMDSZ-szavazók aránya a magyar nemzetiségűekét.¹⁶⁷ Érdekeség, hogy szórványban viszont igen sok helyen több a magyar szavazó, mint a népszámlálás szerint. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a pár főből álló szórványközösségekben a 18 év feletiek aránya magasabb, és ha elmennek szavazni, akkor az RMDSZ sokkal jobb arányt könyvelhet el, mint az a magyarok töredékaránya alapján várható lenne.

A vizsgált területen 5 olyan magyarlakta kommuna található (Mikola, Avasújváros, Vámfalu, Szopor, Szakállasfalva), ahol a választásokon mindkét időpontban (2000, 2004) jobb eredmény született, mint a magyar anyanyelvűek vagy nemzetiségűek aránya. Ezek egyedi esetek, legfőbb okuk a cigány anyanyelvű cigányok jelenléte, akik vélhetően gyarapították az RMDSZ-szavazók táborát (Mikola, Szakállasfalva), illetve a magyarság számára szórványhelyeztetű települések túlsúlya a kommunán belül (Avasújváros, Szakállasfalva, Szopor).¹⁶⁸

A népszámlálási–választási eltéréseknek nemcsak az iránya, hanem a nagysága is fontos. A magyarlakta térségekben a legutóbbi két parlamenti választáson az RMDSZ a nemzetiségi bevalláshoz hasonló eredményt ért el. Ez azt jelenti, hogy a magyar anyanyelvűek egy részének gyenge a magyar etnikai identitása. Ez nem elsősorban a magyar anyanyelvű sváb lakosságra vonatkozik, hanem a választásokon igen passzív cigányságra, valamint a nagyszámú magyar anyanyelvű román lakosra. A leggyengébb választási eredmények is éppen az általuk lakott területeken születtek, elsősorban a Szatmárnémeti–Nagykároly–Erdőd háromszögben, ahol az elrománosodás számottevő volt az elmúlt 60 évben. Azonban, mint ahogy arra korábban utaltam, még a magyar többségű területeken is jelentősen elmarad az RMDSZ-szavazók aránya a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek arányától.

A választási eredmények szemrevételezése alapján összességében megállapíthatjuk, hogy a szórványban arányaiban több magyar ment el szavazni, mint a

¹⁶⁶ Pl. Kaplony, Csanáros, Mezőfény, Szaniszló, Mezőpetri kommunák. Ugyanakkor az Erdőd környéki magyar anyanyelvű németek jóval kisebb arányban voksoltak az RMDSZ-re.

¹⁶⁷ Pl. Pusztadaróc, Mikola, Avasújváros kommunák

¹⁶⁸ Vámfalu esetében a magyarok egyszerűen csak nagyobb arányban mentek el szavazni, mint a románok.

tömbben. Ugyanakkor a vizsgált terület keleti felében (tehát szórványban) élő nagyobb magyar közösségek választási magatartása rapszodikus. A legutóbbi két választás alapján úgy tűnik, hogy az anyanyelvi/nemzetiségi adatok és a választási eredmények között a legnagyobb szakadék területünk délkeleti szegletében, Kismajtény, Királydaróc, Vetés, Krasznabéltek és Erdőd kommunákban tátong, ami az itt zajló asszimilációs folyamatokra hívja fel figyelmünket.

III.3. Szatmár etnikai térszerkezete és a térszerkezet változásai

Az eddig ismertetett módszerek egybevetésével, a meghúzott nyelvhatárok, térszerkezeti elemek egymásra vetítésével, összehasonlításával kirajzolódik a 20. század elejének, valamint napjaink térszerkezete a vizsgált területen.

A térszerkezetet közvetlenül befolyásolja a domborzat és a vízrajz, valamint gazdasági, közlekedési, településszerkezeti jellemzők. A vármegye területét 2 irányba tagoltuk: egy nyugat-északnyugat—kelet-délkelet irányú vonal jelzi a Szamos futását (mely egyben a fő közlekedési útvonal is a területen), a legnagyobb és legfontosabb városok közül hármat (Nagybánya, Szatmárnémeti, Mátészalka), valamint az össz-, a magyar- és a román népesség súlypontjait. E térszerkezeti vonal az elmúlt évszázad(ok)ban állandó volt.

E fő tengelyt harmadolja két északkelet—délnyugati egyenes. A két egyenes közül a nyugatabbi jelzi az országhatárt és a román nyelvhatárt; 1910-hez viszonyítva – amikor még országhatárt nem jelölhetett – elmozdulása jelentős, ugyanakkor a közeljövőben módosulása nem várható. A keletbeli térszerkezeti vonal a síkság peremét és a magyar nyelv- és identitáshatárt mutatja (35. térkép). Ez a határ a múltban igen jelentős volt, napjainkig csak keveset változott,¹⁶⁹ de két ponton is várható nyugatabbra tolódása. A két vonal között elhelyezkedő térség a vegyes zóna, amely lényegében puffer térelem a magyar és a román magterületek közt. Ez a terület rendkívül kevert lakossággal jellemezhető, ahol az egyéb nemzetiségek (cigányok, németek, ruszinok/ukránok) aránya jelentősen meghaladja szatmári átlagukét.

A mezoszintű etnikai térstruktúrát vizsgálva elméletileg bebizonyosodott, hogy a két nagy nemzetiség etnikai magterülete homogenizálódik (a másik szórványainak rovására), azonban a cigány népesség növekvő jelenléte hárompólusú rendszer kialakulásához vezet, gyakorlatilag a magterületek újra többnemzetiségűvé válnak. A cigányság „rejtőzködő etnikumként” viselkedése miatt (KEMÉNYFI R. 2004. 204) azonban ennek mértéke még csak becsülhető. A két nagy nemzetiség között elhelyezkedő pufferezóna, bár valamelyest elrománosodott és némileg nyugatra tolódott, mégsem szűnt meg, és ez a közeljövőben sem várható.

¹⁶⁹ A síkság és dombság/hegység peremén futó térszerkezeti vonal egybeesik a nyelvtudás alapján felállított magyar nyelvhatárral (1910, 1941), a magyar anyanyelvi többségű területek határával (1966, 1992, 2002), a szomszédságelemzés alapján felállított magyar nyelvhatárral (1910, 2002), valamint a magyar anyanyelvű cigány lakosság elterjedésének keleti határával.

A napjainkra kirajzolódott térszerkezet azonban gyorsan formálódhat, változhat. Az elmúlt 60 év folyamatai alapján valószínűsíthető, hogy a román térnyerés számottevő lesz a vármegye középső részén, melynek feltételezett irányát az ábrán nyilak jelölik. Vélelmezhető, hogy a változások nyomán Szatmár magyarsága a térben teljesen kettészakad, mégpedig ott, ahol a román etnikai terület már most is a határig ér, azaz Csengerbagos térségében. A jelenlegi tendenciák mellett a nyelvhatár mögött a Bányavidék magyarságára további csökkenés vár, mindössze a Kővárvidék három magyar többségű falva, illetve ha etnikai utánpótlásuk nem szakad meg, akkor Nagybánya és Felsőbánya magyar közösségei maradhatnak fenn, esetleg gyarapodhatnak. Ugyanakkor a periférikus, határ menti térségekben a cigányság további gyarapodása várható, mely akár egy összefüggő cigány etnikai terület kialakulásához is vezethet. Ez elsősorban a magyarok pozícióit veszélyezteti, de a Kővárvidéken egyértelműen a románok rovasára fog bekövetkezni. Románia gazdasági helyzetének javulásával párhuzamosan csökkenhet az el- és kivándorlás, és mivel magyar–román viszonylatban demográfiai mutatóikat tekintve e térségben nincs szignifikáns különbség, így várhatóan a jelenlegi etnikai arányok a mértékadók a közeli jövőt tekintve, némi román térnyeréssel.

IV. TELEPÜLÉSI SZINTŰ ETNIKAI TÉRSTRUKTÚRA

A települési kutatások 2004 augusztusa és 2006 novembere között zajlottak. Ezen időszakban kellett kiépíteni azokat a kapcsolatokat, amelyek segítségével három közigazgatási egységre eső vizsgált területem mindegyikében tudtam kutatni. E két év alatt 12 faluban folytattam vizsgálatokat, ezen túlmenően pedig a térség vegyes etnikumú városairól is igyekeztem adatokat szerezni. Így a kutatás összesen 18 szatmári település belső etnikai szerkezetét próbálta feltárni, falvak és városok esetében természetesen eltérő módszerrel. A kutatás elsősorban a jelenlegi etnikai térszerkezet, és a jelenlegi állapotok feltárására törekedett, így az egyes helyszíneken eltérő mennyiségű és minőségű információhoz sikerült hozzájutni a települések etnikus történetéből.

IV.1. A vizsgált települések kiválasztása

Amikor a vizsgálati pontokat kiválasztottam, még nem álltak rendelkezésre a 2002-es romániai népszámlálás településsoros eredményei, így az alapot az 1992-es census képezte. A helységek kiválasztásában 5 szempont érvényesült.

- *Etnikai összetétel.* A településeknek minden esetben vegyes etnikumúnak kellett lennie, azaz egyik nemzetiség aránya sem haladhatta meg a 90%-ot. Fontos szempont volt, hogy Szatmár multietnikus jellegénél fogva a falvakra is többféle nemzetiség együttese legyen jellemző. Ez alapján 5 település magyar–román, 3 település magyar–román–cigány, 2 település magyar–román–német–cigány, 2 település magyar–cigány, 1 pedig magyar–román–ukrán etnikai arculatú volt.
- *Földrajzi elhelyezkedés.* A vizsgált terület egészét próbáltam lefedni a kiválasztott településekkel. Fontos volt, hogy ne egy helyre koncentrálódjanak, hanem nagyjából arányos legyen az eloszlásuk. A legtöbb település természetesen a nyelvhatárzónából, a mai romániai Szatmár megye területéről került a kutatásba (9 db). Máramaros megyéből 2, Magyarországról szintén 2 települést mértem fel. Igyekeztem a nagyvárosok közelében elhelyezkedő falvakat is bevonni a vizsgálatba, hogy az esetleges szuburbanizációs folyamatokról is képet kapjak.
- *Településnagyság.* A vizsgálati módszer miatt fontos volt, hogy lehetőleg a település nagysága ne haladja meg az 1500 főt. A 13 faluból a legutóbbi népszámlálás szerint 4-ben a lakosság száma nem haladta meg az 500 főt, 500–1000 fő között volt 4, 1000–1500 fő között szintén 4 és 1500 fölött 1.
- *Etnikai történet.* Rendkívül eltérő az egyes települések etnikai története. Az egymást követő népszámlálások néha meglehetősen furcsa, egymásnak látszólag ellentmondásos adatokat adtak. Ilyen települések voltak pl. Pete és Domahida, ahol a görög katolikus lakosság etnikai öntudatának ingadozása jelentett érdekességet. Szintén különlegességet jelentett az 1970-es árvíz

után szinte újratelepülő, új etnikai struktúrákat teremtő Kakszentmárton vizsgálata.

- *Közigazgatási helyzet.* Fontos különbség a falvak esetében, hogy az adott alsószintű közigazgatási egységben (kommunában) központi vagy egyéb szerepkörük van. A vizsgált települések közül 2 csak a 20. század folyamán önállósodott.

Az elméleti kiválasztás mellett aztán a gyakorlat döntötte el sokszor, hogy melyik településen lehet egyáltalán kutatni: tehát van-e kapcsolat oda, van-e potenciális adatközlő, segítőkészek-e, rendelkezésre áll-e a településről térkép, stb.

IV.2. A vizsgált falvak

IV.2.1. Mezőterem

Mezőterem a vármegye délnyugati részén fekvő sváb falu, mindössze hét km-re fekszik a korábbi vármegyeszékhelytől, Nagykárolytól. A falu a középkor folyamán magyar többségű volt, majd a török háborúk idején (a 17. századtól) románok érkeztek, s a település etnikailag vegyessé vált. A 18. század közepétől a református magyarok lassan átköltöztek Csomaközre, Gencsre és Érmihályfálvára (SÍPOS F. 1998. 36), így 1779-re a románok maradtak a falu egyedüli lakosai. Az első sváb családok 1810-ben érkeztek a faluba (VONHÁZ I. 1931. 170). Ekkor a görög katolikus románok még nagy többségben voltak velük szemben. A sematizmusok szerint a római katolikus népesség száma 1810-től kezdve dinamikusan nőtt, ellenben a görög katolikus lakosság lélekszámában törés állt be 1840 és 1851 között (983 főről 342 főre – SÍPOS F. 1998. 7). Az okokat a források nem közlik, így csak feltételezhető, hogy az 1848–49-es szabadságharccal van összefüggésben a hirtelen visszaesés. Mezőterem a 19. század közepétől a századfordulóig sváb többségű településként említhető, azonban a 19. század második felétől jelentkező asszimilációs folyamatok, illetve a református magyar lakosság lassú betelepődése nyomán magyar többségű faluvá vált (*13. táblázat*).

Az 1. világháborút követő (kényszer)migrációs hullámok, valamint az 1920-as években felerősödő kivándorlás visszavetette a település (azon belül pedig elsősorban a magyarok és a svábok) lélekszámát. Helyükre 1926–34 között 34 román család (108 fő) érkezett elsősorban Dióshalomról és Bajfaluból, azaz Felsőbánya környékéről (SÍPOS F. 1998. 8–12). A lakosság legnagyobb része ekkor ismét svábnak/németnek vallotta magát. A külső helyzet ismételt változásával (2. bécsi döntés) a két világháború közt érkezett románok többsége elmenekült, így 1941-ben a helyiek túlnyomó részét újfent magyarként írták össze.

A 2. világháború végnapjai súlyosan érintették a település német származású (magyar és sváb) lakosait: 1945 januárjában 299 főt deportáltak a Szovjetunióba, közülük 58 belehalt a megpróbáltatásokba (BOROS E. 2005. 209–213). Az 1950-es

évektől folyamatosan csökkent a település népessége, mely főként a kisemmizett svábok városba áramlásának volt köszönhető. A rendszerváltáskor itt is fellángolt a gazdasági indíttatású sváb identitástudat, mely jelentős kivándorlást eredményezett a 90-es években. Napjainkban a lakosság többsége ismét magyarnak számít mind anyanyelvi, mind nemzetiségi kritérium szerint.

13. táblázat: Mezőterem etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Ukrán	Egyéb
1500		m					
1715		m-r					
1785	919		r				
1838	1413		r				
1851	973			sv			
1880a	1662	7,6	37,1	53,1	..	0,0	2,2
1890a	1838	9,2	31,3	58,2	..	0,1	1,3
1900a	2048	42,9	16,8	40,1	..	0,1	0,1
1910a	2339	83,5	15,5	0,5	..	0,0	0,5
1920n	2129	0,0	36,3	63,7	0,0
1930a	2135	8,9	29,9	58,7	2,5	0,0	0,0
1930n	2135	2,3	30,0	64,6	3,0	0,0	0,0
1941a	2115	77,8	15,3	7,0	0,0	0,0	0,0
1941n	2115	86,9	11,2	2,0	0,0	0,0	0,0
1966a	2237	75,8	24,2	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	2237	75,7	24,2	0,0	0,0	0,0	0,0
1977n	2058	59,4	22,7	12,2	5,6	0,0	0,0
1992n	1706	16,5	25,4	48,7	9,3	0,0	0,0
2002a	1615	64,6	29,2	5,9	0,0	0,2	0,0
2002n	1615	41,6	29,2	20,6	8,4	0,2	0,0
2004s	1520	12,2	27,0	38,6	21,1	0,4	0,7
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG	PRSD+AURr	UUR	
2004kh	704	52,6		7,5	0,9	0,3	

Jelmagyarázat: *a*=anyanyelv; *n*=nemzetiség; *m*=magyar, *r*=román, *sv*=sváb többség; *s*=saját felmérés; *kh*=képviselőházi választások eredménye. 1715-ben az összeírt nevek minősítése (egyéb=etnikailag bizonytalan név). A 2004-es parlamenti választások eredményeinél az etnikailag releváns pártok eredményeit emeltem ki: *RMDSZ*=Romániai Magyar Demokrata Szövetség; *FDG*=Forumul Democrat al Germanilor din România; *AURr*=Alianța Pentru Unitatea Rromilor; *PRSD*=Partida Rromilor Social Democrați din România; *UUR*=Uniunea Ucrainenilor din România. – Források: 1500, 1715, 1785: ld. 3–5. térkép; 1851: SÍPOS F. (1998); 1838: FÉNYES E. (1838–39); 1880–2002: ld. 2. táblázat

Az egyes nemzetiségek etnikai identitásáról a népszámlálásokból és a választási magatartásból meríthetünk információkat. A falu leginkább egyértelmű, legerősebb identitásával az ortodox románok rendelkeznek, számuk a népszámlálások szerint stabil. A sváb lakosság erős magyar kötődéssel is rendelkezik, mely nemcsak kulturális (nyelvi) szinten érvényesül, hiszen a parlamenti választásokon is sok sváb az RMDSZ-re szavaz. Ezzel együtt etnikai identitásuk kettős: egyszerre

magyar és sváb. A legutóbbi helyhatósági választáson a német párt, az FDG kapta a legtöbb szavazatot, választási együttműködésük az RMDSZ-szel folyamatos. A leggyengébb etnikai identitással a cigányság rendelkezik. A legutóbbi népszámláláson mindössze 42%-uk vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Választási aktivitásuk igen alacsony, a cigány pártokra (PRSD, AURr) csak hatan szavaztak.

A helyszíni felméréseket 2004 augusztusában végeztem, adatközlőm az önkormányzat egyik román alkalmazottja volt. A vizsgálat¹⁷⁰ alapján a tényleges népesség mintegy száz fővel volt kevesebb, mint a két évvel korábbi népszámlálás szerint. Sok lakos külföldön próbál boldogulni,¹⁷¹ őket nem tekintettük állandó lakosnak. A felmérés időpontjában a helyi lakosság több mint fele nyugdíjas volt, jelentős részük azonban rokkantnyugdíjas vagy karkedvezményel ment nyugdíjba. A falu foglalkoztatott lakosainak túlnyomó többsége a mezőgazdaságban dolgozik. A cigány lakosság inkább csak idény- vagy feketemunkát végez. Bár a mezőgazdaságot 1990 után Romániában is „szétverték”, a Nagykároly környéki sváb falvak helyzete viszonylag jó maradt, mivel ők társulásokat hoztak létre.

A felmérés etnikai–felekezeti eredményei kétféleképpen értelmezhetők. A felekezeti adatok nagyon közel állnak a 2002-es censusban rögzített arányokhoz, ugyanakkor az etnikai adatok jelentősen eltérnek. A különbség a római katolikus lakosságon belül keresendő. Adatközlőm számára a legnagyobb problémát a sváb és magyar lakosság elkülönítése jelentette. A faluban a magyar nyelv dominál, a német identitású népesség nagy része is ezen a nyelven beszél, így tehát a nyelv nem alkalmas a két közösség elkülönítésére. Ráadásul aligha beszélhetünk két külön közösségről, hiszen a római katolikusok többsége (a cigányokat leszámítva) német származású, német (esetleg magyarosított) nevű. Így román adatközlőm németnek/svábnak minősített majdnem minden olyan német származású személyt, akik tudtak németül,¹⁷² a népszámláláson németnek vallották magukat, német iskolába jártak, illetve csak azokat minősítette magyarnak, akik már semmilyen formában nem kötődtek német gyökereikhez. Ennek köszönhetően a németek száma messze meghaladta a népszámlálásban rögzített értéket.

A másik jelentős eltérést a cigányság okozza. A cigányok minősítésének módszerét korábban már említettük (ld. I.3.2. fejezet), adatközlőm itt is az említett elvek (antropológiai jelleg, életmód, leszármazás) szerint minősített. Vizsgálataim szerint a cigányok száma Mezőteremben jócskán meghaladta a népszámlálási adatokét.

A falu felekezeti megoszlása meglehetősen stabil: a lakosság mintegy ⅔-a római katolikus, közel 30%-a ortodox, a maradék pedig református, görög katolikus és baptista. A helyben szórványnak számító egyházak híveire jellemző, hogy sokszor nem is tudják róluk, hogy nem ortodoxok/római katolikusok. Az ortodoxok és a görög katolikusok között a határ elmosódott, a reformátusok egy részét pedig

¹⁷⁰ A felmérésben vizsgált kérdéskörök ismertetését ld. az I.3.2. fejezetben.

¹⁷¹ A magyarok és a svábok főként Németországban és Magyarországon, míg a románok elsősorban Olaszországban és Spanyolországban.

¹⁷² Bár a németnek minősítettek mindössze 72%-a tudott németül, míg 99,5%-a tudott magyarul.

román adatközlőm valószínűleg római katolikusnak gondolta. A népszámláláshoz képest van még egy különbség: ez a baptisták növekvő létszáma, akik mind a cigányság soraiból kerülnek ki (14. táblázat).

14. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Mezőteremben 2004-ben

		Etnikum						Összesen
		román	magyar	német	cigány	ukrán	egyéb	
Összesen		410	186	587	321	6	10	1520
Nyelvismeret	román	410	181	547	291	6	10	1445
	magyar	262	186	584	320	1	7	1360
	német	5	12	420				437
	cigány				4			4
	ukrán	3				6	2	11
Iskolaválasztás	román	57		4			1	62
	magyar		23	61	50			134
	német			5				5
Vallás	ortodox	398	3	3	6	6	3	419
	római katolikus	5	171	584	290		7	1057
	református		11					11
	baptista				24			24
	görög katolikus	3						3
	bizonytalan	4	1		1			6
Vegyes házasságok száma		22	15	16	3	2	2	30
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,4	8,1	2,7	0,9	33,3	20,0	2,0
Átlagos háztartásnagyság*		3,1	2,8	2,7	6,2	2,0		3,2

Jelmagyarázat: *=a nemzetiségek homogén háztartásainál (fő/háztartás)

A falu domináns nyelve még ma is a magyar, és igaz ez annak ellenére, hogy sok beköltöző román lakos nem tanult meg magyarul.¹⁷³ Ezzel szemben a román nyelv tanulása mindenkinek kötelező, így ismerete nagyobb arányú, mint a magyaré. A román nyelvismeret minősége viszont sokszor nagyon gyenge, főképp az idősebb sváb lakosok és a cigányok esetében. Előbbiek az utcán még németül beszélnek egymással. A cigány nyelv ismerete – ahogy az egész régióban, itt is – minimális. A lakosok 95,1%-a tud románul, 89,5%-a magyarul, németül már csak 28,8%. Azok száma, akik anyanyelvükön kívül nem beszélnek más nyelvet legmagasabb a románok körében (35,4%-uk, 145 fő egynyelvű). Csak a magyar nyelvet ismeri 43 fő, közülük 29-en cigányok.

¹⁷³ Adatközlőm szerint a románok egy része nyugdíjasként jött a faluba.

A nyelvhasználat igazodik a 2002-es anyanyelvi megoszláshoz: a lakosság 65,6%-a döntően magyarul beszél, 26%-uk döntően románul, mindössze 0,4% használja elsődlegesen a német nyelvet, míg 8% tartozik a vegyes nyelvhasználatúak közé.

A fentiekén kívül fontos vizsgálati egység volt az iskolaválasztási szokások felmérése. Mezőteremben jelenleg magyar és román szekció van a helyi óvodában és iskolában (1–8. osztály), német szekció Nagykárolyban működik. 1–4. osztályos német iskola 1971-ben 2 hónapig működött a településen (HAULER, E. 1987. 81). A helyi iskolába járnak a kommuna másik két településének (Portelek és Vezend) 5–8. osztályos tanulói is,¹⁷⁴ közülük sokan megtanulnak ott magyarul, ellenben a magyarok nem tanulnak meg (jól) románul.

Az iskolaválasztás nagyjából igazodik a faluban uralkodó nyelvi viszonyokhoz. Az iskolások 66,7%-a a magyar szekcióba jár (így az összes magyar és roma gyerek, valamint a németek nagy része),¹⁷⁵ 30,8%-a pedig a román szekciót látogatja. A diákok elenyésző része (2,5%) jár Nagykárolyba, német nyelvű képzésre. A jövő demográfiai folyamatait tekintve érdekes az iskoláskorúak etnikai megoszlása: eszerint a fiatalok közt jóval nagyobb a részesedése a cigányoknak (24,9%), mint az összlakosságon belül, valamelyest felülreprezentáltak a románok (28,4%), míg a magyarok (11,4%) és a németek (34,8%) aránya visszaesést mutat.

Az interetnikus viszonyok alakulásához érdekes a vegyes házasságok számának vizsgálata. A faluban mindössze 30 etnikailag vegyes házasság volt 2004-ben, ami viszonylag alacsony szám (100 lakosra csak 2 vegyes házasság jut). Az így házasodó felek között felülreprezentáltak a magyarok és a románok (8,1/5,4 házasság jut 100 magyarra/románra), illetve a kisebb nemzetiségek (ukránok és oroszok). A vegyes felekezetű házasságok száma jóval alacsonyabb (12), ami jelzi a vallás napjainkig meghatározó szerepét a faluban.

A jövő demográfiai helyzetéhez még egy adalék az egy háztartásra jutó lakosok száma. Minél magasabb ez a szám, annál fiatalosabb a háztartás (etnikai csoport) korszerkezete. Természetesen egyéb (főleg gazdasági) mutatók is befolyásolják az értéket. A faluban a sok idős lakos miatt meglehetősen kevés 3,2 fő lakik egy háztartásban. Nemzetiség szerinti bontásban a cigányoknál tapasztalható a legmagasabb érték, ami a duplája a többi nemzetiség értékének. E mutató alapján a leginkább előregedő népcsoport a sváb és a magyar.

Mezőterem etnikai térszerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy nincs teljes elkülönülés a nemzetiségek között, magyarok, románok, németek, ukránok vegyesen élnek. A cigányság elkülönülése/elkülönítése viszont szemmel látható (36. térkép). A roma lakosság a település négy pontján, a falu peremén tömörül. Az igazi cigánytelep a vasútállomás felé vezető úton található, sokan innen költöztek át a patakon túli területekre.

¹⁷⁴ Romániában a falusi kisiskolák általában 1–4. osztályosak, az 5–8. osztály a kommunaközpontban van.

¹⁷⁵ A csökkenő gyerekszám miatt azonban 2004 és 2006 között a magyar iskolába járó diákok száma 134-ről 105-re csökkent (MÁRTON J. 2007. 366).

A többi etnikai csoport között, bár igazi elkülönülés nem figyelhető meg, néhány szabályszerűség tapasztalható. A település legrégebb beépítésű, központi részét inkább svábok és magyarok lakják. Homogén román háztartások sorakoznak a nagykarolyi és a gencsi kivezető úton, valamint az ún. Kolonista utcában, amelyet a két világháború között népesítettek be román kolonisták. A románok (és a magyarok) felülreprezentáltak a falu központjában található tömbházakban is. Egyéb, szimbolikus elkülönülés nem figyelhető meg, azaz nem jellemző a saját templom körül létrejövő sváb/magyar vagy román tömörülés.

Összességében Mezőterem egy – a kivándorlás miatt – enyhén fogyó népességű település, ahol felmérésem szerint az etnikai arányok stabilnak mutatkoznak, a közeljövőben sem várható nagyobb arányeltolódás. Ez alól kivétel a magyar–német viszony, köztük a határ igen elmosódott, elkülönítésük gyakorlatilag lehetetlen. Hozzájárul ehhez identitásuk változása, hiszen nagy részük vallotta már magát németnek (főleg 1992-ben) és magyarnak is. A faluban a cigány lakosság gyarapodása feltűnő, de nem robbanásszerű.

IV.2.2. Gombáspusztá

Gombáspusztá az egykori vármegye központi részén, a Szatmárnémeti—Nagybánya főútvonal mentén hosszan elnyúló útifalu. Mindössze 1956 óta önálló település, előtte Batiz része volt. Jelenleg a 2004-ben Batiztól különvált Egri kommunához tartozik.¹⁷⁶

A falu vélhetőleg a 19. század második felében a Gombás-erdő peremén elhelyezkedő tanyák besűrűsödésével jött létre. A 20. század elején még csak Batiz külterületi lakott helye volt, így etnikai története az 1950-es évekig nem különíthető el Batizétól. Az 1910-es népszámlálás külterületi adataiból megtudjuk, hogy népessége teljes egészében magyar, azonban vallási összetétele (58% görög katolikus) arra enged következtetni, hogy anyatelepüléséhez és Batizvasvárihoz hasonlóan itt is jelentős számú, a 19. század végén elmagyarosodott román népesség élt. Az 1. világháború után telepítések növelték népességszámát (VARGA E. Á. 1999. 542), 1936-ban épült első – katolikus – temploma is. Az ukrán telepesek nagyobb számban a 2. világháború után érkeztek Máramarosból. A település önállóvá válása óta a magyarok száma csökken, míg a románoké nő, az ukránok lélekszáma a kezdeti gyarapodás után jelentősen visszaesett az elmúlt 30 évben. Napjainkban e három népcsoport játszik jelentős szerepet a település életében (*15. táblázat*).

A lakosságnak két fő megélhetési forrása van: a gyümölcsstermesztés (a friss árut Szatmárnémetibe viszik eladni), illetve a napi ingázás a megyeszékhelyre. A település életében kulcsfontosságú szerepe van a falut átszelő nemzetközi főútnak. Megkönnyíti a közlekedést, a munkába járást, és az útnak köszönhetően sok

¹⁷⁶ Mivel magyar fennhatóság alatt nem volt önálló, ezért neve több formában használatos (pl. Gombástanya, Batizgombás). A dolgozatban azon a néven szerepel, mely 2004 óta a kényelvű településtáblán látható.

batizi, valamint szatmárnémeti lakosnak van itt hétvégi háza. Ugyanakkor az óriási forgalom terhelést jelent a község számára (balesetek, zajterhelés, stb.).

15. táblázat: Gombáspusztai etnikai összetétele az elmúlt száz évben

Év	Összesen	Magyar	Román	Cigány	Ukrán	Egyéb
1910a	287	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1941	461
1966a	606	58,4	18,5	10,7	12,4	0,0
1966n	606	54,6	22,3	10,7	12,4	0,0
1977n	556	43,0	40,1	0,0	16,9	0,0
1992n	497	54,3	29,2	0,0	16,5	0,0
2002a	523	50,9	38,6	0,0	10,5	0,0
2002n	523	48,2	39,4	0,0	12,4	0,0
2005s	526	54,6	27,2	0,4	17,1	0,8
	Érvényes szavazat	RMDSZ		PRSD+AURr	UUR	
2004kh	203	37,9		0,0	4,9	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot

A helyszíni felmérést 2005 szeptemberében végeztem, adatközlőm a magyar polgármester volt. A vizsgálat eredménye szerint a magyarság abszolút többséget képez a településen belül, és az ukránok súlya is nagyobb, mint a népszámlálás szerint. Az eredmény első látásra erősen eltér a népszámlálásától, ámde figyelembe kell venni, hogy a kettős kötődésű lakosság már 2002-ben is a lakosság 5%-át tette ki,¹⁷⁷ és ez az érték csak a minimális számuk. Az pedig már kevésbé meglepő, hogy magyar adatközlőm a többes kötődésűeket a magyarokhoz, illetve az ukránokhoz sorolta.

A többes kötődésű (magyar–román) lakosság nagy aránya a múltban gyökerezik. A 19–20. század fordulójára nyelvileg elmagyarosodott görög katolikus népesség (pl. Domahida, Vetés, Pete, Batiz) identitása többrétegű. Felekezeti (görög katolikus) identitásuk sokszor erősebb, mint a származásuk folytán bizonytalan/kettős etnikai kötődésük,¹⁷⁸ bár 1948, a görög katolikus egyház romániai felszámolása után vallási azonosságtudatuk is megingott. Jelenleg a romániai görög katolikus népesség vallási identitása a 18. századi képlékeny állapottal mutat rokonságot. Az 1990-es legitimáció óta sem szilárdult még meg teljesen az ortodoxia és a

¹⁷⁷ Azokat tekintem többes kötődésűnek, akik 2002-ben eltérő anyanyelvet és nemzetiséget vallottak be.

¹⁷⁸ „Az 1989 előtti utolsó népszámláláson Szatmárnémetiben megesezt példa: A népszámlálást végző megkérdezi, milyen nyelven beszél a következő ház lakója. Megtudja, magyarul. Így köszön, kérdezi az adatokat. Nemzetisége? – Görög katolikus. – Nem a vallását kérdezzük, ilyen rovat nincs a kérdőívben. (A kérdezett nem érti, és kitaróan görög katolikusnak vallja magát.) – Magyar vagy román? – Román. – A kérdező: Miért nem mondta? Románul folytatja a kérdést. – A kérdezett: Kérem, tessék magyarul mondani, mert én nem tudok románul. – Most mondta, hogy román. – Kérem, én batizi görög katolikus vagyok. – Nem a vallását kérdeztem, a nemzetiségét. – Tessék románul írni, nehogy baj legyen belőle.” BURA L. (2001a. 117.)

görög katolikus felekezet határa, sok hívő mindkét helyre jár, vallási önbesorolásuk bizonytalan. Magyarok és románok közti speciális csoportként mindig alkalmazkodnak az aktuális politikai helyzethez, így többségük mind Magyarországon, mind Romániában az államalkotó nemzetiséghez sorolta és sorolja magát. Gombáspusztán is már a század elején az összes görög katolikus magyarnak vallotta magát. Számottevő kettős kötődésű népeiséget mutatott ki az 1966-os népszámlálás is. E bilingvis lakosságot nyomon lehet követni a vallás alapján (görög katolikusok), bár egyházuk betiltása után egy részük ortodox, más részük római katolikus lett. Ezzel, illetve a vegyes házasságokkal magyarázható, hogy a felmérés szerint a román lakosság 17%-a római katolikus, míg a magyarokon belül is jelentős az ortodoxok aránya (5%). A magyar–román többes identitású népeiséget köztük, illetve a görög katolikus gyökerekkel rendelkező római katolikusok között kell keresni. Jelentős az ukrán–román kettős kötődésű lakosság is. Számukat az elmúlt 30 évben felerősödött asszimiláció befolyásolja leginkább, mely a románok számát gyarapította.

A népeiség felekezetek szerinti tagolódása részben eltér a legutóbbi census ezirányú eredményeitől. A római katolikusok felmérésem szerint többen vannak (2002: 39%, 2005: 47%), míg az ortodoxok (2002: 30,2%, 2005: 25,7%) és a görög katolikusok (2002: 9,2%, 2005: 4%) kevesebben. A reformátusok és a neoprotestánsok aránya lényegében azonos a két időpontban. Előbbiek kizárólag a magyarok, utóbbiak főleg az ukránok közül kerülnek ki.¹⁷⁹

Bár a magyarok többségben vannak a településen, a falu legismertebb, közlekedő nyelve a román. Magyarul a lakosság $\frac{3}{4}$ -e tud; a románok fele,¹⁸⁰ az ukránok harmada ismeri a nyelvet. Legkevésbé az új beköltözők beszélnek magyarul. Az ukrán nyelv megmaradt az ukrán közösségen belül használt nyelveknek (16. táblázat).

A nyelvhasználat igazodik az etnikai arányokhoz: a döntően magyarul beszélők száma a legmagasabb, a döntően az ukránt használóké a legalacsonyabb. Vegyes nyelvhasználat jellemezhető a falu lakosságának ötöde, ami a vizsgált települések közül az egyik legmagasabb érték.

A fiatalabb generációknál megfordul az etnikai arány, az iskoláskorúak 43,6% román, 38,3%-a magyar, 18,1%-a ukrán. Ez megfelel a legutóbbi népszámlálásokból kiolvasható trendnek. Az iskolaválasztás ennél jóval egységesebb, mivel hat tanulót leszámítva mindenki román iskolába járt az adatfelvétel időpontjában. Ennek legfőbb oka, hogy a településen csak 1–4. román osztály működik, a legközelebbi felső tagozatos magyar iskola a két kilométerre levő Egriben (és Szatmárnémetin) van (MÁRTON J. 2007. 350). Ráadásul a tömegközlekedés az ezredforduló körül megszűnt Szatmárnémeti felé, így azóta különbusszal viszik a – csökkenő számú – magyar diákokat.

¹⁷⁹ Egész Romániára igaz, hogy az ukrán lakosságon belül a neoprotestánsok (főleg a pünkösdisták) felülreprezentáltak.

¹⁸⁰ Majdnem minden második román egynyelvű a faluban. A magyarok közel 10%-a nem beszél egyéb nyelvet. Ugyanakkor az ukránok kivétel nélkül több nyelvet bírnak.

A többes identitás továbbvitelét biztosítja a viszonylag nagyszámú (28) vegyes házasság is (100 főre 5,3 vegyes házasság jut). A vegyes felekezetű házasságok száma valamivel kevesebb (25). A vegyes házasságokból kitűnik, hogy a falu interetnikus viszonyaiban a románoké a központi szerep, hiszen a vegyes házasságok majdnem mindegyikében az egyik fél román. Arányaiban a román és az ukrán lakosságra is igen sok vegyes házasság jut (100 főre 16,8, illetve 16,7).

16. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Gombápusztán 2005-ben

		Etnikum					Összesen
		román	magyar	cigány	ukrán	bizonytalan	
Összesen		143	287	2	90	4	526
Nyelvismeret	román	143	264		90	4	501
	magyar	70	287	2	31	4	394
	ukrán	7	1		90		98
Iskolaválasztás	román	41	30		17		88
	magyar		6				6
Vallás	ortodox	86	15		34		135
	római katolikus	24	220	2		1	247
	református		50				50
	görög katolikus	16	2			3	21
	pünkösdista	14			32		46
	adventista	3			19		22
	Jehova tanúi				5		5
Vegyes házasságok száma		24	16		15	1	28
100 főre jutó vegyes házasságok száma		16,8	5,6		16,7	25,0	5,3
Átlagos háztartásnagyság		3,7	3,5		4,1		3,7

Az eddigiekből elének tároló demográfiai trendet¹⁸¹ megerősíti az átlagos háztartásnagyságból leszűrhető tanulság. Ezek szerint a magyarok élnek a legkevesebben egy háztartásban, ami előregedésüket vetíti előre. Az ukránoknál előforduló magas érték nem feltétlenül csak gyarapodásukat, a magas gyermekszámot jelenti, lehet a kedvezőtlen gazdasági körülmények jele is.

Szintén a kisebbségek számára kedvezőtlen folyamatokat jeleznek a legutóbbi választási eredmények. Az RMDSZ messze elmaradva a magyarok arányától teljesített (38%), az ukrán párt (UUR) eredménye (5%) is gyenge ukrán etnikai öntudatról tudósít.

A településen etnikai szegregáció, lakóhelyi elkülönülés nem tapasztalható. Ebben szerepet játszhat a falu fiatal volta, hosszan elnyúló alakja, de az is, hogy az

¹⁸¹ Románok számára kedvező asszimilációs folyamat, vegyes házasságok viszonylag magas száma, növekvő román beköltözés, a diákok etnikai arányának megfordulása, helyi magyar nyelvű iskoláztatás hiánya.

egyres nemzetiségek közt nincs markáns foglalkozásbeli különbség, illetve az, hogy az ukránok sem egy hullámban telepedtek a helységbe. Ennek ellenére az ukrán lakosok relatív tömörülése figyelhető meg a pünkösdista templom környékén. Ehhez hasonlóan a faluban található olyan részek, ahol a magyar vagy a román lakosság nagyobb arányban van jelen, de ez semmiképpen nem jelent igazi térbeli elkülönülést (37. térkép).

Összességében a falu magyar többsége ellenére az arányok fokozatosan eltolódnak a románok javára. A magyar–román és ukrán–román kettős kötődésű népesség hosszútávon a románok számát gyarapítja, csakúgy, mint a betelepülők nagyobb része. Utóbbiak elsősorban az avasi románok közül kerülnek ki. Ennél kisebb volumenű az ukránok betelepülése Máramarosból. Adatközlőm szerint napjainkra (2008) a migrációs folyamatok és a nemzetiségek demográfiai mutatói közti különbségek miatt a település már román többségű.

IV.2.3. Pete

A rendkívül bonyolult szatmári etnikai viszonyok egyik mintapéldája a határ közvetlen szomszédságában található Pete. A középkori magyar település a 17–18. századi háborúk, járványok miatt fokozatosan elnéptelenedett, majd a 18. században a Károlyi család birtokába került, akik román lakosságot telepítettek be (VENDE A. 190., 139). A magyar környezetben fekvő faluban már a 19. század első felében megindult a magyarosodás, így FÉNYES ELEK (1838–39) már magyar–román településként említi a kizárólag görög katolikusok által lakott helységet. Ennek némileg ellentmondanak a későbbi népszámlálási adatok, tehát a nyelvi asszimiláció valószínűleg csak a század második felétől volt számottevő. A görög katolikusok aránya a településen a 20. századig 90% körül mozgott, 1900-ban a lakosság nagy többsége mégis már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A későbbiekben a népszámlálási adatokon érzékelhetők a változó hatalmi viszonyok: 1920-tól kezdődve jól látszik, hogy a lakosság magyar anyanyelvűnek és – román időszakban – román nemzetiségűnek vallotta magát.¹⁸² A Gombápusztánál már említett kettős identitás, mely a térség görög katolikusaira jellemző, napjainkig megmutatkozik a népszámlálások és saját felmérésem adataiban is, ráadásul Petén tömeges mértékben (17. táblázat). A kétpólusú etnikai szerkezet a magyar nyelvű cigányság megjelenésével hárompólusú lett: a legutóbbi census szerint már ők alkotják a legnagyobb etnikai csoportot. A 2002-es népszámlálás másik érdekessége, hogy 1941 óta először a magyar nemzeti-
ségűek többen vannak, mint a románok.

Petén a helyszíni felmérést 2005 szeptemberében végeztem, román adatközlő segítségével. Az etnikai minősítés eredménye magyar–román viszonylatban jelentősen eltért a népszámlálásétól. Ellenben a cigány közösség, már 2002-ben is

¹⁸² Ehhez a kettősséghez érdekes adalék, hogy 1941-ben a lakosság 99%-a tudott magyarul és csak 10%-a tudott románul.

szinte teljes egészében cigány nemzetiségűnek vallotta magát. Ennek fő oka, hogy adatközlőm a vallásra alapozta az etnikai besorolást,¹⁸³ így téve különbséget a falu magyarul beszélő lakosai között. Ez a gyakorlat nagyban megegyezik a hasonló adottságú településeken tapasztalttal: így pl. Domahidával (ld. később), akárcsak a Brassó megyei Ürmössel (rom. Ormeniș – utóbbit ld. BAKÓ B. 2002), a Hargita megyei Homoródalmással (OLÁH S. 1996) vagy egyes gyimesi településekkel (ILYÉS Z. 1999). Adatközlőm minősítése szerint Petén a lakosság többsége cigány (44,7%), majdnem ugyanennyien vannak a románok (41,8%), legkevésbéen (13,5%) pedig a magyarok.

17. táblázat: Pete etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Cigány	Egyéb
1500		m			
1715		m			
1785	202		r		
1838	224		r		
1880a	229	17,9	78,2	..	3,9
1890a	274	31,0	68,6	..	0,4
1900a	353	82,2	17,8	..	0,0
1910a	348	96,8	3,2	..	0,0
1920n	309	13,9	84,1	..	1,9
1930a	350	72,3	27,7	0,0	0,0
1930n	350	9,4	81,4	1,7	7,4
1941a	350	98,3	1,4	0,0	0,3
1941n	350	98,3	1,4	0,3	0,0
1966a	340	86,2	13,8	0,0	0,0
1966n	340	37,6	62,4	0,0	0,0
1977n	388	20,6	79,4	0,0	0,0
1992n	312	24,4	47,4	28,2	0,0
2002a	365	82,2	17,8	0,0	0,0
2002n	365	31,5	28,8	39,7	0,0
2005s	311	13,5	41,8	44,7	0,0
	Érvényes szavazat	RMDSZ		PRSD+AURr	
2004kh	135	65,9		0,7	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot

A népesség vallási megoszlása valamivel összetettebb. A legtöbb hívőt a református egyház tömöríti (56,9%), nagy többségük roma. Jelentős a két román felekezet: a görög katolikusok (28%) és az ortodoxok (12,5%). Él még pár magyar római katolikus és román pünkösdista a faluban. A népszámlálással összehasonlítva nagyobb különbség csak a római katolikusok és a reformátusok arányában található,

¹⁸³ A cigányságnál természetesen a külső jegyek és nem református vallásuk alapján minősített. Adatközlőmnek a cigány közösségre vonatkozó információi nem voltak teljesek, így lehetséges, hogy a dinamikusán gyarapodó cigányok még többen vannak, mint a felmérés szerint.

oka valószínűleg az lehet, hogy mivel a faluban sem református, sem római katolikus templom nincs, így a két felekezet elkülönítése román adatközlőm számára gondot okozott.

A község fő nyelve napjainkban is a magyar. A magyar és román lakosságból mindenki (!) ismeri a másik nyelvét, a románok közül is sokan inkább magyarul beszélnek. Közlekedő nyelvnek pedig csak a magyar alkalmazható, mivel a cigány közösség túlnyomó többsége csak magyarul tud.¹⁸⁴ Érdekeség még, hogy adatközlőm szerint a döntően románt használók száma magasabb (83 fő, a lakosság negyede), mint a népszámlálás szerinti román anyanyelvűek száma (65 fő). A vegyes nyelvhasználatú népesség csak az összlakosság 16%-át teszi ki, a többiek döntően a magyart használják (18. táblázat).

18. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Petén 2005-ben

		Etnikum			Összesen
		román	magyar	cigány	
Összesen		130	42	139	311
Nyelvhasználat	román	83			83
	magyar	8	32	139	179
	vegyes (r-m)	39	10		49
Nyelvismeret	román	130	42	8	180
	magyar	130	42	139	311
Iskolaválasztás	román	10	8		18
	magyar			65	65
Vallás	ortodox	39			39
	római katolikus		2		2
	református		40	139	179
	görög katolikus	87			87
	pünkösdista	4			4
Vegyes házasságok száma		7	7		7
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,4	16,7		2,3
Átlagos háztartásnagyság		3,0	3,6	5,6	4,0

Fontos megemlíteni a nyelv (kultúra) és az etnikai identitás kapcsolatát. Bár adatközlőm a lakosság kevesebb mint hetedét minősítette magyarnak, a lakosság 82%-a magyar anyanyelvű volt 2002-ben. A 2004-es parlamenti választásokon az RMDSZ kapta a szavazatok 2/3-át, ami a magyar kötődés meglétét jelzi a román és esetleg a cigány közösségben is. Bár a népszámlálás és a minősítés szerinti cigány népesség majdnem megegyezik, ami egy erős cigány identitásra utal, ennek ellenére a választásokon mindössze 1 szavazatot adtak a cigány pártokra.

Az iskolaválasztást Petén az iskolák elérhetőségén kívül a cigány és nem cigány népesség közti konfliktus is befolyásolja. A településen román és magyar

¹⁸⁴ A kiválasztott települések közül Petén a legmagasabb a magyarul tudók aránya (100%) és itt a legalacsonyabb a románul tudók aránya (57,9%).

nyelvű szekció is van (1–4. osztály), utóbbi alapítványi formában („caritas”) működött a felmérés idején. A cigány tanulók a magyar iskolába járnak, azonban a magyar gyerekek az állandó problémák miatt immár a román szekció diákjai; ez jelzi a falu fő etnikai törésvonalát is: cigányok és nem cigányok. Az iskoláskorú gyerekek etnikai megoszlása kiválóan érzékelteti a település etnikai jövőjét: a román és a magyar tanulók összesített aránya is csak 22%, a többiek cigányok. Ennek is köszönhető, hogy a vizsgált települések között itt a legmagasabb a diákok aránya az összlakosságon belül (26,7%).

Az etnikai törésvonal kitapintható a vegyes házasságok esetében is, hiszen amíg a 172 főnyi román és magyar lakosságra 7 vegyes etnikumú és 8 vegyes felekezetű házasság jut (100 főre 4,1, ill. 4,7 vegyes házasság), addig a cigány lakossággal nincsenek ilyen jellegű kapcsolatok.

A falu etnikai térszerkezetét is meghatározza az említett törésvonal. A cigány lakosság teljesen elkülönülve a 20. században létrejött cigánytelepen, igen rossz körülmények között él (5,6 fő/háztartás). A falutól a cigánytelepet egy lakatlan sáv, a Pusztadaróc felé eső végén található két cigány háztartást pedig lakatlan házak választják el. Ugyanakkor magyarok és románok teljesen vegyesen élnek a településen (38. térkép).

A cigány–nem cigány feszültségnek több oka is van: fontos a cigányok növekvő számaránya, ami felborítja a faluközösség egyensúlyát. A hagyományosan mezőgazdaságból élő faluban olyan cigányok telepedtek le, akik manapság elsősorban segélyből élnek, ez pedig ellenérzést szül a dolgozó, szintén nem gazdag emberekben. Ráadásul Romániában csak az kaphat segélyt, akinek nincs földje, így a falusiak többsége kiesik ebből a körből.¹⁸⁵

Összességében Pete egy három nemzetiség által lakott elcigányosodó település, ahol a nagy többség magyarul kommunikál. A cigány és nem cigány lakosság között konfliktus van. A konfliktust tükrözi vissza az iskolaválasztás, az interetnikus kapcsolatok (vegyes házasságok) és a település etnikai térszerkezete is, tehát egyszerre beszélhetünk oktatási, foglalkozási és lakóhelyi szegregációról.

IV.2.4. Józsefháza

A középkori magyar településre a helyi tudat szerint a 17. században érkeztek az első román lakosok. A 18. század végén már vegyes (román, magyar és némi ruszin) lakosságú. 1794-ben kisebb mértékű sváb telepítés is történt a faluba (VONHÁZ I. 1931. 164), ezért FÉNYES ELEK (1838–39) már román–német helységeként említi. Az idegen környezetbe – a többi sváb településtől messzire – került német lakosság hamar elmagyarosodott, így a 19. század végén már a felerészt ka-

¹⁸⁵ Adatközlőm egyéb bizarr történeteket is mesélt a cigányok öncsonkításáról, melynek célja a segély megszerzése. Az ilyen történetek (igazak vagy sem) tovább mélyítik a szakadékot a közösségek között.

tolikus felerész református magyarság tette ki az össznépeség abszolút többségét (19. táblázat).

Az etnikai arányok csak a 2. világháború után fordultak meg,¹⁸⁶ azóta a románság képezi a legnagyobb etnikai csoportot. Ennek ellenére gyökeres változások nem történtek a település etnikai szerkezetében, sőt, a 2002-es népszámlálás magyar anyanyelvi többséget mutatott ki. Ennek hátterében a sváb származásúak 1992 utáni visszamagyarosodása, illetve a magyar nyelvű cigányság számának növekedése áll. Az egyértelműen magyarnak nevezhető, magyar etnikai öntudattal rendelkező népesség az elmúlt 20 évben stabilan a népesség 40%-át képezi (pl. 1992, 2002: nemzetiségi bevallás, 2005: saját felmérés, 2004: RMDSZ-re voksolók).

19. táblázat: Józsefháza etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1500		m				
1715		m				
1785	537	m-r				
1838	960		r-sv			
1880a	1177	57,8	32,9	7,4	..	2,0
1890a	1345	50,6	35,2	10,2	..	4,1
1900a	1530	67,8	31,8	0,2	..	0,2
1910a	1420	73,2	26,8	0,0	..	0,0
1920n	1237	15,7	52,3	29,3	..	2,7
1930a	1375	60,4	38,9	0,1	0,0	0,7
1930n	1375	56,5	40,9	0,9	0,0	1,7
1941a	1503	88,7	11,1	0,0	0,0	0,2
1941n	1503	85,6	10,1	3,9	0,3	0,1
1966a	1392	49,0	51,0	0,0	0,0	0,0
1966n	1392	48,9	51,1	0,0	0,0	0,0
1977n	1368	46,3	53,3	0,4	0,0	0,1
1992n	1077	41,7	50,8	7,4	0,1	0,0
2002a	1140	52,4	47,5	0,1	0,0	0,0
2002n	1140	39,1	46,7	2,5	11,7	0,1
2005s	1036	40,1	36,0	1,4	20,2	2,4
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG	PRSD+AURr	
2004kh	436	38,3		0,7	1,1	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot

A helyszíni vizsgálatot 2005 szeptemberében végeztem magyar adatközlő segítségével. A település lakossága 2002-hez viszonyítva száz fővel kevesebb, a különbséget nagyrészt a külföldön dolgozó románok okozzák. A felmérés – a többi sváb faluhoz hasonlóan – bebizonyította, hogy a magyar és a sváb/német lakosság

¹⁸⁶ Ehhez hozzájárult, hogy 1945 januárjában a községből 42 sváb származású személyt deportáltak a Szovjetunióba, közülük nyolcan kint haltak meg (BOROS E. 2005).

elkülönítése gyakorlatilag lehetetlen, de Józsefházán ezen kívül a román–magyar viszonylatban is sok bizonytalan minősítésű lakos él. Mindez elsősorban a vegyes házasságokban élőkre és utódaikra vonatkozik.

20. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Józsefházán 2005-ben

		Etnikum					Összesen
		román	magyar	német	cigány	bizonytalan	
Összesen		372	416	14	209	25	1036
Nyelvhasználat	román	342			19		361
	magyar	12	396	14	143	6	571
	vegyes (r–m)	18	20		47	19	104
Nyelvismeret	román	372	276	12	154	25	839
	magyar	245	416	14	209	25	909
	német		1	1			2
Iskolaválasztás	román	57	6		12	6	81
	magyar		53		32		85
Vallás	ortodox	346	12		92	8	458
	római katolikus	2	231	14	77		324
	református		165		12	1	178
	görög katolikus	14	5				19
	pünkösdista	10			9		19
	Jehova tanúi		1		8		9
	hit gyülekezete ismeretlen		2				2
Vegyes házasságok száma		19	20	2	1		21
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,1	4,8	14,3	0,5		2,0
Átlagos háztartásnagyság		3,1	2,8	4,5	4,5		3,2

A 2002-es népszámlálás és a felmérés közti különbség a román és a cigány közösség lélekszámában mutatkozik meg. Valószínűsíthető, hogy a románként regisztrált lakosok egy része külföldön dolgozik, más részük a felmérés szerint cigány, aki vélhetőleg románnak vallotta magát. A józsefházai roma közösség ugyanis nyelvileg–felekezetiileg megosztott: bár $\frac{3}{4}$ -ük döntően a magyar nyelvet használja, vallásuk szerint kb. felük ortodox, felük római katolikus és református.

A lakosság vallási összetétele nemcsak a cigányoknál, hanem a többi nemzetiségnél is igen tarka. A magyarok és a cigányok öt, a románok négy felekezet tagjai. A népszámláláshoz viszonyítva szembeötlő az ortodoxok kisebb aránya, valamint a kiségházák növekvő szerepe. Utóbbiak főként a cigányok körében népszerűek. Érdekes, hogy a német származásának tekinthető római katolikusok mindössze 4%-át minősítette adatközlő svábnak.

A nyelvismereti adatok arra engednek következtetni, hogy a falu domináns nyelve a magyar. Rendkívül magas azon magyarok, cigányok és németek aránya, akik csak a magyar nyelvet beszélik (196 fő, az összlakosság közel ötöde). Ehhez

képest a román egynyelvűek száma nem túl magas (126 fő). Előbbiek – a cigányok kivételével – főleg a község idős lakói közül kerülnek ki, utóbbiak elsősorban a betelepült románok. A német nyelv ismerete elhanyagolható. A nyelvhasználati szokások is a fentieket támasztják alá: bár sokan ismerik a másik nyelvét, azért mindenki inkább a saját nyelvét (a németek és a cigányok főleg a magyart) használja, viszonylag kevés a teljesen vegyesen beszélők száma (a falu lakosságának csak a tizede).

Az iskoláskorúak lélekszámából jól látszik, hogy románok és magyarok lényegében egyenlő számban vannak a fiatalabb generációban, csakúgy, mint az összlakosságon belül. A cigányok aránya ebben a korcsoportban valamivel magasabb (26,5%), mint a felnőttek körében (20,2%). Az iskolaválasztási lehetőségeket nagyban befolyásolja, hogy Józsefházán működik 1–8. osztályos magyar tagozat. Ennek köszönhetően a magyar diákok nagy többsége a magyar szekcióba jár. A cigány diákok iskolaválasztása nyelvhasználati szokásaikat tükrözi: $\frac{3}{4}$ -ük magyar nyelvű képzésben részesül (20. táblázat).

A egyes házasságok száma a faluban nem túl magas (100 főre 2 jut), ellenben a vegyes felekezetű házasságok száma kiugró (100 főre 4). A nagy eltérés egyik okozója a nemzetiségek vallási diverzitása, ami elsősorban a magyar lakosságon belül (római katolikus–református) eredményez sok vegyes házasságot. A másik ok pedig a vegyes felekezetű házasulók bizonytalan etnikai besorolásából adódik. Józsefházán tehát – mint azt a nyelvhasználatban és az iskolaválasztásnál is lehetett érezni – jelentősebbek az etnikai határok, mint a vallásiak.¹⁸⁷

A falu etnikai térszerkezete is visszatükrözi az etnikai határok fontosságát a település életében. Bár teljes szegregációról nem beszélhetünk, bizonyos sajátosságok jól kirajzolódnak. Az eddig vizsgált helységek tükrében nem meglepő a cigányság elkülönülése. Lakóhelyük – a falu északnyugati periferiája – ennek ellenére nem olyan elhanyagolt és nem annyira homogén, mint pl. a petei cigánytelep. A település központi része magyar többségű. Ez elsősorban a római katolikus templom környékén, illetve a templom mögötti, ún. Sváb utcában figyelhető meg. A románok legnagyobb koncentrációját a központból keleti irányba, a juhfarm felé induló utcában találjuk. Összességében a cigányok lakóhelyi elkülönülésén túl igazi szegregációt nem találunk, de mint már más településeken, úgy itt is igaz, hogy a központ magyar, a kivezető utak környéke román többségű (39. térkép).

Bár a faluban fontosak az etnikai határok, igazi etnikai feszültségre utaló jeleket nem tapasztaltam. A demográfiai jellemzők alapján, hogy az etnikai arányok jelentős változása a közeljövőben nem várható. A cigányok arányának kismértékű növekedése valószínűsíthető az elöregedő magyar (és kisebb mértékben a román) lakosság rovására.

¹⁸⁷ Ez a régió településeire egyáltalán nem jellemző magyar–román viszonylatban.

IV.2.5. Szamoskóród

A 16–18. századi háborúkban, járványokban meggyérült lakosságú Szamoskóródra a 18. század második felében érkeztek románok nagyobb számban. 1773 körül még csak csekély számú (MAGYARORSZÁG HELYSÉGEINEK..., 1920), 1792 körül már számottevő románság lakta (BENDÁSZ I.–KÖI I. 1994), a század fordulójára a település vegyes lakosságúvá vált, de megmaradt magyar többsége. Ez a csekély magyar többség azóta is fennáll, a település etnikai összetétele rendkívül stabil volt az elmúlt közel 200 évben (21. táblázat). 1944-ben elhurcolták a zsidó lakosságot, minimum 20 fő halt meg a holokausztban (www.yadvashem.org). A 2. világháború óta csökkenő népességszámú faluban a két fő etnikum szinte ugyanúgy csökken. A legutóbbi népszámláláson nemzetiség szerint magyar, anyanyelv szerint viszont – meglepő módon – már román többségű volt a falu, köszönhetően a kis lélekszámú, többségében román anyanyelvű cigányságnak.

21. táblázat: Szamoskóród etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1500		m					
1715		m					
1785	392	m					
1838	370	m-r					
1880a	420	62,9	37,1	0,0	0,0
1890a	468	81,4	16,2	0,4	1,9
1900a	551	98,4	1,6	0,0	0,0
1910a	504	69,6	29,8	0,0	0,6
1920n	536	48,7	43,5	0,0	7,8	..	0,0
1930a	697	58,0	38,0	0,0	3,9	0,0	0,1
1930n	697	49,2	45,2	0,0	5,5	0,0	0,1
1941a	818	86,4	11,7	0,1	0,7	1,0	0,0
1941n	818	83,4	11,7	0,0	2,7	2,2	0,0
1966a	680	53,7	46,3	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	680	50,6	49,4	0,0	0,0	0,0	0,0
1977n	635	50,1	47,7	0,2	0,0	1,9	0,2
1992n	475	51,4	48,6	0,0	0,0	0,0	0,0
2002a	483	48,2	50,9	0,0	0,0	0,8	0,0
2002n	483	47,8	46,2	0,4	0,0	5,4	0,2
2005s	421	59,6	37,5	0,5	0,0	2,1	0,2
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		PRSD+AURr	
2004kh	184	37,5		1,1		1,6	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot

A 2005 szeptemberében lezajlott helyszíni felmérés magyar adatközlői szerint viszont ez a cigány közösség jóval kisebb volt, mindössze 9 fő, igaz, nagy részük román ajkú. A másik meglepetés a két nagyobb etnikum egymáshoz viszonyított arányában volt. 2005-ben a magyarok az összlakosság 60%-át, a románok

nok mindössze 37,5%-át képezték. A helységből nem valószínű a nagyarányú (és csak a románokat érintő) külföldi munkavállalás, így valószínű, hogy a bizonytalan identitású személyeket adatközlőim saját nemzetükhöz sorolták. A cigány lakosság esetében gyanítható, hogy a 2002-es 26 fő nagy része csak átmenetileg tartózkodott a faluban.

A vallási összetétel is hasonló különbséget mutat, 2002-höz képest a reformátusok aránya 12 százalékponttal magasabb, ennek ellenpontjaként az ortodoxok aránya viszont 10 százalékponttal alacsonyabb. A reformátusokon kívül a kisegyházak térhódítása is megfigyelhető. A magyarok dominálják a helyi református, római és görög katolikus, illetve a Jehova tanúi egyházközösségeket. Román felekezettek tekinthetők az ortodox, a pünkösdisták és a baptista közösségek (22. táblázat).

A nyelvismeretet tekintve nincs szignifikáns különbség a két nagy nemzetiiség között, a falu lényegében kétnyelvű. A cigányok nagyobb része román egynyelvű, a románok és a magyarok között az egynyelvűek száma rendkívül alacsony. A nyelvhasználat igazodik az etnikai arányokhoz.

22. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Szamoskőrődon 2005-ben

		Etnikum					Összesen
		román	magyar	német	cigány	bizonytalan	
Összesen		158	251	2	9	1	421
Nyelvhasználat	román	133			7		140
	magyar		229	2	2		233
	vegyes (r-m)	25	22			1	48
Nyelvismeret	román	158	242	2	9	1	412
	magyar	136	251	2	3	1	393
Iskolaválasztás	román	9	5		3		17
	magyar		19				19
Vallás	ortodox	143	11		1	1	156
	római katolikus		10	2	1		13
	református	1	212		1		214
	görög katolikus		2				2
	pünkösdisták	6					6
	baptista	7					7
	Jehova tanúi ismeretlen	1	16				17
Vegyes házasságok száma		12	14		2		14
100 főre jutó vegyes házasságok száma		7,6	5,6		22,2		3,3
Átlagos háztartásnagyság		2,4	2,8				2,8

A felmérés szerint az iskoláskorúak között még erősebben felülreprezentáltak a magyarok, a tanulók $\frac{2}{3}$ -a magyar. Mintegy 80%-uk magyar iskolába jár, erre helyben az 1–4. osztályos magyar szekció alkalmas, a továbbtanuláshoz azonban

Szamoskrassóra kell járniuk. A diákok között szintén magas a cigányok aránya (8,3%), ők a román szekció tanulói. A román iskolások csak az összes tanuló negyedét teszik ki, ez a szám rendkívül alacsonynak tűnik a település népszámlálási és demográfiai adatainak fényében.

A vegyes házasságok száma a településen átlagosnak mondható (3,3 etnikailag vegyes házasság jut 100 főre). Ennél lényegesen magasabb a vegyes felekezetű házasságok száma (21 db, 100 főre 5 esik), melyeknek – az etnikailag vegyes házasságokon túl – a faluba beházasodó felekezetek (katolikusok) és az új híveket szerző kiségyházak az okozói.

A faluban nincs etnikai alapú szegregáció. A korábban megfigyeltékhez hasonlóan azonban itt is a település régi részén: a református templom környékén és attól nyugatra sűrűsödnek a magyar háztartások. Az újabb részeken, azaz a Szatmárnémetiből a kommunaközpontba, Nagykolcsra vezető út mentén viszont a román háztartások vannak többségben. Ez a térszerkezet kiválóan szimbolizálja a betelepülés sorrendjét (régie települők a központba, újabbak a peremekre érkeznek). Szintén szimbolikus üzenete van annak, hogy a református templom a falu régi főutcáján, a központban található, míg az ortodox templomnak már csak az új főút mellett jutott hely (*40. térkép*). Az idő előrehaladtával azonban megváltozott a két utca szerepe, hiszen a főút le van betonozva, így sokkal preferáltabb lakóhely, jóval több itt az új ház, mint a régi, földes–saras út mentén.

Szamoskőröd lakossága vészesen előrepszik. A 2. világháború utáni népességszám-csökkenés csak 1992 után állt meg – átmenetileg – a Romániában a rendszerváltás után általánosan tapasztalt falura törtnő visszaáramlás következtében. Az elmúlt hatvan évben a lakosság lélekszáma felére csökkent, javulás továbbra sem várható. A háztartások átlagos népességszáma a vizsgált települések közül a legalacsonyabb (2,8), nemzetiség szerinti különbségei sem számottevők. Az iskoláskorúak aránya az össznépességen belül kirívóan alacsony, a vizsgált települések közül egyedül itt nem érte el a 10%-ot. Mindezek az adatok a lakosságszám további csökkenését vetítik előre, amely a két nagy nemzetiséget vélhetőleg egyformán súlyosan érinti majd.

IV.2.6. Kakszentmárton

Kakszentmárton a megyeszékhely, Szatmárnémeti tőszomszédságában elterülő aprófalú. A 16–18. századi háborúk következtében gyakorlatilag elnéptelenedett (BAGOSSY B. 190., 483). A 18. század második felében a magyar lakosság mellé görög katolikus románok érkeztek, akik a 19. század közepéig az össznépesség kb. 30–40%-át tették ki (VÁLYI I. 1796–99; FÉNYES E. 1838–39; BENDÁSZ I.–KÖI I. 1994). A két fő felekezet (református és görög katolikus) aránya az 1869-es népszámlálás szerint már megfordult, ugyanakkor a görög katolikus többség nagy része 1880-ban már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Ebben nagy szerepe lehetett a magyar környezetnek, elsősorban a 90%-ban magyar szomszédos nagyvárosnak. Az

államhatalom-váltás után ugyanaz történt, mint a többi hasonló, görög katolikus magyarok által lakott településen; a görög rítusú hívők egy része visszatért (vagy visszaminősítették) román nemzetiségéhez. Érdekes módon pont ebben az időszakban változtak ismét a felekezeti arányok, ezúttal a reformátusok javára. A 2. világháború után sem módosult lényegesen a település etnikai összetétele, a legutóbbi népszámlálásig megmaradt a magyarok 60% körüli többsége (23. táblázat).

A népesedési viszonyokat ugyanakkor jelentősen befolyásolta az 1970-es nagy árvíz a Szamoson. Az árvíz a szomszédos Kakot teljesen elmosta, Kakszentmártont csak részlegesen. A katasztrófa sújtotta részek lakosságát a kommuna központjába, Szatmárudvariba telepítették. Kakszentmárton lakóinak száma a rendszerváltásig a korábbi 800-ról 200 főre olvadt. A rendszerváltás óta azonban a falu ismét virágkorát éli. Szatmárnémeti közelségének köszönhetően rengetegen költöztek a településre, a falut már a megyeszékhely legújabb villanegyedének tartják, az ingatlanárak az egekbe szöktek. Ráadásul infrastrukturálisan is jobban állnak, mint a kommuna központja, Szatmárudvari (FODOR I. 2003).

23. táblázat: Kakszentmárton etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1500		m					
1715		m					2
1785	198	m					
1838	262	m-r					
1880a	434	98,6	1,4	0,0	0,0
1890a	513	91,0	9,0	0,0	0,0
1900a	598	92,6	7,4	0,0	0,0
1910a	551	93,1	6,2	0,5	0,2
1920n	538	43,1	45,7	5,8	5,2	..	0,2
1930a	640	67,8	27,5	0,3	4,4	0,0	0,0
1930n	640	52,5	42,8	0,3	4,4	0,0	0,0
1941a	1002	97,1	2,7	0,1	0,0	0,1	0,0
1941n	1002	99,8	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0
1966a	874	62,8	37,2	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	874	60,3	39,7	0,0	0,0	0,0	0,0
1977n	270	57,8	41,5	0,0	0,0	0,0	1,5
1992n	208	58,2	38,9	0,0	0,0	2,4	0,5
2002a	271	61,3	38,4	0,4	0,0	0,0	0,0
2002n	271	59,8	38,0	0,4	0,0	1,8	0,0
2005s	322	49,4	49,1	0,3	0,0	1,2	0,0
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		PRSD+AURr	
2004kh	142	43,7		0,0		0,0	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot; 1941-ben Kakkal együtt

A helyszíni kutatást 2005 szeptemberében végeztem, az önkormányzat egyik magyar munkatársának segítségével.¹⁸⁸ A kapott eredmények bizonyítják a népesség dinamikus növekedését, amelynek forrása a szatmárnémeti szuburbanizáció. A lakosság etnikai összetételében jelentős változás következett be. A folyamat kétirányú: az őshonos magyarság csökkenése mellett, Szatmárnémetiből magyarok is beköltöznek, így a magyarság lélekszáma gyakorlatilag stagnál. Ellenben a románoké rendkívül gyorsan, 2002–2005 között 50%-kal (!) nőtt. A migrációs folyamatok eredményeként a vizsgálat időpontjában a két közösség nagysága szinte pontosan megegyezett. A településen mindkét időpontban (2002, 2005) élt még egy cigány család, illetve egy német lakos.

A falu vallási összetétele szintén megváltozott az elmúlt években. A beköltözők többsége ortodox román. A magyar népesség kicserélődését mutatja a reformátusok számának csökkenése, melyet a római katolikusok növekedése ellensúlyoz. A negyedik számottevő felekezet a görög katolikusoké. Az etnikai–vallási törésvonalak egybeesése következtében az ortodoxok szinte 100%-a román, a reformátusok és a római katolikusok pedig magyarok. Vegyesnek számít viszont a görög katolikusok etnikai besorolása (24. táblázat).

24. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Kakszentmártonban 2005-ben

		Etnikum				Összesen
		román	magyar	német	cigány	
Összesen		158	159	1	4	322
Nyelvhasználat	román	143	3			146
	magyar		134			134
	német			1		1
	vegyes (r–m)	15	22		4	41
Nyelvismeret	román	158	137		4	299
	magyar	92	159		4	255
Iskolaválasztás	román	34	8			42
	magyar		5			5
	német		2			2
Vallás	ortodox	146	2		4	152
	római katolikus		66	1		67
	református		86			86
	görög katolikus	12	5			17
Vegyes házasságok száma		9	9			9
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,7	5,7			2,8
Átlagos háztartásnagyság		3,2	3,0			3,2

¹⁸⁸ Az etnikai minősítést a vallás alapján végezte: a kapott eredmények szerint az etnikai–vallási törésvonalak szinte teljesen egybeesnek.

A faluban a nyelvismeret és a nyelvhasználat jelentősen átalakult az elmúlt évtizedben. A magyar nyelv visszaszorulása napról napra zajlik, hiszen az új román lakosok többsége nem tud magyarul. Ezzel szemben áll az őshonos románok csoportja, akik szinte teljes egészében bírják a magyart. A magyarok túlnyomó többsége szintén kétnyelvű. Összességében már a románok 42%-a egynyelvűnek számít, ezzel pedig a magyar nyelv korábbi vezető szerepe megszűnt. A nyelvhasználat – a vizsgált helységek többségéhez hasonlóan – igazodik az etnikai megoszláshoz.

Az iskolaválasztás pedig a helyi lehetőségekhez – illetve azok hiányához – igazodik. A faluban működő óvoda elvileg román nyelvű, de az óvónő gyengén beszéli a nyelvet. Iskola már régóta nincs helyben (még az egykori iskolaépületet is elbontották), így a tanulók Szatmárudvarira vagy Szatmárnémetibe járnak. Az iskoláskorúak etnikai megoszlása jól tükrözi az elmúlt években végbement folyamatot: a tősgyökeres lakosság elöregedését, az új lakosság növekedését. A diákok közt a magyar–román arány 70:30, ez előrevetíti a románság további térnyerését. Ráadásul a magyar tanulók mindössze harmada jár magyar tannyelvű oktatási egységbe.

A egyes házasságok száma és aránya meglehetősen alacsony (2,8/100 fő), melyben szerepet játszik, hogy az új beköltözők nem szerves részei a faluközösségnek. Egyes házasságokat és egyes háztartásokat így inkább a falu régi központjában lehet találni. A egyes felekezeti házasságok száma itt is jóval felülmúlja az etnikailag vegyeseket; fő oka a sokszínű vallási összetétel.

Kakszentmártonban a két nagy nemzetiség elhelyezkedése teljesen vegyes.¹⁸⁹ Ebben kulcsszerepet játszott az árvíz, illetve az, hogy a helyi viszonylatban gazdagnak számító Szatmárnémetiről kiköltöző lakosok elhelyezkedésében vagyoniuk számít, azaz etnikai szegregáció helyett gazdasági(–társadalmi?) szegregáció jön létre. A kiköltözők etnikai összetétele miatt természetesen román túlsúly alakult ki a főút környékén, de itt a nemzetiségi hovatartozás lényegtelen kérdés.¹⁹⁰ A Szatmárnémeti–Szatmárudvari főútról bevezető – ma már aszfaltozott – út mentén igen sok az épülő ház, akárcsak a főút mellett (*41. térkép*). Az önkormányzat új utcát is nyitott a betelepülőknek. Az eladó telkek nagy része itt, azaz a település északi részén van. A település fejlődésének két iránya várható: egyes vélemények szerint a falu egybeépül majd Szatmárudvarival (Szatmárnémetivel gyakorlatilag már egybeépült), illetve a ma még lakatlan Kak is a betelepülők célpontja lehet (FODOR I. 2008).¹⁹¹

A település a jelenlegi tendenciák mellett gyorsan román többségű lesz, hasonlóan a Szatmárpálfalván lejátszódott folyamattal. Az iskoláskorúak megoszlása, a háztartások átlagos népességszáma, illetve a választásokon megmutatkozó gyen-

¹⁸⁹ Érdekes szimbolikája van a templomok elhelyezkedésének. A falu központját a református templom jelöli ki, innen „kifelé” található (a felekezetek betelepülési sorrendjében) az ortodox és a római katolikus templom.

¹⁹⁰ Leszámítva persze az esetleges cigány szomszédot, aki csökkenti az ingatlan értékét (vö. PUSKO G. 2005).

¹⁹¹ Kak a népszámlálások szerint az árvíz óta 0 lakosú település. 2005-ben egy ember élt a területén.

gébb RMDSZ eredmények is e folyamatot támasztják alá. Ugyanakkor a helyi társadalom esetleges szakadása nem az etnikai–vallási, hanem a gazdasági törésvonalak mentén, illetve a régi és új lakosok között következhet be. A feszültségek egyik forrása a mezőgazdaság lehet a szántóföldek beépítése, a legelők turisztikai célú hasznosítása, valamint a helyi mezőgazdasági társulás problémái miatt (FODOR I. 2003). Összességében a fentiek nem elhanyagolható konfliktusokhoz, a helyi társadalom szétszakadásához vezethetnek.

IV.2.7. Hirip

Hirip etnikai–vallási összetételének múltbeli alakulása magyar–román viszonylatban kísértetiesen emlékeztet Kakszentmártonéra. Megegyezik a görög katolikus románok betelepülésének időpontja, a románok településen belüli aránya, és a felekezeti arányok változásai is szinte ugyanúgy, ugyanakkor zajlottak le. Lényeges különbség viszont, hogy az északról magyar, délről román községek által határolt faluban a románok sosem magyarosodtak el olyan mértékben, mint Kakszentmártonban, illetve a településen már a 19. század második felében megjelent a harmadik jelentős etnikum, a cigányság. Trianon után a román és a magyar népesség egyensúlya jellemezte a település etnikai összetételét, a cigányok korabeli pontos lélekszámáról nincs megbízható információ. A település népessége (kis ingadozással) már a 20. század eleje óta csökken, a folyamat napjainkra sem állt meg. A népesség fogyásával párhuzamosan beszélhetünk a falu „elcigányosodásáról”. A 21. század elején a falu három, lényegében egyforma lélekszámú etnikum lakhelye (25. táblázat).

A helyszíni felmérést 2005 szeptemberében végeztem, adatközlőm az önkormányzat egyik magyar alkalmazottja volt. A kapott eredmények jelentősen eltérnek a népszámlálásban rögzítettől. A település lakossága 2005-ben mintegy 20%-kal kevesebb, mint 2002-ben volt. Ez a viszonylag nagy eltérés valószínűleg a módszertani különbségekből¹⁹² fakad. A település etnikai arculata is alapvető különbségeket mutat: a falu napjainkra cigány többségű lett. A románok száma a népszámlálásban összeírtak csak a fele: a különbséget a lakosság egy részének távolléte, valamint az előregedés okozza, de az is közrejátszhat, hogy a román cigányok a cenzuson magukat valószínűleg románnak vallották. A magyarok számának csökkenése hasonló okokra vezethető vissza, de mértéke jóval kisebb.

Hirip legnagyobb etnikuma, a cigányság nem tekinthető homogén csoportnak. Mind a három nyelvi csoportjuk megtalálható a faluban (magyar, román, oláh), azonban a cigányul beszélő lakosság nagyságáról nem áll rendelkezésre információ.¹⁹³ A népszámlálás alapján utóbbiak képezik a cigányság tizedét. Jelenlétük nem meglepő, hiszen ahogy már korábban említettük, cigány anyanyelvüket leginkább

¹⁹² Ld. I.3.2. fejezetben.

¹⁹³ A cigányul beszélők nagyságát, a roma népesség belső viszonyait csak a cigányság köréből kikerülő adatközlő segítségével lehetett volna felmérni.

multietnikus vidékeken, etnikai kontaktózában tartották meg. Román anyanyelvűnek tekinthető a cigányok negyede, a többiek magyar nyelvűek. Vallási megoszlásuk is hasonló: 71% református, 25% ortodox, 4% pünkösdista.

25. táblázat: Hirip etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1500		m					
1715		m					
1785	434	m					
1838	602	m					
1880a	879	61,2	37,2	0,0	1,6
1890a	1070	86,4	13,2	0,0	0,5
1900a	1323	62,7	37,3	0,0	0,0
1910a	1295	73,4	24,0	0,0	..	2,6	0,0
1920n	1225	53,2	39,5	0,9	1,9	..	4,5
1930a	1066	53,6	44,9	0,1	1,4	0,0	0,0
1930n	1066	51,5	41,5	0,3	2,2	4,6	0,0
1941a	1000	53,9	41,4	0,0	0,1	4,6	0,0
1941n	1000	54,9	38,2	0,1	0,8	6,0	0,0
1966a	900	48,7	51,3	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	900	48,7	50,8	0,6	0,0	0,0	0,0
1977n	866	43,8	52,0	0,5	0,0	3,7	0,1
1992n	608	35,5	35,4	0,5	0,0	28,6	0,0
2002a	651	55,6	41,3	0,0	0,0	3,1	0,0
2002n	651	37,3	42,5	0,2	0,0	20,0	0,0
2005s	538	37,2	24,7	0,4	0,0	37,7	0,0
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		PRSD+AURr	
2004kh	257	40,9		0,0		1,9	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot

A falu vallási összetétele is jelentősen különbözik a két időpontban, ennek okai ortodox–református viszonylatban megegyeznek az etnikai különbségek okaiival. Fontos megemlíteni a két katolikus felekezet híveinek a felmérésben rögzített alacsony lélekszámával kapcsolatban, hogy a helyben szórványnak tekinthető római és görög katolikus közösségeknél sokan a református/ortodox templomba járnak, ezért nem tudják róluk, hogy ők valójában katolikusok.

A faluban a román és a magyar nyelv egyaránt használatos, a lakosok nagy többsége kétnyelvű. Ennek ellenére meglepően kevés a teljesen vegyes nyelvhasználatú személyek száma. Ehhez hasonlóan kevés házasság van a településen (4 db), csak 0,7 jut 100 főre, ami a legalacsonyabb érték a vizsgált településeken. Vegyes felekezetű házasságokból is kevés, 7 db van, ezekből kettő a cigányságon belül kötött. A cigányság heterogenitását, azaz a magyar/református és román/ortodox cigányok elkülönülését jelzi az, hogy köztük is mindössze 1 vegyes házasság esik 100 főre.

26. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Hiripen 2005-ben

		Etnikum				Összesen
		román	magyar	német	cigány	
Összesen		133	200	2	203	538
Nyelvhasználat	román	127			57	184
	magyar	1	192	1	144	338
	vegyes (r-m)	5	8	1	2	16
Nyelvismeret	román	133	192	2	195	522
	magyar	108	200	2	188	498
Iskolaválasztás	román	14	5		32	51
	magyar		11		11	22
Vallás	ortodox	116			51	167
	római katolikus		2	2		4
	református		196		145	341
	görög katolikus	12				12
	baptista	2				2
	pünkösdistá ismeretlen	3			7	10
Vegyes házasságok száma		4	4			4
100 főre jutó vegyes házasságok száma		3,0	2,0			0,7
Átlagos háztartásnagyság		2,3	2,6		5,0	3,1

A cigányság térnyerésére következtethetünk az iskolások között fennálló etnikai arányokból. A cigány gyerekek aránya 59% (az összlakosságban 38%), ami jól mutatja a nemzetiségek demográfiai jellemzői közti különbségeket (26. táblázat). A diákok többsége (köztük a magyarok harmada és a cigányok $\frac{3}{4}$ -e) román nyelvű képzésre jár. A magyar szekcióba járó gyerekek száma mind a 2005-ös felmérés szerint, mind egy évvel később 22, tehát meglehetősen stabil volt (MÁRTON J. 2007. 357–358); ez azonban elsősorban a cigány iskoláskorúaknak köszönhető.¹⁹⁴

Hiripen – ahogy a többi, jelentős számú cigány lakost tömörítő településen – a cigányság elkülönülten, a falu északi felén, valamint pár háztartásban a falu nyugati, Oroszfalu felé eső végén él. A falu magja és a cigánylakta részek között a határt a Balkány-patak jelenti. Az északi rész ugyanakkor nem tekinthető igazi cigánytelepnek, hiszen számos nem cigány háztartás is fellelhető itt. A falu hagyományos központjában, bár nem beszélhetünk magyarok és románok szegregációjáról, az egyes nemzetiségek gócpontok körül tömörülnek. Megfigyelhető a román túlsúly az ortodox templom környékén, valamint magyar többség a református templomtól

¹⁹⁴ Hiripen jelenleg 1–8. osztályos román és 1–4. osztályos magyar szekció működik. Az 5–8. osztályos magyar képzést 2002-ben szüntették meg. A 4. osztály után magyarul tanulni a szomszédos Ombodon lehet, de buszjárat hiányában ez nagy ráfordítást jelent (MÁRTON J. 2007. 357–358).

környékén. A falu Nagykolcs felé eső vége meglehetősen kevert lakosságú (42. térkép).

A település elkülönülő etnikai szerkezete híven tükrözi a három etnikum békés, de elkülönülő együtt- (vagy inkább egymás mellett) élését. A vegyes házasságok alacsony száma, a nyelvhasználat, az etnikai térszerkezet mind ezt támasztják alá. A településen hasonló demográfiai folyamatok figyelhetők meg, mint a szintén cigány többségű Petén. A cigányok száma immár elérte azt a pontot, ahonnan a falu elcigányosodása felgyorsul. A magyar és román lakosság elöregedik,¹⁹⁵ a fiatalok elköltöznek. Ezt elősegíti a település elzárt volta (lényegében zsákfalú), ahol az egyetlen megélhetést a mezőgazdaság nyújtja. Eme csökkenéssel szemben áll a roma népesség dinamikus növekedése: a két folyamat egymást lényegében kiegyenlíti.

IV.2.8. Krasznabéltek

Krasznabéltek már a középkorban mezőváros volt, a hatalmas bélteki uradalom egyik központja. A 15. században már a Drágffy család birtokolta, ekkor kerültek ide az első román lakosok. A Rákóczi szabadságharc után a Károlyi család kapta, akik az itt élő reformátusokat átköltöztették Dobrára, és 1730-ban idetelepítették az első sváb lakosokat a szomszédos Erdődről, illetve Württembergből (VENDE A. 190..., 104; VONHÁZ I. 1931. 83–84; SCHMIED, S. 1971. 8). A település lakossága 1730-tól a 19. század közepéig szinte kizárólag sváb volt, némi román szörvánnyal (mintegy 5%) kiegészülve. A század második felében viszont magyarok, románok, zsidók és cigányok is beköltöztek. Ezzel párhuzamosan az 1779-től német nyelven zajló oktatás már 1833-ban kétnyelvűvé (magyar–német) vált,¹⁹⁶ majd 1870-től a németet csak délutáni foglalkozás keretében oktatták (SCHMIED, S. 1971. 20–23). Ennek eredményeképpen a század legvégére a helyi svábok többsége már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A Nagykároly környéki sváb lakossággal összehasonlítva azonban sokkal kevésbé magyarosodtak el.

Trianon után a román hatalom mindent megtett a svábok „visszanémetesítéséért”, de csak részleges sikereket értek el. Bár a község lakosságának többsége ismét németnek vallotta magát, 1930-ban mégis több diák járt a magyar szekcióba (128), mint a németbe (99 – SCHMIED, S. 1971. 25). A 2. világháború vége súlyos csapást mért a sváb közösségre. 1944-ben a visszavonuló csapatokkal kb. 100 helyi menekült Németországba (SCHMIED, S. 1971. 36), majd 1945 elején 232 főt (katolikus németeket és magyarokat) deportáltak a Szovjetunióba, ahol mintegy 10%-uk meghalt (BOROS E. 2005. 125–126).

¹⁹⁵ A háztartások átlagos lélekszáma a nem cigány lakosság körében rendkívül alacsony, ami a fiatalok elvándorlására utal.

¹⁹⁶ Ugyanekkor váltak felsőbb utasításra kétnyelvűvé a templomi prédikációk is (SCHMIED, S. 1971. 32).

A település lélekszáma a 2. világháború óta folyamatosan csökken. Ennek fő oka a svábok el- és kivándorlásában keresendő. A kollektivizálás előtt a városokba költöztek, az 1980-as évektől családgyesítési céllal sokuk Németországba ment, de az igazi nagy kivándorlási hullám 1990-től kezdődött; azóta 90 család emigrált. Az 1992-es népszámlálás a német/sváb identitás megerősödését jelezte. Bár 2002-re lecsökkent a magukat német nemzetiségűnek vallók száma, ez – Mezőteremmel ellentétben – nem annyira visszamagyarosodásuknak, mint inkább kivándorlásuknak köszönhető. A német és a magyar közösség lélekszámának – gazdasági-politikai indíttatású – ingadozásával szemben a román lakosság száma rendkívül stabilnak mutatkozott az elmúlt 40 évben. A helyi cigányság viszont ugyanúgy aktuális érdekei szerint váltogatja a cenzusokon önbevallásait, mint a helyi magyarok és németek, vagy akár a régió cigány népessége (27. táblázat).

27. táblázat: Krasznabéltek etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1500		m				
1715		m-r				
1785	995			sv		
1838	1252			sv		
1880a	1469	22,7	16,5	56,8	..	4,1
1890a	1723	19,7	14,9	61,4	..	4,1
1900a	1902	49,4	15,7	31,4	..	3,5
1910a	2245	96,1	2,5	1,3	..	0,0
1920n	2487	36,0	20,1	43,0	..	0,8
1930a	2582	33,6	22,8	43,2	0,0	0,3
1930n	2582	29,9	22,2	45,5	1,5	0,9
1941a	2618	65,9	9,3	24,8	0,0	0,0
1941n	2618	66,9	8,7	24,4	0,0	0,0
1966a	2322	57,9	25,3	16,6	0,0	0,2
1966n	2322	49,6	26,0	24,2	0,0	0,2
1977n	2035	41,8	28,8	27,1	2,3	0,0
1992n	1552	19,3	34,1	39,0	7,5	0,1
2002a	1320	51,0	41,0	8,0	0,0	0,1
2002n	1320	30,3	41,7	27,2	0,8	0,1
2005s	1238	38,8	35,9	13,2	12,0	0,1
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG	PRSD+AURr	
2004kh	487	37,0		4,5	0,2	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot

Krasznabélteken a helyszíni adatfelvételt 2005 szeptemberében végeztem magyar adatközlők segítségével. A kapott eredmények közül a legfontosabb a cigány közösség nagyságának felmérése. A legutóbbi népszámlálás alkalmával kevesebb mint tizedük vállalta cigány nemzetiségét. A másik lényeges különbség a románok arányában mutatkozott, ők 2005-ben közel száz fővel voltak kevesebben, mint 2002-ben. Erre magyarázatot a számbavételi módszeren kívül a többes kötődé-

sűek magyarokhoz sorolása adhatja. A magyarok száma tehát velük, illetve számos sváb származásával gyarapodott.¹⁹⁷

A település vallási szerkezetében a fentiek következtében nagyobb a római katolikusok és kisebb az ortodoxok aránya. A helyben szórványnak számító egyházak részesedése is kisebb a felmérés szerint.¹⁹⁸ Krasznabélteken a legtöbb hívőt a római katolikus egyház tömöríti. Közéjük tartozik gyakorlatilag az egész német közösség, illetve a magyarok és a cigányok 90%-a. Szinte homogén magyarnak számít a református, míg románoknak az ortodox egyház. A meglehetősen sok egyéb kategóriába sorolt lakos a kisegyházak híve, azonban adatközlőim nem tudták teljes bizonyossággal megmondani, hogy ki melyikhez tartozik.¹⁹⁹

28. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Krasznabélteken 2005-ben

		Etnikum					Összesen
		román	magyar	német	cigány	bizonytalan	
Összesen		444	480	164	149	1	1238
Nyelvhasználat	román	419	3				422
	magyar	5	450	72	147		674
	német			17			17
	vegyes (r-m)	20	27	6	2	1	56
	vegyes (m-n)			69			69
Nyelvismeret	román	444	458	152	145	1	1200
	magyar	303	480	164	149	1	1097
	német	1	28	128			157
Iskolaválasztás	román	79	13	3			95
	magyar		18		22		40
	német		14	15			29
Vallás	ortodox	436	2		3		441
	római katolikus	2	435	163	131		731
	református		23	1			24
	ismeretlen	6	20		15	1	42
Vegyes házasságok száma		25	23	4	2		27
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,6	4,8	2,4	1,3		2,2
Átlagos háztartásnagyság		2,8	2,8	2,3	3,3		2,8

A faluban a magyar és a román nyelvnek egyenrangú a szerepe, bár a román közösség közel harmadának egynyelvűsége miatt a románokkal való kapcsolat-tartás nyelve a román. A másik három közösség magyar nyelvű, sőt, pár német

¹⁹⁷ A magyarok felmérés szerinti arányát alátámasztja az RMDSZ 2004-es választási eredménye is.

¹⁹⁸ Ennek általános okai ugyanazok, mint amik Hiripnél szerepelnek.

¹⁹⁹ Közülük a cigányok nagy valószínűséggel pünkösdisták.

családot leszámítva magyar anyanyelvű is. A magyarok tehát alapvetően kétnyelvűek, és a cigányok közt is kevés a magyar egynyelvű, de utóbbiak románnyelvtudása elég gyenge. A németnek minősített lakosok $\frac{3}{4}$ -e a magyaron és a románon kívül németül is tud. A románok 94%-ának nyelvhasználata döntően román, a magyaroké (94%) és a cigányoké (99%) döntően magyar. A német közösség nyelvhasználata ennél változatosabb: 44%-uk döntően magyarul, 42%-uk vegyesen (magyar–német), 10%-uk döntően németül és 4%-uk románul és magyarul vegyesen beszél (28. táblázat).

A krasznabélteki iskolában román, magyar és német szekció egyaránt működik. Legtöbben, 95-en a román szekciót látogatják, a magyart (40 diák) és a németet (29 diák) jóval kevesebben. Ebben közrejátszik, hogy a román iskoláskorúak aránya (48,2%) messze meghaladja az össznépelességen belüli arányukat (35,9%). A magyarok (27,4%) és a németek (11%) aránya ebben a korosztályban alulreprezentált, míg a cigány diákok valamivel többen vannak (13,4%), mint a népesség egészét tekintve. A kevés magyar diák is háromfelé oszlik: lényegében harmaduk–harmaduk jár a három szekcióba. A német diákok többsége német nyelven tanul, míg az összes cigány tanuló magyarul.

A egyes házasságok aránya a faluban alacsony, 2,2 jut 100 főre. Ezek többsége magyarok és románok között kötötték. A egyes felekezetű házasságok száma magasabb, melynek oka a magyar közösség felekezeti tagoltsága.

Krasznabélteken a cigányság kivételével egyik nemzetiség sem él elkülönülten. A cigányok nem külön telepen, hanem a falu nyugati felén, de az eddig bemutatott községekkel szemben nem a település peremén élnek. A másik három etnikum szinte teljesen keveredik a térben, mindössze a cigánylakta résztől kifelé található pár utca az, ahol feltűnő a román lakosság koncentrációja, illetve a központba beépített tömbházban is döntően románokat találunk (43. térkép).

A falu keleti peremén dombok magasodnak, aminek oldalát borospincék tagolják. A szőlészet (és a gyümölcsstermesztés) elsősorban a sváb gazdák megélhetését biztosította (SCHMIED, S. 1971. 14–15), de ma már csak kis mennyiségben termelnek. A mezőgazdaság még ma is a megélhetés alapja, mivel helyben ipar nincs: a kommuna lakosainak 80%-a él a földből. Az ipari dolgozók nagy része a szomszédos, 2004 óta városi rangú Erdőd ipari létesítményeiben dolgoznak. A turizmusnak vannak lehetőségei, ennek ellenére forráshiány miatt ma is kihasználatlan a falutól másfél kilométerre fekvő fürdő.

Összességében Krasznabéltek egy előregedő település (ld. a háztartások átlagos lélekszámát), melynek lakosságát a kivándorlás 40 év alatt megfelezte. Bár kommunaközpont és elsőrendű főútvonal mentén fekszik, ezeket az adottságokat nem sikerült kihasználnia. A közeljövőben az iskoláskorúak aránya alapján a románok térnyerése várható. Érdekes módon a lakosság 12%-át kitevő cigány lakosság demográfiai jellemzői sem igazán dinamikusak, így jelentős gyarapodásuk nem valószínű.

IV.2.9. Hagymáslápos

Hagymáslápos az egyetlen a vizsgált települések közül, amely az egykori Kővárvidék területén helyezkedik el, és szintén az egyetlen, amely a magyarság szempontjából szörványinak számít. A falut már 1405-ben megemlítik, mint magyar helységet (CSÁNKI D. 1890. 548). VENDE ALADÁR (190., 77) szerint viszont már 1475 körül „a magyar lakosság helyét elfoglalták az oláhok”, azonban valószínűnek tűnik, hogy a 15. században még kisebbségben levő románok csak a 16–17. században kerülhettek többségbe. A református magyar lakosság aránya a 19. század közepétől 20% körül mozgott. 1890–1900 között a Lápos partján telepített fűrészgárnak köszönhetően a népességszám jelentősen megnövekedett (VARGA E. Á. 1999. 427), ekkor gyorsult fel az izraeliták beköltözése is. A századfordulón már 8,4%-ot kitevő izraelita lakosság 1910-ben felerészt magyar, felerészt német anyanyelvűnek vallotta magát. A hatalomváltás után a zsidóságot statisztikailag leválasztották a magyarságról,²⁰⁰ így utóbbiak aránya visszaesett 18% körülire. A 2. világháború éveit leszámítva ez az arány stabilizálódott, majd az utóbbi 30 évben fokozatosan 14,6%-ig csökkent. Hagymásláposon – a vizsgált települések közt egyedüliként – a magyar nemzetiségűek száma 2002-ben meghaladta a magyar anyanyelvűekét, csalhatatlan jeleként annak, hogy egy fogyó, asszimiláló szörványközösség él ott (29. táblázat).

A helyszíni felmérést 2006 szeptemberében végeztem két magyar adatközlemő segítségével. Ekkor szembesültem azzal, hogy a településen nincs lehetőség olyan adatközlemő segítségét kérni, aki részletes ismeretssel rendelkezne a faluban minden nemzetiség és korosztály körében, így a felmérés részben az önkormányzati lakosság-nyilvántartó alapján készült. A kapott adatokból teljesen megbízható a magyar lakosságra vonatkozó összes információ, nagy pontosságú a román és cigány lakosság lélekszámára, nyelvhasználatra, nyelvvismeretre, iskolaválasztásra és a vegyes házasságokra vonatkozó információ, míg vallási összetételükről nincsenek adataink. Szintén nincs számszerű adatunk a cigány nyelv ismeretével kapcsolatban.

A 2002-es népszámláláshoz viszonyítva a település lakossága valamivel kevesebb, de az etnikai arányok gyakorlatilag változatlanok. A legnagyobb különbség a magyarok számának több mint 10%-os csökkenésében áll, ez pedig főleg az előregedésüknek tulajdonítható.

A lakosság felekezeti szerkezetét kielégítően csak a népszámlálás szerint ismerjük. Ezek szerint a lakosság 69,1%-a ortodox, 14,9% református, 13,2%-a pedig görög katolikus volt. Éltek még római katolikusok és pünkösdisták a településen. A falu magyar lakossága 2006-ban is döntően református (185 fő, 13,8%) és római katolikus (8 fő, 0,6%) volt. Rajtuk kívül négyen Jehova tanúi, ketten ortodoxok, egy fő pedig görög katolikus volt.

²⁰⁰ A zsidó lakosságból minimum 67 fő veszett oda a holokausztban (www.yadvashem.org). A háború után már nem éltek zsidók a faluban (HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 1009).

29. táblázat: Hagymáslápos etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Zsidó	Cigány	Egyéb
1500		m				
1715		m-r				
1785	469	r-m				
1850	716	21,4	71,5	1,0	4,7	1,4
1880a	995	22,8	73,3	3,9
1890a	995	26,7	69,6	3,6
1900a	1290	27,5	71,9	0,6
1910a	1319	26,0	69,0	5,0
1920n	1180	14,7	74,7	7,9	..	2,7
1930a	1262	18,5	74,8	6,2	0,4	0,1
1930n	1262	17,4	75,4	6,6	0,6	0,0
1941a	1315	32,5	66,8	0,2	0,4	0,1
1941n	1315	37,9	60,9	0,6	0,4	0,2
1966a	1373	18,1	81,9	0,0	0,0	0,0
1966n	1373	18,0	81,9	0,0	0,0	0,1
1977n	1513	17,1	82,7	0,0	0,0	0,1
1992n	1323	15,7	81,3	0,0	2,9	0,1
2002a	1386	15,4	84,6	0,0	0,0	0,0
2002n	1386	15,9	81,3	0,0	2,7	0,0
2006s	1343	14,6	82,2	0,0	3,1	0,1
	Érvényes szavazat	RMDSZ			PRSD+AURr*	
2004sz	572	14,2			0,2	
2004kh	578	13,0			0,2	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot, illetve sz=szenátusi választások eredménye; *=a szenátusi (2004sz) választásokon csak az AURr eredménye; 1850= VARGA E. Á. 1999.

A lakosság nyelvismeretére és nyelvhasználatra a legnagyobb befolyást az etnikai arányok és a község magyar szempontból szórványhelyzete gyakorolja. A románok magyartudása minimális, gyakorlatilag csak a vegyes háztartásokban élők sajátítják el a nyelvet. Ezzel szemben a magyarok 99%-a tud románul, csak két idős számít egynyelvűnek. A helyi cigányok túlnyomó többsége magyarul nem, csak románul (esetleg cigányul) tud. A nyelvhasználatban szintén érvényesül az aszimmetria: a magyarok soraiban jóval nagyobb a vegyesen beszélők aránya. Ennek ellenére a magyar közösség viszonylag zárt, elkülönülő voltát mutatja, hogy még szórványhelyzetben is többségük magyarul kommunikál. A románok és cigányok nyelvhasználatát kizárólag a román nyelvre korlátozódik.

Az iskolások közt meglepően magas a magyar (15,6%) és a cigány gyerekek (12,5%) aránya. Előbbieké alig, utóbbiak aránya bőven meghaladja az össznépszerűségeen belül képviselt részesedését. Az érem másik oldala, hogy 2005-ben bezárták a helyi iskolában működő összevont magyar osztályt, így a magyar gyerekek vagy Nagybányára mennek magyar iskolába, vagy a helyi román nyelvű képzést választják. A lehetőségek hiánya kiválóan látszik az iskolaválasztási

statisztikákon, hiszen csak négy diák jár magyar, egy vegyes házasságból származó gyerek pedig német szekcióba (30. táblázat).

30. táblázat: Az etnikum, nyelvhasználat, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Hagymászláposon, 2006

		Etnikum				Összesen
		román	magyar	cigány	bizonytalan	
Összesen		1104	196	41	2	1343
Nyelvhasználat	román	1100		41		1141
	magyar		176			176
	vegyes (r-m)	4	20		2	26
Nyelvismeret	román	1104	194	41	2	1341
	magyar	13	196	2	2	213
Iskolaválasztás	román	115	20	20		155
	magyar		4			4
	német		1			1
Vegyes házasságok száma		11	11			11
100 főre jutó vegyes házasságok száma		1,0	5,6			0,8
Átlagos háztartásnagyság		3,1	3,1	10,3		3,2

A vegyes házasságok száma települési szinten és a román lakosság körében is alacsony, de a jóval kisebb magyar lakosságra számítva már meglehetősen magas (5,6 vegyes házasság jut 100 magyarra). Ebben – a viszonylag szűk párválasztási lehetőségen túl – közrejátszik az is, hogy az élet legtöbb színterén (pl. iskolában, munkahelyen) román közegben mozognak a helyi magyarok.

A falu etnikai térszerkezete valamelyest rávilágít arra, hogy 1850–2006 között miért volt szinte minimális a magyarok arányának csökkenése (21,4%-ról 14,6%-ra) a döntően román közegben. A magyar lakosság többsége ugyanis a falu északkeleti csücskében, a református templom körül koncentrálódik. Teljes elkülönülésről azonban nem beszélhetünk, mivel ezen a részen is élnek románok, illetve sok magyar háztartás található szórta az egész településen. A cigányok többsége a falu déli részén egy gócban tömörül. A vasútállomás felé vezető úton épül ki a falu villanegyede, itt a beépítés még elég laza (44. térkép).

A falu etnikai térszerkezetével kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy miért különülnek el a magyarok. Nagy valószínűséggel ebben szerepe van annak, hogy Hagymászláposon a magyarok számítanak őslakosnak (autochtonnak). A román beköltözéssel, a környék románná válásával egyfajta mentális elhatárolódás (esetleg fenyegetettség érzet) alakulhatott ki a magyarok körében, ami szegregációhoz vezetett (vö. KEMÉNYFI R. 1994. 136; ILYÉS Z. 2005. 147). A térbeli elkülönülés napjainkra már jelentősen oldódott, a korábbi állapot vélhetően ennél szegregáltabb volt.

Hagymászlápos etnikai szerkezetében a legfontosabb elem a magyar közösség nyelvi, felekezeti és térbeli elkülönülése. Az elkülönülés következtében az aszimiláció lassabban hat(ott), így a magyaroknak viszonylag hosszú távon sikerült megőrizniük nyelvüket, identitásukat (ld. még az RMDSZ-re leadott voksok ará-

nyát). Ugyanakkor szórványhelyzetük miatt nem tudják elkerülni a vegyes házasságok magas arányából, a román nyelvű iskolázatásból fakadó negatív hatásokat: ezt tanúsítja a legutóbb népszámlálás anyanyelv–nemzetiség különbsége. Ráadásul a felmérés szerinti magyarok tizede bilingvis, ők és utódaik lehetnek a következők, akik leszakadnak a magyarságról.

IV.2.10. Apahegy

Apahegy a Rozsály nyugati oldalán kilépő Kőkincs patak völgyében jött létre. Eredetileg az Apa szőlőhegyeit megmunkáló vincellérek költöztek ide, ők és családjaik hozták létre a települést (SZILÁGYI A. B. 2001. 40). Ezért 1913-ig Apa része volt (GYALAY M. 1997. 520).²⁰¹ A falu területén az 1. katonai felmérés (1785) szerint már több épület is állt a Kőkincs völgyében, azonban vélhetőleg csak a 19. században vált állandó településsé. 1886–88 között épült meg az első, református temploma is.

31. táblázat: Apahegy etnikai összetétele az elmúlt száz évben

Év	Összesen	Magyar	Román	Egyéb
1900	492
1910a	541	52,3	47,7	0,0
1920n	569	39,4	59,8	0,9
1930a	701	55,8	41,5	2,7
1930n	701	54,8	42,5	2,7
1941a	621	61,4	37,5	1,1
1941n	621	61,2	37,7	1,1
1966a	660	34,2	65,8	0,0
1966n	660	34,7	65,3	0,0
1977n	654	31,8	68,2	0,0
1992n	620	30,6	69,4	0,0
2002a	742	24,8	75,2	0,0
2002n	742	24,7	75,2	0,1
2006s	575	28,2	71,8	0,0
	Érvényes szavazat	RMDSZ		
2004sz	304	18,8		
2004kh	301	19,3		

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot

A magyar szőlőművesek mellé román lakosság is érkezett a 19. század második felében, így az etnikai arányok kiegyenlítetté váltak a település önállósodása-

²⁰¹ 1860-ban még Szinérváralja része volt (GYALAY M. 1997. 520). A 20. század elején Apahegyhez tartozott a magyarlakta, szintén szőlőtermesztéséről ismert Zúgó-völgy is (SZILÁGYI A. B. 2001. 40–41), mely ma Szinérváralja része.

kor. A két világháború között ebben nem következett be változás, sőt a magyarok aránya még nőtt is. A 2. világháború után azonban megváltozott a népesség etnikai összetétele, a románok immár $\frac{2}{3}$ -os többségbe kerültek. A folyamat feltartóztatatlannak bizonyult, 2002-re a magyarok már csak a lakosság negyedét adták. A román gyarapodást egyrészt természetes szaporodásuk, másrészt a rendszerváltás utáni nagymértékű be/visszavándorlásuk okozta. Eme gazdasági indíttatású bevándorlás azonban nem bizonyult tartósnak, felméréseim szerint egy részük továbbvándorolt, illetve külföldön keresett munkát. A magyarok számának állandósuló csökkenéséért főként elöregedésük és elvándorlásuk a felelős (31. táblázat). Napjainkban Apahegy a szatmári magyar tömb egyik legkeletibb települése, tőle keletre már szóróványmagyarság található – a III.2.1. fejezetben bemutatott tipizálás alapján.

A helyszíni felmérést 2006 szeptemberében végeztem, magyar adatközlő segítségével. A felmérés szerint az összlakosság több mint 20%-kal kevesebb, mint 2002-ben. Ennek a legfőbb oka (a fent említettekén kívül) a hatalmas arányú külföldi munkavállalás. Szinérváralja város egészét tekintve (tehát a hozzátartozó Kissebespatakkal és Apahegygel együtt) a lakosság 10%-a külföldön vállal munkát.²⁰² Magán Apahegyen az etnikai szerkezet duális, csak románok és magyarok lakják a falut. Bár a legutóbbi népszámláláshoz képest is csökkent a magyarok száma, de arányuk valamivel kedvezőbb (28,2%), mint 2002-ben.

A lakosság vallási összetétele szintén csak kismértékben módosult, a reformátusok csekély (2 százalékpontos) térnyerése az ortodoxok rovására ment végbe. Az etnikai és a vallási törésvonalak szinte teljesen egybeesnek. A két nagy felekezeten kívül magyar római katolikusok és egy baptista, valamint román pünkösdisták is élnek a helységben.

A falu domináns nyelve a román, ami főként annak köszönhető, hogy minden hatodik román beszél csak magyarul. Ezzel szemben majdnem minden magyar ismeri az állam és a helyi többség nyelvét. A nyelvhasználati viszonyok arról tanúskodnak, hogy a településen csak a vegyes háztartásban élők számítanak bilingvisnek, a többiek saját etnikumuk nyelvét használják döntően.

Az iskolaválasztás – a nyelvhasználathoz és -ismerethez hasonlóan – két elkülönülő közösséget jelenít meg. Románok a román, magyarok a magyar iskolába járnak. A 2006–2007-es tanévtől a helyi magyar tagozatot (1–4. osztály) bezárták, a gyerekek így csak a központban, Szinérváralján tudnak magyarul tanulni. Az iskolások körében a magyarok aránya valamivel kisebb (23,4%), mint az összlakosságban belül.

A vegyes házasságok száma alacsony (100 lakosra 1,7), de az említett adatok tükrében és főleg a magyar közösség lélekszámahoz viszonyítva magas (32. táblázat). A vegyes felekezetű házasságok száma megegyezik a vegyes etnikumú házasságokéval.

²⁰² Székely Miklós, Szinérváralja alpolgármesterének szóbeli közlése.

32. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Apahegyen 2006-ban

		Etnikum		Összesen
		román	magyar	
Összesen		413	162	575
Nyelvhasználat	román	411	2	413
	magyar	0	146	146
	vegyes (r-m)	2	14	16
Nyelvismeret	román	413	160	573
	magyar	67	162	229
Iskolaválasztás	román	72	1	73
	magyar	0	21	21
Vallás	ortodox	409	2	411
	római katolikus	0	5	5
	református	0	154	154
	pümkösdista	4	0	4
	baptista	0	1	1
Vegyes házasságok száma		10	10	10
100 főre jutó vegyes házasságok száma		2,4	6,2	1,7
Átlagos háztartásnagyság		3,4	2,9	3,3

Apahegy etnikai térszerkezete szegregált, ez hűen tükrözi a felmérés korábban ismertetett eredményeit.²⁰³ A magyarok az ún. Magyar utcában laknak, mely a Kőkinccs völgyében benyúlik a hegyek közé. A románok ezzel szemben a hegyek lábánál laknak, csak pár háztartásuk szóródik szét a hegyen (45. térkép). A lakóhelyi elkülönüléshez több tényező is hozzájárult. Apahegy és környékének első lakosai szőlőművelő magyarok voltak, akik a Rozsály kelet–nyugati irányú völgyeinek északi oldalán természetek szőlőt. A románok később érkeztek, a völgyben nem volt hely számukra, valamint a mezőgazdaság más ágazataiban tevékenykedtek, szőlőt nem műveltek.

A szegregált etnikai térszerkezet fennmaradásában meghatározó volt, hogy míg a magyaroknak a Kőkinccs völgyének felső részén voltak a központi intézményei (templom, iskola), addig a románoknak a falu mai központjában, a hegy lábánál. Fontos volt továbbá, hogy az eltérő gazdálkodási rend a 20. század második feléig megmaradt. Szintén lényeges elem az, amit a szegregált etnikai térszerkezet szinte sugall is, mégpedig a veszélyérzet (KEMÉNYFI R. 1994. 136). Ez – Hagymás-láposhoz hasonlóan – nem feltétlenül konkrét veszélyt, hanem az autochton (magyar) lakosság beolvadástól való félelmét jelenti a többségbe kerülő népcsoporttal szemben. Ebben közrejátszik az is, hogy a falut döntően román települések veszik körbe.

²⁰³ Etnikai és vallási törésvonalak egybeesése, az egynyelvű román népesség magas aránya, elkülönülő iskolaválasztás.

A 2006-os állapot már a szegregáció bizonyos fokú bomlását mutatja. A szőlőművelés már nem kifizetődő, a többség már felhagyott vele. Manapság a magyarok és a románok között nincs foglalkozásbeli különbség, a munkavállalók Szinérváraljára és Avasújvárosba ingáznak. A Magyar utca perifériális jellege nem vonzó, a fiatalok lejjebb vagy inkább más településre költöznek. 1978 óta a református templom is már a völgy alsóbb részén található. A magyar lakosság előregedésével párhuzamosan megjelent egy-két román háztartás a völgyben. Ráadásul a magyarság csökkenése a párválasztási szokásokban is látszik, egyre több a vegyes házasság. Ezek a tényezők mind az elkülönülés csökkenése irányába hatnak.

Az élet számos területén megnyilvánuló etnikai elkülönülésből következtetni lehet egyfajta feszültség meglétére románok és magyarok között. Erre kiváló példa a Magyar utca lebetonozása, amely a Kőkinces-patak áradása utáni pusztítás miatt vált szükségessé, de több helyről is elhangzott, hogy „miért pont a magyarok utcáját betonozták le?” A másik példa az oktatás helyzete: még 2002-ben is feszültséget jelentett a magyar nyelvű oktatás megléte.²⁰⁴

Összességében a vizsgált települések közül Apahegyen különülnek el talán leginkább románok és magyarok. A szegregáció a múltban gyökerezik, legfontosabb komponensei az eltérő gazdálkodás és a betelepedés eltérő időpontja.

IV.2.11. Domahida

A középkori magyar falu a 16–17. századi háborúságok nyomán szinte teljesen elpusztult (BAGOSSY B. 190., 483). A 18. században görög katolikus románokkal és kevesebb református magyarral települt újra. A döntően sváb és magyar környezetben fekvő településen már a 19. század közepén megindult a románság nyelvcsereje, a népszámlálások időszakára felük magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A 19. század végén jelentősen megnőtt a népesség az Ecsedi-láp lecsapolása következtében (VARGA E. Á. 1999. 573). Ebben az időszakban a lakosság etnikai összetételét $\frac{2}{3}$ -os magyar többség, míg felekezeti összetételét $\frac{2}{3}$ -os görög katolikus többség jellemezte. A 19. század második felében alakult ki tehát – Kakhhoz, Szatmáruvarrhoihoz, Batizhoz, Batizvasvárhoz, Petéhez, Vetéshez és Szaniszlóhoz hasonlóan – az a kétnyelvű népesség, melynek etnikai identitása egyszerre magyar és román, de önmeghatározásuk legfőbb alapja mégiscsak görög katolikus vallásuk.

A kettős/bizonytalan identitású népesség román uralom alatt román nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Bár a nemzetiségi és az anyanyelvi adatok különbsége a 2. világháború után egyre csökkent, a 2002-es népszámlálás alapján a településen ismét többségbe kerültek a magyar anyanyelvűek (33. táblázat).

²⁰⁴ „...Szinérváralján és Apahegyen a román lakosság egy része veszélyforrásnak érzi a magyar nyelvű oktatást. A beszámolók szerint ennek is köszönhető, hogy a gyermekek egy része nem iratkozik magyar tagozatra, annak ellenére, hogy otthon magyarul beszélnek.” DÁVID L. 2002.

33. táblázat: Domahida etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Ukrán	Egyéb
1500		m					
1715		m					
1785	352	r-m					
1838	433	r-m					
1880a	560	86,1	13,2	0,7	..	0,0	0,0
1890a	689	60,5	39,3	0,0	..	0,0	0,1
1900a	976	65,5	34,3	0,0	..	0,1	0,1
1910a	1197	86,7	12,9	0,0	..	0,0	0,3
1920n	1167	32,8	61,4	3,9	2,0
1930a	1337	56,8	42,3	0,8	0,0	0,0	0,1
1930n	1337	32,3	60,0	4,2	3,2	0,0	0,3
1941a	1226	93,6	6,3	0,1	0,0	0,0	0,0
1941n	1226	92,3	6,9	0,1	0,4	0,0	0,3
1966a	1552	42,7	57,3	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	1552	40,2	59,8	0,0	0,0	0,0	0,0
1977n	1460	38,1	60,4	1,5	0,0	0,0	0,0
1992n	1066	32,8	59,8	2,4	4,8	0,1	0,0
2002a	1093	55,4	44,0	0,1	0,1	0,5	0,0
2002n	1093	36,7	58,9	0,5	3,4	0,5	0,0
2006s	1072	31,1	60,2	2,5	4,9	0,5	0,9
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG	PRSD+AURr	UUR	
2004kh	411	14,1		0,2	0,2	0,5	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot

A helyszíni felmérést 2006 szeptemberében végeztem, magyar adatközlők voltak segítségemre. A felmérés eredménye nagyban megegyezik a legutóbbi népszámlálás nemzetiségi eredményeivel és meglepő módon rendkívül hasonlít az 1992-es adatokra. Annak ellenére, hogy adatközlőim magyarok voltak, nem a magyarság számára kedvezőbb anyanyelvi megoszlás szerint minősítettek, hanem egyértelműen a vallás alapján. Domahidán a két nagy közösség egyöntetű meghatározása, hogy aki görög katolikus, az román, aki református, az magyar. Így még azok is románként lettek besorolva, akik a legutóbbi censuzon „román” vallásuk ellenére magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A másik különbség, hogy a szomszédos sváb falvakból betelepült elmagyarosodott németeket is svábként tartják számon, illetve a magyar nyelvű cigányok is többen vannak, mint a népszámlálás szerint.

Domahidán a lakosság többsége görög katolikus. Adatközlőim a 2002-ben magukat ortodoxnak vallókat is előbbi felekezethez sorolták. Csökkent a reformátusok száma, ezzel szemben jelentősebb a kisegyházak súlya. Román–magyar viszonylatban az etnikai és felekezeti törésvonalak egybeesnek, hiszen utóbbi volt az etnikai minősítés alapja is, ennek ellenére a román lakosság öt felekezethez tartozik. A magyarok és a cigányok többsége református. A római katolikus egyház hívói a

legheterogénebbek: 64%-uk magyar, 29%-uk sváb, a többiek románok. A település mind az öt ukrán lakosa – ahogy a térség ukránjainak közel fele²⁰⁵ – kiségyház tagja.

A falu domináns nyelve a 21. század elején is a magyar. Még a beköltöző románok is hamar megtanulnak magyarul, hiszen ez a falu leginkább használt nyelve, a lakosság 88,2%-a döntően ezt használja. A románságon belül mindössze 13,5% az, aki döntően románul beszél. Az ukránokat leszámítva minden nemzetiségben belül a magyar nyelvet preferálják leginkább. Ezzel együtt a román nyelv ismerete pár magyar és cigány, valamint egy román lakost leszámítva teljes. A magyar vagy román egynyelvűek aránya a településen csak 3,5%.

Az iskolaválasztási szokásokat döntően befolyásolja, hogy a faluban nincs magyar nyelvű tanulási lehetőség. A kommuna központjának magyar szekciójába való ingázást (rendszeres buszjárat hiányában) a faluból senki sem vállalja. Az iskoláskorúak etnikai megoszlása lényegében megfelel az összlakosságának, bár a magyarok valamelyest alulreprezentáltak a fiatalok között (34. táblázat).

34. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvhasználat, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Domahidán, 2006

		Etnikum						Összesen
		román	magyar	cigány	német	ukrán	bizonytalan	
Összesen		645	333	52	27	5	10	1072
Nyelvhasználat	román	87	1			1		88
	magyar	537	329	52	27			945
	vegyes (r–m)	21	3				10	34
	vegyes (r–u)					4		4
Nyelvismeret	román	644	318	50	27	5	10	1054
	magyar	626	333	52	27	5	10	1053
	ukrán	1	1			5		7
Iskolaválasztás	román	96	43	7	7	2	4	159
Vallás	ortodox	4						4
	római katolikus	6	59		27			92
	református	2	272	50				324
	görög katolikus	624	2	2				628
	Jehova tanúi ismeretlen	9				5		14
						10	10	
Vegyes házasságok száma		82	79		8	1		85
100 főre jutó vegyes házasságok száma		12,7	23,7		29,6	20,0		7,9
Átlagos háztartásnagyság		3,0	3,0	5,8	3,7	4,0		3,4

²⁰⁵ A mai Szatmár megyében a neoprotesztánsok és egyéb kiségyházak ukrán hívői az ukránság 44,4%-át teszik ki.

Némileg meglepő a vegyes házasságok kiugróan magas száma. Bár a helyi román és magyar közösség a vallás mentén határolja el magát, ennek ellenére az etnikai és felekezeti vegyes házasságok száma is kiemelkedő (100 főre 7,9, illetve 8,9). A nagyfokú keveredésben vélhetően szerepe van a békés interetnikus viszonyoknak és a nyelvi homogenitásnak.

Domahidán sajnos nem sikerült megfelelő alaptérképet beszerezni, így nem készült etnikai térkép a faluról. Az azonban biztosan állítható, hogy a településen a nemzetiségek lakhelye egymástól nem válik el, nincs szegregáció.²⁰⁶ Ez már azért is nehéz lenne, mert a háztartások 29%-a etnikailag vegyes.

Összességében Domahida is azon települések közé tartozik, ahol a kettős kötődésű görög katolikus lakosság okozza az eltérést a különböző etnikai statisztikákban. A periférikus, zsákfalú helyzetű településen a nemzetiségek békés együttélése figyelhető meg. Ehhez hozzájárul a nyelvi feszültségek hiánya, a közös iskoláztatási folyamat és a vegyes házasságok feltűnően magas aránya.²⁰⁷

IV.2.12. Uszka

Uszka a vizsgált terület magyarországi részéről végül egyetlen településként került be a mintába. Periférikus elhelyezkedésű²⁰⁸ halmozottan hátrányos helyzetű aprófalú az ukrán határ mentén. A település a középkortól a 20. század végéig a különböző népösszeírások szerint szinte teljesen magyar lakosságúnak számított, cigány lakosok azonban már a 18. században is éltek a faluban. Ennek ellenére még az 1940-es években is mindössze három cigány család élt Uszkán (PÉTERFI R.–SZÜCS H. 2004. 143). A falu népessége az 1960-as évektől kezdett csökkenni, a fiatalok munkahely és jobb élet reményében elvándoroltak. A cigány lakosság főként természetes szaporodása révén az 1970-es évektől jelentősen növelte számát és arányát. A folyamat – ahogy az a lakosságszám alakulásából kitűnik – a rendszerváltás utáni időszakban gyorsult fel: 1990–2001 között a népesség 65%-kal, majd 2001 és 2006 között újabb 21%-kal gyarapodott. A dinamikus népességfejlődés mögött pedig az ipari központokból elbocsátott cigány dolgozók visszatérése, illetve a cigány lakosság még mindig magas természetes szaporodása áll (35. táblázat): míg a Cigányügyi Koordinációs Bizottság 1986-os felmérése – valószínűleg alulbecsülve – csak a lakosság 15,5%-át minősítette cigánynak, addig az 1990-es népszámláláson már a népesség harmada cigány nemzetiségűnek vallotta magát, ami a cigányok számának

²⁰⁶ A cigány lakosság kilenc háztartása is szórtan található a faluban.

²⁰⁷ Természetesen a román nyelvű tanulás a magyar közösség számára nem előnyös. Vélhetően ez és a vegyes háztartásokban élők nagy száma az egyik oka annak, hogy a magyarok etnocentrizmusa a faluban gyenge, ami az RMDSZ helyi eredményein is látszik.

²⁰⁸ Forgalmi árnyékban, a megyeszékhelytől 105 km-re, de még Fehérgyarmattól is 34 km-re fekszik.

minimumát jelentette.²⁰⁹ A cigány népesség az 1990-es évek közepén került többségbe, és az ezredfordulóra megszilárdultak a falu etnikai arányai. Mindezeknek köszönhetően Uszka korszerkezete igen fiatalos, a lakosság 42%-át a 18 év alattiak teszik ki.

35. táblázat: Uszka etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Cigány	Egyéb
1500		m		
1785	301	m		
1838	415	m		
1880a	385	100,0	..	0,0
1890a	413	98,8	..	1,2
1900a	416	100,0	..	0,0
1910a	461	100,0	..	0,0
1920a	423	100,0	..	0,0
1930a	347	99,7	..	0,3
1941a	368	99,7	0,0	0,3
1941n	368	99,7	0,0	0,3
1960a	368	100,0	0,0	0,0
1980a	257	99,2	0,0	0,8
1980b			40,9	
1986			15,5	
1990a	185	97,8	0,5	1,6
1990n	185	64,9	33,5	1,6
1995	243	48,1	51,9	0,0
2000	302		71,8	
2001a	305	99,3	0,0	0,7
2001n	305	77,0	22,6	0,3
2004	330	24,2	75,8	0,0
2006s	368	27,7	69,6	2,7
	Érvényes szavazat		Roma összefogás	
2006p	175		0,0	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot; 1980b=DEMSZKY G. 1980; 1986=Cigányügyi Koordinációs Bizottság felmérése; 1995, 2004=PÉTERFI R.–SZÜCS H. 2004. 137; 2000=BRESSEL G. et al. 2003. 24; p=parlamentari választások eredménye

A falu lakosságának – etnikumtól függetlenül – jelentős része a létminimum alatt, rossz lakáskörülmények között él (a lakások 2/3-a komfort nélküli). Az alacsony képzettségnek is köszönhetően kiemelkedően magas a munkanélküliek aránya. Összességében a helyiek mintegy 40%-a munkanélküli, igen magas a segé-

²⁰⁹ A folyamat hasonló volt, mint ami a Csereháton lezajlott: „Itt először elhagyták a települést a falu egykori munkaképes korú lakói, s csak azután kezdett el növekedni a cigány népesség aránya, eleinte a bevándorlás, majd a nagyon magas természetes szaporodási ráta következtében.” (MOLNÁR J. 2008. 351). De hasonló folyamatok játszódtak le Baranyában is (VUICS T. 1993). A falusi elcigányosodáshoz ld. még SZUHAY P. (1995).

lyekből élők aránya (www.afsz.hu). Ezt leszámítva a lakosság egyedüli megélhetési forrása a mezőgazdaság (háztáji uborkázás, alma- és szilvatermesztés), illetve a határ közelségének kihasználása (benzin- és cigarettaacempészet).

A helyszíni vizsgálatot 2006 novemberében végeztem egy magyar és egy cigány adatközlő segítségével. A népszámlálás és a saját kutatásom összehasonlításból az derül ki, hogy a lakosságszám növekedése nem állt meg, illetve hogy a cigányok képviselik a község lakosságának közel 70%-át. A népszámláláson tehát a közösség által cigánynak minősítettek mintegy 30%-a vallotta csak magát cigánynak, romának, beásnak vagy romaninak. Uszván a harmadik nemzetiség az ukrán. Tagjai a rendszerváltás után kerültek a településre (akárcsak több kárpátaljai magyar). Mindannyian vegyes háztartásban élnek, nagy részük beházasodott a faluba.

A helyi cigányok kivétel nélkül magyar cigányok, mindössze egy fő beszél cigányul. Identitásukról sokat elárul, hogy rendkívül kevesen vállalják cigányságukat, a legutóbbi népszámláláson nemzetiség szerint 69-en, kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődésben pedig 61-en. Ugyanezt támasztja alá választási magatartásuk: 2006-ban senki nem adta voksát a Roma összefogás listájára. A községben cigány kisebbségi önkormányzat működik, a kisebbségi választói jegyzékben 54-en szerepelnek.

A lakosság felekezeti összetétele a cigány lakosság nem túl szilárd felekezeti hovatartozásának függvénye. Uszván – ahogy a Kárpát-medencében szinte mindenütt – a cigányok esetében „az etnikai identitás és a felekezeti hovatartozás összefüggése nehezen fogható meg. Amíg más kisebbségek esetében a vallásnak kifejezetten kohéziós, összetartó ereje van, a cigányok esetében a vallás funkciója nem 'ennyire egyszerű'. Ők mindig alkalmazkodnak az adott település vallásához.” (PRÓNAI Cs.–VAJDA I. 2005. 29–30.) Jelen esetben a cigányok többsége református hívő volt a 20. században. A többségi (magyar) hívők ellenérzései miatt azonban sokszor nem tudnak integrálódni az adott vallási közösségbe. Így a másik, helyben is megfigyelhető általános jelenség az, hogy egyre nagyobb arányban csatlakoznak a kisegyházakhoz és szektákhoz.²¹⁰ Ez Uszván az 1974-ben megalakult Szabadkeresztény Gyülekezet népszerűségét jelenti. A cigányság vallásosságának harmadik eleme pedig a felekezeten kívüliség. A cigányoknak „nincs túlzottan közeli kapcsolatuk az egyházi – itt a történelmi egyházakra gondolok – infrastruktúrával, valamint az egyház etikai és társadalmi normáival. Viszont mély személyes vallásosság és hit jellemzi őket.” (KOVÁCS A. 2005. 64). Hitüket több babonás elem is tarkítja.

A falu két legnagyobb gyülekezete a reformátusoké és a szabadkeresztényeké. Előbbiek $\frac{2}{3}$ -a cigány, a többiek magyarok. A szabadkeresztények nagy része cigány, leginkább a vegyes házasságban élő magyarok járnak a gyülekezetbe. Az ukránok többsége görög katolikus. A községben – a vizsgált romániai településekhez képest – meglehetősen magas (közel 10%) a nem vallásosak, felekezeten kívüliek aránya (36. táblázat).

²¹⁰ Okairól részletesen ld. PRÓNAI Cs.–VAJDA I. (2005. 29–32).

36. táblázat: Az etnikum, vallás és nyelvismeret összefüggései Uszván 2006-ban

		Etnikum			Összesen
		magyar	cigány	ukrán	
Összesen		102	256	10	368
Nyelvismeret	magyar	102	256	5	363
	ukrán			10	10
	cigány		1		1
Vallás	református	96	153	2	251
	római katolikus	1	1		2
	görög katolikus			8	8
	szabad keresztény	5	70		75
	ismeretlen, nem vallásos		32		32
Vegyes házasságok száma		13	9	6	14
100 főre jutó vegyes házasságok száma		12,7	3,5	60,0	3,8
Átlagos háztartásnagyság		2,3	5,5		4,1

Iskolaválasztási adatok felmérésének a településen nem volt értelme, mivel csak magyar iskolát lehet választani. A faluban nincs oktatási intézmény, az óvodások Magosligetre, az általános iskolások Tiszabecsre járnak.

Uszván közepesnek mondható a vegyes házasságok aránya (100 főre 3,8 jut). Ezek többsége magyar–cigány, illetve magyar–ukrán viszonylatban kötött. Az eddig vizsgált településekkel szemben viszont magas a cigány közösség interetnikus kapcsolatrendszere: vannak vegyes házasságok cigány és nem cigány lakosok között. Ez elsősorban a helyi etnikai arányokból fakad, de fontos az is, hogy a nemzetiségek szociális–gazdasági helyzete sem tér el jelentősen egymástól. A vegyes felekezetű házasságok száma alacsony (100 főre 2,7).

Uszván nincs etnikai alapú lakóhelyi szegregáció. A korábbi cigánytelepet²¹¹ 1970-ben elmosta a Batár-patak áradása, de a cigányokat ismét külön, a Tiszabecs felé vezető út mentén felépített „CS” lakásokba költöztették, ez lett a későbbi Cigánysor (DEMSZKY G. 1980; BRESSEL G. et al. 2003. 14; PÉTERFI R.–SZÜCS H. 2004. 143). Az 1980-as évektől azonban a gyarapodó cigányság az elköltöző, kiháló magyarok házáit megszerezte, ami feloldotta a szegregációt (46. térkép).²¹² A két fő etnikum arányváltása igen gyorsan zajlott le, ez már önmagában is a szegregáció fennmaradása ellen hatott. Térszerkezetileg tehát a cigányság egy kis településrészről (cigánysor) kiindulva lakta be az egész falut. Napjainkban a település egyszerre két módon növekszik: besűrűsődéssel, mely a telkek aprózódását, sűrűbb beépítését jelenti, de a falu kifelé (pl. a cigánysor szélétől induló utcában) is terjeszkedik.

²¹¹ A helyi cigánytelep („Sárgödör”: a temető mellett helyezkedett el) kisméretű volt, 1964-ben mindössze hét épületből állt (KERTESI G.–KÉZDI G. 1998).

²¹² DEMSZKY GÁBOR leírása szerint 1980-ban a cigányság tíz háztartást lakott a cigánysoron és négyet a faluban.

Összességében Uszka egy dinamikusan növekvő cigány és egy előregedő magyar közösség békés együttélésével jellemezhető falu.²¹³ A magyarok közül, aki tehette, már elköltözött. Ez következménye és indukálója is annak, hogy a falu gazdasági helyzete, akárcsak társadalmi összetétele rendkívül kedvezőtlen. Ugyanakkor elsősorban a falu politikai vezetésének köszönhetően (pályázati pénzek) a falu jelentős infrastrukturális- és életminőség-javuláson ment keresztül az elmúlt években, míg a társadalmi békéhez, illetve a környező településeknél harmonikusabb együttéléshez a szabadkeresztény gyülekezet járult hozzá döntő mértékben.

IV.2.13. A falusi kutatások összegzése

A kiválasztott települések meglehetősen jól reprezentálták Szatmár szerteágazó interetnikus kapcsolatainak többségét, az itt élő nemzetiségek együttélését. A román oldalon felmért települések – Petétől Apahegyig, de Hagymáslápos kivételével – mind az etnikai kontaktzónában helyezkednek el. Ebben a széles zónában, mely gyakorlatilag az országhatártól a Rozsályig terjed, öt számottevő népcsoport él. Közülük a németek és az ukránok nagyobb számban csak ebben az átlagosan 40–45 km széles kontaktzónában élnek mintegy „puffer-nemzetiségként”, elválasztva magyarokat és románokat. A cigányok ellenben valódi etnikai terület nélküli népcsoportként lényegében a vizsgált terület egészén megtalálhatók, egyre növekvő lélekszámmal.

A 11 Romániában elhelyezkedő mintatelepülés adatait összesítve feltűnő az etnikai összetételük folyamatos változása. Ebben meghatározó szerepet játszottak a korszakonként változó irányú és nagyságú asszimilációs folyamatok, melyek már az 1880-as népszámlálás időpontjára is jelentősen befolyásolták az etnikai összetételt. A nyelvben magyarrá vált nemzetiségek (svábok, cigányok, görög katolikusok) aztán a különböző népszámlálások időpontjában az aktuális érdekek szerint váltogatták nemzetiségüket. Ez nem egy tudatos identitásváltást jelentett, hiszen többségük etnikai identitása kettős, hármas, esetleg csak bizonytalan, képlékeny volt. Így aztán csak ezen a 11 településen 1880 és 2004/06 között a magyarok aránya 26,9 és 76,2% között, a románoké 17,6 és 50% között, a németeké 0,8 és 25,4% között, a cigányoké 0,3 és 12,7% között ingadozott.

Az egyes nemzetiségek közötti demográfiai különbségek szerepe a 2. világháború után felerősödött. Ennek következtében a vizsgált településeken a magyarok és a németek előregedő, csökkenő lélekszámú csoportnak számítanak, a románok és az ukránok kiegyensúlyozott demográfiai mutatókkal rendelkeznek (bár utóbbiak körében jelentős az „elrománosodás”), számuk nő, arányuk inkább stagnál. A térség és a mintatelepülések legdinamikusabb népcsoportja a cigányság.

²¹³ A megállapítás egybecseng SZUHAY PÉTER (1995. 24) soraival: „Társadalmi béke cigányok és parasztek között jobbra csak azokban a falvakban bontakozhat ki, ahol már nincsenek parasztek.”

A 2004–2006 között lezajlott terepi felmérések legnagyobb haszna – a kapott számszerű eredmények mellett –, hogy betekintést nyerhettünk a falvak belső viszonyaiba is. A számszerűsíthető eredmények közül talán a legfontosabb a cigányok valós számának megállapítása volt. Ugyanakkor a felmérés módszerének legnagyobb hátránya, hogy nem teszi lehetővé a kapott eredmények megbízható összehasonlítását, ugyanis az etnikai minősítés alapja néha jelentősen eltért egymástól.²¹⁴ A másik probléma a cigány közösségekről kapott kevesebb információ, amit a többségi társadalomtól való elszigeteltségük okoz. A harmadik hiányosság az volt, hogy mivel a felmérés nem vette (nem is vehette) figyelembe az egyén etnikai identitását, így a nemzetváltási folyamatokról csak közvetetten kapunk információkat (pl. az etnikumot összevetve a vallással és a nyelvhasználattal).

A minősítés folyamán a legnagyobb problémát a magyar és a sváb népesség elkülönítése okozta.²¹⁵ Ez a közös gyökerek miatt szinte lehetetlen, és minősítőtől függően akár teljesen más eredményhez vezethet (pl. Mezőterem és Krasznabéltek). Román–magyar viszonylatban is megfigyelhető volt a legtöbb helyen egy kettős kötődésű népesség; nagy részük vegyes házasságokhoz kapcsolható. Különösen nehéz volt az etnikai minősítés a vegyes házasságokból származó utódok esetén. Mindazonáltal a kutatásból is kiderült, hogy az egyének etnikai hovatartozására három tényező gyakorolja a legnagyobb hatást: a család (=származás és anyanyelv), az egyház és az iskola.

Az összesített etnikai eredmények meglepően hasonlók a 2002-es népszámlálás nemzetiségi adatsorához. A fő különbség természetesen a cigányok aránya. 2002-es és 2006-os állapot között a magyarok arányának csökkenését nem annyira a demográfiai veszteségek, hanem a magyar nyelvű svábok, cigányok „leválasztása” okozta. Ezzel szemben a románok arányának csökkenése elsősorban nagyarányú külföldi munkavállalásukkal, illetve a cigányok „leválasztásával” magyarázható. Míg a felmérés etnikai eredményei a nemzetiségi bevallással, addig a nyelvhasználati adatok az anyanyelvi bevallással hozhatók összefüggésbe (6. ábra).

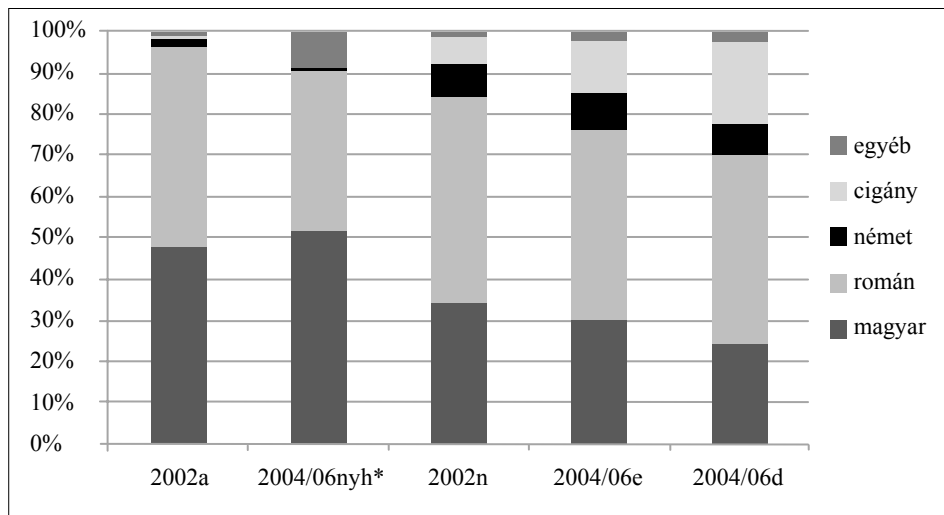
A népesség vallási megoszlása sokkal merevbb jellemző, mint az etnikai ismérv. Az országos viszonyokhoz hasonlóan Szatmárban és a vizsgált településeken is elhanyagolható a vallástalanok, a felekezeten kívüliek aránya. A népszámlálás és a felmérés közti legfontosabb különbség az ortodoxok arányában mutatkozik (42,4%→37,9%), ami ismét csak a románok nagyobb arányú külföldi munkavállalásával, illetve a román görög katolikusok növekvő arányával magyarázható. A többi jelentősebb felekezet (római és görög katolikus, református) lélekszáma egyaránt enyhe növekedést mutat.

A nemzetiségek közül mindössze a németek számítanak monokonfesszionálisnak, a többiek legalább két egyház hívei. Érdekes, hogy a görög katolikusok között a magyarok aránya (1,8%) messze elmarad a népszámlálá-

²¹⁴ Bár a minősítés alapja (vallás, nyelv, leszármazás, stb.) egyben fontos információ az adott helység viszonyairól.

²¹⁵ A sváb–magyar kettős identitáshoz, az asszimiláció kérdésköréhez részletesen ld. BINDORFFER GY. (2001).

si adatoktól (Szatmár megyében 33,6%). Másik érdekesség, hogy az ukránok között a kisegyházak követőinek aránya meghaladja a 60%-ot.

6. ábra: A lakosság etnikai–nyelvi összetétele a mintatelepüléseken 2002-ben és 2004/06-ban. – Jelmagyarázat: a=anyanyelv; nyh=nyelvhasználat; n=nemzetiség; e=etnikum; d=diákok etnikai megoszlása; *=a vegyes nyelvhasználatúak az egyéb kategóriában. Forrás: A 2002-es népszámlálás eredményei, ill. saját felmérés

A településeken a nyelvhasználatot két tényező befolyásolja: az etnikai arányok, illetve a speciális helyi viszonyok (pl. Domahida). A magyarok, cigányok és németek nagy többsége (legalább $\frac{3}{4}$ -e) döntően a magyar nyelvet használja mindennapjaiban. A németeknek mindössze 3%-a beszél döntően németül. A cigányok esetében a nyelvhasználatot a földrajzi helyzetük is befolyásolja, hiszen a magyar nyelvhatártól nyugatra legtöbbször magyarul, attól keletre inkább románul beszélnek. Meglepő, hogy a románok 13,8%-a döntően magyarul beszél, azaz magyar anyanyelvűnek számít. Ez elsősorban a korábban nyelvében elmagyarosodott domahidai és petei közösségükben tapasztalható. Az ukránok nyelvhasználatra főleg szórvány jellegük hat, ezért nem meglepő, hogy csak 60%-uk használja elsősorban az ukránt, a többiek pedig vegyes nyelvhasználat jellemzi.

A nyelvismeretet meghatározó eleme, hogy az ország hivatalos nyelve a román, ezért az időseken kívül mindenki beszél (bár eltérő fokon) a románt. Ez alól a többieknél elszigeteltebben élő cigányok jelentik a kivételt, akiknél néha tömeges az egynyelvűség (pl. Pete). A térség nemzetiségei közül ennek ellenére a románokat jellemzi leginkább az egynyelvűség, mely hatalmi pozíciójukból (államalkotó nemzet) ered. Minden második román tud csak egyéb, leginkább magyar nyelven. A magyarok közül minden tizedik, a cigányok közül minden ötödik lakos számít ma-

gyar egynyelvűnek. Saját nyelvüket legkevésbé a cigányok és a németek beszélik, utóbbiak közel harmada nem beszéli ősei nyelvét (37. táblázat).

37. táblázat: A mintatelepülések jellemzői a 2004/06-os felmérés alapján

		Etnikum						Össze- sen
		román	magyar	német	cigány	ukrán	egyéb	
Mindösszesen		4110	2712	797	1129	101	53	8902
%		46,2	30,5	8,9	12,7	1,1	0,6	100,0
Nyelvhasználat	román	81,3	0,4	0,3	11,1	1,0	0,0	39,1
	magyar	13,8	92,5	77,4	83,9	0,0	17,0	52,2
	német	0,0	0,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,3
	ukrán	0,0	0,0	0,0	0,0	61,4	0,0	0,7
	vegyes (m-r)	4,8	7,1	2,6	5,0	2,0	77,3	5,7
	vegyes (r-u)	0,1	0,0	0,1	0,0	25,7	5,7	0,4
	vegyes (m-n)	0,0	0,0	16,6	0,0	0,0	0,0	1,5
	vegyes (m-r-u)	0,0	0,0	0,0	0,0	9,9	0,0	0,1
Nyelvismeret	román	99,98	90,9	93,1	79,5	100,0	100,0	94,0
	magyar	49,9	100,0	99,5	94,6	36,6	94,3	75,4
	német	0,1	1,6	69,0	0,0	0,0	0,0	6,7
	ukrán	0,3	0,1	0,1	0,0	100,0	5,7	1,3
Iskolaválasztás	román	100,0	44,0	14,7	29,1	100,0	100,0	65,8
	magyar	0,0	50,6	64,2	70,9	0,0	0,0	31,4
	német	0,0	5,4	21,1	0,0	0,0	0,0	2,9
Vallás	ortodox	74,7	1,8	0,4	17,6	39,6	22,6	37,9
	római katolikus	1,0	44,6	99,5	44,4	0,0	15,1	28,6
	református	0,1	51,3	0,1	30,7	0,0	5,7	19,6
	görög katolikus	22,5	0,6	0,0	0,2	0,0	5,7	10,6
	pünkösdista	1,0	0,0	0,0	1,4	31,7	0,0	1,0
	baptista	0,2	0,0	0,0	2,1	0,0	0,0	0,4
	adventista	0,1	0,0	0,0	0,0	18,8	0,0	0,3
	Jehova tanúi	0,2	0,8	0,0	0,7	9,9	0,0	0,6
	hit gyülekezete	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ismeretlen	0,2	0,8	0,0	2,9	0,0	50,9	1,0	
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,5	7,7	3,8	0,7	17,8	5,7	5,5
Háztartások megoszlása		43,2	28,2	9,7	7,8	0,7	10,4	100,0
Egynyelvű	csak románul	49,8	0,0	0,0	5,3	0,0	0,0	23,6
	csak magyarul	0,0	9,2	1,4	20,5	0,0	0,0	5,5

Az iskolaválasztási szokások a kisebbségek körében nagyban meghatározzák későbbi asszimilációs hajlandóságukat, az adott közösség stabilitását, hiszen az iskola az identitásteremtés egyik eszköze. Területünkön a szülők iskolaválasztási stratégiáit elméleti és méginkább gyakorlati tényezők befolyásolják. Előbbire jó példa az a tévhit, mely szerint a gyerek jobban fog érvényesülni, ha már kisiskolás korától az államnyelven szocializálódik. Azonban eme stratégia káros hatással van a diákok értelmi fejlődésére, iskolai előmenetelére (SÁNDOR A. 2000. 134–136).

Rendkívül fontos a kisebbségi nyelven okító iskolák megléte, elérhetősége, hiszen a vizsgált települések közül ezért nem járnak (vagy csak minimális számban) magyar iskolába Domahidáról és Hagymásláposról. A harmadik tényező az etnikai konfliktus, aminek következtében például a petei magyar iskolába csak cigányok járnak.

Utóbbi átvezet minket ahhoz a meglepő információhoz, hogy a mintatelepüléseken több cigány tanuló jár magyar iskolába, mint magyar. Ráadásul elmondható az is, hogy a magyar nyelvű csoportok közül a cigány diákok 70,9%-a, a németek 64,2%-a, míg a magyaroknak csak 50,6%-a (!) tanul magyarul. Az már kevésbé meglepő, hogy a román és ukrán tanulók mindegyike – ukrán iskola hiányában – románul végzi tanulmányait.

A egyes házasságok aránya az egyik indikátora lehet az asszimilációnak. Az etnikailag vegyes házasságból kikerülő utódok többsége (Erdélyben 70%-a) az államalkotó nemzetet fogja gyarapítani (VARGA E. Á. 2002. 199). Ez természetesen lokális tényezők hatására módosulhat (ld. BAKÓ B. 2002. 106–107). A vegyes házasságok száma is elsősorban lokális tényezőkön alapszik (pl. endogámia, egyházak szerepe). Domahidán a vegyes házasság gyakori magyarok és románok között, melyet elősegít, hogy nincsenek nyelvi akadályok. Ezzel szemben Hiripen összesen négy vegyes házasság van, ami a közösségek elkülönülését jelzi. Ha nemzetiségként vizsgáljuk a vegyes házasságok számát, két dologra leszünk figyelmesek. Ha egy településen az adott nemzetiség kis számban él csak, akkor óhatatlanul magasabb lesz körükben a más etnikumúakkal kötött házasságok száma. A másik feltűnő jelenség a cigány lakosságnál 100 főre eső 0,7 vegyes házasság. Ez az érték a cigányság elkülönüléséről, a többi nemzetiség vele szemben tanúsított távolságtartásáról informál.

Ez az elkülönülés a települések etnikai térszerkezetében is megfigyelhető. Azokon a településeken, ahol a cigányság nagy arányban (>10%) van jelen (Mezőterem, Pete, Józsefháza, Hirip, Krasznabéltek), ott a roma lakosság cigánytelepen, cigánysoron él elkülönülve a többi nemzetiségtől. Lakóhelyük általában a település periferiájára esik, ami azzal van összefüggésben, hogy megtelepedésüket a helyiek csak a falun kívül tűrték el.²¹⁶ Ennek ellenére a cigányok teljes szegregációja csak Petén jött létre. Általánosan elmondható viszont, hogy lakóhelyi körülményeik, életminőségük messze elmarad környezetüktől.

A többi nemzetiség egymástól való elkülönülése a vizsgált településeken nem jellemző. Pár sajátosság azért megfigyelhető a nemzetiségek lakóhelyi rendjét illetően: a falvak régi, központi településrészei általában magyar/sváb többségűek; a lakótelepek, blokkházak román többségűek. Néhány településen előfordul részleges szegregáció (pl. Hirip, Hagymáslápos). Nem ritka a szimbolikus elkülönülés sem, azaz a saját templom körül való csoportosulás (pl. Hagymáslápos). Majdnem minden faluban jellemző még az elkülönült, azaz felekezetek szerinti temetkezés. Egyedül az önálló településsé frissen alakult Gombáspusztá esetében beszélhetünk vegyes temetkezéstről. A vizsgált településeken a cigány–nem cigány viszonylatot leszámítva igazán lakóhelyi szegregáció csak Apahegyen jött létre.

²¹⁶ Mindezek alól kivétel Uszka a korábban bemutatott okok miatt.

A felmért községek etnodemográfiai trendje, a falvak etnikai jövője az iskoláskorúak etnikai szerkezetén, illetve a háztartások nemzetiség szerinti nagyságán keresztül vizsgálható. Az összlakossághoz képest a diákokon belül a cigányság súlya másfélszer akkora, közelíti a 20%-ot. Ezzel szemben a magyar és a német tanulók korosztályának részesedése ötödével kisebb, mint a felnőtteknél. E két végpont között a román és az ukrán fiatalok lélekszáma gyakorlatilag nem vetíti előre e két népcsoport arányának változását. Hasonló kép körvonalazódik a háztartások nagyságát vizsgálva: a cigányok messze, az ukránok valamivel az átlag fölött vannak, ami potenciálisan a magas gyermekszámot jelenti, ezzel szemben a németek, magyarok és románok az átlag alatt vannak, ami – főleg az első két csoportnál – fokozódó elöregedésüket jelzi. Összességében tehát a mintatelepüléseken, de az egész rurális régióban a cigányok lélekszámának és arányának dinamikus növekedésével kell számolni, amit a többi magyar anyanyelvű (magyarok és svábok) csökkenése ellenpontosz majd.

IV.3. A vizsgált városok

A Kárpát-medencében, határainkon túl a 2. világháború óta eltelt időszak etnikai változásai elsősorban a városokban játszódtak le. Igaz ez Szatmár romániai részére is. Vizsgálatomban ezeknek a változásoknak a hátterét, és a vegyes lakosságú városok aktuális etnikai térszerkezetét szerettem volna felvázolni. Utóbbira – népszámlálási adatok hiányában – egyedüli lehetséges módszernek az tűnt, hogy az etnikai alapon szerveződő pártokra (így pl. az RMDSZ-re) leadott voksok arányát vizsgáljam. Emiatt városi kutatásaimban a magyar lakosság területi elhelyezkedéséből próbálok az etnikai szerkezetre következtetni.

IV.3.1. Szatmárnémeti

Szatmárnémeti a történeti Szatmár valódi központja volt annak ellenére is, hogy a vármegye székhelye a 19. századtól Nagykároly volt. Szatmár és Németi 1712-ben egyesültek, 1715-ben pedig már szabad királyi városi címet szerzett az egyesített település (BURA L. 2005. 31). A középkor folyamán lakosai többségében magyarok voltak, bár több hullámban érkeztek németek a városba. A 18. században többször áldozatokat szedő pestisjárványok ellenére népességszáma a 18–19. század fordulóján már elérte a 10 ezret (BURA L. 2005. 32–34). A görög katolikus lakosság aránya a 18. században már biztosan elérte a 10%-ot, jelentős részük azonban nem román eredetű, hanem görög, bosnyák és szerb származású, akik a török elől menekültek a városba (BURA L. 2005. 74).

A 19. század közepétől Trianonig a görög katolikusok aránya 15–20% között, míg a románok aránya 5% körül mozgott. A lakosság nagy többségét a református és római katolikus magyarok tették ki, míg a német anyanyelvűek (2–5%)

töbnyire a jiddis nyelvűeket takarták. Izraeliták az 1830-as évektől telepedtek be a városba, arányuk gyorsan nőtt, 1869–1941 között 7,4%-ról 24,9%-ra. Bár nagy részük az ortodox irányzatot követte, nyelvi magyarosodásuk gyorsan zajlott: 1880-ban 80,2%-uk, 1910-ben már 94,1%-uk volt magyar anyanyelvű (CSÍKI T. 1999. 53–54). A zsidók a városban nem szegregálódtak, bár kereskedelmi–szolgáltató foglalkozásuk miatt leginkább a központban telepedtek meg (CSIRÁK Cs. 2001).

Trianon után a karhatalmi és hivatali rétegek kicserélődése következtében jelentősen megnőtt a románok száma, a magyarok számát pedig a kivándorlás mellett a zsidóság statisztikai különválasztása csökkentette. Ezzel együtt a város életében radikális változás nem következett be. Jelentős csapást mért viszont a helyi társadalomra a zsidók gettósítása, majd haláltáborokba szállítása. A város lakosságának negyedét kitevő zsidóság eltávolítása, illetve a háborús pusztítások jelentősen megváltoztatták a település képét, később pedig az etnikai szerkezetet is.²¹⁷ A háború utáni újabb menekülések ellenére a magyar anyanyelvűnek számított a település lakóinak $\frac{2}{3}$ -a, és ez a 60-as évek elejéig nem is változott, sőt, a magyarok aránya valamelyest növekedett.

Az 1960-as évektől aztán a várost is elérte a szocialista urbanizáció. Az új lakótelepek főleg a Szamostól délre épültek, itt található a kilenc új városnegyedből hét, ahova döntően románok költöztek. Ezek elnevezése is az akkor uralkodó ideológiai–politikai szempontok szerint történt (BURA L. 2005. 40). Az 1970-es árvíz is jelentősen befolyásolta a város etnikai szerkezetét, ugyanis az árvíz után felszámolták a Szamos partján húzódó két cigánytelepet. Egyúttal elkezdték építeni az új központot, ahonnan a – döntően magyar – lakosságot a Szamos túlszámoltára költöztették. A szocialista urbanizáció üteme az 1960–70-es években volt a leggyorsabb: 1956–66 között a város lakossága 31%-kal, 1966–77 között 49%-kal gyarapodott. Az 1970-es évek közepén pedig megfordult a két fő nemzetiség aránya, az 1977-es népszámlálás szerint már a románok éltek többségben (38. táblázat). Az urbanizációs folyamat tehát két részen érezte főleg hatását. A Szamostól délre, ahol az 1. világháború előtt még csak ipartelepek voltak, egy új városrészt építettek fel. A változások másik színtere a régi főtér és a Szamos között elterülő terület volt, amelyet új központnak ígyekeztek kiépíteni.

Az 1980-as évek végétől megindult a magyarok kivándorlása Magyarországra. A lakosság csökkenéséhez hozzájárult még az is, hogy a kedvezőtlen gazdasági körülmények közül az emberek visszatértek a megélhetést legalább alapszinten biztosító fálvakba, így Szatmárnémeti lélekszáma 1992–2002 között 13%-kal csökkent. A magyarok után a románok egy része is külföldre távozott munkavállalás céljából, így az etnikai arányok számottevően nem változtak. A városból 1990 után elsősorban a fiatalok távoztak, ami a természetes szaporodásra kedvezőtlen hatást gyakorolt. Napjainkban a lakosság számát a szuburbanizáció is csökkenti (ld.

²¹⁷ Bár az egykori gettó területén (a főtértől nyugatra) ma is a magyarok élnek többségben, a főtér környékén már egyértelműen kisebbségben vannak. Ez részben annak tulajdonítható, hogy a megüresedett zsidó lakásokba a háború után sokszor románokat telepítettek.

IV.2.6. fejezet). Bár a népesség korösszetétele a románok számára jóval kedvezőbb, ennek ellenére a jövőben sem várható az etnikai összetétel radikális változása.

A rendszerváltás után 1990. március 15-én Szatmárnémetin zajlott le a „vársárhelyi események főpróbája.” Helyi összetűzések alakultak ki magyarok és románok között, utóbbiakat teherautókkal hozták a városba. A konfliktus napokig tartott.²¹⁸ A két nemzetiség közti feszültség lassan eltompult, hasonló etnikai összetűzésre már nem került sor. Bár a felszínen napjainkban nincsenek látványos problémák, azért a várost két elkülönülő közösség alkotja,²¹⁹ kapcsolatukat pedig inkább a bizalmatlanság jellemzi, melynek okai a múltban gyökereznek (BLOMQVIST, A. 2006. 41).

38. táblázat: Szatmárnémeti etnikai összetétele 1880–2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	19708	88,9	5,0	3,8	..	(3,7)*	2,3
1890a	20736	94,5	3,5	1,3	..	(2,3)*	0,8
1900a	26881	93,3	3,4	2,2	1,1
1910a	34892	94,8	2,8	1,8	0,5
1920n	37376	66,0	12,2	0,4	21,0	..	0,4
1930a	51495	58,9	27,1	1,3	11,3	0,1	1,3
1930n	51495	42,6	31,6	1,8	20,8	1,2	2,0
1941a	52011	92,1	4,6	0,5	2,4	0,1	0,3
1941n	52011	92,9	4,0	0,4	2,0	0,5	0,3
1948a	46519	65,6	29,2	0,2	4,5	..	0,5
1956a	52096	67,6	30,3	0,3	1,4	0,0	0,4
1956n	52096	59,9	34,8	0,2	4,6	0,0	0,5
1966a	68246	56,2	43,0	0,4	0,0	0,1	0,3
1966n	68246	50,5	46,4	0,8	0,7	1,2	0,4
1977n	101860	48,0	50,3	1,0	0,3	0,3	0,2
1992n	130584	41,3	54,8	2,8	0,0	0,8	0,3
2002a	113697	41,4	57,5	0,5	0,0	0,2	0,3
2002n	113697	39,8	57,5	1,4	0,0	0,9	0,4
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		PRSD+AURr	
2004kh	50599	36,4		0,4		0,1	
2004mt	38963	41,4		0,0		0,0	
2004vt	39067	40,0		0,0		0,0	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot; *=az 1873-as és az 1893-as cigányösszeírás eredménye, *kh*=képviselőház, *mt*=megyei tanács, *vt*=városi tanács

A városról szavazóköri szintű választási adatok csak három voksolásról, a 2004-es parlamenti választásokon a képviselőházi, illetve a 2004-es önkormányzati választáson a városi és a megyei tanácsra leadott szavazatokról álltak rendelkezésre.

²¹⁸ Csirák Csaba szóbeli közlése.

²¹⁹ Nem elhanyagolható e két csoport között állók, azaz a kettős kötődésűek aránya sem. A 2002-es népszámlálás alkalmával a lakosság 3,1%-a eltérő anyanyelvet és nemzetiséget vallott be.

zésemre. Mindhárom választáson az RMDSZ eredménye megfeleltethető az etnikai arányoknak, így ezek alapján meghatározható a magyarok elhelyezkedése a megyeszékhelyen (47. térkép).

A megyei tanácsi választáson az RMDSZ eredményei erős szórást mutatnak 12,9% és 74,9% között, ami a magyarok egyenlőtlen térbeli eloszlását mutatja a területhez köthető 57 választókörzetben. Legnagyobb arányban a város északnyugati részén élnek, alacsony beépítésű, helyenként kertvárosias területeken, ahol arányuk meghaladja az 50%-ot. Szintén magas a magyarok részesedése a város északi részén, illetve a Szamostól délre a legrégebben felépült lakótelepeken (14-es, Kárpátok I). Átmeneti zónát képez a belváros a régi főtérrrel. Átlag alatti a magyar lakosság aránya az új központban, míg a legkisebb értékeket az 1970-es évektől épült lakónegyedekben és a város déli részén, a Zilah felé vezető út mentén kapjuk.

Általánosságban elmondható, hogy Szatmárnémetin az idősebb korszerkezettű magyarok a régi, alacsony beépítésű részeken élnek. A vasúttól keletre, illetve a város déli részén a magyarok aránya messze elmarad az átlagostól. Ezzel szemben a fiatalosabb románok döntően az elmúlt negyven évben épült lakótelepeken, illetve az új közigazgatási központ környékén élnek. A fenti jellegzetesség ellenére a két nagy nemzetiség között nincs lakóhelyi elkülönülés, a különbségek a múltbeli elhelyezkedésből, és a fennálló etnikai arányok gyors megváltoztatására törekvő szocialista urbanizációból fakadnak. Az etnikai szegregációnál napjainkban sokkal fontosabb a vagyoni helyzet alapján történő elkülönülés. A csekély komfortfokozatú, rossz állapotú lakótelepekről tömegek húzódnak ki a családi házas övezetbe, elsősorban a pálfalvai és az udvari út mellé.

IV.3.2. Nagybánya

Napjainkban Nagybánya, a Bányavidék központja, a mai Máramaros megye székhelye a vizsgált terület legnagyobb népességszámú városa, a bányavidéki szörványmagyarság központja. A városi élet alapjait német (szász) telepések (bányászok) rakták le a tatárjárás után (PINCÉS Z. 2004. 147). Felsőbányával együtt a 14. századtól szabad királyi bányaváros volt (WENZEL G. 1880. 109–110). A német lakosság a 17–18. század fordulójára bizonyosan kisebbségbe került. Ekkor – a magyar többség mellett – már számottevő román kisebbség élt a városban, akik a 18. század végére már a lakosság 20–25%-át adták. Az össznépesség a 19. század első felében érte el az ötezer, majd a század legvégén a tízezer főt. A század második felétől a görög katolikusok egyre kisebb arányban vallották magukat románnak (1880-ban még 84,5%-uk, 1910-ben már csak 54,5%-uk). A folyamat az államhatalom-váltás után megfordult: a románok száma meghaladta a görög katolikusok és ortodoxok együttes számát.

Szatmárnémetihez hasonlóan a 19. század második felétől gyorsult fel az izraeliták beköltözése is (HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 1020). Arányuk 1869–1941 között 2,4%-ról 16,9%-ra emelkedett, nagy többségük magyar anyanyelvűnek val-

lotta magát. A vészkorszak idején a város területén két gettót alakítottak ki a helyi és környékbeli zsidóknak, ahonnan 5700 főt deportáltak; közülük mintegy 3500–4000 fő lehetett nagybányai.

1948 után a város bányászata, kohászata jelentős fejlődésen ment keresztül, a város Románia egyik legnagyobb nehézipari központja lett. A szocialista iparosítás hatása a népességszám növekedésében is megmutatkozott. Az 1950-es években évi közel 10%-kal gyarapodott a népesség, és a növekedési ütem csak a 70-es évektől lassult számottevően. Ez oda vezetett, hogy az 1948-ban még magyar többségű város már 1952–53 körül román többségűvé vált. Összességében Nagybánya Erdély egyik legdinamikusabban növekvő városa volt, így pedig a román környezetben fekvő településen a magyarok aránya drasztikusan lecsökkent (39. táblázat).

39. táblázat: Nagybánya etnikai összetétele 1880–2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	8632	66,7	29,6	2,2	1,5
1890a	9838	77,2	19,7	1,1	..	(1,6)*	2,0
1900a	11183	76,5	21,5	1,3	0,8
1910a	12877	77,6	20,8	1,4	0,3
1920n	12780	36,4	39,2	9,6	14,0	..	0,8
1930a	13904	41,5	46,7	2,1	9,0	0,0	0,7
1930n	13904	35,4	47,6	1,1	14,0	0,9	0,9
1941a	21399	79,4	17,1	0,6	1,7	0,9	0,2
1941n	21399	82,0	13,1	0,4	3,6	0,7	0,2
1948a	20959	53,7	43,3	0,0	2,6	..	0,3
1956a	35920	46,6	52,2	0,3	0,6	0,0	0,2
1956n	35920	42,7	53,8	0,3	2,9	0,1	0,3
1966a	62658	33,9	65,4	0,3	0,1	0,1	0,2
1966n	62658	32,8	65,7	0,4	0,7	0,1	0,3
1977n	99202	25,8	72,7	0,4	0,3	0,5	0,3
1992n	148363	17,5	80,1	0,7	0,1	1,3	0,3
2002a	136254	14,4	84,5	0,2	0,0	0,5	0,3
2002n	136254	15,0	82,6	0,4	0,0	1,5	0,4
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		PRSD+AUR ^{**}	
2004sz	62060	13,7		0,0		0,2	
2004kh	62000	13,5		0,2		0,3	

Jelmagyarázat és források: Id. a 13. táblázatot; *=az 1893-as cigányösszeírás eredménye; **=a szenátusi (2004sz) választásokon csak az AUR eredménye

Az urbanizációs folyamat a 2. világháború után óriási szabad területet igényelt. A domborzati adottságok miatt erre főleg a város nyugati, déli és délkeleti síkvidéki peremei voltak alkalmasak (Id. PINCÉS Z. 2004. 150). A hatalmas lakótelepeken kívül a város nyugati és keleti peremén egy-egy kiterjedt ipartelep is létesült. Szatmárnémetihez hasonlóan Nagybányán is létrehoztak egy új igazgatási központot, hogy ellensúlyozzák a régi (magyar) világra emlékeztető főteret.

A rendszerváltás időszakára a város elérte maximális lélekszámát. Az 1990 utáni gazdasági recesszió, mely a nehézipart különösen sújtotta, más erdélyi városokhoz hasonlóan Nagybányán is a lakosság elvándorlását eredményezte. 1992–2002 között közel 10%-kal csökkent a népesség. Etnikai összetételét tekintve az 1992-re már erőteljesen előregedő magyarság²²⁰ helyzete tovább romlott, hiszen elsősorban fiatal korcsoportjaik telepedtek át Magyarországra. Szintén kedvezőtlen jelenség a helyi magyarok körében, hogy közel 800 fővel több magyar nemzetiségűt regisztráltak 2002-ben, mint magyar anyanyelvűt. Ez erőteljes asszimilációs folyamatokra utal.²²¹ A román lakosság csökkenésében a vidékre költözés és a külföldi munkavállalás játszotta a legnagyobb szerepet.

A városról szavazóköri szintű választási adatok csak a 2004-es parlamenti választásokon a szenátusra és a képviselőházra leadott szavazatok álltak rendelkezésemre. Az eredmények Nagybányán is viszonylag nagy szórást mutattak, hiszen az RMDSZ 5,2%, illetve 33% között szerepelt a szenátusi voksoláson a 74 területhez köthető választóköri körzetben. A választás alapján a magyar lakosság koncentrációja figyelhető meg a régi főtértől nyugatra eső területeken – Alsófernezelyt és a nyugati iparterület köré épült lakótelepeket leszámítva. De az átlagosnál több szavazatot szerzett az RMDSZ szinte az egész belvárosban (az új igazgatási központ kivételével), illetve a Zazártól északra, a kertvárosias beépítésű részeken. Általánosan elmondható, hogy Nagybányán is a régi központban és környékén, alacsony beépítésű városrészekben a legmagasabb a magyarok aránya. Átmeneti övezetnek számít a magyar szavazatokat tekintve a belváros nyugati pereme, ahol az elsőként épült lakótelepek találhatók. Átlag alatti a magyarok megtelepedésének szempontjából a város nyugati része a Zazár mindkét partján, illetve szigetszerűen a város délnyugati és déli részén néhány szavazóköri körzet. 10% alatti magyar részesedéssel bírnak a város peremterületei és ipari zónái, elsősorban a település délnyugati és déli részén (48. térkép).

Összességében a város etnikai szerkezete nagyfokú hasonlóságot mutat Szatmárnémetivel. A magyar lakosság a belvárosban, illetve attól nyugatra városi arányát messze meghaladó részesedéssel van jelen. Ezek a területek a város legrégebbi, alacsony beépítésű területei. A lakótelepek a szocialista urbanizáció során betelepült románok otthonai, de ezek közül is a korábban épített negyedekben magasabb a magyarok aránya. Az iparterületek környékén szintén főleg románok laknak.

²²⁰ Nagybányán a történelmi magyar egyházak anyakönyvi adatai szerint a természetes szaporulat az 1980-as évek második felében lett negatív előjelű (1972: +264, 1982: +114, 1992: -113, 2002: -197).

²²¹ Majdnem minden tizedik magyar eltérő anyanyelvet vagy nemzetiséget vallott be a népszámláláson.

IV.3.3. Nagykároly

Nagykároly a Károlyi uradalom központjából nőtte ki magát előbb rendezett tanácsú várossá (1871), majd Szatmár vármegye székhelyévé. A 17. századig homogén magyarlakta mezőváros, mely a török háborúk és főleg a Rákóczi-szabadságharc következtében nagy veszteségeket szenvedett. Az emberi munkaerőt a Károlyi grófok svábok telepítésével próbálták pótolni. Ebben az időszakban (17. század végétől) telepedtek a városba csekély számban ruszinok és szlovákok, valamint az elpusztult Bobáldról románok. A 18. század első felében zsidókat is betelepítettek a gazdaság fellendítése érdekében (BAGOSSY B. 190., 493).

A nagyjából egy időpontban betelepült különböző nemzetiségek a térben is elkülönültek egymástól. A magyarok utáni legnagyobb etnikum, a németek két új városrészt, a Sváb-részt és a Mester-részt népesítették be.²²² A bobáldi román lakosság a Hajdúváros három utcájában telepedett meg, míg a zsidóság a Károlyiak kastély melletti birtokán, a későbbi Zsidóközben kapott telkeket. Külön városrészen éltek a cigányok a Cigánysoron, a magyar nemesek saját birtokaikon, kúriáikon, illetve a ruszinok és a szlovákok saját utcájukban (www.primariacarei.ro – 49. térkép).

A 19. század folyamán (főleg 1848 után) ez a rendkívül heterogén népesség egységesen magyarrá vált, származására csak vallási sokfélesége utalt. A század végére a lakosság 95%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, akik négy nagy felekezethez tartoztak (1880-ban: római katolikus 37%, görög katolikus 23,5%, református 20,8%, izraeliták 16,9%). Ugyanakkor a város össznépessége csak lassan nőtt, a század második felében Szatmárnémeti és Nagybánya is sokkal nagyobb ütemben fejlődött (40. táblázat).

Az 1. világháború után ugyanazok az etnodemográfiai események zajlottak le, mint a többi városban, a magyarok aránya jelentősen visszaesett. Meglepő módon azonban az izraelita közösség lélekszáma is csökkent. 1944-ben a város mintegy 2–2,5 ezer fős zsidó lakosságát előbb helyben gyűjtötték össze, majd a szatmárnémeti gettóba szállították őket. Mindössze ötödük élte túl a holokausztot (HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 1030). A város ismételt román kézre kerülése után pedig a német származásúak egy részét vitték munkaszolgálatra, de a környék sváb falvainál kisebb arányban; mintegy száz főt deportáltak (BOROS E. 2005. 69).

A 2. világháborút követő 20 évben a magyarok aránya stabilan 65–70% körül volt, ám a megyeszékhelyekhez, Szatmárnémetihez és Nagybányához viszonyítva későn megindult szocialista iparosítás és urbanizáció hatására gyorsan emelkedett a románok aránya. A nagykárolyi urbanizáció – ellentétben a két megyeszékhely fejlődésével – nem jelentette a város területi gyarapodását. Helyenként régi utcák, lakások elbontásával teremtettek helyet a város központjában épülő új lakótelepeknek. Közülük a legnagyobb (Mihai Viteazul lakónegyed) építése csak

²²² 1712–1774 között 466 sváb család telepedett le a városban (VONHÁZ I. 1931).

1978-ban kezdődött. Összességében a szocializmus időszaka alatt 5000 lakótelepi lakást építettek, amely a lakásállomány harmadát teszi ki (www.primariacarei.ro).

A rendszerváltás okozta gazdasági sokk (ipar leépülése, növekvő munkanélküliség) hatására a magyarok aránya – a románoknál kedvezőtlenebb korszakozatuk ellenére– ismét növekedésnek indult. A város népessége jelentősen csökkent, ezen belül a magyarság részesedése 55%, rajtuk és a románokon kívül a németek és a cigányok formálnak jelentékenyebb közösséget.

40. táblázat: Nagykároly etnikai összetétele 1880–2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Ukrán	Egyéb
1880a	12523	95,7	2,8	1,2	0,2	0,2
1890a	13475	94,3	4,2	1,0	..	(2,2)*	0,2	0,3
1900a	15382	96,8	1,9	1,0	0,0	0,3
1910a	16078	98,1	1,3	0,4	0,0	0,2
1920n	15294	21,8	19,2	38,8	16,8	3,4
1930a	16042	61,8	27,6	1,8	7,3	0,6	0,3	0,7
1930n	16042	35,1	34,9	10,7	14,5	1,2	2,2	1,4
1941a	15850	94,7	3,1	1,2	0,6	0,2	0,1	0,2
1941n	15850	94,2	3,1	1,2	1,0	0,3	0,1	0,1
1948a	15425	67,0	31,1	0,1	1,6	0,2
1956a	16780	71,2	28,1	0,1	0,4	0,0	0,0	0,1
1956n	16780	64,9	32,1	0,1	2,2	0,4	0,1	0,2
1966a	19042	64,5	35,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
1966n	19042	61,6	37,7	0,1	0,4	0,0	0,1	0,1
1977n	23384	44,9	51,7	1,7	0,2	1,3	0,1	0,1
1992n	25911	53,4	40,2	4,6	0,0	1,5	0,3	0,0
2002a	22781	59,2	39,9	0,6	0,0	0,2	0,1	0,0
2002n	22781	55,3	40,5	2,3	0,0	1,7	0,1	0,1
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		PRSD+AURr	UUR	
2004kh	9790	51,2		0,4		0,2	0,0	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot; *=az 1893-as cigányösszeírás eredménye

A magyarok térbeli elhelyezkedését az RMDSZ 2004-es parlamenti választási (képviselőházi) eredményeinek segítségével próbálom felvázolni. A választáson az RMDSZ 51,2%-os eredménye jócskán elmaradt a magyarok arányától. A 12 területhez köthető választónegyed közül tízben átlaghoz közeli eredményt ért el a magyar párt (46,4–57,5%). A legtöbb szavazatot a központ régi beépítésű részén, a Károlyi-kastélytól nyugatra eső részen szerezte az RMDSZ (63,6%). A leggyengébb eredmény pedig a Mihai Viteazul lakónegyedben született (35,5%). Ezt leszámítva jelentős különbségek a városban nem tapasztalhatók, bár azért feltűnő, hogy a többi lakótelepi részen is az átlagnál kevesebb voksot kapott a magyar párt (50. térkép).

Napjainkra tehát a korábbi, 18. században kialakult térbeli elkülönülés teljesen átalakult. Az új etnikai térszerkezet a 20. század második felében jött létre. A

lakótelepek területi elhelyezkedése miatt Nagykárolyra nem igaz, hogy a város központjában a magyarok, peremén a románok élnek, ellenben itt is igaz, hogy a lakótelepeket inkább a románok, az alacsony, régi beépítésű részeket inkább a magyarok lakják.

IV.3.4. Felsőbánya

Felsőbánya kialakulása és szabadalma ugyanakkorra tehető, mint Nagybányáé. A két város történelme meglehetősen hasonló, csak a 19. század második felétől válik el fejlődési útjuk, mely Nagybánya sikerét hozta. A várost alapító német telepesek már a török hódoltság korára elmagyarosodtak, ennek ellenére a város magyar többsége mellett német és később román kisebbség is élt. Utóbbiak a 18. századtól éltek a városban, illetve a városhoz tartozó Kisbányán; a század végétől a 19. század közepéig arányuk 20% körül mozgott. 1876-tól szabad királyi bányavárosból rendezett tanácsú város lett, és a vármegye közigazgatása alá került. 1889-ben levált Kisbánya, emiatt a románok aránya 30%-ról 8%-ra csökkent. Ugyanebben az időszakban a görög katolikusok aránya 33-ról, 24%-ra csökkent.

A 19. századtól a magyarokon és a románokon kívül az egyetlen jelentősebb közösség a század második felétől bevándorló zsidóké volt (HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 1007). 1869–1930 között arányuk 0,5%-ról 7,8%-ig emelkedett, majd csökkenni kezdett. A hullámzó népesedés a város egészére igaz volt. A népességszám mindig szoros összefüggést mutatott a bányásztevékenységgel, hiszen a városnak más, központi funkciója alig volt. A korszak összességében a város stagnálását hozta, ellenben az örök vetélytárs, Nagybánya számottevő fejlődést ért el.²²³

Igazi változásokra csak a 2. világháború után került sor. A szocialista iparosítás következtében megnőtt a helyi bányászat szerepe, melynek következtében a város népessége 1948–56 között megduplázódott. Felsőbányán tehát ugyanakkor került többségbe a románság, mint Nagybányán. A beköltöző bányászok elsősorban románok voltak, jelentős részük Moldvából vándorolt be. A beáramló tömeget lakáshoz kellett juttatni, ez kiterjedt lakótelepek építésével valósult meg. Felsőbánya a rendszerváltásig már csak mérsékelt ütemben fejlődött, addigra a település 5400 lakásából 2400 panelekben volt található (HITTER F. 1998. 110–111). Az etnikai arányok alakulására döntően hatott az, hogy a város román környezetben fekszik. Ez egyrészt román bányászok beköltözését, valamint a magyar utánpótlás elmaradását jelentette. A városi magyarság körében pedig hamar jelentkezett a természetes fogyás, illetve később vált jelentőssé az asszimiláció. A bányavidéki települések közül utoljára (1992–2002 között) Felsőbányán regisztrálhattuk a szórványosodás-

²²³ A 19. század közepén elért népesedési csúcs (1857: 6063 fő) után a város lakossága 1948-ig folyamatosan csökkent (3968 fő). Ugyanebben az időszakban Nagybánya népessége 7137 főről 20959 főre nőtt.

nak azon jellemzőjét, hogy a magyar nemzetiségűek száma meghaladja a magyar anyanyelvűekét (41. táblázat).

41. táblázat: Felsőbánya etnikai összetétele 1880–2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	5758	68,3	30,0	1,0	0,7
1890a*	4816	91,6	7,9	0,3	0,2
1900a	4584	91,7	7,5	0,4	0,3
1910a	4422	93,8	5,2	0,4	0,5
1920n	4008	46,7	35,9	12,4	4,8	..	0,2
1930a	4127	62,5	28,2	0,1	7,8	1,2	0,1
1930n	4127	55,6	34,9	0,2	7,5	1,5	0,3
1941a	4292	82,8	14,5	0,1	0,7	1,8	0,1
1941n	4292	86,5	11,0	0,2	0,4	1,8	0,1
1948a	3968	67,9	30,7	0,0	1,1	..	0,3
1956a	8134	45,3	53,4	0,2	0,1	0,7	0,2
1956n	8134	41,2	56,9	0,1	0,7	0,8	0,3
1966a	9457	40,2	59,4	0,3	0,0	0,0	0,1
1966n	9457	38,1	61,4	0,4	0,0	0,0	0,1
1977n	10566	34,5	63,7	0,5	0,0	0,9	0,3
1992n	11735	28,9	68,0	0,7	0,1	2,2	0,2
2002a	11335	26,1	72,7	0,3	..	0,6	..
2002n	11335	27,0	69,8	0,4	0,0	2,4	0,3
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		PRSD+AURr**	
2004sz	4372	24,6		0,0		0,5	
2004kh	4337	25,7		0,2		1,5	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot; *=különvált Kisbánya; **=a szenátusi (2004sz) választásokon csak az AURr eredménye

A város etnikai térszerkezete – csakúgy, mint Szatmárnémetin és Nagybanán – kettős. A régi városrészekben, elsősorban a Zazártól északra a magyarok aránya igen magas. Ez az a terület, ahol az RMDSZ-re leadott voksok aránya 2004-ben 45,5% volt. Ezen a részen található a magyar intézményrendszer is (római katolikus, református templom, magyar iskola). A román lakosság aránya a település nyugati, alacsonyabban fekvő részein magasabb, ahol az új lakótelepek húzódnak.²²⁴ A szimbolikus térhasználatban érdemes kiemelni, hogy a város közigazgatási központja nem került át a város új, nyugati részébe. Csak egyes funkciók (kórház, posta) települtek a régi és az új beépítés határára, ahol a kapnikbányai út leágazik.

Az 1945 előtti térszerkezetről sokat elárul, hogy míg a magyar egyházak a település központjában, addig a görög katolikus (ma ortodox) templom a város akkori déli részén, a Zazártól délre kapott csak helyet (51. térkép). Ez jól szemlélteti

²²⁴ A döntően lakótelepekre eső választóközetekben az RMDSZ 2004-ben 17, illetve 11,4%-os eredményt ért el.

egyrészt a megtelepülési sorrendet, másrészt a helységen belüli nemzetiségi hierarchiát is.

Természetesen napjaink térszerkezetét vizsgálva nem lehet igazi szegregációról beszélni. A város átalakulása hasonlóan ment végbe, mint Nagybányán, azaz a régi, alacsony beépítésű részekben koncentrálnak a magyarok, de már ezeken a részekben is román többség van. Napjainkban az óvárosban is erős román térnyerés figyelhető meg: az előregedő, kiháló magyar lakosság házait románok veszik meg.

IV.3.5. Szinerváralja

Szinerváralja a mai Szatmár és Máramaros megyék határán, utóbbi területén található. Stratégiai fontosságú helyen, a Szamos völgyének szűkületénél, a sík- és a hegyvidék találkozásánál fekszik (Szinerváralji kapu), melyet 1563-ban lerombolt vára védett (SZILÁGYI A. B. 2001). Szinerváralja a középkorban már mezőváros, a háborús pusztítások ellenére viszonylag egyenletesen fejlődött, amit kiterjedt vonzáskörzetének köszönhetett. A 18. század elején még magyar többségű településen a század végére kiegyenlítődött a magyarok és a románok aránya, ez az állapot a 20. század közepéig maradt fenn. Már magyar fennhatóság alatt, a 20. század elejétől a románok nagyobb ütemben gyarapodtak, így a román környezetben fekvő településen a magyarok aránya fokozatosan lecsökkent (*42. táblázat*).

Az 1940–44-es magyar uralom után különösen feltűnő volt a magyarság visszaszorulása a településen. Ez részben a mintegy hétszáz fős, többnyire magyar anyanyelvű izraelita közösség deportálásának tudható be.²²⁵ A jelentős etnikai változások következtében a 18. század óta a magyar nyelvhatáron levő település a 20. század második felétől már a nyelvhatáron túl helyezkedik el, sőt, napjainkra – magyar szemszögből – inkább szórványnak számít.²²⁶ Bár a 19. század vége óta viszonylag jelentős ipara volt, ennek ellenére a 2. világháború után a jelentősebb fejlesztések elkerültek. Ez főleg annak a tényezőnek köszönhető, hogy csak 1990-ben nyilvánították várossá, így kevés erőforrás jutott a helységnek. Helyi jelentősége, központi funkciói azonban vitathatatlanok voltak. A nagy állami vállalatok hiánya miatt a rendszerváltás sem okozott akkora sokkot, mint a többi vizsgált településen, így – a térségben egyedüli városként – még növelni is tudta népességét. Ezzel összefüggésben a magyar lakosság csökkenése 1992–2002 között a legkisebb volt a vizsgált terület városai között.

Szinerváralja etnikai szerkezetére szintén jellemző egyfajta térbeli elkülönülés. A magyarok a településen a református templom körüli, a Rózsály felé eső utcákban tömörülnek. Mind közül a legnagyobb arányban a Zúgó völgyében élnek,

²²⁵ A Galíciából érkező zsidóság már az 1760-as évektől előszeretettel telepedett meg a kereskedelmi utak kereszteződésében elhelyezkedő mezővárosban (HEGYI Á.–LÖWY D. 2007. 1048). A 19. század közepe és 1941 között arányuk 10–15 % körül mozgott.

²²⁶ 2002-ben a magyar nemzetiségűek száma már meghaladta a magyar anyanyelvűekét (ANH=98,9).

ahol vélhetőleg még mindig többségben vannak. A magyar jellegű utcák tehát a település magasabban fekvő részén találhatók, amelyek talán védettebbek voltak a gyakori háborús pusztításoktól.²²⁷ Korábban jelentős számú magyar élt a főutcán is, de kihalásukkal, kivándorlásukkal románok költöztek be (52. térkép).²²⁸ A Zúgó és a Szinér völgye folytatása azoknak a Rozsály nyugati oldalán fekvő völgyeknek, amelyeket – Avasújvárostól délre – elsősorban szőlőtermesztést folytató magyarok laktak be (ld. még Apahegy).

42. táblázat: Szinérváralja etnikai összetétele 1880–2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	3691	52,7	45,8	0,9	0,5
1890a	4008	52,8	46,3	0,7	0,1
1900a	4638	53,5	45,2	1,1	0,2
1910a	5056	50,3	48,5	1,1	0,1
1920n	4374	37,7	52,0	0,0	10,3	..	0,0
1930a	5132	27,0	60,6	0,6	11,6	0,0	0,2
1930n	5132	23,9	60,5	2,1	12,9	0,4	0,3
1941a	5628	47,2	50,7	0,2	1,7	0,0	0,1
1941n	5628	51,1	47,3	0,2	1,1	0,3	0,1
1966a	6392	27,3	72,2	0,2	0,2	0,0	0,0
1966n	6392	27,4	71,9	0,3	0,4	0,0	0,0
1977n	7538	22,7	76,8	0,2	0,1	0,1	0,1
1992n	7774	20,7	76,2	1,9	0,0	1,1	0,1
2002a	8492	18,6	79,5	0,2	0,0	1,7	0,0
2002n	8492	18,8	78,4	0,8	0,0	1,7	0,4
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		PRSD+AURr*	
2004sz	3005	19,8		0,0		0,2	
2004kh	2980	20,1		0,3		0,4	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot; *=a szenátusi (2004sz) választásokon csak az AURr eredménye

Szinérváralja fejlődése, területi gyarapodása a 2. világháború után összhangban volt a domborzati adottságokkal. A város a síkságok felé terjeszkedett nyugaton és délen, délkeleti irányban az út mentén pedig gyakorlatilag egybeépült Kissebespatakkal. Ezek a részekon korábban is románok laktak, míg a magyar utcák környékén csak minimális terjeszkedés figyelhető meg.

Összességében a városban a magyarok ugyanúgy a település régen beépült részein laknak, mint a többi vizsgált városban, és itt csak részleges szegregáció van. Azonban Szinérváralján nem a központban, inkább a periférián élnek. Az elkülönü-

²²⁷ A választási eredmények részben alátámasztják az etnikai elkülönülést. A város három választókörzetében az RMDSZ 2004-ben 34%-ot, 13,4%-ot, illetve 12,5%-ot kapott, azonban a választókerületek beosztása természetesen nem igazodik a nemzetiségek elhelyezkedéséhez.

²²⁸ Székely Miklós alpolgármester szóbeli közlése.

lés szimbolikus síkon is értelmezhető, hiszen a magyarok nagyrészt a református templom környékén, a magyar múlt nyoma, a vár alatt laknak.

IV.3.6. Kapnikbánya

Kapnikbánya a Kapnik patak szűk völgyében hosszan elterülő település. Alsó és felső végpontja között mintegy 350 méter szintkülönbség van. A település Alsókapnikból (Alhandal) és a tulajdonképpeni Kapnikbányából (Felhandal/Felsőkapnik) áll, a két részt 1898-ban egyesítették. A bányatelepet vélhetőleg a 14. században alapították, Nagybánya és Felsőbánya után ez volt a harmadik legjelentősebb bányaművelés alá vont terület.²²⁹ A török hódoltság korától közigazgatási hovatartozása állandó viták és háborúságok tárgya, a 17. századtól 1876-ig Kapnikbánya inkább Erdélyhez, Alsókapnik Szatmár vármegyéhez tartozott (GYALAY M. 1997). Első lakosai német és magyar bányászok lehettek (VENDE A. 190., 91). A 17. századtól már biztosan éltek románok is a területen, elsősorban a román többségű Alsókapnikon. A különböző eredetű (német, szláv, magyar), de azonos, római katolikus vallású bányász népség a 19. századra már túlnyomórészt magyar anyanyelvűvé vált (vö. a lápos-völgyi Gereblye esetével – ILYÉS Z. 2005. 146). Összességében a 19. században a két telepen együtt kiegyenlített etnikai arányok voltak némi román többséggel.

A település népességszáma jelentős ingadozásokat mutat, mely egyértelműen jelzi a bányászat aktuális állapotát. A bányamunkák esetleges szünetelésekor (pl. háborúk miatt) a bányaművelő lakosság gyorsan elköltözött, hiszen a völgy alkalmatlan volt mezőgazdasági művelésre. Magyar fennhatóság alatt a bányaművelés csúcsideje a 19–20. század fordulójára esett, ekkor jelentős mennyiségű magyar, román és zsidó bevándorló érkezett, hogy aztán a 20. század elején (főként Trianon után) a bányásztevékenység hanyatlásával távozzanak is. A kiegyenlített etnikai arány is az államhatalom-váltás után billent a románok javára, ugyanis az I. világháború időszakában a magyar bányászok közel fele elhagyta a települést (*43. táblázat*).

Az 1960-as évektől, a bányászat ismételt fellendülése után a nemzetiségi összetétel még kedvezőtlenebb lett a magyarok számára. Moldvából tömegesen költöztek be román bányászokat az Alhandalban felépült lakótelepekre. Az 1960-as évek végére a település lélekszáma elérte maximumát, és Kapnikbányát 1968-ban várossá nyilvánították. A helyi adminisztráció, az iskolák, a kereskedelmi központ, a buszállomás mind az alsó városrészben épültek fel, a Felhandalt nem fejlesztették (DÁVID L.–KLACSMÁNYI S. 2006. 165). Az 1970-es évektől a város

²²⁹ Alsókapnikot valószínűleg csak a 17–18. században alapították. 1880–90-ben lakóinak 80%-a román anyanyelvű volt.

stagnált, akárcsak a magyarok aránya 20–21% körül. Ekkorra a helyi, román környezetben élő magyarság körében már jelentkeztek a szórványosodás első jelei.²³⁰

43. táblázat: Kapnikbánya etnikai összetétele 1850–2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1850n*	2575	34,8	46,0	14,6	0,0	0,0	4,6
1880a	3320	45,8	52,3	1,3	0,6
1890a	3605	46,9	50,2	1,2	1,6
1900a	4665	50,0	44,1	2,3	3,7
1910a	3517	53,0	45,6	1,4	0,0
1920n	2601	23,9	73,0	0,0	3,1	..	0,0
1930a	2262	33,3	63,9	0,0	2,8	0,0	0,0
1930n	2262	33,2	63,0	0,0	3,7	0,0	0,0
1941a	2413	38,6	59,6	0,1	1,5	0,0	0,2
1941n	2413	53,3	45,1	0,1	1,5	0,0	0,0
1956n	3982	25,3	69,2	4,6	0,3	0,2	0,4
1966a	6063	21,0	78,9	0,1	0,0	0,0	0,0
1966n	6063	21,3	78,5	0,2	0,0	0,0	0,0
1977n	6033	20,7	77,8	0,1	0,0	1,0	0,3
1992a	5778	17,4	82,0	0,1	0,0	0,3	0,2
1992n	5778	18,6	79,9	0,4	0,0	0,8	0,2
2002a	5205	16,7	82,9	0,1	0,0	0,1	0,3
2002n	5205	17,5	80,8	0,3	0,0	1,0	0,3
	Érvényes szavazat	RMDSZ		FDG		Roma pártok	
2000sz	2645	13,6		0,0		0,0	
2000kh	2660	12,7		0,0		0,7	
2004sz	2049	13,4		0,0		0,1	
2004kh	2040	14,3		0,1		0,4	

Jelmagyarázat és források: ld. a 13. táblázatot; *=Alsókapnik nélkül; /1850= VARGA E. Á. 1999.

A rendszerváltás valódi gazdasági sokkot jelentett ennek a monofunkcionális ipari városnak. A bányák veszteségesek lettek, majd bezárták őket, melyet természetesen a nagyarányú elvándorlás követett. A nehéziparon kívül számottevő kereskedelmi, szolgáltató vagy egyéb funkcióval nem rendelkező település így most az – elsősorban a téli sportokra épülő – turizmust reméli kihasználni, hogy helyben tartsa a maradék, nagy munkanélküliséggel sújtott népességet (DÁVID L.–KLACSMÁNYI S. 2006. 165).

Napjainkra már csak a város lakosságának hatoda számít magyarnak, azonban a legutóbbi két parlamenti választáson ennél jóval kevesebben (12,7–14,3%) szavaztak az RMDSZ-re. A 2004-es szenátusi választások alapján a helyi magyarok területi elhelyezkedése erősen a Felhandalra koncentrált. Míg az Alhandalban talál-

²³⁰ A vizsgált városok közül egyedül Kapnikbányán nincs magyar iskola (2004-ben szüntették meg), viszont van magyar óvodás csoport. A legközelebbi magyar nyelvű tanulási lehetőség a 20 km-re levő Felsőbányán van.

ható két szavazóköri körben mindössze 5,7% és 6,4%-nyi szavazat érkezett a magyar pártra, addig a Felhandalban ez az érték 44,5% volt. Ez egyben azt is jelenti, hogy a 20. század folyamán a múltban kialakult etnikai térszerkezet alapjai nem, csak az etnikai arányok változtak.

A városban a magyarok lakóhelye a korábbi centrum, mely a 20. században perifériává vált. Az összes központi funkció az alsó részen koncentrálódik, a felső részen csak lakófunkció van. Felhandal lakosai számára a település hosszan elnyúló, nagy szintkülönbségű szerkezete miatt jelentős energiaráfordítás bármilyen szolgáltatás elérése. Az egyedüli kivétel a felhandali római katolikus templom. Kapnikbánya tehát egy etnikailag részlegesen szegregált település. A blokkházas beépítésű, románok lakta alsó részt és az egyszintes beépítésű, magyarok által nagy arányban lakott felső részt gyakorlatilag egy lakatlan sáv, szimbolikusan pedig az út mentén álló Tatárkö²³¹ választja el egymástól (53. térkép).

IV.3.7. A városi kutatások összegzése

Szatmár vegyes etnikumú városainak számos közös vonása van a települések népességfejlődésében, illetve belső etnikai térszerkezetében. A vizsgált városok két kategóriába oszthatók: régi városi kiváltsággal rendelkező helységekre (Szatmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya és részben Kapnikbánya), illetve mezővárosi fejlődésű településekre (Nagykaroly, Szinérváralja).²³²

A települések etnikai története részben e törésvonal mentén tagolható. Előbbiekben a városi élet alapja a német telepésekhez köthető. Ezzel szemben a mezővárosokban a középkor folyamán a magyarság volt a domináns. A románság betelepődése eme központi funkciójú településekre igen korán megkezdődött. Keleten korábban, de nyugaton is legkésőbb a 18. század végén már számottevő görög katolikus közösségeiket találjuk.

A városok etnikai képe alakulását természetesen nagyban meghatározta környezetük nemzetiségi összetétele. Ez Szinérváraljától keletre román, attól nyugatra inkább magyar környezetet jelentett. A másik fontos tényező az adott település urbanizáltsági szintje. Szinérváralján és Kapnikbányán már a 18. század végére egyenlő súlyú a két legnagyobb nemzetiség. A többi településen – erősebb városi jellegük miatt – ugyanakkor jelentős a románok asszimilációja. A vizsgált városokban meghatározó volt a zsidóság betelepődése is, akik a mezővárosokban egy évszázaddal korábban megtelepedtek, mint a szabad királyi (bánya) városokban.

A 19. század második felétől a vizsgált városok többségében felgyorsult a nem magyar népek, főként a zsidóság (nyelvi) asszimilációja. A század végén indult meg egy jelentősebb városodás is a vizsgált területen, amely a bányavárosokban természetesen a bányaművelés aktuális helyzetének is függvénye volt. A századfor-

²³¹ A Tatárkö (Iratoskö) a tatárok 1717-es legyőzésének emléket állító oszlop.

²³² Bár Szinérváralja nem klasszikus mezőváros, hanem az alföldperemi vásárvonalon létrejött központ, középkori fejlődésük, jogállásuk (oppidium) nagyfokú hasonlóságot mutat.

dulón városlakók több mint 90%-a már magyar anyanyelvű volt, ők voltak a leginkább urbanizált nyelvi csoport. Felekezetenként tekintve ugyanakkor kiemelkedő volt a városlakók aránya az izraeliták és a római katolikusok között. Utóbbi a bányavárosok római katolikus (német, szláv és magyar eredetű) bányászainak, illetve a városok sokszor távolról kihelyezett hivatalnokrétegének köszönhető.

1920–50 között a városok nemzetiségi összetétele rendkívül változó képet mutatott, melyet az államhatalom-váltások határoztak meg. A városok etnikai képét rendkívül gyorsan, látványosan lehetett alakítani, ez pedig a mindenkori hatalomnak érdekében állt. Ilyen népességkicserélődés történt 1919-ben, 1940-ben és 1944–45-ben is.

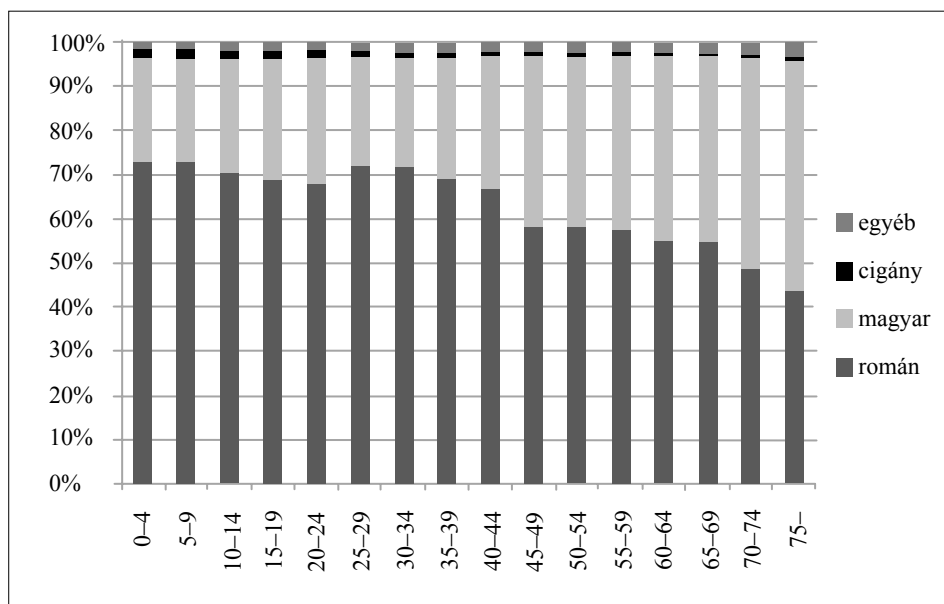
A fentieknél drasztikusabb változást jelentett a zsidók eltávolítása. 1944. május–júniusában a vizsgált városok lakosságának ötödét kitevő izraelitákat deportálták, nagy részüket a haláltáborokban megölték. A visszatérő túlélők többsége a háború utáni években, évtizedekben kivándorolt.²³³

Az 1950–90 közötti periódus a szocialista iparosítás és ezzel összefüggésben a szocialista urbanizáció időszaka volt. A vizsgált városok közül ez elsőként a bányavárosokat érintette, ahol hatalmas nehézipari fejlesztések valósultak meg (sorrendben Nagybányán, Felsőbányán és Kapnikbányán). Az 1960-as évek közepétől a hangsúly a megyeszékhelyek fejlesztésére helyeződött, ami Szatmárnémetit és Nagybányát érintette. Nagykároly, mint periférikus, magyar jellegű kisváros csak mérsékelt mértékű, Szinérváralja, mint községi jogállású település pedig még ennél is kevesebb erőforráshoz jutott.

A vizsgált településeken az urbanizáció a fejlesztés mellett a nemzeti-homogenizációs célokat is szolgálta. A városok etnikai szerkezetének legradikálisabb átformálására ebben az időszakban került sor, melyek közül kiemelkedik Felsőbánya, Nagybánya és Szatmárnémeti esete. Ezen települések mindegyikében a korábbi területükön kívül felépített lakótelep-negyedekben lakik mai népességük többsége, akik nagyrészt az államalkotó nemzetiség soraiból kerülnek ki. Ezzel szemben Nagykárolyban és Kapnikbányán a település korábbi területén helyezték el a blokkházakat, igaz, utóbbi helységben a domborzati akadályok miatt. A városok gyökeres átformálásának a másik, ideológiai indíttatású eszköze az új központok kialakítása volt. A városmorfológiai változtatásokon kívül a szocialista/nemzeti célokat szolgálta a helyi társadalom szétverése is (ENYEDI GY. 1992. 690).

A rendszerváltás hatalmas gazdasági sokkot jelentett a vizsgált városoknak – Szinérváralja kivételével. Ennek eredményeként tömeges el- és kivándorlás indult nemzetiségtől függetlenül. A térség városinak gazdasági helyzete az ezredfordulóra stabilizálódott. Ekkortól a városok esetleges népességsökkenésének hátterében nem megélhetési okok, hanem a kedvezőbb életkörülmények keresése (szuburbanizáció) állt. Ez elsősorban Szatmárnémetin és Nagybányán figyelhető meg.

²³³ A zsidóság háború előtti városon belüli elhelyezkedéséről csak Szatmárnémetin és Nagybányán van információnk. Ezek alapján nem állítható, hogy a deportált zsidók helyére 1944 ősze után románok érkeztek volna nagy tömegben, így módosítva a belváros etnikai képét.

7. ábra: A lakosság korcsoportonkénti összetétele nemzetiségek szerint Szatmárnémetin, Nagybányán, Nagykárolyban és Felsőbányán összesítve 1992-ben. – Forrás: <http://nepszamlalas1992.adatbank.transindex.ro/>

A városok etnikai szerkezetében – eltérő mértékben, de – a kisebbségek arányának csökkenése (kivéve a románokat) a jellemző. A folyamat sebességére a legnagyobb hatással a környezetük etnikai összetétele van. Emiatt a mai Máramarosban fekvő városokban a magyarság fogy, szórványosodik, jelentős az asszimiláció. Ezzel szemben a magyar környezetben fekvő Nagykárolyban a magyarok aránya alig marad el a 40 évvel ezelőtti értéktől, és az utóbbi években emelkedik. Általánosan azonban a városi magyarság előregszik, korszerkezete, demográfiai jellemzői kedvezőtlenebbek a románságénál. Így például az 1992-es népszámlálás szerint Szatmárnémetin, Nagybányán, Nagykárolyban és Felsőbányán összesítve a 70 év felettek között a magyarok voltak többségben, míg a 15 év alattiaknál részesedésük már 25% alá csökkent (7. ábra). Ez a magyarok számának további csökkenését vetíti előre, természetesen jelentős térbeli (elsősorban nyugat–keleti) különbségekkel.

A vizsgált városokban a magyarok elhelyezkedését elsősorban a választási eredmények alapján próbáltuk rekonstruálni. A jelen etnikai térszerkezetéhez azonban fontos adalék a múlt ismerete is: a hat település közül a múltban bizonyíthatóan csak Nagykárolyban volt etnikai szegregáció, mely a 19. században a nyelvi asszimiláció hatására feloldódott. Ezen kívül Nagybányán a cigányok részlegesen elkülönültek (A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895). A helyzet napjainkra alaposan megváltozott. A románok nagy volumenű városokba áramlása csak 1945 után figyelhető meg, ekkortól számíthatjuk az esetleges lakóhelyi szegregáció létrejöttét.

A legfontosabb azonban, hogy – pl. Dél-Szlovákiával ellentétben – ezen városok nem úgy lettek multietnikusak, hogy az eltávolított kisebbség helyére költöztették az új lakosokat.

A városok belső etnikai térszerkezetét illetően kiderült, hogy bár románok és magyarok közt teljes szegregációról sehol sem beszélhetünk, a városok mind-egyikében megtalálhatók azok a részek, városnegyedek, ahol a magyarok koncentrálnak, esetleg többségben vannak. Ezek kivétel nélkül azok a részek, ahol már legalább száz éve is éltek. Azokban a városokban, ahol a románok gyakorlatilag „hozzátelepültek” a magyarokhoz (Sztarmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya és részben Kapnikbánya), ott az etnikai térszerkezetre általában jellemző, hogy a magyarok a régi, alacsony beépítésű, központi részekben laknak. Ugyanakkor ezeken a településeken az adminisztratív központ környéke többnyire a románok lakóhelyének számít.²³⁴ Szót kell még ejteni a cigányságról is, mint viszonylag új városalakókról. Bár a vizsgált városokban arányuk nem számottevő, ennek ellenére megfigyelhető részleges lakóhelyi elkülönülésük.

IV.4. Az etnikai alapú térbeli elkülönülés vizsgálata

A földrajzi jellegű települési etnikai vizsgálatok a következő kérdéseket vetik fel: Milyen a multietnikus települések etnikai térszerkezete? Van-e a településen nemzetiségi területi elkülönülés? Ha van, milyen okokra vezethető vissza?

A Kárpát-medencében 1945-ig számos szegregált etnikai szerkezetű település (falu és város egyaránt) létezett. A 20. század második felében a falusi társadalmak felbomlása, a téjeszesítés, az iparosítás és a dinamikus városodás következtében gyökeresen megváltoztak a társadalmi–gazdasági feltételek, így több esetben megszűnt a korábbi területi elkülönülés (pl. Szkáros, Mezőberény, Varjas; ld. KEMÉNYFI R. 2004). E folyamatokhoz hozzájárultak a háborút követő spontán és kényszerített migrációk, a lakosságcserek, ki- és betelepítések. A svábok 2. világháború utáni menekülése, deportálása, illetve később Németországba távozásuk szüntette meg az etnikai alapú elkülönülést például a német–román lakosságú Szinfaluban (BOROS E. 2005. 218–224). Mindennek ellenére még ma is vannak olyan multietnikus települések, ahol a nemzetiségek lakóhelye markánsan elválasztódik, ilyen például a már említett Várasfenes, a romániai Bihardiószeg, Dolmány (vö. KEMÉNYFI R. 1996. 125) és Apahegy.

A szegregáció kutatásához „az első lépés a település (esetleg régió) történetének feltárása. Figyelemmel kell kísérni a terepen, a levéltárakban, a népszámlálások adatainak segítségével az együtt élő etnikumok demográfiai és betelepülési történetét. Feltérképezendők: a község általános és etnikai térszerkezete, természeti

²³⁴ Mivel Nagykárolyban a lakótelepeket a központba építették, ezért ott csak a beépítés jellegére igazak a fent leírtak.

környezete, gazdálkodása, közigazgatási változásai és az iskoláztatás” (KEMÉNYFI R. 1996. 125–126).

A szegregáció kialakulásának több oka is lehetséges, de mivel minden település más, nem lehet általános érvényű modellt kialakítani a térbeli elkülönülésre.²³⁵ KEMÉNYFI kutatásai szerint Várasfenesen például az eltérő gazdálkodási rend hívta életre az elkülönülést. A Fenes-patak mentén hosszan elnyúló település alsó részén laknak a földművelő magyarok, míg a felső, hegy felőli oldalon az erdőgazdaságból, pásztorkodásból élő románok. De a szegregáció kialakulásához és fennmaradásához hozzájárult a földek eltérő minősége, az egyházak közösségösszetartó ereje, az elfojtott konfliktusok és az endogám házasságok tömege is (KEMÉNYFI R. 1996. 126). Apahegyen – Várasfeneshez hasonlóan – az eltérő foglalkozás miatt jött létre az elkülönülés. A korábban döntően szőlőműveléssel foglalkozó magyarok a magasabb térszínen – a szőlőültetvényekhez közelebb – telepedtek le, míg a mezőgazdaság más ágaiban tevékenykedő románok a hegylábi, síksági területeken találhatók.

Vitathatatlan a vallás meghatározó szerepe. A vallási vegyes házasságok a múltban jóval ritkábbak voltak, mint az egyvallásúak de eltérő anyanyelvűek vegyes házassága. Vagy elég csak a zsidóság múltbeli elkülönülésére gondolni.²³⁶ A valláshoz szorosan kapcsolódik az eltérő kulturális közeg taszító szerepe. A mai napig sokkal kisebb a vegyes házasságok száma és az asszimiláció mértéke a keleti kultúrkörbe tartozó románság és a nyugati irányultságú magyarság között, mint például magyar–szlovák viszonylatban.

Érdekes eset a cigányság szegregációja. A múltban kialakult cigánytelepek alapja az eltérő életmód (vándorcigányokat telepítettek le), az eltérő kulturális és demográfiai szokások, az eltérő foglalkozás,²³⁷ az eltérő antropológiai kinézetük és az eltérő szociális helyzetük volt. Különélésükben szerepet játszottak a régi úrbéres viszonyok, illetve a törvényes intézkedések is (A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895. 28). A cigányság letelepedése ugyanakkor összefüggött a természetföldrajzi viszonyokkal is: „A domborzati viszonyokat tekintve ugyanis általában úgy látszik, hogy a magas terméketlen hegység és a határozott mélysík kevésbé kedveznek a cigánytenyészetnek.” (A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895. 20). De a cigányok betelepülése az adott településre függött az együttélő etnikumoktól is. A németekkel és a szlovákokkal kevés, a ruszinokkal és a románokkal jóval több vegyes község jött létre. A magyarok e két végpont közé estek (A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895. 20). A történeti Szatmárban mindez különösen jól megfigyelhető volt. Egyrészt keletről nyugatra nőtt azon települések száma, ahol a cigányok elkülönülve éltek, másrészt

²³⁵ BARTHA ELEK (2001. 329) megállapítása szerint: „A településen belüli elkülönülés gyakran az ott lakók gazdasági és társadalmi helyzetével is összefügg.”

²³⁶ Igaz, utóbbi egyszerre volt vallási és anyagi helyzetük szerinti elkülönülés (CSÍKI T. 2000. 154).

²³⁷ A korábban döntően falusi térben élő cigányság megélhetése kevésbé kapcsolódott a földhöz. Hagyományos foglalkozásaik (zenész, vályogvető, rézműves) általában a kisparhoz kapcsolódtak, a földművelésben leginkább csak a nyári idénymunka alkalmával vettek részt.

jelentős különbség volt a magyarlakta és a jelentős sváb lakossággal bíró járások között. 1893-ban a román többségű járásokban (Nagysomkúti, Nagybányai, Szinerváraljai) a településeknek csak 20,7–33,3%-ában éltek teljesen külön a cigányok, míg a magyar többségű járásokban (Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai) ez 65,7–80%, a sváb jellegű járásokban (Erdödi, Nagykárolyi) 91,7–94,1% volt.²³⁸

A szegregált állapot létét vagy nem létét egyéb tényezők is befolyásolják. ILYÉS ZOLTÁNNAK (2005) a szórványokra alkalmazott tipologizálása (autochton–allochton, rurális–urbánus) jelen esetben is hasznos lehet (44. táblázat). A helyben maradt, illetve a telepített/települt nemzetiségekkel kapcsolatban KEMÉNYFI (2004. 214) a következőket állapítja meg: „A különböző etnikai migrációkkal foglalkozó kutatók kimutatták, hogy a saját kultúrkörüket elhagyók – az idegen kultúrába való betelepüléssel – tulajdonképpen vállalják (a nyelv elsajátításával, gazdálkodási mód átvételével, stb.) az asszimilációt, vagy legalábbis nagymértékben hozzájárul a beolvadásukhoz, míg a helyben maradó, de az etnikai környezet megváltozása miatt mégis nemzetiségi szórvánnyá váló falvak általában megőrzik a kultúrájukat, identitásukat.” Ez egyben azt jelenti, hogy a betelepülés mikéntje meghatározható lehet a térbeliség szempontjából. Példa erre Körösszakál, ahol a két nemzetiség (magyar és román) a török hódoltság után egyszerre települt be, hasonló foglalkozást űzőtt (földművesek), így nem jött létre elkülönülés, ellenben a Fekete-Körös völgyében az őshonos várasfenesi magyarok mellé költöző, eltérő foglalkozású románok szegregálódtak (KEMÉNYFI R. 1994. 133–134). A történeti Szatmárban e kettősséget leginkább a görög katolikusokkal és reformátusokkal egyszerre újratelepült, szegregálatlan térszerkezetű Domahida, illetve a középkor óta magyar lakosságú, ma már román többségű, részben elkülönülő térszerkezetű Hagymáslápos szemlélteti. Még jobban erősítette a szétválást, ha az egyik népcsoport jelentős gazdasági kedvezményeket is kapott. Területünkön a 18. században betelepített németek múltbeli elkülönülése (ld. Krasznabéltek) erre vezethető vissza.

A másik kategorizálási mód a falusi és városi közösségek megkülönböztetése. A városi szórványoknál jelentőséggel bír annak kora, de figyelembe kell venni azt is, hogy a városba folyamatosan áramlik a népesség, így nem mindig alakul ki valódi közösség a heterogén eredetű népcsoportokból. A történeti Szatmár romániai részén elhelyezkedő vegyes lakosságú városokban fel lehet fedezni a magyarok és románok elkülönülését. Ezen városok esetében általánosságban megállapítható, hogy a magyarok inkább a városok régi, alacsony beépítésű részeit lakják, míg a románoknak főleg a szocialista iparosítás hatására létrejött lakótelepek, illetve egyes újabb (1920 utáni), alacsony beépítésű részek nyújtanak otthont, de természetesen teljes elkülönülésről nem beszélhetünk. A városi cigányság nem különül el oly mértékben, mint a falusi. Ennek ellenére szinte minden város peremén található olyan rész, ahol a romák aránya magas. Ez a nagyobb városokban inkább blokkhá-

²³⁸ „...Bihar és Szatmár megyékben azok a járások, melyekben a cigányok több helyt laknak vegyesen mint külön, kivétel nélkül oláh lakosságú többséget mutatnak, míg a magyar vagy magyar-oláh lakosságú járásokban a külön lakott helyek száma mindenütt nagyobb.” (A MAGYARORSZÁGBAN..., 1895. 28.)

zas beépítésű rész, mely gyakran a ledózerolt cigánytelep helyén jött létre. A kisebb városokban a cigányok még mindig alacsony beépítésű részekben élnek.

44. táblázat: Az etnikai alapú lakóhelyi elkülönülés főbb jellemzői a történeti Szatmár romániai részén

		Falu	Város
Az elkülönülés létrejöttének időpontja		régi keletű	új keletű
Az elkülönülés létrejöttének oka		<ul style="list-style-type: none"> eltérő foglalkozás kulturális különbségek a nemzetiségek különböző betelepülési időpontja (autochton–allochton csoportok) fenyegetettség érzet, etnikai konfliktus 	<ul style="list-style-type: none"> irányított „hozzátelepítés” a nemzetiségek különböző betelepülési időpontja (autochton–allochton csoportok) fenyegetettség érzet, etnikai konfliktus
Az elkülönülés időtartama		hosszabb	rövidebb
Az elkülönülés földrajzi jellemzője		A szegregáció foka (a cigányokat leszámítva) nyugatról keletre nő	
Az elkülönülés típusai	<i>részleges</i>	<ul style="list-style-type: none"> csak egy nemzetiség (cigányok) csak felekezeti csak egyes településrészekben 	<ul style="list-style-type: none"> csak egy nemzetiség (cigányok) csak felekezeti csak egyes településrészekben
	<i>teljes</i>	teljes	teljes (nem jellemző)
Az elkülönülés területi jellemzői	<i>magyar (sváb)</i>	központ, központ pereme	központ, központ pereme
	<i>román</i>	kivezető utak, központ pereme [központ, ha ők az első települők]	periféria, új központ
	<i>cigány</i>	cigánytelep, periféria	részleges elkülönülés, periféria
Az elkülönülés fizikai (épület) jellemzői	<i>magyar (sváb)</i>	alacsony beépítés: változó minőség	régi, alacsony beépítés
	<i>román</i>	alacsony beépítés: változó minőség; blokkház	<ul style="list-style-type: none"> új, lakótelepi beépítés új, alacsony beépítés
	<i>cigány</i>	rossz minőség, nagy laksűrűség	rossz minőség, nagy laksűrűség
Szimbolikus elkülönülés		<ul style="list-style-type: none"> saját templom körül felekezeti alapú temetkezés település központjának „birtoklása” 	
Látható szimbolikus térfoglalási stratégiák*		<ul style="list-style-type: none"> templomépítés emlékmű, szobor építése 	<ul style="list-style-type: none"> templomépítés új központ létrehozása utcanevek megváltoztatása emlékmű, szobor építése
Az elkülönülés megszűnésének oka		<ul style="list-style-type: none"> faluközösség felbomlása, térszerkesztés etnikai arányok megváltozása vegyes házasságok 	<ul style="list-style-type: none"> gazdasági–társadalmi változások etnikai arányok megváltozása vegyes házasságok, asszimiláció

*Részletesen ld. BODÓ J.–BÍRÓ A. Z. 2000. 14.

A szatmári városi elkülönülés – a falusi szegregációval szemben – tehát rendkívül friss, alapvetően az elmúlt hatvan évben jött létre. A városi szegregáció korához figyelemreméltó adalék MILLEKER REZSŐ (1935. 190) – kissé általánosító – véleménye: „Ahol többféle nemzetiség él ugyanabban a városban és ez a többfé-

leség régi keletű, ott biztos, hogy egy-egy nemzetiség külön-külön városrészben lakik, ha az egymást elválasztó határvonalak elmosódtak is.”²³⁹

A jelenlegi etnikai folyamatokat vizsgálva megállapítható, hogy a Kárpát-medencében nagyon kevés helyen van teljes etnikai szegregáció,²⁴⁰ viszont előfordulhat részleges elkülönülés. Ez alatt két dolgot értek: egyrészt gyakori eset, hogy a legalább három nemzetiség lakta településeken csak a cigányság különül el (ilyen például a szatmári Pete, Hirip, Mezőterem, Józsefháza és Krasznabéltek).²⁴¹ Másrészt megfigyelhető, hogy az adott helységben csak részleges szegregáció van, egyes utcákban, településrészekben az egyik etnikum dominál, de a község más részein nagyfokú a keveredés (jó példa erre Hirip, Hagymáslápos, valamint a Nyitrai járásban levő Kolon). Egy másik lehetőség, hogy a korábbi etnikai szegregáció az egyik népcsoport nyelvi asszimilációjával megszűnik, de a vallási különbségek, és így a felekezeti szegregáció megmarad. Ilyen település a szatmári Porcsalma (BARTHA E. 2001. 329), valamint a kárpátaljai Salánk (KEMÉNYFI R. 2004. 243, 246).

Feltételezésem szerint a szegregáció kialakulásában regionálisan is jelentős különbségek vannak. Fontos tényező, hogy etnikailag vegyes települések szükségesek ahhoz, hogy kialakuljon bármilyen nemzetiségi elkülönülés. A szomszédos országok közül azonban Szlovákiában és Kárpátalján a múlt század közepéig a nyelvhatár rendkívül élesen húzódott a szomszédos nemzetiségek között, mindössze néhány igazán vegyes térség alakult ki.²⁴² Szlovákiában ehhez hozzáadódott az azonos vallás tompító szerepe, így vélhetőleg ott a településen belüli elkülönülés kevésbé jellemző. A fenti szempontok alapján mikroszintű etnikai elkülönülés létrejöttének legvalószínűbb színhelye a mai Románia és Szerbia.

Felmerül a kérdés, miért marad fenn a szegregáció? Szatmárban mind falusi, mind városi térségekben folyamatosan oldódik a lakóhelyi elkülönülés; a szociális–gazdasági elkülönülés (előbb–utóbb) felváltja az etnikai szegregációt. Igaz ez Apahegyre, Hagymásláposra, csakúgy, mint Szatmárnémetire vagy Felsőbányára. Ugyanígy megfigyelhető, hogy a prosperáló multietnikus falvakban az új beépítésű részeket sem csak az egyik etnikum lakja, az itt élők közös vonása gazdagságuk (pl. Kakszentmárton). Ilyen új beépítésű részeket tömegével a nagyvárosok szuburbán zónájában találhatunk. Azonban az érintett falvakban az új, szociális–gazdasági elkülönülés feszültségekhez vezethet, ami az őslakosok és a beköltözők közötti törésvonalat adott esetben etnikai törésvonallá alakíthatja.

²³⁹ Alátámasztja e véleményt Nagykaroly esete is, ahol a 18. században még létezett markáns szegregációt a nemzetiségek elmagyarosodása szüntette meg.

²⁴⁰ A hagyományos nemzetiségi kisebbségek esetében. A cigányság elkülönülése/elkülönítése mindennapos.

²⁴¹ A cigányok elkülönülése számbeli gyarapodásukkal részben vagy teljesen feloldódhat (előbbire jó példa a Füleki járásbeli Mucsény – ld. MOLNÁR T. 2003). Ebben az esetben a falu többi részébe is beköltöznek, ami magával vonja a nem cigány lakosság gyors távozását és az adott település „cigányosodását”.

²⁴² Ezek közül az egyikben, Nyitra környékén nem találtam valódi elkülönülést (ld. TÁTRAI P. 2003).

Más a helyzet cigány–nem cigány viszonylatban. Ennek háttérében a hagyományos előítéletek mellett a legnagyobb szerepet a szociális különbségek, azaz a szegénység és annak vonzatai (bűnözés, alkoholizmus, stb.) játszották. A szegénység az, amely kialakítja a perifériák elcigányosodó falvait. Ugyanakkor hiába csökken a különbség cigány és nem cigány között (például mindannyian elszegényednek), a mentális falak megmaradnak akkor is, ha a cigányok be tudnak költözni a település belső részeire (TÚROS E. 1996. 170). Szatmár magyarországi, periférikus részén két folyamat figyelhető meg az elcigányosodó falvakban. Ott, ahol csak kisméretű cigánytelep volt, a cigányok és nem cigányok arányváltása igen gyorsan zajlott le és a cigányok az elköltöző, kihaló magyarok házaiba költöztek, valamint, ott feloldódott a szegregáció (ld. Uszka). Ellenben ott, ahol már volt egy elkülönülő cigánytelep/cigánysor és a cigányok számának növekedése nem volt olyan kiugró, ott a cigányok továbbra is részben (pl. Csaholc) vagy egészen szegregáltan élnek (pl. Tisztaberek). Természetesen a helyi tényezők, a két etnikum magatartása nagyban befolyásolja a folyamatot.

A cigányok lakóhelyi elkülönülésében jelentős különbségek figyelhetők meg a romániai és a magyarországi rész között. Míg Magyarországon részben az 1960-as évek településfelmérésének, részben napjaink törvényi szabályozásának köszönhetően a vizsgált területre nem jellemző a teljes szegregáció, addig Romániában szinte minden vizsgált faluban markánsan elkülönült a cigányok által lakott településrész. A szegregáció fennmaradásában az is közrejátszik, hogy Szatmár romániai része az országnak nem annyira fejletlen, periférikus része, mint a magyarországi terület, így a nem cigány népesség kevésbé vándorol el, az ingatlanárak viszonylag magasabbak, melynek következtében a roma lakosság számára kevesebb lehetőség adódik a falvak központi részeibe beköltözni.

Összegezve elmondható, hogy falusi térségekben ma már csak különleges esetben (pl. a szerb menekülthullám a Vajdaságban) jön létre szegregált etnikai térszerkezet,²⁴³ hiszen ez senkinek sem érdeke. Azokon a településeken, ahol elkülönülés tapasztalható, ott nagy valószínűséggel a múltbeli szerkezet maradt fenn.

Szegregált helyzetű településeken említésre méltó térszerkezeti jelenség lehet egy ún. puffer- (tompító-) zóna létrejötte. Többnyire akkor alakul ki, ha a nemzetiségek között feszültség, konfliktus van. A pufferzónában a két elválasztott nemzetiségtől valamilyen módon eltérő népesség él. Várasfenesen a református magyar és az ortodox román lakosságot baptista magyarok választják szét (ld. KEMÉNYFI R. 1996. 127–128). Hasonló tompítószerepet játszottak az etnikai területi elkülönülés megszűntéig a szlovákiai szlovák–magyar lakosságú Szkáros esetében a cigányok, akik a két nemzetiség között telepedtek meg (KEMÉNYFI R. 1998. 210). Pufferzónaként értelmezhető az is, ha az etnikumok között nincs éles határvonal, csak egy olyan térrész, amelyet a két nemzetiség tagjai vegyesen laknak (például ilyen település volt a bánsági Varjas a múlt század közepéig; ld. ILYÉS Z. 2000. 162). E vegyes részben megemelkedhet a vegyes házasságok száma is, az említett Szkároson a vegyes házasságból származó utódok bomlasztották fel a

²⁴³ A cigányok kivételével.

szegregált etnikai térszerkezetet (KEMÉNYFI R. 1996. 130). Az elválasztó térrész, azaz a pufferzóna különböző alakokat ölthet; lehet egy temető, templom, vagy akár természeti forma is: Hiripen a cigánysort a Balkány-patak választja el a település többi részétől. Részleges lakóhelyi elkülönülésű településeken is előfordulhat a helyiek által választóvonalnak érzékelt térelem: ilyen szimbolikája van például a kapnikbányai tatárkönek.

Az etnikailag/felekezetiileg egyes településeket nemcsak lakóhelyi elkülönülés jellemezheti, a nemzetiségek/felekezetek között kialakulhat egy településen belüli eltérő térhasználati rendszer, amelyikben mindegyik csoportnak megvan a maga helye. A térhasználatot az adott csoport tagjainak mozgásával kijelölt aktivitásterek (kevésbé állandó), illetve állandósult etnikai/szagrális térszerkezetek (pl. nemzeti emlékhely vagy akár egy templom) alkotják (KEMÉNYFI R. 2004. 153–174). Néhol összekapcsolódik a vallási és nemzeti „szent hely”, pl. a magyarság számára ilyen Csíksomlyó (FEISCHMIDT M. 2005. 25).

Amennyiben több etnikai/felekezeti csoport is sajátjának tart egy fontos, reprezentatív helyet (vagy személyt, tárgyat, településrészt) megindulhat a szimbolikus harc, a szimbolikus térfoglalás, mely erősen rányomhatja a bélyegét egy helység arculatára.²⁴⁴ A szimbolikus küzdelmek menete, leképződése sokféle lehet, célja pedig a birtoklás, a kisajátítás.²⁴⁵ Eme szimbolikus térfoglalásnak, térhasználatnak a hozadéka lehet egy olyan település, ahol mindenki tudja, hogy melyik a másik csoport szórakozóhelye, találkozóhelye, és az élet a saját etnikumhoz tartozó eladó, adminisztrátor segítségével zajlik. A településen kialakulhat tehát egy olyan megosztottság, amely párhuzamos struktúrákhoz (pl. intézményi vagy névhasználati) és a tér eltérő használatához vezethet, melynek okozója a felszínen néha nem is érezhető nemzetiségi/vallási konfliktus (vö. KEMÉNYFI R. 2004. 179–184; PLUGOR R. 2006. 77).

²⁴⁴ A legjellemzőbb, talán legtöbbet kutatott példa a kolozsvári főtér a Mátyás-szoborral (ld. FEISCHMIDT M. 2005; PLUGOR R. 2006), de hasonló csatározások figyelhetők meg napjainkban Nagyváradon a kétnyelvű utcanévtáblákért (ld. ERÖSS Á. et al. 2009).

²⁴⁵ A szimbolikus térfoglalási módszerek közül fontosak a „nemzeti jelképek használata, a szimbolikus súlyú közéleti beszéd [...], középületek birtoklása, templomépítés, új építkezések beindítása és azok megszentelése, középületek, utcák, terek átnevezése; köztéri emlékművek állítása; etnikai elemek díszítőelemként való megjelenése nyilvános térben; szimbolikus súllyal felruházott közösségi rendezvények, tömeggyűlések; a hadsereg és a rendőrség elhelyezési, megjelenési módozatai; területek és helyek átépítése” (BODÓ J. – BÍRÓ A. Z. 2000. 14).

V. ÖSSZEGRZÉS

A vizsgált terület népesedési, nemzetiségi viszonyait elsősorban az egyes etnikumok demográfiai jellemzői befolyásolták. Az etnikai szerkezetben bekövetkezett radikális változásokat általában a hatalmi viszonyok módosulása okozta; utóbbi leginkább háborús eseményekhez köthető (16–18. század háborús pusztulásai, a 20. századi államhatalom-változások).

A döntően háborúk után meginduló migrációs, kolonizációs folyamatok következtében a vármegye népessége etnikai–nyelvi vonatkozásban rendkívül sokszínűvé, egyes területeken kevertté vált. Az etnikai–felekezeti térszerkezet megszilárdulásának időpontjára, a 19. század elejére hét számottevő nemzetiség (magyar, román, német, cigány, ruszin, szlovák és zsidó) valamint öt jelentősebb felekezet (római- és görög katolikus, református, izraelita és ortodox) élt Szatmárban. Napjainkban, bár a korábbi diverzitás mértéke csökkent, még mindig érzékelhető az etnikai–vallási sokszínűség.

Szatmárban a 21. század etnikai folyamatait két egymással ellentétes folyamat alakítja. Rendkívül fontos a homogenizáció, mely mind a magyarországi, mind a romániai részen megfigyelhető, és elsősorban az államalkotó nemzetnek kedvez. Ezzel szemben diverzifikáció is tapasztalható, mely elsősorban a cigányság gyarapodását jelenti.

Hasonló eredményre vezettek a térszerkezeti kutatások is. A kis lélekszámú nemzetiségek (német, ruszin, szlovák) visszaszorulásával egyre tisztább képet öltött egy bipoláris (magyar–román) etnikai térszerkezet, mely egy magyar, egy román és egy – valamelyest nyugatra tolódó – vegyes etnikai tömbből áll. Ellenben az elmúlt évtizedek demográfiai változásai, a roma népesség dinamikus gyarapodása következtében felsejlik egy új struktúra, ahol a magyar és román pólusokat átszövik jelentős cigány lakosságú települések vagy akár összefüggő térségek.

A fenti eredményeket részben megerősítették, részben módosították terepi felméréseim. Egyrészt helyszíni vizsgálataim alátámasztották a cigányok számának és arányának dinamikus növekedését; a cigányok valós számának rögzítése egyben a dolgozat egyik legfontosabb hozadéka. Ugyanakkor a cigányok arányát leszámítva a felmérésem a legtöbb faluban megerősítette a legutóbbi népszámlálás etnikai–vallási eredményeit. A másik fontos eredmény az egyes népcsoportok interetnikus kapcsolatrendszerének jobb megértése volt (elsősorban magyar–német/sváb és magyar–román viszonylatban).

A terepi kutatás egyik súlypontja az etnodemográfiai trendek vizsgálata volt a diákok etnikai megoszlásának tükrében. Ehhez szorosan kapcsolódik az etnikus közösségek bizonyos sajátosságainak vizsgálata (pl. iskolaválasztási és nyelvhasználati szokások). Mindezek eredményeként kijelenthető, hogy a térségben az egyedüli dinamikus gyarapodó népcsoport a cigányság, ugyanakkor pont ők azok,

akik saját értelmiség és intézményrendszer híján a leggyengébb etnikai identitással rendelkeznek. A két legnagyobb, legöntudatosabb nemzetiség, a románok és a magyarok lélekszáma, jövőbeni aránya stagnál, illetve valamelyest csökken. A kisebb etnikai csoportokat – a ruszin/ukrán népességet leszámítva – drasztikus előregezés, fogyás sújtja.

A települések belső etnikai szerkezete általában nem szegregált, de jelentős különbségek figyelhetők meg nemzetiségek szerint (pl. cigányság elkülönülése), illetve falu–város viszonylatban. A nemzetiségek lakóhelyi rendjében felfedezhetők szabályszerűségeik is: a falvak régi, központi településrészei általában magyar/sváb többségűek; a lakótelepek, blokkházak román többségűek, a cigányok a periférián élnek. Az elkülönülés foka magyar–román viszonylatban nyugatról keletre nő. A vizsgált települések közül a cigány–nem cigány relációt leszámítva igazi lakóhelyi szegregáció csak Apahegyen jött létre.

Dolgozatomban megkíséreltem felvázolni a történeti Szatmár területének etnikai szerkezetét, annak kialakulásától a jövőben várható folyamatokig. A történeti–statisztikai elemzés eredményeit helyszíni kutatásokkal próbáltam meg árnyalni, plasztikusabbá tenni. A mezoszintű elemzésről elmondható, hogy eredményei beleilleszkednek az országos, illetve nagytérségi folyamatokba, azoktól elválasztva nem lehet értelmezni. A mikroszintű vizsgálatokat elsősorban Szatmár középső, vegyes lakosságú területein végeztem, az ott zajló etnikai folyamatokba, kapcsolatokba, esetleges versengésbe reméltem bepillantást nyerni. Terepi munkám segítségével igyekeztem a hivatalos statisztikai adatok háttérét kutatni, és egy kicsit a helyi lakosság szemszögéből vizsgálni a számukra természetes etnikai sokszínűséget.

VI. IRODALOM

- AZ 1715. ÉVI országos összeírás. DVD-ROM. Arcanum. Budapest. 2004.
- ACSÁDY I. (1896): Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1715–20. Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam XII. 496 p.
- ANUARUL demografic al României. Institutul Național de Statistică. București. 2006. 447 p.
- AUBERT A. (1994): Etnikai csoportok a helyi társadalomban. Földrajzi Közlemények 118. (42.) 2. pp. 131–144.
- BAGOSSY B. (190..): Szatmár vármegye története. In: BOROVSZKY S. (szerk.): Szatmár vármegye. Országos Monográfia Társaság. Budapest. pp. 412–530.
- BAKÁCS I. (1963): A török hódoltság korának népessége. In: Kovacsics J. (szerk.): Magyarország történeti demográfiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. pp. 115–142.
- BAKÓ B. (2002): Együttélési viszonyok és az etnikai identitás. In: KOVÁCS N.– SZARKA L. (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó. Budapest. pp. 87–109.
- BALOGH P. (1902): A népfajok Magyarországon. M. Kir. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium. Budapest. 1113 p.
- BARANYI B. (szerk., 2008): Észak Alföld. A Kárpát-medence régiói 8. MTA RKK–Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 516 p.
- BARCSA J. (1906): A Tiszántúli ev. ref. egyházkerület történelme I. Debrecen.
- BÁRSONY I. (190..): Előszó. In: BOROVSZKY S. (szerk.): Szatmár vármegye. Országos Monográfia Társaság. Budapest. pp. IX–XII.
- BARTHA E. (2001): Egy felekezeti nagyrégió Európa közepén. A görög katolikus tér Kelet és Nyugat határán. Ethnographia 112. 3–4. pp. 299–340.
- BÉL M. (1982): Szatmár megye ismertetése. [Közli: KÁVÁSSY S.] In: GYARMATHY Zs. (szerk.): Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás III–IV. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai. Nyíregyháza. pp. 24–92.
- BELUSZKY P. (2004): Belső vándorlások a dualizmus korában Magyarországon. In: HANUSZ Á. (szerk.): Földrajzi környezet – Történeti folyamatok. Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Kar, Földrajzi Tanszék. Nyíregyháza. pp. 55–77.
- BENDÁSZ I.–KOI I. (1994): A munkácsi Görög katolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Szent Atanáz Görögkatolikus Főiskola. Nyíregyháza. 147 p.
- BENEDEK J. (2006): A romániai urbanizáció jellegzetességei az utolsó évszázad során. In: GYÖRI R.–HAJDÚ Z. (szerk.): Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. pp. 77–101.
- BINDORFFER GY. (2001): Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Új Mandátum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 205 p.
- BLOMQVIST, A. (2006): One City – Two Images – Two Communities: The Case of the Romanian Hungarian City of Satu Mare/Szatmárnémeti. Eurolimes 2. pp. 37–44.

- BODÓ J.–BÍRÓ A. Z. (2000): Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: BODÓ J. (szerk.): Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Kiadó. Csíkszereda. pp. 9–42.
- BOROS E. (2005): „Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj.” I–II. Státus Könyvkiadó. Csíkszereda. 356+316 p.
- BOTTLIK ZS. (2001): Statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi kutatásokban. Collegium Hungaricum Füzetek 14. 97 p.
- BOTTLIK ZS. (2006): A magyarországi román kisebbség etnikai földrajzi sajátosságai az utóbbi húsz évben. In: KÓKAI S. (szerk.): Földrajz és turizmus. Nyíregyházi Főiskola, Természet-tudományi Főiskolai Kar, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. pp. 83–93.
- BRAHAM, R. L. (1983): Genocide and retribution: the Holocaust in Hungarian ruled Northern Transylvania. Kluwer-Nijhoff Publishing. Boston–The Hague–Dordrecht–Lancaster. 260 p.
- BRESSEL G.–LENGYEL A. E.–SIMON F.–TÖRÖK ZS. (2003): Határeset – tanulmány egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei határmenti kistelepülés etnikai viszonyairól és identitásáról. In: FAZEKAS CS. (szerk.): A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei, 1. 1999–2000. évi dolgozatok. Miskolc. pp. 10–26.
- BURA L. (2001a): A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosháton (Szatmár megyében). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 13. 3–4. pp. 103–120.
- BURA L. (2001b): Csanános. Státus. Csíkszereda. 139 p.
- BURA L. et al. (2005): Szatmárnémeti kialakulása és fejlődése épületei és műemlékei tükrében. Identitas Alapítvány. Szatmárnémeti. 118 p.
- COGITATOR (1928): A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. Magyar Kisebbség 7.2. pp. 533–542, 585–592.
- COGITATOR (1929): „A szatmári sváb asszimiláció kérdése a magyar statisztika nyelvismereti adatainak megvilágításában.” Magyar Kisebbség 8.1. pp. 253–259.
- CZIBULKA Z.–HEINZ E.–LAKATOS M. (összeáll., 2004): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. KSH. Budapest. 377 p.
- CZIRBUSZ G. (1900): Az Avasság és népe. Földrajzi Közlemények 28.7. pp. 225–243.
- CZOERNIG, K. (1857): Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie III. Kaiserl. Koenigl. Direction der Administrativen Statistik. Wien.
- CSÁNKI D. (1890): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. MTA. Budapest. 790 p.
- CSÉFALVAY Z.–KOCIS K. (1991): Rudabánya társadalmi térszerkezete. In: CSÉFALVAY Z. (szerk.): Visszaszámlálás Rudabányán. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest. pp. 59–74.
- CSÍKI T. (1999): Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon: a miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata, 1848–1944. Osiris. Budapest. 434 p.
- CSIRÁK CS. (2001): A szatmári zsidók története európai összefüggésekben. In: CSIRÁK CS. (szerk.): Szatmári zsidó emlékek. Szent-Györgyi Albert Társaság–EMKE Szatmár Megyei Szervezete. Szatmárnémeti. pp. 9–164.

- DANCU, P. (1997): Colonizarea slovacilor în comitatele Satu Mare, Ugocea și Maramureș din secolul XVIII și începutul secolului XIX. Nădlac-Nagylak.
- DANYI D. (1993): Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. KSH. Budapest. 223 p.
- DANYI D.–DÁVID Z. (szerk., 1960): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). KSH Könyvtára. Budapest. 389 p.
- DÁVID L. (2002): Oktatási fórum: tartjuk „a formánk”. Bányavidéki Új Szó 2002. 05. 31. – 06. 06. <http://www.hhrf.org/busz/2002/busz788t.htm>
- DÁVID L.–KLACSMÁNYI S. (2006): Emberek, várak, templomok, emlékházak. In: DÁVID L.–KLACSMÁNYI S. (szerk.): Nagybánya és környéke. Teleki Társaság. Nagybánya. pp. 145–166.
- DÁVID Z. (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: KOVACSICS J. (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. pp. 145–199.
- DÁVID Z. (2001): Az 1598. évi házösszeírás. KSH Levéltára. Budapest. 756 p.
- DE GERANDO A. (1875): Kővárvidék. Földrajzi Közlemények 3. pp. 355–413.
- DEMSZKY G. (1980): Cigányok a Batár mentén. Kézirat. FSZEK, Budapest Gyűjtemény.
- DIÓSZEGI L.–R. SÜLE A. (szerk., 1990): Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 157 p.
- DOBACA, L. (1994): Réflexions géographiques sur la minorité des tsiganes en Roumaine. Revue Roumaine de Géographie 38. pp. 65–73.
- DULGĂU, B. (1981–82): Aspecte ale aplicării reformei agrare din anul 1921 în județul Satu Mare. Satu Mare Studii și Comunicări V–VI. pp. 419–427.
- EKE P.-né (1981): A Szatmári-síkság (fehérgyarmati járás) falvainak népességváltozása 1949–1979 között. Földrajzi Értesítő 30. 1. pp. 93–101.
- ENGEL P. (szerk., 2001): Magyarország a középkor végén. Térinfo Bt.–MTA Történettudományi Intézet. Budapest. [Elektronikus dokumentum]
- ENYEDI GY. (1992): Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. Magyar Tudomány 37. 6. pp. 685–693.
- ERŐSS, Á.–TÁTRAI, P.–KOCIS, K. (2009): Mapping of Symbolic Occupation of Urban Space – the Case of the Street-names in Oradea. In: CSIKI, B.–BARTOS-ELEKES, Zs. (eds): Descriptio Transylvaniae. Cholnoky Jenő Geographic Society–Babeș-Bolyai University, Faculty of Geography. Cluj-Napoca. pp. 133–143.
- FÁBIÁN L. (1997): Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék területének és közigazgatási beosztásának változásai 1001–1995. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza.
- FÁBIÁN L.–MEZŐ A.–KOVACSICS J. (2000): Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 16. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. KSH. Budapest. 341 p.
- FARAGÓ T. (1998): A máig élő múlt (Vándormozgalmak Magyarországon a 18. század utolsó harmadában). Demográfia 41. 1. pp. 7–38.
- FARKAS GY. (2000): A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban. ("Nulladik" változat a nyelvhatárra – egy módszer próbája.) Forum Társadalomtudományi Szemle. 2. 2. pp. 109–124.
- FARKAS GY. (2002): A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban. PhD értekezés. ELTE TTK. Budapest.

- FARKAS GY. (2006): A kisebbségek települési szintű etnikai szegregációjának vizsgálata Szlovákia járásaiban. In: LELKES G.–TÓTH K. (szerk.): Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2005 – Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2005. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. pp. 65–76.
- FĂTU, M.–MUȘAT, M. (coord., 1985): Teroarea Horthysto-fașcista în Nord-vestul României septembrie, 1940 – octombrie, 1944. Editura Politică. București. 383 p.
- FAZEKAS R. (1989): A szatmári zsidóság az 1848. évi összeírás tükrében. In: CSERVENYÁK L. (szerk.): Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Történettudományi Tanszék. Nyíregyháza. pp. 152–174.
- FEISCHMIDT M. (2005): A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben. In: FEISCHMIDT M. (szerk.): Erdély-(de)konstrukciók. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest–Pécs. pp. 7–32.
- FÉNYES E. (1838–39): Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. IV–V. Pest.
- FÉNYES E. (1842): Magyarország statistikája I. Trattner–Károlyi. Pest.
- FÉNYES E. (1847): Magyarország leírása. Pest. 520 p.
- FÉNYES E. (1867): A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járásek szerint. Eggenberger F. Pest. 77 p.
- FILEPNÉ NAGY É. (2005): Nemzeti és etnikai kisebbségek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: CZIMRE K. (szerk.): Kisközségtől az euróregióig. DIDAKT. Debrecen. pp. 218–227.
- FLESCHE, F. (1984): Beiträge zur Geschichte der Sathmarer Schwaben: 50 Rundbriefe. Berner. Ravensburg. 263 p.
- FODOR F. (1943): Az elnemsodort falu. Athenaeum. Budapest. 257 p.
- FODOR I. (2003): Kakszentmárton: Egy falu, amely előbbre jár a községközpontnál. Szatmári Friss Újság. 2003. 09. 13. <http://www.hhrf.org/frissujzag/03sep/fu30913.htm>
- FODOR I. (2008): Szatmárudvariban tovább nő a telkek ára. Szatmári Magyar Hírlap 2008. 05.22. <http://www.hirlap.ro/mh/cikk.php?id=11767&PHPSESSID=649b67934c24edb84e017bae1b5234bb>
- GÁBOR A. (1991): A zsidók letelepedése Szabolcs és Szatmár vármegyékben. Szabolcs-Szatmári Szemle 26. 1. pp. 32–50.
- GERGELY J. (1991): Az erdélyi görög katolikus román egyház. Regio 2.3. pp. 106–117.
- GYALAY M. (1997): Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon 1–2. Egeler kft. Budapest. 483+1452 p.
- GYÖRFFY I. (1913): A Fekete-Körös völgyi magyarság. Földrajzi Közlemények 41. pp. 451–552.
- GYURGYÁK L. (2006): Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai-, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években. Kalligram. Pozsony. 232 p.
- HABLICSEK L. (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. Demográfia 50. 1. pp. 7–54.
- HAJDÚ-MOHAROS J.–HEVESI A. (2002): A kárpát-pannon térség tájtagolása. In: KARÁTSZON D. (főszerk.): Pannon Enciklopédia, Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére. Magyar Könyvklub. Budapest. pp. 294–306.
- HALLER, H. (1940): Zur Entwicklung der deutschen Stadt Ruma in Rahmen des Syrmiendeutschums. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 4. pp. 283–314.

- HARDI T. (2008): A határtérség térszerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom* 22.3. pp. 3–25.
- HÁRSFALVI P. (1982): Szabolcs-Szatmár megye településszerkezetének történeti kialakulása. In: VÁGVÖLGYI A. (szerk.): *Településszerkezet és társadalmi mobilitás Szabolcs-Szatmár megyében. Demográfiai–Szociológiai Füzetek.* Budapest. pp. 5–11.
- HAULER, E. (1987): *Sathmar und seine Schwaben.* Österreichische Landmannschaft. Wien. 111 p.
- HEGYI Á.–LÖWY D. (2007): Szatmár vármegye. In: BRAHAM, R. L. (főszerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája II.* Park Könyvkiadó. Budapest. pp. 997–1052.
- HITTER F. (1998): Felsőbánya – ma. In: MÁRIÁS J. (szerk.): *Felsőbányai kalauz. Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület.* Nagybánya. pp. 110–111.
- HOÓZ I. (1985): A népesség nemzetiség szerinti megoszlásának tanulmányozásáról. In: HOÓZ I.–KEPECS J.–KLINGER A.: *A Baranyában élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban.* MTA RKK (Pécs)–Baranya Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya–Állami Gorkij Könyvtár. Budapest. pp. 19–53.
- HORVÁTH GY. (szerk., 2006): *Északnyugat-Erdély. A Kárpát-medence régiói* 4. MTA RKK–Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 586 p.
- HUNYA G. (1989): Településhálózat-fejlesztés Romániában. *Tér és Társadalom* 3. 2. pp. 35–48.
- ILIEȘ, A. (1998): *Etnie, confesiune și comportament electoral în Crișana și Maramureș.* Editura Dacia. Cluj-Napoca. 457 p.
- ILYÉS Z. (1999): „Magyarul beszélünk.” Etnikai identitás, akkulturációs stratégiák a csíkszépvízi görög katolikus egyházközség hívei körében a 19. század közepétől 1948-ig. In: BORBÉLY É.–CZÉGÉNYI D. (szerk.): *Változó társadalom. Kriza Könyvek I. Kriza János Néprajzi Társaság.* Kolozsvár. pp. 6–21.
- ILYÉS Z. (2000): Az etnikai kép változásai a Vingai-járás falvaiban a 18. század elejétől napjainkig. In: FRISNYÁK S. (szerk.): *Az Alföld történeti földrajza.* BGYTF Földrajzi Tanszék. Nyíregyháza. pp. 153–183.
- ILYÉS Z. (2005): Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. *Magyar Tudomány* 50. 2. pp. 145–155.
- JAKABFFY I. (1943): *Az Avasság – Utijegyzetek.* [Kézirat] 29 p.
- KARÁCSONYI J. (1924): *A görög katolikus magyarok eredete.* Stephaneum. Budapest. 24 p.
- KARÁCSONYI J. (1925): *Szatmár város eredete.* In: *Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére.* Budapest. pp. 215–223.
- KARSAI L. (1992): *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945.* Cserépfalvi Könyvkiadó. H.n. 197 p.
- KÁVÁSSY S. (1979): Szatmár megye népessége és etnikai viszonyai a XIX. század elején. *Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* XV. pp. 321–337.
- KÁVÁSSY S. (1993): Szatmár vármegye az Árpád-korban. In: CSERVENYÁK L. (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat.* Nyíregyháza. pp. 161–172.
- KEMÉNY I. (1974): *A magyarországi cigány lakosság. Valóság* 17. 1. pp. 63–72.
- KEMÉNYFI R. (1994): *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar–román faluban. Folklor és etnográfia* 84. KLTE Néprajzi Tanszék. Debrecen. 165 p.
- KEMÉNYFI R. (1996): *Etnikai térszerkezeti vizsgálatok multietnikus települések néprajzi kutatásában. Regio* 7. 4. pp. 120–132.

- KEMÉNYFI R. (1998): A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. KLTE Néprajzi Tanszék. Debrecen. 296 p.
- KEMÉNYFI R. (2000): Az európai görög katolikuság térfolyamatainak elemzési lehetőségei az etnikai dinamika alapján. In: KEMÉNYFI R.–ILYÉS Z. (szerk.): Tiszteletadás Szabó Józsefnek. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszék. Debrecen. pp. 117–150.
- KEMÉNYFI R. (2004): Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 351 p.
- KERTESI G.–KÉZDI G. (1998): A cigány népesség Magyarországon. Socio-typo. Budapest. 467 p.
- KISS T. (2004): Az erdélyi magyar népességet érintő természetes népmozgalmi folyamatok: 1992–2002. In: KISS T. (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. RMDSZ Ügyvezető Elnökség–Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár. pp. 9–27.
- KOCSIS K. (1996a): Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. Földrajzi Közlemények 120. (44.) 2–3. pp. 167–180.
- KOCSIS K. (1996b): Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In: FRISNYÁK S. (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete–BGYTF Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. pp. 49–58.
- KOCSIS K. (1997): Erdély etnikai térképe – Harta etnică a Transilvaniei – Ethnic Map of Transylvania 1992 (M=1:400.000). MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest.
- KOCSIS K. (1998a): Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt). In: FRISNYÁK S. (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. BGYTF Földrajzi Tanszék. Nyíregyháza. pp. 115–132.
- KOCSIS K. (1998b): Telepítések és az etnikai térszerkezet a Kárpát-medence határvidékein (1944–1950). In: ILLÉS S.–TÓTH P. P. (szerk.): Migráció (tanulmánygyűjtemény) 1. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. pp. 123–146.
- KOCSIS K. (1999): A Kárpát-medence változó vallási térszerkezete. Földrajzi Közlemények 47. 1–2. pp. 11–18.
- KOCSIS K. (2003): A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002). Kisebbségkutatás 12. 4. pp. 706–725.
- KOCSIS K. (2005a): Az etnikai és vallási térszerkezet alakulása Délkelet-Európában. In: KOCSIS K. (szerk.): Délkelet-Európa térképekben. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet–Kossuth Kiadó. Budapest. pp. 22–48.
- KOCSIS K. (2005b): Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. Földrajzi Értesítő 54. 3–4. pp. 285–316.
- KOCSIS K. (2006): Spatial and temporal changes in the relationship between church and state in Hungary. GeoJournal 67. pp. 357–371.
- KOCSIS K.–BOTTLIK ZS.–TÁTRAI P. (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002). MTA FKI. Budapest. 197 p.
- KOCSIS K.–KOVÁCS Z. (1991a): A cigányság helye az Alföld társadalmában. In: SIMON I. (szerk.): Alföldi társadalom II. kötet. MTA RKK Alföldi Kutatócsoport. Békéscsaba. pp. 5–19.
- KOCSIS K.–KOVÁCS Z. (1991b): A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In: UTASI Á.–MÉSZÁROS Á. (szerk.): Cigánylét. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest. pp. 78–105.

- KOCSIS, K.–TÁTRAI, P. (2006): Contributions to the History of the Hungarian Ethnic Mapping. In: ZENTAI L.–GYÖRFFY J.–TÖRÖK Zs. (eds): *Térkép – Tudomány*. ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék. Budapest. pp. 241–249.
- KORABINSZKY J. M. (1804): *Atlas regni hungariae portatilis*. Neue vollständige Darstellung der Königreichs Ungarn auf LX Tafeln. Wien.
- KORMÁNY GY. (2006): Népesedési folyamatok főbb jellemzői 1941-től napjainkig a Bereg-Szatmári-síkságon. In: KÓKAI S. (szerk.): *Földrajz és turizmus*. Nyíregyházi Főiskola, Természettudományi Főiskolai Kar, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. pp. 211–232.
- KOSIŃSKI, L. (1964): Migration of Population in East-Central Europe, 1939–1955. *Geographica Polonica*. 2. pp. 123–131.
- KOVÁCS A. (2005): Barka. Közösségek, identitások és vallásosság egy felsőgömöri búcsújáró helyen. In: PRÓNAI Cs. (szerk.): *Lokális cigány közösségek Gömörben*. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. pp. 58–70.
- KOVÁCS Cs. (2001): Határ menti települések néhány népességföldrajzi sajátossága az Alföld északkeleti részén, különös tekintettel a cigány etnikum helyzetére. In: BARANYI B. (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. MTA RKK. Pécs. pp. 216–231.
- KOVÁCS Cs. M. (2004): A munkaerő-szerkezet fejlődése Szatmár megye határ menti településein. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. Debrecen. pp. 32–35.
- KOVÁCS Z. (2002): Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt szocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények* 126. (50.) 1–4. pp. 57–78.
- KOVACSICS J. (szerk., 1957): *A történeti statisztika forrásai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 460 p.
- KOVACSICS J. (szerk., 1963): *Magyarország történeti demográfiája*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 440 p.
- KÖVÁRY L. (1847): *Erdélyország statisztikája I*. Kolozsvár. 296 p.
- KNIEZSA I. (2000): *Magyarország népei a XI. században*. Lucidus. Budapest. pp. 365–472.
- KNIEZSA I. (2001): *Kelet-Magyarország helynevei*. Lucidus. Budapest. 205 p.
- KNIEZSA I. (2003): Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. In: KNIEZSA I.: *Helynév és családnévvizsgálatok*. Lucidus. Budapest. pp. 59–114.
- KRÁLIK L. (2004): A partiumi magyarlakta területek gazdasági átalakulása. In: RÉTI T. (szerk.): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. Budapest. pp. 103–142.
- KUBINYI A. (1996): A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 28. 2–3. pp. 135–161.
- LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. (1997): Ki a cigány? *Kritika* 12. pp. 3–6.
- LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. (2005): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó. Budapest. 190 p.
- LETENYEI L. (1993): *A falusi társadalom rejtett kapcsolatai*. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/faluhalo/>
- LUKINICH I. (Hrsg., 1941): Rumänische Siedlungen des XIII. und XIV. Jahrhunderts in Siebenbürgen und in den übrigen Teilen Ostungarns (M≈1:1.000.000). In: LUKINICH I. (Hrsg.): *Zur Geschichte der ungarländischen Rumänen bis zum Jahre 1400*. Budapest.

- M. KISS L. (1915): A magyar nyelvhatár. Földrajzi Közlemények 43.10. pp. 443–451.
- M. KISS L. (1918): Az oláh nyelvhatár. Földrajzi Közlemények 46.3. pp. 115–119.
- MADZSAR I. (1917): Kék-kend. Magyar Nyelv 13. 9–10. pp. 281–283.
- MAGDA P. (1819): Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékeinek legújabb statisztikai és geographiai leírása. Trattner J. Pest.
- MAGOCSI, P. R. (1993): Historical Atlas of East Central Europe. University of Washington Press. Seattle–London. 218 p.
- MAGYARORSZÁG HELYSÉGEINEK 1773-ban készült hivatalos összeírása (Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum). Magyar Békeküldöttség. Budapest. 1920. 335 p.
- A MAGYARORSZÁGBAN 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam IX. 1895.
- MAKKAI L. (1942): Szolnok-Doboka vármegye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Minerva. Kolozsvár. 149 p.
- MAKKAI L. (1944): Erdély története. Renaissance. Budapest. 539 p.
- MAKKAI L. (1946): La Transylvanie ethnique, fin du XVe siècle (M=1:2.000.000). In: Makkai L.: Histoire de Transylvanie. Institut Paul Teleki. Budapest.
- MAKSAI F. (1940): A középkori Szatmár megye. Település és népiségtörténeti értekezések 4. Stephaneum. Budapest. 241 p.
- MÁLYUSZ E. (é.n.): A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. In: DOMANOVSKY S. (szerk.): Magyar Művelődéstörténet II. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. pp. 105–124.
- MANCIULEA, Ș. (1935): Români și minoritățile etnice din nord-vestul țării. Ed. Asociațiunii, Sibiu.
- MANCIULEA, Ș. (1940): La frontiere Ouest de la Roumanie. București. 77 p.
- MÁRTON J. (szerk., 2007): Romániai magyar kistérségi iskolahálózatok. Működés és jövőkép. Kolozsvár. 522 p. <http://www.apalap.hu/letoltes/kutatas/kutatas.pdf>
- MEITZEN, A. (1897): Die Flur Thalheim als Beispiel den Ostenlage und Feldeinteilung im Siebenbürger Sachsenlande. Archiv für Vereins für siebenbürgische Landeskunde 27. 3. pp. 651–692.
- MERUȚIU, V. (1929): Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. Cluj. 235 p.
- MICHALKÓ G. (2004): A határ menti együttműködés individuális értelmezése: a romániai bevásárlóturisták esete Csengersimán. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások.. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. pp. 216–222.
- MILLEKER R. (1935): Néprajzi térkép és nemzetiségi kataszter. Földrajzi Közlemények 63. 9–10. pp. 189–203.
- MOLNÁR A. (1928/29): Die Sathmarer Frage im Spiegel der ungarischen Sprachkenntnis-Statistik. Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem 2.5. pp. 315–326.
- MOLNÁR J. (2008): A szegénység és a népesedés összefüggései néhány csereháti és bodroglői település példáján. In: SZABÓ J.–DEMETER G. (szerk.): Geographia generalis et specialis. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. pp. 347–354.
- MOLNÁR T. (2003): A szlovákiai Nógrád etnikai földrajza. Szakdolgozat. ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék. Budapest.

- NAGY E. (2006): Demographic Tendencies in the Cross-Border Region of Satu Mare (Romania) and Szabolcs-Szatmár-Bereg (Hungary) Counties. *Romanian Review of Regional Studies* 2. 1. pp. 85–94.
- NAGY L. (1828): *Notitiae politico-geographico-statisticae Hungariae, partiumque eidem adnexarum*. Buda.
- NAGY P. (1998): Magyarország cigány népessége a XVI–XVII. században. *Romológiai Kutatóintézet Közleményei* 1.1. pp. 45–84.
- NEMES NAGY J. (1984): Területi egyenlőtlenségi mutatók. In: SÍKOS T. T. (szerk.): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban*. Akadémiai Kiadó. Budapest. pp. 65–79.
- NEMES NAGY J. (1998): A tér a társadalomkutatásban. *Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület*. Budapest. 261 p.
- NÉMETHI J. (2001): A nagykárolyi zsidóság története. In: CSIRÁK Cs. (szerk.): *Szatmári zsidó emlékek*. Szent-Györgyi Albert Társaság–EMKE Szatmár Megyei Szervezete. Szatmárnémeti. pp. 409–428.
- NYÁRÁDY R. K. (2003): Erdély népesedéstörténete. *KSH Levéltára*. Budapest. 672 p.
- OBERDING J. Gy. (1930): *Az erdélyi agrárreform*. Minerva. Kolozsvár. 104 p.
- OLÁH S. (1996): Magyar görög katolikus „románok”. In: GAGYI J. (szerk.): *Egy más mellett élés: a magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print. Csíkszereda. pp. 113–138.
- OSZÓCZKI K.–BALOGH B. (2006): Nagybánya rövid története. In: DÁVID L.–KLACSMÁNYI S. (szerk.): *Nagybánya és környéke*. Teleki Társaság. Nagybánya. pp. 25–54.
- PAIS D. (1921–25): *Kék-kend*. Kőrösi Csoma-Archívum. I. kötet. pp. 270–276.
- PALÁDI-KOVÁCS A. (1973): Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. *Népi kultúra – népi társadalom* VII. pp. 327–367.
- PÁLL I. (1984): Az Észak-Tiszántúl románsága a 18–19. században. In: KUNT E.–SZABADFALVI J.–VIGA Gy. (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum. Miskolc. pp. 281–288.
- PÁLL I. (1986): Szlovák telepések Szatmár megyében. In: EPERJESSY E.–KRUPA A. (szerk.): *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Budapest–Békéscsaba. pp. 590–601.
- PÉTERFI R.–SZÜCS H. (2004): A beilleszkedés egyik lehetséges útja. Az uszakai cigányság találkozása a kereszténységgel. In: NAGY A.–PÉTERFI R. (szerk.): *A feladatra készülni kell. A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár*. Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó. Budapest. pp. 137–174.
- PFEIFFER, S. (1941): *Zur Geschichte der Madjarisierung der Sathmarer Deutschtums*. Hirzel. Leipzig. 101 p.
- PINCÉS Z. (2004): Nagybánya. *Földrajzi Közlemények* 52. 1–4. pp. 147–156.
- PIRIGYI I. (1990): *A magyarországi görög katolikusok története I*. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza. 191 p.
- PIRIGYI I. (2001): *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debreceni Görög Katolikus Egyházközség. Debrecen. 128 p.
- PLUGOR R. (2006): A szimbolikus konfliktus kivetítődései Kolozsváron. *Erdélyi Társadalom* 4. 2. pp. 59–81.

- POPA, N. (1996): Structuri și mentalități religioase în spațiul confesional actual al României. *Analele Universității de Vest din Timișoara, Geografie* 6. pp. 91–108.
- PRÓNAI CS.–VAJDA I. (2005): Cigány/nem cigány együttélés a gömői Balog-völgyben. In: PRÓNAI CS. (szerk.): *Lokális cigány közösségek Gömörben*. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. pp. 21–45.
- PUSÇAȘ, A. (2002): Districtul Chioar, ca sistem politico-militar și social în secolele XIII–XVII. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* 47.2. pp. 59–64.
- PUSKO G. (2005): Cigányok és parasztok. Néhány alapvetés a cigány–nem cigány egymás mellett élés kérdésköréhez Tornalján az ezredforduló környékén. In: PRÓNAI CS. (szerk.): *Lokális cigány közösségek Gömörben*. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. pp. 101–126.
- REMEMBER 40 years since the massacre of the Jews from Northern Transylvania under Horthyst occupation. Federation of Jewish Communities in the S. R. of Romania. București. 1985. 71 p.
- RESZLER G. (1999): A Romániából Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe érkezett bevándorlók néhány demográfiai jellemzője (1985–1995). In: TÓTH P. P.–ILLÉS S. (szerk.): *Migráció II*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. pp. 209–220.
- A ROMÁNIAI menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint. *Magyar Statisztikai Szemle* (1944) 22. 9–12. pp. 394–410.
- SÁNDOR A. (2000): Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban. *Kalligram*. Pozsony. 174 p.
- SCHENK, A.–WEBER-KELLERMANN, I. (1973): *Interethnik und sozialer Wandel*. Marburger Studien zur vergleichenden Ethnosoziologie. Band 3. Studienkreis für Europäische Ethnologie. Marburg.
- SCHMIED, S. (1962): *Die Sathmarer Schwaben*. Kurzgefasste Geschichte der Volksgruppe zur 250-Jahrfeier 1712–1962. A szerző kiadása. Leubas–Kempten. 24 p.
- SCHMIED, S. (1970): *Scheindorf, 1780–1970*. Geschichte einer sathmarschwäbischen Siedlung. A szerző kiadása. Leubas–Kempten. 36 p.
- SCHMIED, S. (1971): *Bildeg, 1730–1970*. Aus der Geschichte der Gemeinde. A szerző kiadása. Leubas–Kempten. 50 p.
- SICK, W.-D. (1968): *Die Siebenbürger Sachsen in Rumänien*. *Geographische Rundschau* 20. 1. pp. 12–22.
- SCHREIBER, W. E. (1993): *Demographische Entwicklungen bei den Rumäniendeutschen*. *Südost-europa Mitteilungen* 33. 3. pp. 204–211.
- SÍPOS F. (1998): *Mezőteremről jöttem*. Szent-Györgyi Albert Társaság–EMKE Szatmár Megyei Szervezete. Szatmárnémeti. 52 p.
- SOMEȘAN, L. (1940): *Il problema etnico e geopolitico della frontiera occidentale*. București. 28 p. (Sorozat: Studi e documenti Romeni)
- STARK T. (1989): *Magyarország második világháborús embervesztesége*. MTA Történettudományi Intézet. Budapest. 89 p.
- STARK T. (1995): *Zsidóság a vészorszakban és a felszabadulás után, 1939–1955*. MTA Történettudományi Intézet. Budapest. 109 p.
- STAUBINGER, J. (1927): *Die Schwaben in Sathmar*. Kepplerhaus. Stuttgart. 120 p.
- STERN, N. (1984): *Emlékezz Szatmárra! A szatmári zsidóság emlékkönyve*. Bne Brak. 240 p.

- SURD, V. (1992): Evoluția numerică și structura etnică a populației României in lumina datelor recensământului din 7 ianuarie 1992. *Analele Universității Timișoara, Geografie* 1. pp. 85–88.
- SÜLI-ZAKAR I. (1974): Szabolcs-Szatmár településföldrajzi vázlata. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 9. 2. pp. 87–103.
- SZENTGYÖRGYI M. (1972): Kővár vidékének társadalma. Akadémiai Kiadó. Budapest. 190 p.
- SZILÁGYI A.-B. (szerk., 2001): Szinerváralja. Újsziget-rotta. Sárvár–Szinerváralja. 56 p.
- SZIRMAY A. (1809–10): Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete I–II. Buda.
- SZPIRULISZ I. (1995): Cigány lakosság a válságos helyzetű kistérségekben. *A falu* 10. 4. pp. 57–61.
- SZUHAY P. (1995): Cigányok a falu társadalmában. *A falu* 10. 4. pp. 19–24.
- TAKÁCS P. (1993): Az úrbérrendezéstől a polgári forradalomig. In: CSERVENYÁK L. (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat. Nyíregyháza. pp. 241–295.
- TÁTRAI P. (2003): Etnikai identitás a magyar–szlovák nyelvhatáron. *Kisebbségkutatás* 12. 1. pp. 44–68.
- TÁTRAI P. (2006): Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. *Földrajzi Értesítő* 55. 3–4. pp. 273–286.
- TÁTRAI P. (2007a): Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691–2006). MTA FKI. Budapest. 61 p.
- TÁTRAI P. (2007b): Az etnikai és vallási identitás földrajzi vetületei Szlovákiában. *Kisebbségkutatás* 16. 2. pp. 290–320 és 16. 3. pp. 657–658.
- THIRRING G. (1904): A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Budapest. 366 p.
- THIRRING G. (1936): Az 1804. évi népösszeírás. *Magyar Statisztikai Szemle* 14. 1. pp. 1–21.
- THIRRING G. (1938): Magyarország népessége II. József korában. MTA. Budapest. 192 p.
- THOMÉ, M. L. (1939): Beitrag zur Frage der Madjarisierung in Sathmar. *Auslandsdeutsche Volkforschung* 3. pp. 64–73.
- TOMKA M. (2005): A legvallásosabb ország? Vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában. PPKE BTE Szociológiai Intézet. Budapest–Piliscsaba. 176 p.
- TÓTH P. P. (1996): A Magyarországra menekülők, 1988–1994. *Statisztikai Szemle* 74. 5–6. pp. 438–459.
- TUFESCU, V. (1990): Transylvania. Territorial concedings in 1940. *Revue Roumaine de Geographie* 34. pp. 33–39.
- TÚROS E. (1996): Magyarok, románok, cigányok: ki van a központban? In: GAGYI J. (szerk): Egy más mellett élés: a magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print. Csíkszereda. pp. 165–180.
- UDVARI I. (szerk., 1990): A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság. Nyíregyháza. 189 p.
- UDVARI I. (1994): Ruszinok a XVIII. században. BGYTF Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. Nyíregyháza. 390 p.
- V. KÁPOLNÁS M. (1987): Iratok a bukovinai székelyek letelepítéséről és a jugoszláv földreform revíziójáról. *Agrártörténeti Szemle* 29. 3–4. pp. 463–503.
- VÁLYI A. (1796–99): Magyar Országnak leírása I–III. Buda.

- VARGA E. Á. (1992): Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Regio–MTA Történettudományi Intézet. Budapest. 208 p.
- VARGA E. Á. (1998): Az erdélyi magyarság lélekszámáról. In: VARGA E. Á.: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Püski. Budapest. pp. 240–259.
- VARGA E. Á. (1999): Erdély etnikai és felekezeti statisztikája II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Pro-Print Kiadó. Csíkszereda. 879 p.
- VARGA E. Á. (2002): Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. Regio 13.1. pp. 171–205 p.
- VENDE A. (190..): Szatmár vármegye községei. In: BOROVSKY S. (szerk.): Szatmár vármegye. Országos Monográfia Társaság. Budapest. pp. 33–168.
- VERES V. (2002): Adalékok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéséhez. In: FARAGÓ T.–ŐRI P. (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv 2002. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet. Budapest. pp. 75–105.
- VONHÁZ I. (1931): A szatmármegyei német település. Pécs. 525 p.
- VIUCS T. (1993): A cigányság etnikai többséggé válásának folyamata Baranya rurális térségeiben. A Falu 8. 3. pp. 29–40.
- WENZEL G. (1880): Magyarország bányászatának kritikai története. MTA. Budapest. 456 p.
- WIESER, S. (1929/30): Die Deutschkenntnis der Sathmarer Schwaben. Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem 3.3. pp. 161–176.
- ZAMFIR, E.–ZAMFIR, C. (coord., 1993): Țigani între ignorare și îngrijorare. Editura Alternative. București. 247 p.

Internetes források:

http://adatbazis.mtaki.hu/?mtaki_id=500004
<http://nepszamlalas1992.adatbank.transindex.ro/>
<http://valasztasok.adatbank.transindex.ro/>
www.afsz.hu
www.primariacarei.ro
www.yadvashem.org

Térképek:

SZATMÁR VÁRMEGYE földadókataszteri beosztásának átnézeti vázlata (M=1:144.000). Magyar Királyi Állami Nyomda. Budapest. 1910.

AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS 1763–1785. Arcanum. Budapest. 2006. [Elektronikus dokumentum]

A MÁSODIK KATONAI FELMÉRÉS 1819–1869. Arcanum. Budapest. 2005. [Elektronikus dokumentum]

GÖNCZY P. (1889): Szatmár vármegye térképe. M=1:410.000. Posner és fia. Budapest.

Népszámlálások:

Magyar népszámlálások:

- 1784–87:** ld. DANYI D.–DÁVID Z. (szerk., 1960)
- 1850, 1857:** ld. DANYI D. (1993)
- 1869:** Magyarország népessége községenként, a házak és családok száma, valamint a jelenlévő népesség neme és vallásfelekezete közigazgatási beosztás szerint az 1869. évi népszámlálás alapján. Táblázat. KSH Könyvtára, kézirat-gyűjtemény.
- 1880:** A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve 2. köt. Budapest, 1882, Országos M. Kir. Statistikai Hivatal.
- 1890:** A magyar korona országainak helységnévtára. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. 1892.
- 1900:** A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása I. Magyar statisztikai közlemények. Új sor. 1. 1902.
- 1910:** A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I. Magyar statisztikai közlemények. Új sor. 42. 1912.
- 1920:** Az 1920. évi népszámlálás I. Magyar statisztikai közlemények. Új sor. 69. 1923.
- 1930:** Az 1930. évi népszámlálás I. Magyar statisztikai közlemények. Új sor. 83. 1932.
- 1941:** Az 1941. évi népszámlálás 3/a: Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. KSH Könyvtár–Magyar Országos Levéltár. Budapest. 1983.
Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként (Országhatáron kívüli terület). KSH. Kézirat. Budapest. 1984.
- 1949:** 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településként. KSH. Budapest. 1995.
- 1960, 1980, 1990:** ld. FÁBIÁN L.–MEZŐ A.–KOVACSICS J. (2000)
- 2001:** 2001. évi népszámlálás 4: Nemzetiségi kötődés. KSH. Budapest. 2002.
2001. évi népszámlálás 6: Területi adatok (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). KSH. Budapest. 2002.

Román népszámlálások:

- 1920–1992:** VARGA E. Á. (1999)
- 2002:** <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>

VII. SUMMARY

PATRIK TÁTRAI: Changing ethnic structure of the historic Sathmar County

The former Sathmar County is a historic region now situated in the border zone of three countries: Hungary, Romania and Ukraine. A highly mixed population with different ethnic and religious background and roots gives its unique character: starting with the 18th century five significant denominations and seven sizeable ethnicities have formed the religious-ethnic pattern. At the same time Sathmar is not just unique, but typical as well: „...if one only get acquainted with this county from the big Hungary, one can get a clear idea about the country as a whole” (BÁRSONY I. 190..).

This book is an attempt to outline the ethnic structure of the historic region, Sathmar over several centuries until present. The survey has several spatial levels: it starts with the meso-level and terminates with the micro-level. One of the main goals is the analysis of the ethnic processes; therefore the emphasis is made on the historical dimensions back to one thousand years, especially in the first analytical part of the book. This general image becomes specified in the second part involving statistical data and other historical sources (e.g. gazetteers). The research on the micro-level (as a matter of fact this means the settlement level) further specifies the previous results and provides a more precise interpretation of both the official statistical data and the interethnic relations.

Among the main targets of the book the most important ones are the followings:

- Presentation of the changes of the population structure and the demographic characteristics and an outline of the settlement process of certain ethnic groups. From this point of view a particularly important period is the last 130 years when population censuses were held regularly, producing detailed data on the changing ethnic structure of Sathmar. It was also an aim to quantify every important shift in population structure (e.g. wars, migrations, demographic transitions) or at least to estimate its magnitude.
- The ethnic pattern has been studied by using mathematical-statistical methods and exploring the correlation between the ethnic identity and the spatial ethnic structure.
- The main target of the micro-level research is to create a statistical database, which helps present the current ethnic, religious, lingual and spatial structure in different settlements. Other important data can also be collected in field works (e.g. the number of the inhabitants without an explicit identity).
- The final goal of a micro-level research carried out by ethnic geographical methods is to present the spatial position of the ethnic groups, segregation (if any) and to draw ethnic maps.

- An additional objective is the cognition of the number of the population classified as Roma both in meso- and micro levels. The research deals with their spatial and social position, demographic features and interethnic relations.

The book is essentially realized with the methods of ethnic geography. The methodological, historical overview of this discipline, which was revived in the 1980s in Hungary, has already been accomplished. In the macro- and meso levels it is mostly related to the works of KÁROLY KOCSIS (KOCSIS K. 1996; KOCSIS, K.–TÁTRAI, P. 2006; TÁTRAI P. 2007), whereas RÓBERT KEMÉNYFI summarized the history of this scholarly branch on micro-level (see KEMÉNYFI R. 1996, 2004; TÁTRAI P. 2006). The fundamental concepts were defined by GYÖRGY FARKAS (2002, pp. 12–24).

All the three department fields of the ethnic geography can be reckoned as the antecedent of the present work. Among them the macro-regional, general analyzing method – related mostly to the approach developed by KÁROLY KOCSIS – appeared the earliest. It is his studies about Transylvania that have been utilized in this book extensively (e.g. KOCSIS K. 1997; KOCSIS K. et al. 2006). The establishment of connection between the meso- and micro levels and the integration of the ethnographic methods appeared in KEMÉNYFI'S works (1998, 2004) for the first time, and influenced the present book significantly. Related to the micro-level it is necessary to underline the activities of ISTVÁN HOÓZ (1985), whose methods in the ethnic research of settlements was an important precursor of KEMÉNYFI and for the author as well. The latter then conducted a survey in the Nitra district in Slovakia, having been in its approach quite similar to the present work (TÁTRAI P. 2003). It is important to emphasize the role of GYÖRGY FARKAS (2002) and ZSOLT BOTTLIK (2001) who adopted the instrumentality of regional geography. Most of their methods became applicable for Sathmar County too.

The dissertation verges on more disciplines so it adopts their means and methods. To every territorial level different methods has been applied.

The ethnic pattern of the study area is multipolar and mosaic-like. The historical analysis and the ethnic maps dated from different epochs are not sufficient to provide a clear picture therefore certain means – nowadays rather used by regional geography – are adopted to make the spatial ethnic structure comprehensible. Among them mathematical-statistical methods the potential model and the spatial autocorrelation have given the best results.

In the course of researching the meso-level more deeply, some methods have been tested hitherto just partly applied. One of them is drawing the language boundary specified by the command of language. Up to this point the comparison of some categories of the population census (mother tongue, nationality) has been utilized only on macro-level (e.g. VARGA E. Á. 2002; KOCSIS K. 2003), but the present work has provided their analysis at a more detailed scale. Another methodological issue is the usage of the electoral results and their cross-reference with the census data on the level of settlements.

The method of the field work in the selected settlements is the so-called community/objective classification. For the first time it was applied in Baranya County after the Hungarian census of 1980. In this method the ethnic data of the given settlements were estimated by informants who knew well the local relations and inhabitants (HOÓZ I. 1985). That was the basis of KEMÉNYFI'S research (1998) in the Slovak part of the historic Gömör and Kishont counties as well.

In the territory of the historic Sathmar data collection involved not only the information related to ethnicity in a narrow sense. The command and usage of languages, the choice of school (according to the language of the education), the religious structure and the interethnic relations (e.g. mixed marriages) have also been investigated.

Investigations into the (inter)ethnic history and present ethnic structure of the historic Sathmar County have led to the following findings:

The number and ethnic composition of the population is primarily influenced by the demographic characteristics of the nationalities. Extreme shifts in the ethnic distribution are generally caused by changes in power structure, which originate principally from wartime events (wars during the 16th–18th centuries, changes in state power during the 20th century).

It has been proven that the ethnic composition of population changed more than the spatial distribution of ethnic groups, because the real changes of the 20th century took place in urban spaces. The range of the Hungarian language has not been modified for centuries; only Hungarians in the eastern mining towns became diaspora. In contrast, the range of the Romanian language area has expanded westward and reached the physical border by our days.

In the beginning of the 21st century there are two opposite trends within the studied area: the homogenization observed on both sides of the border and always granting advantage for the majority ethnic group within the state, and the diversification, which mainly means the growth of the Roma community (accounting for 8–9% of the total population).

Extrapolating the present tendencies a further growth of the Roma population is expected, which eventually may lead to the evolution of a cohesive Roma ethnic territory. This process will probably be accompanied with the decrease in the ratio of Hungarians, while in the Kővár-district the same is anticipated at the expense of the Romanians. In Romanian territories of Sathmar the extent of migration and working abroad will probably decrease, which could also modify the ethnic structure. As there are no significant differences between the demographic features of Hungarians and Romanians in the region, the present ethnic proportions are not expected to shift substantially in the immediate future.

The field work both underpinned and modified the above mentioned results. On the one hand the dynamic increase of the number and the share of the estimated Roma population have been proven. The establishment of their number was one of the most important findings of the dissertation. On the other hand the ethno-religious results of the local surveys are quite similar to the data of the last population censuses. Another important outcome was the better understanding of

the interethnic relation of certain ethnic groups (primarily in Hungarian-German/Swabian and Hungarian-Romanian context).

Generally the inner space of multi-ethnic settlements is not segregated – except the separation of the Roma. Some characteristic features are observable in the residential pattern inside the settlements: the old, central part of villages is mostly dominated by Hungarians/Swabians; housing estates are mainly inhabited by Romanians, while Gypsies used to live in the peripheries. In some settlements partially segregated situation could be found (e.g. Hrip, Lăpușel). The separation in symbolic meaning is a common phenomenon: in several cases people prefer living in the vicinity of a church, which is rated as own ‘national Church’ (e.g. Lăpușel), as well as burying separately by denominations. In the studied area the only real ethnic based residential separation (excluding the segregation of the Roma) can be observed in Viile Apei.

It could be stated that there is not an absolute ethnic based separation among Romanians and Hungarians in the multiethnic towns and cities. Nevertheless, in every city/town there exist quarters which are dominated by Hungarians. These are parts of the settlements where they have lived for at least one hundred years. In those cities/towns, where Romanians practically settled next to Hungarians (Satu Mare, Baia Mare, Baia Sprie and partly Cavnic), it is a common pattern that Hungarians live in old, lowly built up central parts. At the same time in these settlements the surroundings of the new, administrative centres are inhabited by Romanians in most cases. Among the other nationalities certain residential segregation of Roma is observable.

VIII. REZUMAT

PATRIK TÁTRAI: Schimbările structurii etnice în județul Satu Mare istoric

Județul Satu Mare (Szatmár) de odinioară, în zilele noastre este o regiune istorică situată la periferia a trei țări (Ungaria, România și Ucraina). Individualitatea acestei regiuni constă în marea diversitate a religiilor și etniilor: din secolul al 18-lea, structura religioasă și etnică se compune din cinci culte și șapte naționalități mai importante. Această situație este nu numai unică ci și tipică: „...dacă cineva ar cunoaște numai acest județ al Ungariei istorice, ar primi o imagine clară despre întreaga țară.” (BÁRSONY I. 190...).

Studierea structurii etnice a județului Satu Mare istoric constituie punctul central al disertației. De la nivelul de județ studiul ajunge până la nivelul localităților. Disertația prezintă procesele etnice ale regiunii, astfel apare în lucrare și dimensiunea istorică. Imaginea astfel obținută este detaliată în partea a doua a disertației. Rezultatele analizelor la nivel de județ bazate pe date statistice și alte surse istorice (ex. Dicționarele localităților) sunt diversificate prin rezultatele cercetărilor elaborate la nivelul localităților. Astfel pot fi interpretate datele recensămintelor și ale statisticilor.

Cele mai importante obiective ale disertației sunt:

- Prezentarea principalelor schimbări ale structurii populației în ultimul mileniu, a istoriei localităților și a structurii demografice ale diferitelor naționalități. O perioadă extrem de importantă a studiului reprezintă perioada recensămintelor periodice, când structura etnică a județului este prezentată cu ajutorul datelor locale. Analizarea schimbărilor importante (războaie, migrația spontană sau forțată, date demografice) s-a făcut pe baza datelor concrete, sau în lipsa acestora prin estimări.
- Un obiectiv important a fost decelarea structurii etnice a teritoriului studiat, cu ajutorul metodelor matematico-statistice, respectiv studierea relației dintre identitatea etnică și structura etnică.
- Principalul obiectiv al studiului localităților a fost constituirea unei baze de date statistice, cu ajutorul căreia poate fi prezentată structura etnică, religioasă actuală, structura utilizării limbii, repartitia spațială a etniilor și religiilor. Un alt deziderat a fost cunoașterea numerică a populației fără identitate etnică precisă.
- Obiectivul cel mai important al cercetărilor geografice privind structura etnică a localităților, este studierea repartitiei spațiale a diferitelor etnii, elaborarea hărții etnice a localităților, prezentarea eventualelor segregări etnice existente.

- Un obiectiv aparte constituie cunoașterea numerică a populației de țigani la nivel județean și local, respectiv prezentarea situației la nivelul localităților (repartiția spațială, caracteristici demografice, relații interetnice).

Lucrarea de față s-a realizat primordial prin utilizarea metodelor geografiei etnice. Revizuirea istorică și metodologică ale acestei discipline, care a început să reapară în Ungaria prin anii 1980, a fost făcută la nivel mezo- și macroregional (KOC SIS K. 1996, KOC SIS K.–TÁTRAI P. 2006, TÁTRAI P. 2007), iar la nivel microregional (nivelul localităților) de KEMÉNYFI RÓBERT (1996, 2004), respectiv de TÁTRAI PATRIK (2006). Terminologia de bază a geografiei etnice, utilizate și de mine, au fost definite de FARKAS GYÖRGY (2002. 12-24).

Cercetările efectuate de mine au la bază toate cele trei ramuri ale geografiei etnice. Cea mai veche dintre ele, o metodă de analiză generală, utilizat mai ales de KOC SIS KÁROLY, prezintă în primul rând țări și macroregiuni. În lucrarea de față am utilizat mai ales lucrările sale privind Transilvania (ex. KOC SIS K. 1997; KOC SIS K. et al. 2006). Îmbinarea nivelelor micro- și mezo-, respectiv utilizarea metodelor etnografiei apare prima dată în lucrările lui KEMÉNYFI RÓBERT. Aceasta a fost metoda de bază în cercetările mele efectuate la nivel local (KEMÉNYFI R. 1998, 2004). La acest tip de cercetări trebuie amintit și numele lui HOÓZ I. (HOÓZ I. 1985), precum și cercetările elaborate de subsemnatul în zona Nitra (TÁTRAI P. 2003). De asemenea sunt importante metodele de geografie regională utilizate de FARKAS GYÖRGY și BOTTLIK ZSOLT. Cercetările și majoritatea metodelor utilizate de ei au fost aplicabile și la nivelul județului Satu Mare (BOTTLIK Zs. 2001; FARKAS GY. 2002).

Lucrarea de față se situează la interferența a mai multor domenii științifice, fapt pentru care utilizează o gamă variată de metode. În lucrare, la diferitele niveluri teritoriale sunt utilizate metode de cercetare specifice.

Analiza istorică și hărțile etnice elaborate nu explică îndeajuns complexitatea teritoriului studiat și diversitatea structurii etnice. Astfel, pentru exprimarea cât mai precisă, pentru tratarea și prezentarea simplificată a imaginii structurii etnice am utilizat metode matematico-statistice - metode utilizate în zilele noastre mai ales de geografia regională. Dintre acestea, am obținut rezultate excelente cu ajutorul metodelor „analizei vecinătății”, respectiv „analiza punctului de greutate”.

La analizele mezoregionale am utilizat și metode mai puțin folosite anterior. O noutate metodologică este elaborarea delimitării spațiale lingvistice pe baza cunoașterii limbii respective. Până în prezent, analiza diferențelor dintre limba maternă și naționalitate s-a făcut numai la nivel macroregional (ex.: KOC SIS K. 2003, VARGA E. Á. 2002). Această problematică este temeinic prezentată în lucrarea de față. Strâns legat de aceasta, o altă noutate reprezintă compararea rezultatelor scrutinelor și a recensămintelor populației la nivelul localităților.

Evaluarea socială (sau evaluarea obiectivă) este metoda cercetărilor efectuate la nivelul localităților. Această metodă a fost utilizată prima dată în Ungaria în județul Baranya, în preajma recensământului din 1980. Această metodă constă în evaluarea structurii etnice a localității cu ajutorul unor informatori care

cunosc foarte bine populația respectivă (HOÓZ I. 1985). Cercetări asemănătoare au fost întreprinse și de KEMÉNYFI RÓBERT pe partea slovacă a județelor istorice Gömör și Kishont (KEMÉNYFI R. 1998).

Pe teritoriul județului Satu Mare istoric strângerea datelor nu s-a referit numai la informațiile cu caracter etnic, ci și la nivelul cunoștințelor lingvistice, la utilizarea limbii, la școlarizare, la apartenența religioasă și la relațiile interetnice (ex: căsătoriile mixte).

Structura demografică și etnică a teritoriului studiat a fost influențat în primul rând de comportamentul demografic al diferitelor etnii. Schimbări radicale ale structurii etnice s-au produs în funcție de schimbările puterii de stat (războaiele din cursul secolelor 16-18, schimbările puterii de stat în cursul secolului 20), ultima se leagă de cel de al II-lea război mondial.

Rezultatele cercetărilor subliniază faptul că în cursul secolului 20. s-a schimbat mai mult componența, decât structura etnică. Aceasta se datorează faptului că în secolele trecute cele mai mari schimbări s-au produs în cadrul orașelor. În secolele trecute hotarul lingvistic maghiar n-a suferit schimbări importante, cea mai importantă modificare reprezintă scăderea procentuală accentuată a maghiarilor în orașele miniere din zonă. În același timp, în ultimii o sută de ani, hotarul lingvistic român s-a mutat spre vest, astfel încât în zilele noastre se suprapune graniței de stat.

În secolul 21., procesele etnice din Satu Mare sunt dominate de două procese antagoniste. Omogenizarea în favoarea naționalității majoritare este caracteristică atât în Ungaria cât și în România. În același timp, creșterea numerică a rromilor impune o diversificare etnică a regiunii studiate.

Pe baza proceselor actuale poate fi preconizată în continuare o creștere numerică a țiganilor în zonele transfrontaliere, proces în urma căreia poate rezulta chiar o zonă compactă a acestei etnii în această regiune. Aceasta s-ar datora în primul rând scăderii numerice a maghiarilor, în timp ce în zona Chioarului acesta se produce în detrimentul românilor.

În viitorul apropiat îmbunătățirea situației economice din România poate influența pozitiv procesele de emigrare, și prin aceasta structura etnică a regiunii.

Comportamentul demografic a maghiarilor și a românilor din regiune este asemănătoare, fapt care prefigurează o stagnare a structurii etnice maghiaro-române în viitorul apropiat.

Observațiile mele din teren parțial au confirmat, pe de altă parte au și modificat rezultatele de mai sus. Pe deoparte au subliniat creșterea dinamică, numerică și procentuală a populației de rromi; exprimarea numerică al creșterii procentuale reprezintă una dintre cele mai importante rezultate ale disertației. În același timp, observațiile din teren au confirmat în majoritatea satelor rezultatele etnice și confesionale ale ultimului recensământ. Un alt rezultat important constituie mai buna înțelegere a relațiilor interetnice (în primul rând în relația maghiar-german și maghiar-român).

În satele studiate – în afară de țigani – nu este caracteristică segregarea etnică. Putem observa câteva caracteristici ale obiceiurilor de locuit: părțile

centrale, mai vechi ale localităților sunt locuite în general de maghiari/șvabi, blocurile au o populație majoritară română. În câteva localități am observat segregarea parțială (ex.: Hrip, Lăpușel). Deseori se poate observa separarea simbolică, adică gruparea în jurul bisericii proprii (ex.: Lăpușel). Aproape în fiecare sat se poate observa utilizarea cimitirelor separate. În afară de relația rromi-alte naționalități, segregarea totală în funcție de zona de locuit s-a produs numai la Viile Apei.

În ceea ce privește structura internă a orașele multietnice, deși nu există segregare totală între români și maghiari, în fiecare oraș există zone, cartiere unde se concentrează maghiarii, reprezentând chiar majoritatea. Acestea, în toate orașele studiate sunt zone în care locuiesc de cel puțin o sută de ani. În orașele în care românii de fapt s-au așezat lângă maghiari (Satu Mare, Baia Mare, Baia Sprie, Cavnic), o caracteristică generală este că maghiarii locuiesc în zonele vechi, centrale. Cartierele administrative ale acelorși orașe sunt locuite mai mult de români. Dintre celelalte naționalități, se poate observa segregarea parțială a zonelor locuite de țigani.

Traducere: Elekes Tibor

IX. MELLÉKLETEK

45. táblázat: A vizsgált terület települései

Sorsz.	Magyar név	Román név	K. e.
1	Adorján	Adrian	SM
2	Alizmajor	Aliza	SM
3	Alsóboldád	Bolda	SM
4	<i>Alsófernezely</i> →Nagybánya	<i>Ferneziu</i> →Baia Mare	MM
5	Alsóhomoród	Homorodu de Jos	SM
6	Alsóhuta	Iegheriște	SM
7	<i>Alsókapnik</i> →Kapnikbánya	<i>Cavnicu de Jos</i> →Cavnic	MM
8	Alsóújfalú	Satu Nou de Jos	MM
9	Amac	Amați	SM
10	Anyata	Crișeni	SM
11	Apa	Apa	SM
12	Apahegy	Viile Apei	MM
13	Apai Lanka	Lunca Apei	SM
14	Aranyosmeggyes	Medieșu Aurit	SM
15	Aranyosmeggyesihegy	Medieș-Vii	SM
16	Atya	Atea	SM
17	Avasfelsőfalú	Negrești Oaș	SM
18	Avaslekence	Lechința	SM
19	Avasújfalú	Certeze	SM
20	Avasújváros	Orașu Nou	SM
21	Bajfalú	Dănești	MM
22	Balotafalu	Acuia	SM
23	Barlafalu	Borlești	SM
24	Batiz	Botiz	SM
25	<i>Batizvasvári</i> →Batiz	<i>Oșvarău</i> →Botiz	SM
26	Béltekhodos	Hodișa	SM
27	Bere	Berea	SM
28	Berend	Berindan	SM
29	Berkeszpataka	Berchezoaia	MM
30	Bikszád	Bixad	SM
31	Borválaszt	Crucișor	SM
32	Botpalád		SzSzB
33	Börvely	Berveni	SM
34	Bucsonfalva	Buteasa	MM
35	Bujánháza	Boinești	SM
36	Buság	Bușag	MM
37	Bükkszoldobágy	Solduba	SM
38	<i>Cégény</i> →Cégénydányád		SzSzB
39	Csaholc		SzSzB

Sorsz.	Magyar név	Román név	K. e.
40	Csanálos	Urziceni	SM
41	Császló		SzSzB
42	Csegöld		SzSzB
43	Csenger		SzSzB
44	Csengerbagos	Boghiş	SM
45	Csengersima		SzSzB
46	Csengerújfalú		SzSzB
47	Csolt	Ciolt	MM
48	Csomaköz	Ciumeşti	SM
49	Csonkástelep	Cioncheşti	SM
50	Dánfalva	Dăneşti Chioarului	MM
51	<i>Dányád→Cégénydányád</i>		SzSzB
52	Darnó		SzSzB
53	Dióshalom	Şurdeşti	MM
54	Dobra	Dobra	SM
55	Dobrácsapáti	Apateu	SM
56	Domahida	Domăneşti	SM
57	Durusa	Duruşa	MM
58	Egri	Agriş	SM
59	Érdengeleg	Dindeşti	SM
60	Erdőaranyos	Arieşu de Pădure	MM
61	Erdőd	Arduđ	SM
62	Erdődhegy	Arduđ Vii	SM
63	Erdőszáda	Ardusat	MM
64	Érendréd	Andrid	SM
65	Érkörtvélyes	Curtuiuşeni	BH
66	Esztró	Istrău	SM
67	Etény	Eteni	SM
68	Fábiánháza		SzSzB
69	Farkasaszó	Fărcaşa	MM
70	Fehérgyarmat		SzSzB
71	Fehérszék	Fersig	MM
72	Feketefalu	Ocoliş	MM
73	Feketepatak	Valea Neagră	MM
74	Felsőbánya	Baia Sprie	MM
75	Felsőboldád	Stâna	SM
76	Felsőfermezely	Firiza	MM
77	Felsőhomoród	Homorodu de Sus	SM
78	Felsősándorfalu	Şindreşti	MM
79	Felsőújfalú	Satu Nou de Sus	MM
80	Füled		SzSzB
81	<i>Fülpös→Ökörítőfülpös</i>		SzSzB
82	Fülpösdaróc		SzSzB
83	Gacsály		SzSzB
84	Garbolc		SzSzB
85	Géberjén		SzSzB
86	Gencs	Ghenci	SM
87	Géres	Ghirişa	SM
88	Gilvác	Ghilvaci	SM

Sorsz.	Magyar név	Román név	K. e.
89	Giródtótfalu	Tăuții de Sus	MM
90	Gombáspusztá	Ciuperceeni	SM
91	Gombásvadászlag	Vânătoarești	SM
92	Gyökeres	Remeți pe Someș	MM
93	Gyöngy	Giungi	SM
94	Györkefalva	Cetățele	MM
95	Györtelek		SzSzB
96	Gyügye		SzSzB
97	Hagymáslápós	Lăpușel	MM
98	Hajdúliget	Pășunea Mare	SM
99	Hávord	Hovrila	MM
100	Hegyescsereirét	Medieș-Rături	SM
101	Hermánszeg		SzSzB
102	Hirip	Hrip	SM
103	Hodász		SzSzB
104	Ilk		SzSzB
105	Iloba	Ilba	MM
106	Ilobabánya	Handalu Ilbei	MM
107	Iriny	Irina	SM
108	Ivácskó	Necopoi	SM
109	<i>Jánk→Jánkmajtis</i>		SzSzB
110	Jármi		SzSzB
111	Jávorfalu	Stejera	MM
112	Jeder	Iadára	MM
113	Jóháza	Prislop	MM
114	Józsefháza	Iojib	SM
115	Kak	Cucu	SM
116	Kakáktelep	Coca	SM
117	Kakszentmárton	Mărtinești	SM
118	Kálmánd	Cămin	SM
119	Kántorjánosi		SzSzB
120	Kányaháza	Călinești Oaș	SM
121	Kaplony	Căpleni	SM
122	Kapnikbánya	Cavnic	MM
123	Karuly	Coruia	MM
124	Karulypuszta	Horea	SM
125	Kékesoroszfalu	Rus	MM
126	Kérsemjén		SzSzB
127	Királydaróc	Craidaraolț	SM
128	Kisar		SzSzB
129	Kisbánya	Chiuzbaia	MM
130	Kisbozinta	Bozânta Mică	MM
131	Kisdengeleg	Dindeștiu Mic	SM
132	Kisfentős	Finteușu Mic	MM
133	Kishódos		SzSzB
134	Kiskolcs	Culciu Mic	SM
135	Kismajtény	Moftinu Mic	SM
136	Kisnamény		SzSzB
137	Kispalád		SzSzB

Sorsz.	Magyar név	Román név	K. e.
138	Kispeleske	Pelişor	SM
139	Kisremete	Remecioara	MM
140	Kissár	Noroieni	SM
141	Kissárköz	Livada Mică	SM
142	Kissebespatak	Săbişa	MM
143	Kissikárló	Bărgău	MM
144	Kisszekeres		SzSzB
145	Kisszokond	Sokonzel	SM
146	Kistartolc	Aliceni	SM
147	Kocsord		SzSzB
148	Kodrulytelep	Codru Butesii	MM
149	Kolcér	Colţirea	MM
150	Koltó	Coltău	MM
151	Koltókatalin	Cătălina	MM
152	Komlódtótfalu		SzSzB
153	Komorzán	Cămărzana	SM
154	Kovás	Coaş	MM
155	Kőbánya	Blidari	MM
156	Kölcse		SzSzB
157	Kömörő		SzSzB
158	Kőszegremete	Remetea Oaşului	SM
159	Kőváralja	Vărai	MM
160	Kővargara	Valea Chioarului	MM
161	Kővárhosszúfalu	Satulung	MM
162	Kővárkölcse	Culcea	MM
163	Kővárremete	Remetea Chioarului	MM
164	Középhomoród	Homorodu de Mijloc	SM
165	Krasznabéltek	Beltiug	SM
166	Krasznasándorfalu	Şandra	SM
167	Krasznaszentmiklós	Sânmiclăuş	SM
168	Krasznaterebes	Terebeşti	SM
169	Lacfalu	Şişeşti	MM
170	Lajosmajor	Baba Novac	SM
171	Lajosvölgy	Huta Certeze	SM
172	Laphegy	Cuţa	SM
173	Láposbánya	Băiţa	MM
174	Láposhidegkút	Mocira	MM
175	Láposköz	Întreâuri	MM
176	Lázári	Lazuri	SM
177	Lénárdfalva	Recea	MM
178	Lukácsfalva	Lucăceni	SM
179	Lunaforrás	Luna	SM
180	Magosfalu	Mogoşeşti	MM
181	Magosliget		SzSzB
182	Magyarberkesz	Berchez	MM
183	Magyarkékes	Unguraş	MM
184	<i>Majtis</i> → <i>Jánkmajtis</i>		SzSzB
185	Mánd		SzSzB
186	Mátészalka		SzSzB

Sorsz.	Magyar név	Román név	K. e.
187	<i>Matolcs</i> → <i>Tunyogmatolcs</i>		SzSzB
188	Meddes	Medișa	SM
189	Meggyesgombás	Dumbrava	SM
190	Méhtelek		SzSzB
191	Mérk		SzSzB
192	Mezőaranyos	Arieșu de Câmp	MM
193	Mezőfény	Foieni	SM
194	Mezőpetri	Petrești	SM
195	Mezőterem	Tiream	SM
196	Mikola	Micula	SM
197	Milota		SzSzB
198	Miszbánya	Nistru	MM
199	<i>Miszmogyorós</i> → <i>Misztótmogyorós</i>	<i>Tăuții-Măgherăuș</i>	MM
200	<i>Misztótfalu</i> → <i>Misztótmogyorós</i>	<i>Tăuții de Jos</i> → <i>Tăuții-Măgherăuș</i>	MM
201	Mogyorós	Mărieș	SM
202	Mózesfalu	Moișeni	SM
203	Nábrád		SzSzB
204	Nagyar		SzSzB
205	Nagybánya	Baia Mare	MM
206	Nagybozinta	Bozânta Mare	MM
207	Nagydobos		SzSzB
208	Nagyecsed		SzSzB
209	Nagyerdő	Urziceni-Pădure	SM
210	Nagyfentős	Finteușu Mare	MM
211	Nagygéc		SzSzB
212	Nagyhegy	Orașu Nou-Vii	SM
213	Nagyhódos		SzSzB
214	Nagykároly	Carei	SM
215	Nagykolcs	Culciu Mare	SM
216	Nagykörtvélyes	Curtiușu Mare	MM
217	Nagymadarász	Mădăras	SM
218	Nagymajtény	Moftinu Mare	SM
219	Nagynyíres	Mireșu Mare	MM
220	Nagypalád		Ukrajna
221	Nagypeleske	Peleş	SM
222	Nagysikárló	Cicârlău	MM
223	Nagysomkút	Șomcuta Mare	MM
224	Nagyszekeres		SzSzB
225	Nagyszokond	Socond	SM
226	Nántú	Hurezu Mare	SM
227	Nemesborzova		SzSzB
228	Nyegrefalva	Negreia	MM
229	Nyírcsaholy		SzSzB
230	Nyírcsászári		SzSzB
231	Nyírdersz		SzSzB
232	<i>Nyíriklád</i> → <i>Kántorjánosi</i>		SzSzB
233	Nyírkáta		SzSzB
234	Nyírmeggyes		SzSzB
235	Nyírparasznya		SzSzB

Sorsz.	Magyar név	Román név	K. e.
236	Nyírvasvári		SzSzB
237	Oláhgyűrűs	Gerăușa	SM
238	Oláhkékes	Checiș	MM
239	Oláhtótfalu	Sârbi	MM
240	Olcsva		SzSzB
241	Olcsvaapáti		SzSzB
242	Ombod	Ambud	SM
243	Ópályi		SzSzB
244	Oroszfalva	Rușeni	SM
245	Óvári	Oar	SM
246	Ömböly		SzSzB
247	Pácafalu	Chilia	SM
248	Panyola		SzSzB
249	Papbikó	Bicău	SM
250	Papos		SzSzB
251	Paprikatanyák	Dacia	SM
252	Patóháza	Potău	SM
253	Pátyod		SzSzB
254	Penészlek		SzSzB
255	Penyige		SzSzB
256	Pete	Petea	SM
257	Pettyén	Petin	SM
258	Piskárkos	Pișcari	SM
259	Ponyváspuszta	Viișoara	SM
260	Porcalma		SzSzB
261	Portelek	Portița	SM
262	Pribékfalva	Pribilești	MM
263	Pusztadaróc	Dorolț	SM
264	Pusztafentős	Posta	MM
265	Pusztahidegkút	Hideaga	MM
266	Pusztatelek	Bontăeni	MM
267	Rákosterebes	Racova	SM
268	Ráksa	Racșa	SM
269	Rákshaegy	Racșa-Vii	SM
270	Rápolc		SzSzB
271	Remetemező	Pomi	SM
272	Reszege	Resighea	SM
273	Résztelek	Tătărești	SM
274	Rózsály		SzSzB
275	Rózsapallag	Prilog	SM
276	Rózsapallaghegy	Prilog Vii	SM
277	Sándorhomok	Nisipeni	SM
278	Sándormajor	Paulian	SM
279	Sárköz	Livada	SM
280	<i>Sárközújlak</i> → <i>Sárköz</i>	<i>Livada Mică</i> → <i>Livada</i>	SM
281	Somkútpataka	Vălenii Șomcutei	MM
282	Sonkád		SzSzB
283	Sóspuszta	Sărătura	SM
284	Szakállasdombó	Dumbrăvița	MM

Sorsz.	Magyar név	Román név	K. e.
285	Szakállasfalva	Săcălășeni	MM
286	Szakasz	Rătești	SM
287	Szamosangyalos		SzSzB
288	Szamosbecs		SzSzB
289	Szamosberence	Băbășești	SM
290	Szamosborhíd	Valea Vinului	SM
291	Szamosdara	Dara	SM
292	Szamosdob	Doba	SM
293	Szamosfericse	Fericea	MM
294	Szamoskér		SzSzB
295	Szamoskóród	Corod	SM
296	Szamoskrassó	Cărășeu	SM
297	Szamoslippó	Lipău	SM
298	Szamoslukácsi	Lucăcești	MM
299	Szamosmonostor	Merișor	MM
300	Szamosályi		SzSzB
301	Szamoszeg		SzSzB
302	Szamosatárfalva		SzSzB
303	Szamostelek	Someșeni	SM
304	Szamosölgyes	Tulghieș	MM
305	Szamosújfalú	Buzești	MM
306	Szamosújlak		SzSzB
307	Szamosveresmart	Roșiori	SM
308	Szaniszló	Sanislău	SM
309	<i>Szappanpataka→Pusztafentős</i>	<i>Săpâia→Posta</i>	MM
310	Szárzaberek	Bercu	SM
311	Szatomárcseke		SzSzB
312	Szatomárgörbed	Românești	SM
313	Szatomárhegy	Viile Satu Mare	SM
314	Szatomárnémeti	Satu Mare	SM
315	<i>Szatomárökörítő→Ökörítőfűlpös</i>		SzSzB
316	Szatomárpálfalva	Păulești	SM
317	Szatomárudvari	Odoreu	SM
318	Szatomársadány	Sătmărel	SM
319	Szelestyehuta	Poiana Codrului	SM
320	Szentjánosmajor	Ianculești	SM
321	Szilás	Ulmoasa	MM
322	Szinérváralja	Seini	MM
323	Szinfalu	Sâi	SM
324	Tartolc	Târșolt	SM
325	Terem		SzSzB
326	Terep	Trip	SM
327	Tiborszállás		SzSzB
328	Tiszabecs		SzSzB
329	Tiszacséce		SzSzB
330	Tiszakóród		SzSzB
331	Tiszaberek		SzSzB
332	Tomány	Tâmaia	MM
333	Tökésbánya	Groși	MM

Sorsz.	Magyar név	Román név	K. e.
334	Törökfalú	Buciumi	MM
335	<i>Tunyog→Tunyogmatolcs</i>		SzSzB
336	Túristvándi		SzSzB
337	Túrriese		SzSzB
338	Túrvékonya	Tur	SM
339	Tyirákpuszta	Tireac	SM
340	Tyukod		SzSzB
341	Újbagos	Traian	SM
342	Újberki	Bercu Nou	SM
343	Újmárna	Marna Nouă	SM
344	Újmikola	Micula Nouă	SM
345	Újtelep	Decebal	SM
346	Úra		SzSzB
347	Uszka		SzSzB
348	Vadaspuszta	Gelu	SM
349	Vállaj		SM
350	Vámfalú	Vama	SM
351	Vámosoroszi		SzSzB
352	Vetés	Vetiș	SM
353	Vezend	Vezendiu	SM
354	<i>Vitka→Vásárosnamény</i>		SzSzB
355	Zajta		SzSzB
356	Zazár	Săsar	MM
357	Zsarolyán		SzSzB

Jelmagyarázat: Sorsz.=sorszám; K. e.=jelenlegi közigazgatási egység; dőlt betű=önállóságát elvesztett település; SM=Szatmár (Satu Mare) megye; MM=Máramaros (Maramureș) megye; BH=Bihar (Bihor) megye; SzSzB=Szabolcs-Szatmár-Bereg megye